

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEME GETİRİLEN ELEŞTİRİLER IŞIĞINDA BAŞKANLIK SİSTEMİ SENARYOLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Emre GÜNGÖR

Danışman

Yrd. Doç.Dr. Rabia Bahar ÜSTE

146107

2004

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak sunduğum "Türkiye'de Pörlmeler" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

24.02.2024

Adı SOYADI

Emre GÜNGÖR

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 11.3.2024 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Kanu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans /Doktora öğrencisi Emre Gencer' nin Baskılık Sıkant konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday 11.3.2024 tarihinde, saat 20.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin BAŞARILI olduğuna oy Baskılık ile karar verildi.

BAŞKAN
Prof. Dr. Erol Akı

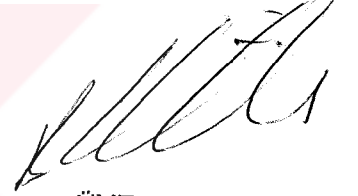
ÜYE

Doç. Dr. Yezim Şahin

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. R. Baha Usta

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının

Soyadı: GÜNGÖR

Adı: Emre

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Türkiye'de Parlamenter Sisteme Yöneltilen Eleştiriler Işığında Başkanlık Sistemi Senaryolarının

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: Değerlendirilmesi
Evaluation of Presidential System Scenarios considering the criticism

Tezin/Projenin Yapıldığı about the Turkish Parliamentary System

Üniversitesi: Bilkent

Enstitü: Sosyal Bilimler II: 1004

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 203

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 135

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Rabia Batur

Soyadı: ÜSTE

Ünvanı:

Adı:

Soyadı

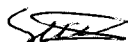
Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Kuvvetler Ayrılığı Teorisi
- 2- Parlamenter Sistem
- 3- Başkanlık Sistemi
- 4- Türkiye'de Başkanlık Sistemi
- 5-

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Distribution of powers theory
- 2- Parliamentary System
- 3- Presidential System
- 4- Presidential System in Turkey
- 5-

Tarih: 24.02.2024

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet ☒

Hayır ☐

ÖZET

Bu çalışmanın amacı başkanlık sisteminin Türkiye’de uygulanabilirliğinin incelenmesidir. Türkiye’de başkanlık sistemiyle ilgili tartışmalar, Türkiye’nin siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarıyla ilişkilendirilerek oluşturulmuştur. Ayrıca çalışmada, başkanlık sistemine ilişkin senaryolara yer verilmiştir.

Konunun ele alınmasındaki diğer bir amaç, Kuvvetler Ayrılığı Teorisinin açıklanması ve bu teoriye göre siyasal rejimlerin sınıflandırılmasıdır. Kuvvetler Ayrılığı Teorisine göre siyasal sistemler incelenmiş parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin özellikleri bu çerçevede ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun yanında parlamenter sistem ve başkanlık sistemiyle ilgili uygulamalardan da ülkeler bazında örnekler verilmiştir.

Türkiye’de başkanlık sistemi tartışmalarının yanında başkanlık sistemiyle ilgili senaryolarda ülke örnekleriyle karşılaştırmalı olarak yer almıştır. Başkanlık sistemiyle ilgili senaryolar Türkiye’nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısına ilişkin verilere dayandırılarak oluşturulmuştur. Türkiye’de başkanlık sisteminin yoğun olarak tartışıldığı dönemler ve özellikleri gazete arşiv çalışması ile zenginleştirilmiş , Türkiye’de başkanlık sisteminin uygulanması halinde ortaya çıkması olası siyasal tablo bu senaryolar yardımı ile açıklanmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this thesis is studying the applicability of presidential system in Turkey. Discussions about presidential system in Turkey are performed in relation wiith Turkey's political, social and economic conditions. And also scenairos about presidential system are given.

Another purpose for the explanation of this subject is explanation of distribution of powers theory and seperation of regymes by this theory expressed. Properties of parliamentary and presidential system are briefly analyzed according to this theory. And also examples about applications about these systems are given in the base of countries.

Discussions about presidential system in Turkey and scenairos about presidential system are given in comparison with countries. Scenairos are performed according to the datas accoring to the datas exists in the fourth chapter about social, political and economic structure of Turkey. Periods that presidential system is examined for Turkey and its properties are enriched with newspaper archive work political structure possible to exist if presidential system is appilcated in Turkey are explained by scenairos.

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEME GETİRİLEN ELEŞTRİLER İŞİĞİNDA BAŞKANLIK SİSTEMİ SENARYOLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
YÖK DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XVII
GİRİŞ	XVIII

BİRİNCİ BÖLÜM KUVVETLER AYRILIĞI TEORİSİ VE SİYASAL SİSTEMLER

I. Kuvvetler Ayrılığı Teorisi	1
A. Klasik Anlamda Kuvvetler Ayrılığı Teorisi	1
1. Aristo (M.Ö 384-322)	2
2. Locke (1632-1704)	3
3. Montesquieu (1689-1755)	3
B. Günümüzde Kuvvetler Ayrılığı Teorisi	4
C. Devletin Hukuki Fonksiyonlarının Sınıflandırılması	4
II. Kuvvetler Ayrılığı Teorisine Göre Siyasal Sistemlerin Sınıflandırılması	5
A. Siyasal Rejim ve Siyasal Sistem Kavramları	5
1. Siyasal Rejim Kavramı	5
2. Siyasal Sistem Kavramı	6
B. Siyasal Sistemlerin Sınıflandırılması	7
1. Kuvvetlerin Birliğine Dayanan Siyasal Sistemler	7
a) Kuvvetlerin Yürütmede Toplandığı Siyasal Sistemler	8
aa) Mutlak Monarşi	8
ab) Diktatörlük	8
b) Kuvvetlerin Yasamada Toplandığı Siyasal Sistemler	9

2. Kuvvetlerin Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler	11
a) Kuvvetlerin Sert Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler	11
b) Kuvvetlerin Yumuşak Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler	11

İKİNCİ BÖLÜM

PARLAMENTER SİSTEM VE UYGULAMALARI

I. Genel Olarak Parlamenter Sistem	13
A. Parlamenter Sistemin Tanımı	13
B. Parlamenter Sistemin Tarihçesi	15
C. Parlamenter Sistemin Unsurları	17
1. İki Başlı Yürütme	17
2. Devlet Başkanının Siyasal Sorumsuzluğu	18
3. Bakanlar Kurulunun Siyasal Sorumluluğu	19
4. Parlamentonun Feshi	20
5. Uyum ve Birlik İçinde Çalışan Parlamento	21
D. Parlamenter Sistemin Türleri	21
1. İkici Biçim (Dualiste-Orleaniste)	21
2. Tekçi Biçim (Moniste)	22
E. Parlamenter Sistemin Eleştirisi	22
II. Türkiye’de Parlamenter Sistem	23
A. Yürütme Organı	24
1. Cumhurbaşkanı	25
a) Cumhurbaşkanının Seçimi	26
b) Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri	27

ba) Cumhurbaşkanının Yasamaya İlişkin Görev ve Yetkileri	27
bb) Cumhurbaşkanının Yürütmeye İlişkin Görev ve Yetkileri	27
bc) Cumhurbaşkanının Yargıya İlişkin Görev ve Yetkileri	28
c) Türkiye'de Sorumsuz Kanadın İşleyişi	28
2. Bakanlar Kurulu	30
a. Bakanlar Kurulunun Seçimi	31
b. Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkileri	33
c. Bakanlar kurulunun İşleyişi	34
B. Yasama Organı	35
1. Yasama Organının Seçimi	35
2. Yasama Organının Görev ve Yetkileri	38
a. Kanun Koymak, Değiştirmek ve Kaldırmak	38
b. Bütçe ve Kesin Hesap Kanunlarını Görüşmek ve Kabul Etmek	39
c. Milletlerarası Antlaşmaları Onaylamak ve Savaş İlan Etmek	39
d. Genel-Özel Af İlanına ve Ölüm Cezalarının Yerine Karar Vermek	40
e. Bakanlar Kuruluna Kanun hakkında Kararname Yetkisi Vermek	40
f. Bakanlar Kurulunu ve Bakanları Denetlemek	40
3. Yasama Organının İşleyişi	42
C. Yargı Organı	43

1. Genel İlkeler	44
2. Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu	45
3. Yüksek Mahkemeler	46
4. Anayasa Mahkemesi	46
III. Türkiye’de Anayasal Açidan Yasama-Yürütme İlişkisi	48
A. 1921 Anayasa’sında Yasama-Yürütme İlişkisi	48
B. 1924 Anayasa’sında Yasama-Yürütme İlişkisi	50
C. 1961 Anayasa’sında Yasama-Yürütme İlişkisi	51
D. 1982 Anayasa’sında Yasama-Yürütme İlişkisi	52
IV. İngiltere’de Parlamenter Sistem	53
A. Yürütme Organı	54
1. Yürütme Organının Seçimi	55
2. Yürütmenin Organının Görev ve Yetkileri	56
a) Kralın Görev ve Yetkileri	56
b) Özel Kurulun Görev ve Yetkileri	57
c) Bakanlar Kurulunun ve Kabinenin Görev ve Yetkileri	57
3. Yürütme Organının İşleyişi	58
B. Yasama Organı	58
1. Yasama Organının Seçimi	59
a) Avam Kamarasının Seçimi	59

b) Lortlar Kamarasının Seçini	60
2. Yasama Organının Görev ve Yetkileri	60
a) Avam Kamarasının Görev ve Yetkileri	60
b) Lortlar Kamarasının Görev ve Yetkileri	61
3. Yasama Organının İşleyişi	61
a) Avam Kamarasının İşleyişi	61
b) Lortar Kamarasının İşleyişi	62
C. Yargı Organı	62
V Almanya'da Parlamenter Sistem	63
A. Yürütme Organı	64
1. Yürütme Organının Seçimi	64
a) Devlet Başkanının Seçimi	64
b) Federal Şansölyenin Seçimi	65
2.Yürütme Organının Görev ve Yetkileri	65
a) Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri	65
b) Bakanlar Kurulun Görev ve Yetkileri	65
3. Yürütme Organının İşleyişi	66
B. Yasama Organı	66
1. Yasama Organının Seçimi	67
a) Federal Millet Meclisinin Seçimi	67
b) Federal Meclisin Seçimi	67
2. Yasama Organının Görev ve Yetkileri	67
3. Yasama Organının İşleyişi	68
C. Yargı Organı	69

VI. Parlamenter Modellerin Yasama-Yürütme Organı İlişkisi Açısından Benzer ve Farklı Yönleri	70
A. Parlamenter Modellerin Benzer Yönleri	70
B. Parlamenter Modellerin Farklı Yönleri	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞKANLIK SİSTEMİ VE UYGULAMALARI

I. Genel Anlamda Başkanlık Sistemi	73
A. Başkanlık Sisteminin Tanımı	74
B. Başkanlık Sisteminin Tarihçesi	74
C. Başkanlık Sisteminin Özellikleri	75
D. Başkanlık Sisteminin Türleri	77
1. Kollejyal Yürütme	78
2. Yasama Organın Başkanı Seçtiği Başkanlık Rejimleri	78
3. Başkanın Yasama Organının Fesih Yoluyla ve Yasama Organının Güvensizlik Oyu ile Başkanı Görevden Alabildiği Başkanlık Rejimleri	78
a) Yasama Organının Başkanı Güvensizlik Oyu ile Görevden Alabildiği Başkanlık Sistemleri	78
b) Yürütme Organına ve Başkana Her İki Yetkinin Bir Arada ve Karşılıklı Olarak Tanındığı Başkanlık Sistemleri	79
c) Başkana Yasama Organını Fesih Yetkisi Tanıyan Başkanlık Sistemleri	79
E. Başkanlık Sistemi hakkında Olumlu ve Olumsuz Görüşler	79
1. Başkanlık Sistemi İstikrarlı İstikrarlı Bir Siyasal Düzen Yaratır	79
2. Çifte Meşruluk ve Sistemin Katılığı Sorunu	80
3. Sıfır Toplamı Kuralı, İktidarın Kişiselleşmesi ve Siyasal Kutuplaşma	81
II. Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanlık Sistemi	83
A. Yürütme Organı : Başkan	84

1. Başkanın Seçimi	84
2. Başkanın Görev ve Yetkileri	85
3. Yürütme Organının İşleyişi	86
B. Yasama Organı : Kongre	87
1. Kongrenin Seçimi	87
a) Temsilciler Meclisinin Seçimi	87
b) Senatonun Seçimi	88
2. Kongrenin Görev ve Yetkileri	88
3. Kongrenin İşleyişi	89
C. Yargı Organı	90
III. Latin Amerika'da Başkanlık Sistemi uygulamaları : Kolombiya ve Arjantin Modelleri	91
A. Kolombiya'da Başkanlık Sistemi	92
1. Yürütme Organı	93
a) Yürütme Organının Seçimi	93
b) Yürütme Organının Görev ve Yetkileri	93
c) Yürütme Organının İşleyişi	94
2. Yasama Organı	94
a) Yasama Organının Seçimi	94
b) Yasama Organının Görev ve Yetkileri	95
c) Yasama Organının İşleyişi	96
3. Yargı Organı	96
B. Arjantin'de Başkanlık Sistemi	97
1. Yürütme Organı	97
a) Yürütme Organının Seçimi	97
b) Yürütme Organının Görev ve Yetkileri	98
c) Yürütme Organının İşleyişi	98

2. Yasama Organı	98
a) Yasama Organının Seçimi	98
b) Yasama Organının Görev ve Yetkileri	99
c) Yasama Organının İşleyişı	99
3.Yargı Organı	99
IV. Başkanlık Sistemi Uygulayan Ülkelerin Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapıları	100
A. ABD’de Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapı	100
1. Sosyal Yapı	100
2. Siyasal Yapı	101
3. Ekonomik Yapı	103
B. Latin Amerika Ülkelerinde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapı	104
1. Sosyal Yapı	104
2. Siyasal Yapı	106
3. Ekonomik Yapı	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL YAPI

I. Türkiye’de Sosyal Yapı	113
A. Türkiye’de Sosyal Yapının Temelleri ve Osmanlı Toplum Düzeni	113
1. 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Toplum Düzeni	113
2. 17. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Toplum Düzeni	117
B. Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Yapı	121
1.Türk İhtilali ve Sosyal Yapı	121
2.1945 Sonrası Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler Paralelinde Sosyal Yapı	125

3. Sosyal Yapıyı Oluşturan Öğelerin Görünümleri	128
a) Nüfus	128
b) Kentleşme	129
c) Aile	131
II Türkiye'de Ekonomik Yapı	133
A. Türkiye'de Ekonomik Yapının Temelleri ve Osmanlı Ekonomik Düzeni	133
1. 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Ekonomik Düzeni	13
2. 17. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Ekonomik Düzeni	134
B. Cumhuriyet Türkiye'sinde Ekonomik Yapı	136
1. Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Ekonomik Yapı (1923-1950)	136
2. Cumhuriyet Türkiye'sinin İkinci Dönemi ve Ekonomik Yapı (1950 Sonrası)	139
a) 1950-1960 Arası Dönem	139
b) Planlı Dönem : 1960-1980	140
3. 1980 Sonrası Ekonomik Yapı	142
a) 24 Ocak Kararları	142
b) 24 Ocak Kararları Sonrası Dönem	143
III. Türkiye'de Siyasal Yapı	147
A. Türkiye'de Siyasal Yapının Temelleri ve Osmanlı Siyasal Düzeni	147
1. 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Siyasal Düzeni	147
2. 17. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Siyasal Düzeni	148
B. Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyasal Yapı	154
1. Cumhuriyetin İlk Yılları ve Tek Parti Döneminde Siyasal Yapı	154

2. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş	158
C. 1980 Sonrası Siyasal Yapı	161

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI VE BAŞKANLIK SİSTEMİ İLE İLGİLİ SENARYOLAR

I. Türkiye'de Başkanlık Sistemi ile İlgili Tartışmalar	166
A. Özal Dönemi	166
1. Özal Dönemi ve Türkiye	166
2. 12 Eylül Sonrası ve Özal Dönemi	167
3. Özal Dönemi ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları	168
B. Demirel Dönemi	178
1. Siyasal Yasakların Kaldırılması ve Demirel Dönemi	178
2. Demirel Dönemi ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları	181
C. Erdoğan Dönemi	187
1. 2002 Genel Seçimleri ve Etkileri	187
2. Erdoğan Dönemi ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları	189
D. Türkiye'de Başkanlık Sisteminin Önerildiği Dönemlerin Karşılaştırılması	190
II. Başkanlık Sistemine İlişkin Senaryolar	191
A. Senaryo 1 Amerikan Modeli ve Türkiye	191
B. Senaryo 2 Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye	196

SONUÇ

KAYNAKLAR

KISALTMALAR

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
TL	Türk Lirası
AB	Avrupa Birliği
IMF	Uluslararası Para Fonu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
DYP	Doğru Yol Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
RP	Refah Partisi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PRI	Kurucu İhtilalci Parti

GİRİŞ

Kuvvetler Ayrılığı Teorisi siyasal sistemleri kuvvetlerin ayrılığına dayanan siyasal sistemler ve kuvvetlerin birliğine dayanan siyasal sistemler olarak iki bölüme ayırmıştır. Kuvvetlerin ayrılığına dayanan siyasal sistemler kuvvetlerin sert ve yumuşak ayrılığı olarak kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan siyasal sistemler parlamenter sistem ,kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan siyasal sistemler başkanlık sistemi olarak adlandırılmıştır.

Gerek parlamenter sistem gerekse başkanlık sistemi uygulandıkları ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomik sistemlerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu durum başkanlık sisteminde daha da belirgindir Çünkü başkanlık sistemi parlamenter sistemin aksine kendiliğinden ortaya çıkmış bir sistem olmayıp kuramsal bir rejimdir. Bu nedenle ortaya çıktığı Birleşik Devletlerin sosyal, ekonomik ve siyasal özelliklerine göre şekillendirilmiştir.

Cumhuriyet sonrası Türk siyasal hayatı 80 yıllık tarihsel süreç içerisinde birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu siyasal krizlerin sebebi 1980 öncesi dönemde demokratik işleyişin yetersizliğine bağlanırken 1980 sonrası dönemde parlamenter sisteme mal edilmiştir. Böylece 1980 sonrası siyasal hayatta sistem, tartışılan bir olgu haline gelmiştir. Parlamenter sistemin alternatifi olarak ise başkanlık sistemi görülmüştür.

Türkiye'deki siyasal, sosyal ve ekonomik yapının, başkanlık sistemi uygulanan ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomik yapılarıyla karşılaştırılarak analiz edilmesi ve bu bağlamda Türkiye'de başkanlık sistemi uygulanması halinde oluşacak siyasal tablonun ortaya konulması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışma başkanlık sistemiyle ilgili bir değerlendirmeyi hedeflememektedir. Çalışmanın ana amacı başkanlık sisteminin Türkiye'de uygulanabilirliğinin ortaya konulmasıdır. Bu nokta aynı zamanda çalışmayı, başkanlık sistemiyle ilgili literatürde yer alan diğer çalışmalardan ayıran en önemli noktadır.

Birinci bölümde Kuvvetler Ayrılığı Teorisine göre siyasal sistemlerin sınıflandırılmasına yer verilmiştir. İkinci bölümde, parlamenter sistem geniş olarak incelenmiştir. Ayrıca, parlamenter sistem uygulamalarından örnekler de verilmiştir.

Türkiye'deki Parlamenter Sistem de ayrıntılı olarak incelenerek,parlamenter sistemi başarılı uygulayan ülkelerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Üçüncü bölümde başkanlık sistemi kapsamlı olarak ele alınmıştır. ABD'de ve Latin Amerika'da uygulanan başkanlık sistemleri ele alınmıştır. Diğer yandan başkanlık sistemi uygulayan model olarak kabul edilen ülkelerin başarılı ve başarısız yönleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise, çalışmanın temel amacı olan başkanlık sisteminin Türkiye'ye uygunluğunun ortaya konulması amacıyla Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısı ele alınmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, Türkiye'de parlamenter sisteme alternatif olarak gösterilen başkanlık sistemine ilişkin tartışmalara ve Türkiye'de başkanlık sisteminin uygulanması halinde ortaya çıkabilecek siyasal tabloya yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUVVETLER AYRILIĞI TEORİSİ VE SİYASAL SİSTEMLER

I. Kuvvetler Ayrılığı Teorisi

A. Klasik Anlamda Kuvvetler Ayrılığı Teorisi

Anayasa Teorisi açısından devletin üç temel hukuki işlevi bulunmaktadır: yasama, yürütme ve yargı.¹ Hukuki açıdan bu işlevler arasındaki ilişkiler Klasik Kuvvetler Ayrılığı Teorisi'ne göre tanımlanmaktadır.² Bu ayrım, siyasal ve sosyal nedenlere dayanmaktadır. Bu siyasal ve sosyal nedenler içinde bulunan zaman dilimi ve coğrafi alana göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu yüzden, devletin temel hukuki fonksiyonları arasındaki ilişkiler ülkeden ülkeye değişebildiği gibi bugünkü ve geçmişteki uygulamalar arasında da farklılıklar olabilmektedir.

Kuvvetler Ayrılığı Teorisi 17. ve 18. yüzyılın siyasal felsefesine uygun olarak gelişmiştir. Burjuvazi, Aristokrasi ve Mutlak Monarşiye karşı en yoğun mücadeleyi 18. yüzyılda vermiştir.³ Bu mücadele temelde hak ve özgürlükleri korumaya yönelik olmuştur.⁴ Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ile ilgili olarak düşünürler, "Kuvvetler Ayrılığı Teorisi, yüzyıllar boyunca, özgür toplumların kurumsal yapılarını, özgür olmayanlarınkinden ayırt eden başlıca anayasal teori olmuştur" demektedir.⁵ Ayrıca Kuvvetler Ayrılığı Teorisi, modern anayasacılığın temelini oluşturmuştur. Teori yetkilerin kötüye kullanılmasının önlenmesi için devletin üç fonksiyonunu üç ayrı güce veya organa vermek ve güçleri dengelemek üzerine kuruludur. Düşünürler, üç gücün aynı elde toplanması halinde özgürlüklerin güvence altında olmasının mümkün olamayacağı üzerinde hemfikirdirler. Bu görüş, 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde" de yer almıştır. Böylece güçler ayrılığının gerçekleşmediği ve yurttaş haklarının güvence altına alınamadığı toplumlar, anayasaya sahip sayılmamışlardır. Bu bildiri ile güçler ayrılığı ilkesi devletin ve anayasanın temeli durumuna gelmiştir.⁶

¹ Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2001, s.167.

² Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, Beta Basım Yayım, 2. Basım, İstanbul, 1991, s.388.

³ Server Tanilli, Devlet ve Demokrasi, Say Kitap Pazarlama, 2. Basım, İstanbul, 1981, s.375.

⁴ Teziç, a.g.e., s.388.

⁵ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.167.

⁶ Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, Turhan Yayınevi, 5. Basım, Ankara, 1995, s.61.

Teori, elinde güç bulunduran her makam ya da kişinin bu gücü kötüye kullanabileceği, bu nedenle kuvvetler ayrı ellerde toplanması gerektiği üzerine kurulmuştur. Kuvvetler Ayrılığı Teorisi liberal siyasal felsefenin bir ürünüdür. Temelde temsili rejimin varlığına dayanmaktadır.⁷ Teorinin en önemli vurgu noktası, devleti oluşturan güçlerin birbirleri karşısında olabildiğince bağımsız bir statüye sahip olmaları gereğidir.⁸

Kuvvetler Ayrılığı Teorisini ilk ortaya atan Aristo olmuştur. Teoriyi geliştiren ise Locke ve özellikle Montesquieu olmuştur. Montesquieu'nun adı Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ile bir anılır olmuştur. Kuvvetler Ayrılığı Teorisinin daha iyi anlaşılabilmesi için teoriye öncülük eden düşünürlerin fikirlerinin ortaya konulması gerekmektedir.

1. Aristo (M.Ö. 384-322)

Düşünür en iyi hükümet sisteminin her faaliyetin ayrı bir organa verilmesi ile gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Aristo'ya göre üç güç arasındaki ilişkiler, iyi bir biçimde düzenlendiği zaman devletten söz edilebilir. Aristo döneminde ve ondan sonraki dönemde de birçok düşünür devlet faaliyetlerini pek çok alana bölerek açıklamaya çalışmışlardır. Fakat bu düşünürler Aristo'dan farklı olarak sonunda devletin güçlü ve düzenli olabilmesi için bütün faaliyetlerin ve iktidarın tek elde toplanmasını savunmuşlardır.⁹ Yasa ve anayasa ayrımını da ilk yapan Aristo olmuştur. Aristo'ya göre egemenliği elinde tutanların aşırılığa kaçmamalarını önlemenin tek yolu, yasaların üstünlüğünü sağlamaktır.¹⁰ Aristo, "Politika" adlı yapıtının dördüncü kitabının on dördüncü bölümünde: "Bütün anayasalarda üç öge vardır ve ciddi bir yasa koyucu bunların her biri için en iyi düzenlemeyi aramalıdır. Bu öğelerin birincisi toplumca görüşüp düşünmedir. Yani ulus çapında önem taşıyan her şeyin tartışılmasıdır. İkinci ise yürütmedir. Yani tüm görev ve yetkilerin karmaşası, bunların sayıları ve nitelikleri, yetkilerinin sınırları ve seçilme yöntemleri. Üçüncüsü yargı düzenidir" demektedir.¹¹

⁷ Teziç, a.g.e., s.388.

⁸ Gözübüyük, a.g.e., s.61.

⁹ Teziç, a.g.e., s.390.

¹⁰ Murat Sarıca, 100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi, Gerçek Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 1993, s.23.

¹¹ Mehmet Turhan, Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.9, Diyarbakır, 1989, s.3.

2. Locke (1632-1704)

Modern Anayasacılık tarihinde Kuvvetler Ayrılığı Teorisini bir özgürlük güvencesi olarak ilk gündeme getiren kişi Locke olmuştur. Locke, devlet yönetiminde üç kuvvetin olduğunu ve bunların tek elde toplanmaması gerektiğini belirtmiştir. Yasama ve yürütmeyi elinde tutan monarşiye karşı çıkmıştır.¹² Fakat yasama ve yürütmenin birbirinden kesin olarak ayıramayacağını kabul etmiştir. Locke'a göre, uygulamada bu kuvvetler birbirinden etkilenmektedir.¹³ Locke yasamayı hepsinden üstün tutmuştur. Buna bağlı olarak yürütme ve yargıyı yasamaya bağımlı saymıştır. Bu yüzden Locke'un Kuvvetler Ayrılığı Teorisi, doktrinin saf hali değildir. Kuvvetler Ayrılığı Teorisi gerçek anlamını Montesquieu'da bulmuştur.¹⁴

3. Montesquieu (1689-1755)

Düşünürün kuvvetler ayrılığı ile ilgili görüşleri "Kanunların Ruhu" adlı eserinin on birinci kitabının altıncı bölümünde bulmak olanaklıdır. Düşünür, "İngiltere'nin Anayasası" başlığını taşıyan bu bölümde, görüşlerini İngiltere'deki gözlemlerine dayanarak oluşturmuştur. Locke görüşlerini normatif yargılardan hareketle oluştururken, Montesquieu tamamen ampirik bulgulardan hareket etmiştir.¹⁵

Montesquieu, Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ile parlamenter sistemi de ilk defa açıklamıştır. Düşünüre göre, devlette üç kuvvet vardır: yasama, yürütme ve yargı. Bunların tek elde toplanmaması gerekmektedir. Bu üç kuvvet, üç ayrı elde bulunmalıdır.¹⁶ Ancak, yönetimde özgürlük anlayışı ancak bu şekilde oluşturulabilir. Montesquieu'ya göre yasama, devletin genel iradesini temsil etmektedir. Yasama organı kanunları koyar, kaldırır veya değiştirir. Yürütme genel iradeyi yansıtmaktadır. Yargı ise suçluları cezalandırmaktadır. Yasama kuvveti yürütme kuvvetiyle birleşirse kanunları yapanlar despotizme kayabileceklerdir. Yürütme gücünün yargı gücüyle birleşmesi halindeyse hakimler baskıcı hareket edebilecekleri düşünür tarafından dile getirilmiştir.¹⁷

¹² Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.168.

¹³ Teziç, a.g.e., s.190.

¹⁴ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.168.

¹⁵ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.168.

¹⁶ Turan Güneş, Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No.661, İstanbul, 1956, s.4.

¹⁷ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.169.

Montesquieu'ya göre yürütme yasama kuvvetini mutlaka frenlemelidir. Aksi halde yasama organı tüm kuvvetleri kendinde toplar ve despotlaşabilir. Montesquieu yürütmenin yetkilerini frenlemeye gerek duymayan bir anlayış sergilemiştir. Çünkü düşünürü göre, yürütme diğerlerine göre zaten sınırlı bir güçtür.¹⁸ Ayrıca İngiliz Anayasasını, amacı doğrudan doğruya özgürlüğü sağlamak olan dünyadaki tek anayasa olarak öne sürmüştür.¹⁹ Montesquieu'nun en önemli bu felsefesinin altında yatan gerçek, özgürlük ve iktidarı bağdaştırabilmektir.²⁰

B. Günümüzde Kuvvetler Ayrılığı Teorisi

Klasik anlamdaki Kuvvetler Ayrılığı Teorisi günümüzde siyasal gerçekliği yansıtmamaktadır. Bu ilkeye yeni bir anlam kazandırılmış, güçlerin ayrılığı, güçlerin işbirliği şeklinde betimlenmeye başlanmıştır.²¹ Günümüzde genel kural koyma işlevi ile yönetim işlevi birbirine karışmıştır. Yasama ve yürütme organlarının iç içe geçmesi nedeniyle kanunları yapanlar ve yürütenler aynı kişiler olabilmektedir.²² Bunun başlıca nedeni, partilerin siyasal yaşamda önem kazanmalarıdır. Partiler, biçimsel olarak ayrılığını koruyan yasama ve yürütmeyi kendi mekanizmaları içinde birleştirmişlerdir.²³

Diğer yandan, yasamanın yürütmeyi denetlemesi söz konusu değildir. Bunun en iyi örneği hükümetlerin çoğunluğa sahip oldukları parlamentolardan yasaları kolaylıkla geçirebilmeleridir.

C. Devletin Hukuki Fonksiyonlarının Sınıflandırılması

Devletin hukuki fonksiyonlarının sınıflandırılmasında kullanılan başlıca üç yöntem bulunmaktadır: 1) Organların fonksiyonlarına göre ayrımı 2) Organların kullandığı yöntemlere göre ayrımı 3) Organların tarihsel ve normatif gelişmelerine göre ayrımı.

Fonksiyonlara göre ayırmada temel düşünce, devletin üç temel fonksiyonu olduğu ve bu üç temel fonksiyonun üç farklı organ tarafından yerine getirildiğidir. Bu görüşe göre Montesquieu devletin hukuki fonksiyonlarını yasama, yürütme ve yargı

¹⁸ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.169.

¹⁹ Sarıca, a.g.e., s.79.

²⁰ Gencay Şaylan, Çağdaş Siyasal Sistemler, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No.192, Ankara, 1981, s.33.

²¹ Gözübüyük, a.g.e., s.61.

²² Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.169.

²³ Gözübüyük, a.g.e., s.61.

olarak formüle etmiştir. Aynı görüşe göre Almand ve Powell üçlü bir ayrıma gitmiştir: kural yapma fonksiyonu, kural uygulama fonksiyonu ve hüküm verme fonksiyonu. Loewenstein'a göre ise devletin hukuki fonksiyonları şöyle sınıflandırılabilir: siyasa yapımı, siyasanın yürütülmesi ve siyasa denetimi. Fonksiyonlara göre ayrıma getirilen en önemli eleştiri, fonksiyonların iç içe geçebilmesidir. Gerçekten de örneğin hükümet kanun hükmünde kararname ile yasama organının fonksiyonunu üstlenebilmektedir.

Devletin hukuki fonksiyonlarının sınıflandırılmasında ikinci yol devlet organlarının kullandıkları yöntemlere göre sınıflandırılmasına dayanmaktadır. Ancak bu sınıflandırma şekli de geçerlilik gösterememiştir. Çünkü devlet organları, birçok yöntemi ortaklaşa kullanmaktadır.

Üçüncü sınıflandırma şekli, organların tarihsel ve normatif gelişimlerine göre yapılmaktadır. Bu bakış açısına göre yasama, yürütme ve yargı biçimindeki klasik üçlü ayırım modern zamanların başında tarihsel olarak devlet yapılarının farklılaşım bugün anladığımız üçlü bölünmeye uğraması sonucu doğmuştur. Ayrıca normatif olarak da böyle bir ayrılığın özgürlüğü, adaleti ve sınırlı devleti ortaya çıkaracağı düşünülmüştür.²⁴

II. Kuvvetler Ayrılığı Teorisine Göre Siyasal Sistemlerin Sınıflandırılması

A. Siyasal Rejim ve Siyasal Sistem Kavramları

1. Siyasal Rejim Kavramı

Bu kavram, genel anlamda siyasal bir toplumda idare edenlerle idare edilenlerin genel olarak ayrılışını ifade etmektedir. Dar anlamda ise sadece bir milletin hükümet şeklini ifade etmektedir.²⁵ Siyasal rejim ilke ve sonuçları bakımından birbirine karşıt olan liberal anlayıştan kaynaklanan öğeler ile otoriter anlayıştan kaynaklanan öğelerden oluşmaktadır.²⁶

Bir rejimin değeri, geniş ölçüde, onu oluşturan yönetici kişilerin değerine bağlıdır. Bu yüzden, bunların seçilme yöntemleri rejimin esaslarından birini teşkil etmektedir. Bu noktada yönetenlerin otoritesiyle yönetilenlerin özgürlüğünü

²⁴ Hayati Hazır, Anayasa Hukuku, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No.83, Konya, 1990, s.141.

²⁵ y.a.g.e., s.141.

²⁶ K.Haluk Yavuz, Türkiye'de Siyasal Sistem Arayışı ve Yürütmenin Güçlendirilmesi, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000, s.120.

bağdaştırma sorununa yaklaşım rejim için belirleyici olabilmektedir.²⁷ Siyasal rejimler; iktidarın niteliğini, teşkilatlanması, el değiştirmesi ve meşruiyetini belirleyen siyasal kurumlar üzerine kurulmuştur. Böylece siyasal kurumların, siyasal rejim için diğer bir belirleyici olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, siyasal rejim siyasal kurumların ahenkli bütünleşmesidir. Kurumlar siyasal rejimin iskeletini oluşturmaktadır.²⁸

Her siyasal rejim aynı zamanda bir ideolojiye dayanmaktadır. Bu nedenle bir siyasal rejimin esasını anlamak için, o rejimin dünya görüşünü ve dayandığı ideolojinin içeriğini bilmek gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki aynı siyasal kurumlara ve rejime sahip ülkelerin rejimleri arasında farklılıklar olabilmektedir.²⁹

Rejimin temelinde yatan değerlerin ve anayasal kuralların benimsenmesi, rejime yönelik destekle olanaklıdır. Easton üç destek tipinden söz etmektedir: a) Siyasal topluluğa yönelen destek b) Rejime yönelen destek c) Siyasal otoriteye yönelen destek. Bir kimse siyasal topluluğun ve siyasal rejimin varlığını destekleyebilir. Ancak siyasal otoriteyi (devlet başkanı, başbakan) desteklemeyebilir.³⁰

Siyasal rejim siyasal sistemin çevresi, bütün ve alt sistemleri ile etki ve iletişime girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Siyasal sistem unsurlarının birbirleriyle ve dış çevreyle ilişkiye girmesi sonucu oluşan etki-tepki-sentez ve geri besleme ilişkilerinin yer aldığı atmosfer, siyasal rejim olarak belirlenmektedir. Böylece siyasal rejim, devleti, siyasal sistemi ve toplumsal yaşamın siyasete ilişkin tüm özelliklerini içermektedir.³¹

2. Siyasal Sistem Kavramı

Siyasal sistem, siyasetle ilgisi bulunan tüm toplumsal yapıları kapsayan geniş bir alanı betimlemektedir. Siyasal sistem, siyasal rejimin bir parçasıdır. Siyasal sistemin unsurları şunlardır: devlet, partiler, siyasal birlikler, baskı grupları, anayasa ve normlar, ideolojiler ve sosyal çevre. Siyasal sistem, toplulukların amaçlarını belirleme ve gerçekleştirmek için oluşturdukları bağlantılı örgütler bütünü ve dizisidir.

²⁷ y.a.g.e., s.57.

²⁸ Hazır, a.g.e., s.141.

²⁹ Hazır, a.g.e., s.142.

³⁰ Yavuz, a.g.e., s.57.

³¹ Yavuz, a.g.e., s.57.

Diğer bir yönüyle de bir kararlar ve uygulamalar bütünüdür. Toplumun yöneldiği örgüt ve işleyiş siyasal sistemi oluşturmaktadır.³²

B. Siyasal Sistemlerin Sınıflandırılması

Siyasal sistemler çok farklı kriterlere göre sınıflandırılabilir. Demokratik rejimlerin yasama ve yürütme ilişkileri çerçevesindeki kuvvetler ayırımına göre çeşitlendirilmesi en genel kabul görmüş sınıflandırmadır. Hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında yasama ve yürütme güçlerinin ayrılığı ile birbirleri karşısındaki konumları ve ilişkileri dikkate alınmış, yargı ,yasama ve yürütme güçleri kadar ele alınmamıştır. Bunun nedeni yargı gücünün siyasal nitelikte olmaması ve tüm çağdaş demokrasilerde konumunun aynı olmasıdır. Gerçekten de tüm çağdaş demokrasilerde yargı, yasama ve yürütmeden bağımsız olarak örgütlenmiştir.

Bu çerçevede Kuvvetler Ayrılığı Teorisine göre siyasal sistemler şöyle bir sınıflandırma içinde ele alınabilir:

1. Kuvvetlerin Birliğine Dayanan Siyasal Sistemler
 - a) Kuvvetlerin Yürütmede Toplandığı Siyasal Sistemler
 - b) Kuvvetlerin Yasamada Toplandığı Siyasal Sistemler
2. Kuvvetlerin Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler
 - a) Kuvvetlerin Sert Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler
 - b) Kuvvetlerin Yumuşak Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler

1. Kuvvetlerin Birliğine Dayanan Siyasal Sistemler

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı elde toplandığı siyasal sistemlere Kuvvetler Birliği Sistemi adı verilmektedir. Kuvvetler Birliği Sistemleri yürütme lehine olabileceği gibi halk tarafından seçilen meclis lehine de olabilmektedir. Kuvvetlerin yürütmede birleşmesi Mutlak Monarşi ya da Diktatörlük rejimlerine yol açmaktadır. Yasamada birleşmesi ise "Konvansiyonel" ya da "meclis hükümeti" adı verilen rejime yol açmaktadır.³³

³² Yavuz, a.g.e., s.57.

³³ Turhan, a.g.e., s.21.

a) Kuvvetlerin Yürütmede Toplandığı Siyasal Sistemler

Kuvvetlerin yürütmede toplanması halinde iki tür rejim ortaya çıkmaktadır: Mutlak Monarşi ve Diktatörlük.

aa) Mutlak Monarşi

Mutlak Monarşiler hukuken iktidarın tek bir kişide toplandığı rejimlerdir. Geleneksel meşruluk temeline dayanmaktadır. Fakat günümüzde önemi kalmamıştır. Kral, imparator vb. unvanlar taşıyan mutlak monark, hukukun ve meşruiyetin tek kaynağı kabul edilmektedir. Hükümdarın saltanat hakları yasal bir sınırlamaya tabi tutulmuş değildir. Hükümdar isterse devlet içinde asli organlar kurabilir. Fakat bu organların yetkileri ve hakları kendisi tarafından serbestçe tayin ve tespit edilmektedir. Hükümdar, böyle bir sistem içersinde, bu yetki ve hakları istediği zaman geri alabilmektedir.³⁴

ab) Diktatörlük

Mevcut anayasal kurumların işleyişini durduran ve yetkileri kendi elinde toplayan bir şef yönetimindeki rejimlerdir. Diktatörlükler totaliter olmayabilir. Ama mutlaka otoriter rejimlerdir yada otoriter rejimlere giden köprü vazifesi görmektedirler. Gerçekte diktatörlük deyimi, önceki rejimin iktidara geliş ve iktidarı kullanışını düzenleyen ve kurumlaşmış normlardan kopmayı, fakat kendinin de kurumlaşmamış olduğu bir rejimi ifade etmektedir.³⁵

Diktatörlük rejiminde yasama meclisinin ortadan kaldırılması zorunlu değildir. Ancak meclis tamamen diktatöre bağlıdır. Diktatörlük rejimlerinde halk oylamasına başvurulabildiği gibi seçim yolu ile iktidara gelen diktatörlükler de olabilir. Mutlak Monarşilerde -ki bunlara Geleneksel Diktatörlükler de denilmektedir- toplumun ekonomik hayatı ve bireylerin özel hayatının geniş bir parçası hükümet faaliyetinin dışında kalmaktadır. Oysa diktatörlük rejiminde iktidar yalnızca yönetim alanında değil, toplumun ekonomik faaliyetlerine, sosyal faaliyetlerine ve bireylerin özel hayatına değin uzanan geniş bir müdahale alanı bulabilmektedir. Diktatörlük rejimlerinde de halk oylamasına ve seçimlere başvurulabilmektedir. Bu durumda

³⁴ Hazır, a.g.e., s.147.

³⁵ Hazır, a.g.e., s.148.

cevaplandırılması gereken soru diktatörlüklerin neden demokratik rejimler olarak kabul edilmedikleridir.³⁶ Bunun iki nedeni vardır:

- 1) Demokrasi, iktidarın yalnızca halktan kaynaklanmasını değil, iktidarın halka dayanmasını da içermektedir.
- 2) Halkın iradesi diktatörlük rejimlerinde bir değer taşımamaktadır.

Gerek diktatörlük gerekse mutlak monarşi rejimlerinin ortak noktaları şunlardır:³⁷

- 1) Monist fakat monolitik olmayan bir iktidar merkezi mevcuttur,
- 2) Tekelci, özerk ve fikren az çok geliştirilmiş bir ideoloji mevcuttur,
- 3) Vatandaşların siyasal görevlere ve kolektif sosyal görevlere katılmaları ve bu amaçla aktif bir mobilizasyon içinde olmaları özendirilir, talep edilir ve ödüllendirilir.

b) Kuvvetlerin Yasamada Toplandığı Siyasal Sistemler

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir mecliste birleştiği yönetim biçimine “konvansiyonel” ya da “meclis hükümeti” sistemi denilmektedir. Meclis Hükümetinin biri dar biri geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda meclis hükümeti, anayasa uyarınca ya da uygulamada, parlamentonun hükümete karşı siyasal üstünlüğünün bulunduğu bütün rejimlerdir. Dar anlamda meclis hükümeti, yürütmenin tamamen yasamanın idaresine bağımlı olduğu, yürütmenin istifa edebilme olanağının dahi bulunmadığı rejimleri ifade etmektedir. Çünkü istifa, belli bir politikanın yasamaya kabul ettirilmesine yol açabilecek bir yol olabilmektedir. Bu rejimde yürütme, yalnızca yasamanın karar ve direktiflerinin uygulayıcısı durumunda kalmaktadır. Meclis hükümeti sisteminin teorik kaynağı olarak Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” eserinde dile getirdiği, millet iradesinin ve egemenliğinin bölünmezliği ilkesi gösterilebilir.³⁸ Meclis hükümeti sisteminin, iki iktidarın seçilmiş bir mecliste birleşmesi esasına dayandığını söylemek olanaklıdır. Bu sistemde hükümetin yasama karşısında bir kimliği bulunmamaktadır. Aynı şekilde bu sistemde yürütme içinde özel ve üstün yeri bulunan bir devlet başkanı da bulunmamaktadır. Yürütme kurulu, yasama içinden seçilen üyelerden oluşur ve meclis bu kurulu

³⁶ Teziç, , a.g.e., s.396.

³⁷ Turhan, a.g.e., s.23.

³⁸ Teziç, a.g.e., s.397.

istediği zaman görevden alabilir.³⁹ Yürütme ancak teknik bir görev olarak ele alınabilir. Yürütmeden bağımsız bir yetki olarak söz etmek olanaklı değildir.⁴⁰

Meclis hükümeti rejimlerinde cumhurbaşkanının bile varlığına gerek duyulmamaktadır. Yürütme yetkisinin yasamanın belirlediği bir kurul (Heyet=College) eliyle kullanılmasından ötürü, bu tür yürütmeye kollejyal (Kurul halinde) yürütme de denilmektedir. Türkiye’de 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Meclis hükümeti rejimi öngörülmüştür. Bu anayasaya göre yasama ve yürütme yetkileri TBMM’de toplanmıştır. Hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını almıştır.⁴¹

Bu sistemde, meclis yürütmenin aldığı kararları ortadan kaldırabilir.⁴² Meclis Hükümeti, ilk kez Fransız Devriminde bir anayasal demokratik hükümet biçimi olarak öngörülmüş ve 1793 Anayasası’nda yer almıştır. Meclis Hükümeti Sistemi, başkanlık hükümeti sisteminden çok parlamenter sisteme benzemektedir. Meclis Hükümeti Sistemi’nde tek meclislilik esas tutulmuştur. Çift meclisin halkın iradesini engelleyeceği düşünülmüştür. Meclis Hükümeti Sisteminin bir diğer özelliği de meclisin kendini fesih edebilmesidir. Meclis Hükümeti Sistemi çoğunlukla olağanüstü ve krizli dönemlerde kullanılmıştır. Kuramsal olarak yürütme meclise bağımlı olduğu halde uygulamada tam tersinin gerçekleştiği de görülmüştür. Bu ülkelerde fiili diktatörlükler kurulmuştur.⁴³

Günümüzde saf olarak uygulandığı tek ülke İsviçre’dir. Meclis Hükümeti Sistemi adeta İsviçre ile özdeşleşmiştir. 1874 tarihli İsviçre Anayasası meclis hükümeti sistemini öngörmektedir. Tek meclis vardır: Federal Meclis. Federal Meclis kendi içinde iki meclisten oluşmaktadır: Devlet Meclisi ve Milli Meclis. Federal Meclis yedi üyeden oluşan bir yürütme heyeti seçmektedir. Bu heyete Federal Konsey denilmektedir. Dört yıllığına görev yapmaktadır. Federal Konsey üyelerinden biri konsey başkanı bir diğeri ise başkan yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Konsey başkanı aynı zamanda sembolik devlet başkanıdır. Konsey başkanı ve yardımcısı da federal meclis tarafından seçilmektedir. Bakanlar ve konsey başkanı arasında ast-üst ilişkisi ve yetki-görev bakımından bir fark bulunmamaktadır. Konsey üyelerinin aynı siyasal görüş ya da eğilimde olması da önemli değildir. Çünkü

³⁹ Hazır, a.g.e., s.146.

⁴⁰ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.185.

⁴¹ Mehriğül Keleş, Başkanlık Rejimi, Kanyıldız Matbaası, İzmir, 1996, S.24.

⁴² Nazif Akçalı, Çağdaş Siyasal Rejimler, Bilgehan Yayınevi, İzmir, 1989, s.64.

⁴³ Turhan, a.g.e., s.24.

federal konsey sadece federal meclisin aldığı kararları uygulamaktadır. Meclise karşı da ortak sorumlulukları bulunmamaktadır. Konsey istikrarlı bir organdır. Bazı Konsey üyeleri otuz yıla yakın görev yapmıştır. Federal Konsey ile Federal Meclis arasındaki ilişkilerde güvenoyu, gensoru gibi kurumların hiçbiri bulunmamaktadır.⁴⁴

2. Kuvvetlerin Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler

Kuvvetler ayrılığına dayalı siyasal sistemlerde yasama ve yürütme iktidarı birbirinden ayrılmıştır. Dolayısıyla birbirlerinin hukuki varlığına son vermek yetkisine sahip değildirler. Devletin organları arasında ya tamamen bir ayrım söz konusudur, yada yumuşak, dengeli ve aralarında işbirliğine imkan verecek bir şekilde ayrım bulunmaktadır.⁴⁵

a) Kuvvetlerin Sert Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler

Kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan sistemlerin temelinde organların birbirinden tamamen bağımsız olarak çalışmaları yatmaktadır. Her organın bir faaliyet alanı bulunmaktadır. Organların hiç biri bu alanın dışına çıkıp diğer organların faaliyet alanına girememektedir. Organların hiçbiri, diğeri üzerinde etkileme gücüne sahip bulunmamaktadır.⁴⁶ Kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan siyasal sistemler, Başkanlık Sistemi olarak adlandırılmaktadır. Başkanlık Sistemi üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı için, Başkanlık Sistemi ile ilgili açıklamaların kapsamı bu bölümde sınırlı tutulmuştur.

b) Kuvvetlerin Yumuşak Ayrılığına Dayanan Siyasal Sistemler

Kuvvetler ayrılığına dayanan siyasal sistemlerde, yasama ve yürütme organları arasında dengeli ve işbirliğine dayanan bir ayrım söz konusudur. Organlar arasında bağımlı ve etkileşime dayanan bir ilişki bulunmaktadır. Kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan iki siyasal sistemden bahsedilebilir: Parlamenter Sistem ve Yarı Başkanlık Sistemi. Parlamenter sistemi bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı için kısaca yarı başkanlık sisteminin ele alınması yerinde olacaktır.

Yarı Başkanlık Sistemi, parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin bir takım özelliklerini bünyesinde barındıran bir rejim türüdür. Parlamenter Sisteme benzeyen yönü, parlamentonun hükümeti düşürebilmesi, farklı yönü ise, iktidar yetkilerinin

⁴⁴ Teziç, a.g.e., s.400.

⁴⁵ Hazır, a.g.e., s.148.

⁴⁶ Teziç, a.g.e., s.423.

hükümette toplanmaması, devlet başkanı ile hükümet arasında bölüşülmesidir. Devlet Başkanının halk tarafından seçilmesi ise, bu sistemin başkanlık sistemine benzeyen yönünü oluşturmaktadır.⁴⁷ Sistemin tanımlayıcı özellikleri şunlardır: Devlet başkanı halk tarafından seçilir. Yetkilerini bir başbakanla paylaşır. Devlet başkanı parlamentodan bağımsız olmakla birlikte, yalnız başına veya doğrudan doğruya hükümet etmeye yetkili değildir. Başbakan ve kabinesi ise parlamentoya bağlı, ancak devlet başkanından bağımsızdır. Bu modelin temel ilkesini, yürütme yetkisinin parlamentoya karşı sorumlu bir başbakan ve bakanlar kurulu ile doğrudan doğruya halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı tarafından paylaşılması oluşturmaktadır. Başkanlık Sisteminden ayrıldığı nokta, başkanlık sisteminde yürütmenin monist oluşundan kaynaklanmaktadır.⁴⁸ Parلمانonun güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürme yetkisi bulunmaktadır. Buna karşılık devlet başkanının da parlamentoyu feshetme yetkisi ile donatılmıştır.⁴⁹ Yarı Başkanlık Sisteminin en bilinen örneği Fransa'da uygulanan yarı başkanlık sistemidir.

⁴⁷ Keleş, a.g.e., s.31.

⁴⁸ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.186.

⁴⁹ Fuat Aleskerov/Yavuz Sabuncu/Hasan Ersel, Seçimlerden Koalisyonu Siyasal Karar Alma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul ,1999, s.140.

İKİNCİ BÖLÜM

PARLAMENTER SİSTEM VE UYGULAMALARI

I. Genel Olarak Parlamenter Sistem

A. Parlamenter Sistemin Tanımı

Parlamenter kelimesi Latince kökenli bir kelime olup, Türkçe'deki "Meclis", "Divan" kelimelerinin karşılığıdır.⁵⁰ "Parlamento" sözcüğü İtalyanca'dan alınmıştır. Fransızca'sı "Parlement"dir.⁵¹ Fransızca "Parler" yani "konuşmak" anlamındadır.

Sözlük anlamı olarak; "Bir karara varmak üzere görüşme yapan kurul" anlamındadır. Hukuk ve Siyasal bilimlerde parlamento; "Halkı temsil etmek üzere, halk tarafından seçilen insanlardan meydana gelen, kanun yapan ve devletin önemli işlerine karar veren siyasal kurul" anlamındadır.⁵² Bir diğer tanımda parlamenter sistem; "Temsili Rejime ve kuvvetlerin ayrılığı ilkesine dayanan, yasama organı ile yürütme organı arasındaki devamlı ilişkilerin bakanlar kurulu marifetiyle düzenlendiği, yani bakanların parlamentoya karşı siyasal olarak sorumlu oldukları bir yönetimdir" şeklinde ele alınmaktadır. Parlamenter Hükümet, Parlamenter Sistem ve Parlamentarizm kavramları aynı anlama gelmektedir.⁵³

Parlamentarizm, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan bir hükümet sistemini nitelirmektedir. Kuvvetlerin yumuşak ayrımıyla ifade edilmek istenen, yasama ve yürütme organlarının hukuken birbirinden bağımsızlığıdır. Ancak aralarında bir takım işbirliği ve etkileşim mekanizmaları bulunmaktadır. Böylece parlamenter sistem, kuvvetlerin ılımlı ayrılığı yanında, kuvvetlerin işbirliği şeklinde de nitelenebilmektedir. Yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkilerin en alt düzeye indirildiği sert kuvvetler ayrılığına dayanan sistemlerin tersine, parlamenter sistem, sistematik olarak bu ilişkileri kolaylaştırmakta ve arttırmaktadır. Organlar arasında

⁵⁰ Fevzi Demir/Şükrü Karatepe, Anayasa Hukukuna Giriş, Aydın Yayınevi, 3. Basım, İzmir, 1994, s.86.

⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.454, İstanbul, 1975, s.188.

⁵² Demir /Karatepe, a.g.e., s.86.

⁵³ Özkan Tikveş, Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.3, İzmir, 1982, s.83.

bağımsızlık değil, birbirlerine karşı bağımlılık söz konusudur.⁵⁴ Parlamenter sistem, yasama ve yürütme arasında bir denge sistemidir.⁵⁵

Parlamenter sistem denildiğinde akla gelen ilk şey diğer güçler karşısında üstün olan kudretli bir parlamentodur. Fakat parlamentarizm, devlet faaliyetlerinin tek organdan yana yapılmasına imkan vermeyen bir sistemdir. Uygulamada, siyasal partiler ortaya çıkana kadar yasamanın üstünlüğü yönünde gelişme göstermiştir. Çünkü hükümet parlamentodan türemiş bir kuruluş olduğu için parlamento kadar temsil niteliğine sahip değildir. Son söz daima seçimle kurulmuş meclise aittir.⁵⁶ Buna karşılık siyasal partilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, yürütmenin üstünlüğü yönünde gelişim söz konusu olmuştur.

Devlet yönetiminde görev alan bir kurulun parlamento olabilmesi için, öncelikle halk tarafından seçilmiş olması gerekir. İkinci olarak, kanun yapma ve siyasal kararlar alma yetkisi olmalıdır. Buna göre, halk tarafından seçilmeyen ve kanun yapma yetkisi olmayan kurullar parlamento sayılamazlar. Örneğin Osmanlı döneminin divan-ı hümayunları ve şurayı saltanatlar parlamento olarak nitelenememektedir. Ayrıca günümüzde de bir çok otoriter rejim parlamentoya sahiptir. Ancak bu devletlerin de parlamenter sistemle yönetildiğini öne sürmek olanaklı değildir.⁵⁷

Parlamento sadece hükümete karşı denge sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda vatandaşları temsil içinde kurulmuş temel bir organdır.⁵⁸ Parlamenter sistemin dayandığı temel düşünce yasama ve yürütme organlarının birbirine karşı tam bağımsız olamaması ve çok önemli konularda birlikte çalışmalarınıdır.⁵⁹ Böylece parlamentarizm, yasama kuvveti ile yürütme kuvveti arasında dengeleyici bir sistem niteliğine bürünmektedir.⁶⁰

⁵⁴ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.179.

⁵⁵ Zafer Gören, Anayasa Hukukuna Giriş, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İzmir, 1999, s.151.

⁵⁶ Fevzi Demir, Anayasa Hukukuna Giriş, Dost Kitapevi, İzmir, 1984, s.55.

⁵⁷ Demir /Karatepe, a.g.e., s.86.

⁵⁸ Akçalı, a.g.e., s.49.

⁵⁹ Tunaya, a.g.e., s.188.

⁶⁰ Tikveş, a.g.e., s.77.

B. Parlamenter Sistemin Tarihçesi

Parlamenter sistem İngiltere’de doğmuştur. İnsan zihninin ürünü somut bir sistem olmayıp, tarihsel bir gelişmenin belli bir dönemindeki ilke ve unsurları ifade etmektedir.⁶¹ Parlamenter sistem İngiltere’de ortaya çıktığı için İngiliz örf ve adetlerine göre gelişmiş bir sistemdir.⁶² Parlamenter sistemin ortaya çıkışı 18 .yy’.da olsa da yerleşmesi ve diğer batı ülkelerince benimsenmesi 19.yy’.da gerçekleşmiştir.⁶³ Parlamenter sistem hayli uzun bir zaman diliminde ve ampirik olarak gelişmiştir.⁶⁴

Avrupa’da 10. ve 11. yüzyılda tarımsal üretimde kullanılan yeni yöntemler bir yandan tarım alanlarının genişlemesine neden olurken, diğer yandan tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur.⁶⁵ Üretimdeki artışla birlikte iktidarların vergi gelirleri de artmıştır. Bu gelişmeler sonucunda güçlü ordular kurulmuştur. Bir yanda Feodalite yıkılıp merkezi krallıklar kurulurken diğer yandan yerel güvenlik sağlanmıştır. Kralların güçleri artarken ticari hayat da zenginleşmiştir. Kentlerde gelişen ticaret ve sanayi, varlıklı ve yeni bir toplumsal sınıfın doğmasına neden olmuştur: Burjuvazi.⁶⁶ Bu yıllarda batıda, burjuvazi ve parlamentolar karşısında monarşiler gerilemeye başlamıştır. Güç kaybeden monarşiler güçlenen burjuvazi ile belli noktalarda çatışma ve uzlaşmaya başlamıştır. Monarşiler ile burjuvazinin bu çatışma ve uzlaşmaları parlamentarizme giden yolu açmıştır. Parlamenter sistem, “liberal” ve “seçkinci” temellere dayanmaktadır. Liberaldir, çünkü mutlak monarşilerin yıkılmasını ve siyasal özgürlükleri hedeflemektedir. Seçkincidir, çünkü ilk parlamentolarda temsilci olmak belli bir miktarda servet sahibi olmayı gerektirmektedir.⁶⁷

İngiltere’de parlamentonun doğmasında ilk adım “Magna Carta” adlı siyasal belgedir. İngiltere’de, tarımla elde edilen artık ürün kral ve soylular arasında paylaşılmaktaydı. Fakat kral vergileri arttırmak suretiyle bu paylaşımdan hep fazla pay almıştır. 1215’te yapılan anlaşma ile kralın vergi koyabilmesi ve vergileri arttırması ancak soyluların onayı ile olabilmıştır. Kralın soylularla bu anlaşmayı

⁶¹ Tikveş, a.g.e., s.77.

⁶² Gören, a.g.e., s.150.

⁶³ Demir /Karatepe, a.g.e., s.87.

⁶⁴ Teziç, a.g.e., s.401.

⁶⁵ Oral Sander, Siyasal Tarih, Imge Kitapevi, cilt:1, 7.Basım, Ankara, 1999, s.63.

⁶⁶ Ahmet Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler, Imge Kitapevi, 4. Basım, Ankara, 1998, s.72.

⁶⁷ Demir /Karatepe, a.g.e., s.87.

yapmaya razı olmasında o dönemde İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasal durum önemli rol oynamıştır. Daha sonra bu ilke "Kralın uyrukları parlamentoda temsil yolu ile rızalarını bildirmeden vergi salınamaz" şeklinde yorumlanmıştır. Bu, parlamenter sisteme giden yolda ilk önemli adım olmuştur.⁶⁸ Kralın vergi için yetki alacağı bu meclisler "Magnum Concilium-Kraliyet Meclisi" adını taşımaktaydı. Kraliyet Meclisi baronlar ve din adamlarından oluşmaktaydı. Burjuvazi, ekonomik alanda güçlendikçe siyasal alanda da söz sahibi olma girişimlerini arttırmıştır. Bu çabaların sonunda Kraliyet Meclisine, Eyalet Beyleri ve Şehir Temsilcileri de katılmaya başlamıştır. Meclise, din adamları ve baronlar şahsen davet edilirdi. Eyalet beyleri ve şehir temsilcileri ise, seçilerek gelmekteydi. Meclise davet üzerine gelen baronlar, seçilerek gelen temsilcilerle bir arada olmayı kabul etmemişler ve aynı salonda toplanmayı reddederek ayrı salonda toplanmaya başlamışlardır. Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası bu şekilde doğmuştur. 15. yüzyıldan itibaren meclislerden her biri kraldan bir kanun hazırlanmasını dilekçeyle talep edecekleri yerde, kanun ve nizamnameleri kendileri hazırlayıp kralın onayına sunmaya başlamışlardır. Böylece parlamento yasama gücüne de kavuşmuştur. 18. yüzyıla kadar eyaletlerden gelen temsilciler sadece kendi eyaletlerini temsil etmişlerdir. 18. yüzyıldan itibaren tüm ulusu temsil eder hale gelmişlerdir. Gerçek temsili sistem bu gelişmeyle doğmuştur. 18. yüzyıldaki diğer bir önemli gelişme de kralın parlamento ile yapmış olduğu bir anlaşma gereğince tahta çıkması olmuştur. Bu anlaşma gereğince kral, tahtta olduğu sürece bazı koşulları yerine getirmek zorunda kalmıştır. Kralın yerine getirmek zorunda olduğu koşulların en önemlisi, çıkaracağı fermanların hiçbir şekilde parlamentonun hazırladığı kanun ve nizamnamelere aykırı olamayacağı yönündedir. Artık, kral egemenliğini tam anlamıyla tanrıdan değil, parlamentodan almaya başlamıştır.⁶⁹

Ancak parlamenter sistemin kurulmasının, tüm ülkelerde İngiltere'dekine benzer aşamalar sonucu olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle tek tip bir parlamenter sistemin varlığından söz etmek olanaklı değildir.⁷⁰

Parlamenter sistemin ortaya çıkmasında düşünsel alandan da önemli katkılar olmuştur. Özellikle Montesquieu, "Kuvvetler Ayrılığı Teorisi" ile önemli katkılarda bulunmuştur. Bu düşünörlere Hobbes ve Rousseau'da eklenebilir. Bu düşünörlerin

⁶⁸ Şaylan, a.g.e., s.28.

⁶⁹ Demir , a.g.e., s.52.

⁷⁰ Demir /Karatepe, a.g.e., s.87.

ortak yanı, siyasal iktidarın ve devletin, bir tanrı buyruğu olarak değil, toplumsal yaşamın yarattığı zorunluluklar karşısında insanların ortak iradesi ile oluştuğu düşüncesidir. Siyasal düşünceler tarihinde bu görüşler “Siyasal-Toplumsal Mukavele Kuramları” başlığı altında toplanmıştır.⁷¹

C. Parlamenter Sistemin Unsurları

Parlamenter sistemin unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İki başlı yürütme,
2. Devlet başkanının siyasal sorumsuzluğu,
3. Bakanların siyasal sorumluluğu,
4. Parlamentonun feshi,
5. Uyum ve birlik içinde çalışan parlamento.

1. İki Başlı Yürütme

Parlamenter sistemde yürütme yetkisi devlet başkanı ve bakanlar kurulu tarafından paylaşılmaktadır. Sistemin monarşi ya da cumhuriyet olmasına göre devlet başkanı ya “Hükümdar” ya da “Cumhurbaşkanı”dır. Bununla beraber yürütmede asıl yetki, yasama organına karşı sorumlu olan bakanlar kurulundadır.⁷² Başbakan ise, bakanlar kurulu ve hükümetin başıdır. Bakanlar Kurulu, faaliyetlerini başbakanın başkanlığında yürütmektedir. Devlet Başkanı ise bir yandan yürütme organını temsil ederken diğer yandan da devletin birliğinin ve ülkenin bütünlüğünün sembolüdür. Başbakan, kabineyi yöneten ve parlamento önünde hükümetin sorumluluğunu tek başına yüklenmiştir.⁷³ Aynı zamanda parlamento üyesidir. Ancak bakanların parlamenter olması şart değildir.⁷⁴ Parlamenter Sistemin ilk yıllarında başbakan güçlü bir konumda değildi ve kabinenin diğer üyelerinden farkı bulunmamaktaydı. Zaman içinde güçlenen başbakan, kabineyi yönlendiren ve hükümet politikalarını tayin eden güçlü bir siyasal kişilik kazanmıştır. Günümüz anayasalarında diğer bakanlara göre güçlü bir statü kazanmış olan başbakan,

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şaylan, a.g.e., s.28.

⁷² Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.179.

⁷³ Demir /Karatepe, a.g.e., s.89.

⁷⁴ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.179.

gerekirse cumhurbaşkanından parlamentoyu feshetmesini veya bir bakanı görevinden almasını talep edebilmektedir.⁷⁵

2. Devlet Başkanının Siyasal Sorumsuzluğu

Parlamente sistemde devlet başkanının ister hükümdar olsun ister cumhurbaşkanı siyasal sorumluluğu bulunmamaktadır. Bunun pratik sonuçlarından biri, devlet başkanının görevine parlamento tarafından ya da başkaca bir anayasal organ tarafından son verilememesidir. Bunun tek istisnası, devlet başkanının vatana ihanet ya da anayasayı ihlal gibi suçlar yüzünden görevinden uzaklaştırılmasıdır.⁷⁶ Devlet Başkanı'nın yetkileri daha çok simgeseldir. Ancak simgesel olmayı aşan yetkililere de sahip olduğu görülmüştür.⁷⁷

Yukarıda belirtildiği üzere, parlamente sistemde devlet başkanı cumhurbaşkanı olabildiği gibi monark da olabilir. Böylece parlamente sistem hem monarşik yönetimle hem de Cumhuriyet yönetimiyle devlet bağdaşabilmektedir. Örneğin İngiltere ve Belçika, parlamente sistemin uygulandığı monarşilerdir. Buradaki fark devlet başkanının siyasal sorumsuzluğunda belirginleşmektedir. Şöyle ki monarşilerde devlet başkanının yani hükümdarın sorumsuzluğu mutlak'tır. Hükümdarın cezai, hukuki ve siyasal hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Oysa cumhuriyet rejimlerde devlet başkanının sorumsuzluğu mutlak değildir ve daha dardır. Cumhurbaşkanının sadece siyasal sorumsuzluğu vardır. Cezai ve hukuki sorumluluğu bulunmaktadır.⁷⁸

Parlamente sistemde devlet başkanı'nın hem devletin hem de icra fonksiyonu'nun hukuki başı olmasının tarihi nedenleri vardır. Monarkın yetkileri sınırlandırılmış olsa da monark hiçbir siyasal sorumluluğu olmadan devletin başı olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak alacağı tüm kararlarda başbakan ve ilgili bakanın ya da bakanlar kurulunun imzası olması gerekmektedir. Bu da siyasal sorumsuzluğun bir diğer neticesidir ve parlamente sistemin kilit noktalarından biridir.⁷⁹ Parlamente sistemde devlet başkanı'nın siyasal yönden sorumsuzluğunun temelinde yatan düşünce, yürütme organına devamlılık kazandırmaktır. Bir diğeri ise, parlamento ile hükümet arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda devlet başkanının tarafsız kalabilmesini sağlamaktır. Devlet başkanının sahip olduğu bu

⁷⁵ Demir /Karatepe, a.g.e., s.89.

⁷⁶ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.179.

⁷⁷ Aleskerov /Sabuncu /Ersel, a.g.e., s.140.

⁷⁸ Tikveş, a.g.e., s.84.

güçlü statü ve sorumsuzluk, onun tarafsızlığını gerektirmektedir. Devlet başkanı bir partinin mensubu olmayıp, tarafsız ve partiler üstü bir konuma sahiptir. Onun, siyasal partilerden birini tutar ya da muhalefet eder nitelikteki tutumları, sistemin özüne aykırıdır.⁸⁰ Fakat bu tarafsızlığın, devlet başkanının hiçbir şeye karışmadığı şeklinde algılanmaması gerekmektedir. Bu tarafsızlık, bir tür hakemliğe dayanmaktadır. Gerçekten de devlet başkanı yasama ve yürütme arasında hakem konumundadır. Devlet başkanının parlamento ile ya da hükümetle arasında bir uyuşmazlık söz konusu bile olamaz. Böyle bir uyuşmazlıkta sistem, parlamenter rejim olmaktan çıkmaktadır.⁸¹

3. Bakanların Siyasal Sorumluluğu

Parlamenter modelin en önemli özelliklerinden biri de bakanların siyasal uygulamalardan dolayı bireysel olarak ve topluca yasama organına hesap vermek ve bunun sorumluluğuna katlanmak zorunda olmalarıdır. Siyasal sorumluluk bakanlar kurulunun görevde kalmasını parlamentonun güvenine sahip olmasına bağımlı kılmaktadır.⁸² Bakanların siyasal sorumluluklarının yanında cezai ve hukuki sorumlulukları da vardır. Cezai ve hukuki sorumluluk mutlaktır. Kabine toplantısına katılmamış bir bakan bunu öne sürerek sorumluluktan kurtulamamaktadır. Bunun yanında devlet başkanları, bakanların tek tek imzası olmayan hiçbir yasayı imzalayamamaktadır. Parlamenter sistemde devlet başkanı'nın kabineyi kurmada ve başbakanı atamada bir serbestliği vardır. Ancak bu serbestlik mutlak anlamda değildir. Devlet başkanının, özellikle başbakan olarak atayacağı kişi, parlamentodan güvenoyu alabilecek bir kimse olmalıdır. Bu kişi de genel seçimlerde en çok oyu alan siyasal parti lideridir. Ancak parlamentoda istikrarlı bir çoğunluğun sağlanamadığı durumlarda devlet başkanının bu serbestliği artmaktadır.⁸³

Siyasal sorumluluğu harekete geçirme, parlamentonun girişimi ile olabildiği gibi hükümetin kendi girişimiyle de olmaktadır. Parlamentonun girişimi ile siyasal sorumluluğu harekete geçirme gensoru ve güvensizlik önergesi biçiminde olur. Bazen de hükümet güvenoyunu kendi ister.⁸⁴ Kabine parlamentonun güvenine sahip olduğu sürece iktidarda kalır. Parlamentonun güvenini kaybettiği takdirde ya

⁷⁹ Güneş, a.g.e., s.58.

⁸⁰ Demir /Karatepe, a.g.e., s.90.

⁸¹ Teziç, a.g.e., s.403.

⁸² Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.179.

⁸³ Tikveş, a.g.e., s.84.

⁸⁴ Teziç, a.g.e., s.410.

çekilmek ya da yasama meclisini fesih etmek suretiyle genel seçimlere gitmek zorunda kalmaktadır.⁸⁵

4. Parlamentonun Feshi

Bu sistemde seçim döneminin bitmesinden önce parlamentoyu feshetme hakkı yürütme organına tanınmıştır. Bu, yürütme organının en esaslı yetkilerinden biridir. Parlamento, hükümeti düşünecekse çeşitli yollar kullanır ve ona karşı güvensizliğini belli eder. Örneğin gerekli ödenekleri vermemek gibi. Böyle bir durumda hükümet meclisten güvenoyu isteyecektir. Güvenoyunu alırsa yoluna devam edecek, alamaz ise istifa edecektir. Parlamentonun bu yetkisine karşı yürütmenin de parlamentoyu fesih yetkisi bulunmaktadır. Böylece yasama ve yürütme arasında denge sağlanmış olacaktır. Yürütmenin böyle bir yetkisi olmasaydı, yasama yürütme organının üstünde bir otoriteye sahip olacaktı. Bu durumda parlamenter sistem yerine meclis hükümeti sistemi söz konusu olacaktır. Parlamentodan güvenoyu alamayan ve iktidarı terk etmek durumunda kalan bir hükümet eğer izlemiş olduğu siyasetin seçmenler tarafından benimsenmiş olduğuna inanmış ise, istifa etmek yerine devlet başkanından parlamentonun feshini isteyebilecektir. Yenilenen seçimler sonunda seçmen, hükümetin siyaseti lehinde irade beyan ederse, hükümet bu sefer daha emin adımlarla siyasetine devam etme şansını yakalayacaktır. Hükümetin bu verileri elde edememesi halinde iktidardan uzaklaşması kaçınılmaz olacaktır. Böylece seçmenler, yasama ve yürütme organları arasındaki en yüksek hakem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶

Anlaşıldığı üzere yürütmenin parlamentoyu fesih hakkı, siyasal sorumluluğa karşı bir önlem niteliğindedir. Fesih hakkı, yürütme içersinde devlet başkanı tarafından tek başına kullanılabildiği gibi başbakanın istemi ve onayıyla da kullanılabilmektedir. Fesih hakkının üç temel işlevi bulunmaktadır :⁸⁷

- 1) Parlamento ve hükümet arasında bir denge sağlamak,
- 2) Parlamentoda istikrarlı bir çoğunluğun kalmaması halinde yeni seçimlerle birlikte istikrarlı bir çoğunluğun oluşmasını sağlayabilmek,
- 3) Daha önce öngörülemeyen çok önemli ve temel bir sorun karşısında halkın görüşünü almak.

⁸⁵ Tikveş, a.g.e., s.84.

⁸⁶ Tikveş, a.g.e., s.84.

⁸⁷ Teziç, a.g.e., s.412.

5. Uyumlu ve Birlik İçinde Çalışan Kabine

Kısaca hükümet adını verdiğimiz “Bakanlar Kurulu” ya da “Kabine” parlamenter sistemde başbakanın yönetiminde çalışan ve kendisine özgü hukuki statüsü bulunan özerk bir kuruldur. Kabine üyeleri başbakan tarafından seçilir ve devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Kabine kararları oy birliğiyle alınmaktadır. Bu yüzden bakanların aynı görüş ve anlayışta olmaları gerekmektedir. Demokrasilerde ortak siyasal görüş ve ideallere bağlılık, bir siyasal parti bünyesinde toplanmak şeklinde kendini göstermektedir. Bu birliği başbakan temsil etmektedir. Her ne şekilde ve sebeple olursa olsun, başbakanın hükümetten çekilmesi, tüm kabinenin hükümetten çekilmesi sonucunu doğurmaktadır.⁸⁸

D. Parlamenter Sistemin Türleri

Parlamenter rejim tarihi gelişimi içinde iki biçimde ortaya çıkmıştır:

1. İkinci biçim (Dualiste-Orleaniste)
2. Tekçi biçim (Moniste)

1. İkinci Biçim (Dualiste-Orleaniste)

İkinci biçim belli bir tarihsel dönemin ürünüdür. Sınırlı monarşiden modern demokrasiye geçiş aşamasında ortaya çıkmıştır. İkinci (Dualiste) parlamentarizmin özelliği, devlet başkanının aktif politikada yer almasıdır. Bunun iki sonucu olmuştur. Birincisi devlet başkanının tek başına fesih yetkisini kullanabilmesidir. İkincisi ise, bakanların meclise ve devlet başkanına karşı ayrı ayrı sorumlu olmalarıdır. Hükümetin görevde kalması hem parlamentonun hem de devlet başkanının güveni ile olmaktadır. Kabineyi kuran ve azleden de yine devlet başkanıdır. Dualiste sistemin en eleştirilen yönü, devlet başkanının feshettiği meclis tekrar seçilebilir. Bu durumda sistemin işleyişi tehlikeye girer.⁸⁹ Dualist parlamenter sistem, devlet başkanına verilen yetkilerin arttırılmasıyla başkanlık sistemine doğru kaymıştır.⁹⁰

⁸⁸ Demir /Karatepe, a.g.e., s.91.

⁸⁹ Teziç, a.g.e., s.419.

⁹⁰ Gözübüyük, a.g.e., s.26.

2. Tekçi (Moniste) Biçim

Parlamentar rejimin gelişiminde geline son nokta tekçi biçimdir. Bu modelde devlet başkanı aktif politikanın dışındadır. Monist parlamentar rejimde, yürütmenin hukuken iki başlı özelliği ortadan kalkmamaktadır. Ancak uygulamada yürütme içinde hükümet idaresi olarak tek bir siyasal irade belirlenmektedir. Bu da devlet başkanının rolünün silinmesine yol açmaktadır. Moniste parlamentar rejimde, devlet başkanının başbakanı atamasında sınırlı bir serbestliği söz konusudur. Devlet başkanı ancak mecliste güvenoyu alabilecek kişiyi başbakan olarak atayabilmektedir. Bu kişi de mecliste çoğunluğu sağlamış ya da en çok oyu almış olan siyasal partinin üyesi ya da genel başkanıdır. Başbakanın devlet başkanı tarafından görevden alınması ise olanaklı değildir. Görüldüğü gibi monist parlamentar sistemde sorumluluk sadece parlamentoya karşıdır. Devlet başkanına karşı sorumluluk yani çifte sorumluluk söz konusu değildir.⁹¹

Monist parlamentar sistem, yürütmenin parlamento içersinden çıkmasının bir ürünüdür.⁹² Monist parlamentar sistem, yürütmenin üstünlüğü rejimi olarak tanımlanabilir. Bunun tipik örneği bazı yazarların "Westminster tipi parlamentarizm" dedikleri İngiliz modelidir.⁹³

E. Parlamenter Sistemin Eleştirisi

Parlamentar sisteme yapılan ilk eleştiri, modern parlamentar sistemin denge bakımından bir problemi olamayacağı yönündedir. Çünkü, yürütmenin krala bağlı olduğu, parlamentonun ise seçme yeterliliğine haiz bulunan sınıfların temsilcilerinden oluştuğu dönemlerde, yasama ve yürütme organları arasında denge fikri bir gerçeği ifade etmekteydi. Günümüzde ise hükümet gerek kuruluşu, gerekse varlığı bakımından tamamen parlamentonun çoğunluğuna bağlı olmaktadır.⁹⁴

İleri sürülen bir diğer eleştiri ise, siyasal sorumluluk ilkesinin ve fesih yetkisinin birer denge etkeni olmaktan çıktığı yönündedir.⁹⁵ Siyasal partilerin ortaya çıkmasıyla hükümetler, zaten yasamanın büyük kısmına hakim duruma gelmişlerdir. Böylece yasamanın çoğunluğu, hükümet eden siyasal parti temsilcilerinden

⁹¹ Teziç, a.g.e., s.419.

⁹² Keleş, a.g.e., s.29.

⁹³ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.182.

⁹⁴ Tikveş, a.g.e., s.87.

⁹⁵ Tikveş, a.g.e., s.87.

oluşmaktadır. Bu halde, hükümetin kendi adamlarından oluşan yasama organını feshi düşünülemez ya da parlamentoda çoğunluktaki siyasal partinin iktidar olduğu yürütme organının, yasama organı tarafından güvensizlik oyuyla düşünülmesi zor bir ihtimaldir.

II. Türkiye’de Parlamenter Sistem

Türkiye’de parlamenter sistemin geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. Türkiye’de 1921 ve 1924 Anayasaları kuvvetlerin mecliste toplandığı meclis hükümeti sistemini öngörmüştü. Parlamenter sistem 1961 Anayasası ile benimsenmiştir. 1982 Anayasasıyla da parlamenter sistem uygulanmaya devam edilmiştir.

1982 Anayasası parlamenter sistemi benimsemiştir. Ancak cumhurbaşkanına klasik parlamenter sistemdeki devlet başkanının rolünü aşan bir yer verilmiştir. Devlet başkanı sembolik ve temsili bir organ olmaktan çıkarılarak oldukça önemli yetkilerle donatılmıştır. Ancak bu güçlendirilmiş cumhurbaşkanına karşın hükümet sistemi, parlamenter bir sistem olma özelliğini yitirip bir başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi haline gelmiş değildir. Bununla birlikte, klasik niteliğini kaybetmiş bir parlamenter rejim olarak nitelenebilir.⁹⁶

Kuvvetler Ayrılığı Teorisinin Türkiye’de uygulanışı bakımından şu hususlar söylenebilir: 1982 Anayasasında “kuvvet” ifadesi yerine “yetki” ve/veya “görev” ifadeleri kullanılmıştır. Çünkü 1982 Anayasasının kabul ettiği egemenlik anlayışı gereğince her üç devlet organı hakimiyeti yani kamu kuvvetini değil, iktidarı kullanmaktadır. Bu yetki ve görev, anayasa esaslarına göre yerine getirilmektedir. Yasama ve yargı için “yetki” sözcüğü kullanılmasına karşılık yürütme için “yetki” ve “görev” ifadesi kullanılmıştır. Bunun nedeni, yürütmenin anayasa ve kanunlar çerçevesinde yerine getirilmesidir. Diğer bir ifadeyle, anayasa ve kanun kurallarının olmadığı yerde, Türk hukukuna göre, yürütme görevi de yoktur. Buna karşılık her üç organ için de “yetki” ifadesi kullanılmıştır. Çünkü her üç organda anayasal sınırlar içinde genel bir yetkidir. Örneğin TBMM herhangi bir alanı, anayasaya uygun olmak şartıyla düzenleyebilir. Oysa yürütme sadece kanunları uygulamakla görevlidir.

⁹⁶ Gören, a.g.e., s.154.

Yargı için de görev değil “yetki” deyimini kullanılması yerindedir. Çünkü yargı yalnız kanunları uygulamaz, aynı zamanda onları yorumlar.⁹⁷

1982 Anayasası kuvvetler ayrımını şöyle yorumlamaktadır: “Kuvvetler ayrımının, devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliği olduğunu ve üstünlüğün ancak anayasada ve kanunlarda bulunduğu...”. Bu yaklaşımdan, 1982 Anayasasının kuvvetler ayrımından çok kuvvetlerin işbölümünü ve işbirliğini benimsediğini söyleyebiliriz. Yürütmenin devlet başkanı kısmı kuvvetlendirilmiş, hükümetin parlamento karşısında sorumluluk ilkesine ve güvenoyuna ilişkin kurallar varlığını aynen muhafaza etmiştir. Ayrıca bakanlar TBMM'nin yanında başbakana karşı da sorumludurlar. Bu da klasik parlamentarizmin rasyonelleştirilmesi olarak değerlendirilebilir.⁹⁸

A. Yürütme Organı

Devletin toplumsal ve ekonomik alandaki görevlerinde gözlemlenen genişleme, yürütmenin yetkilerinin ve buna paralel olarak örgütsel yapısının güçlenmesine yol açmıştır. Türkiye’de de 1980 Askeri Darbesinden sonra yürütmenin güçlendirilmesi konusu sık sık işlenmiştir. Yürütmenin güçlendirilmesi olgusunun 1980 öncesi Türkiye’de yaşanan olaylar nedeniyle toplumda ortaya çıkmış olan otorite beklentilerine yanıt olmanın en önemli aracı olduğu öne sürülmüştür. Nitekim yürütmeden “yetki” ve “görev” olarak bahsedilmesi de bu anlayışın bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşan yürütme içerisinde bir kutuplaşma söz konusu olmuştur.⁹⁹

Yürütme görev ve yetkisinin hukuki araçları ise; kanun hükmünde kararname, tüzükler ve yönetmelikler olmaktadır.¹⁰⁰ Yürütmenin güçlendirilmesinin bir diğer yönü de yürütmenin merkezileştirilmesi olmuştur. Yürütmenin merkezileştirilmesi kendini iki şekilde göstermiştir:¹⁰¹

⁹⁷ Tikveş, a.g.e., s.90.

⁹⁸ Gören, a.g.e., s.154.

⁹⁹ Yavuz Sabuncu, Anayasaya Giriş, İmaj Yayıncılık, 7. Basım, Ankara, 2001, s.161.

¹⁰⁰ Yıldızhan Yayla, Anayasa Hukuku Ders Notları, Marmara Üniversitesi Yayınları, No.426, İstanbul, 1985, s.125.

¹⁰¹ Bülent Tanör, İki Anayasa: 1961-1982, Beta Yayınlar, 3. Basım, İstanbul, 1994, s.119.

- a) Devlet içindeki özerk birimlerin tasfiyesi,
- b) Yerel yönetimler ve yerinden yönetim birimleri üzerindeki idari vesayetin artışı.

1982 Anayasası 1961 Anayasası dönemine bir tepki olarak düzenlenmiştir. 1982 Anayasasındaki bu düzenlemeler, olağanüstü dönem ve krizler esas alınarak yapılmıştır. 1961 Anayasasında yürütme, zayıf bir yapıdadır. 1982 Anayasasında yürütme oldukça güçlü ve etkin, sağlanabildiği ölçüde asker takviyeli ve çoğunluk partisinin hakim olduğu bir yapıya bürünmüştür.¹⁰²

1. Cumhurbaşkanı

1982 Anayasasında, cumhurbaşkanını, klasik parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanından ayıran önemli özellikler bulunmaktadır. Çeşitli devlet kuruluşlarına ve özellikle yargı organlarına yapılacak atamalar bakımından, cumhurbaşkanı geniş yetkilerle donatılmıştır. Bunlar, cumhurbaşkanının tek başına kullanabileceği yetkiler olmaktadır. Yargı denetiminin de dışındadırlar. Ayrıca 1982 Anayasanın genel mekanizması içinde ve geçici maddelerinde cumhurbaşkanına bir çeşit anayasa koruyuculuğu veren yetkiler bulunmaktadır. Tüm bu yetkiler, olağanüstü dönemlerde daha da artmaktadır.¹⁰³ Oysa, parlamenter sistemde, cumhurbaşkanının güçlendirilmesi çok da istenen bir durum değildir. Çünkü, parlamenter sistemin temel ilkelerine uygun olarak partiler üstü kalması gereken cumhurbaşkanının, kendi doktrini, programı ve siyasal tercihleri olan tek kişilik bir siyasal güç haline gelmesinden çekinilmektedir.¹⁰⁴

1982 Anayasanın 104. maddesine göre cumhurbaşkanı Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil etmektedir. Cumhurbaşkanının anayasasının uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetmek gibi görevleri de bulunmaktadır. Görüldüğü gibi cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini yürütmeye sınırlamak olanaklı değildir. Şu halde 1982 Anayasanın 104. maddesine göre cumhurbaşkanı, devletin tüm organları arasında bir düzen, uyum ve denge unsuru olmaktadır.¹⁰⁵ Yine 1982 Anayasanın aynı maddesinde

¹⁰² Yavuz, a.g.e., s.114.

¹⁰³ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, 10. Basım, İstanbul, 1993, s.205.

¹⁰⁴ Turhan, a.g.e., s.101.

¹⁰⁵ Yayla, a.g.e., s.166.

cumhurbaşkanının yetkilerine ilişkin uzunca bir liste bulunmaktadır. Fakat bu yetkilerin nasıl kullanılacağı ve sınırlarına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁰⁶

a) Cumhurbaşkanının Seçimi

Cumhurbaşkanı, milletvekili seçilme yeterliğine sahip, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış Türk vatandaşları arasından TBMM'ce seçilmektedir. Cumhurbaşkanının TBMM dışından da seçilmesi olanaklıdır. Bunun için, meclis üye tamsayısının en az beşte birinin yazılı önerisi gerekmektedir. Cumhurbaşkanının, herhangi bir siyasal partide üyeliği ya da benzer bir ilişkisi varsa derhal kesilmektedir. Aynı şekilde TBMM üyesi ise bu üyeliği de sona ermektedir. Tarafsızlığın gereği bu hükümlere uygun olarak, cumhurbaşkanı andı da "Görevi Tarafsızlıkla Yerine Getirme"yi içermektedir.¹⁰⁷

Cumhurbaşkanı, yedi yıllık bir süre için seçilir. Bir kimse, iki defa cumhurbaşkanı seçilememektedir. Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin dolmasından otuz gün önce ya da makamın ölüm ve istifa gibi herhangi bir nedenden dolayı boşalmasından on gün sonra cumhurbaşkanlığı seçim süreci başlar. TBMM toplantı halinde değilse, derhal toplantıya çağırılır. Seçim süreci, seçimin başlama tarihinden itibaren otuz gündür. İlk on günlük sürede adaylar meclis başkanlık divanına bildirilir. Kalan yirmi günlük sürede ise seçim aşamaları tamamlanır. Seçim dört turdan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı, TBMM üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilmektedir. İlk iki turda adayların üçte iki çoğunluğu sağlaması beklenir. İlk iki turda hiçbir aday üçte iki çoğunluğu sağlayamazsa, üçüncü turda adaylardan birinin üye tam sayısının salt çoğunluğunu sağlaması gerekmektedir. Bu turdan da sonuç alınamadığı takdirde dördüncü ve son tur oylamaya geçilmektedir. Son tur oylamaya, üçüncü oylamada en çok oyu almış olan iki aday katılır. Adaylardan yine üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyunu almaları beklenir. Adaylardan ikisi de salt çoğunluğa ulaşamazsa, yani dördüncü turda da cumhurbaşkanı seçilemezse, derhal TBMM seçimleri yenilenir. Yeni cumhurbaşkanı seçilip görevine başlayıncaya kadar görev süresi dolan cumhurbaşkanı görevine devam etmektedir. Eğer cumhurbaşkanlığı makamı, istifa ya da ölüm gibi bir nedenden boşalmışsa, yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar TBMM başkanı, cumhurbaşkanlığına vekalet eder. Ayrıca, cumhurbaşkanının yurtdışında olması, hasta olması gibi geçici sebeplerle

¹⁰⁶ Gören, a.g.e., s.227.

¹⁰⁷ Yayla, a.g.e., s.167.

görevinden ayrılması halinde yine TBMM başkanı cumhurbaşkanlığı görevine vekalet etmektedir.¹⁰⁸

b) Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri

Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri 1982 Anayasasının 104. maddesinde tek tek sayılmıştır. Buna göre cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini üç kısımda ele alabiliriz: 1. Yasamaya ilişkin olanlar 2. Yürütmeye ilişkin olanlar 3. Yargıya ilişkin olanlar.

ba) Cumhurbaşkanının Yasamaya İlişkin Görev ve Yetkileri

- Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapmak,
- Türkiye Büyük Millet Meclisini gerektiğinde toplantıya çağırmak, kanunları yayımlamak,
- Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri göndermek,
- Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunlar, gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak,
- Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüğünün, tümünün veya belirli hükümlerinin anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar vermek.

bb) Cumhurbaşkanının Yürütmeye İlişkin Görev ve Yetkileri

- Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek,
- Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek,
- Gerekli gördüğü hallerde bakanlar kuruluna başkanlık etmek veya bakanlar kurulunun başkanlığı altında toplantıya çağırmak,
- Yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek,
- Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin

¹⁰⁸ Demir , a.g.e., s.215.

- Başkomutanlığını temsil etmek,
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek,
- Genelkurmay Başkanını atamak,
- Milli Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırmak,
- Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık etmek,
- Başkanlığında toplanan bakanlar kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilan etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak,
- Kararnameleri imzalamak,
- Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak,
- Devlet Denetleme Kurulunun üyelerini ve başkanını atamak,
- Devlet Denetleme Kuruluna inceleme, araştırma ve denetleme yaptırmak,
- Yükseköğretim kurulu üyelerini seçmek,
- Üniversite rektörlerini seçmek.

bc) Cumhurbaşkanının Yargıya İlişkin Görev ve Yetkileri

- Anayasa mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı vekilini, Askeri Yargıtay üyelerini, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Üyelerini, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Üyelerini seçmek,
- Cumhurbaşkanı, ayrıca anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.

c)Türkiye’de Sorumsuz Kanadın İşleyişi

Klasik parlamenter sistemde, yürütme organının asıl ağır basan tarafı, parlamentoya karşı hesap verme durumunda bulunan hükümettir. Diğer yandan yürütmenin cumhurbaşkanı kanadının sorumsuz oluşu, hükümetlerin yürütme içersinde öne çıkan taraf olması nedeniyledir. Gerçektende parlamenter sistemde, sorumsuz cumhurbaşkanının tüm işlemleri altında başbakan ve ilgili bakanın imzası olmak durumundadır.¹⁰⁹

1982 Anayasası da, kararların başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanması gereğini kabul etmektedir. Ancak, cumhurbaşkanının başbakan ve ilgili bakanın

¹⁰⁹ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.213.

imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği işlemlerle ilgili olarak bir istisna bulunmaktadır.¹¹⁰

Cumhurbaşkanının, tek başına yapabileceği işlemler hariç tüm kararların başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanacağı kuralı 1982 Anayasasının 105. maddesinde yer almaktadır. Anayasa hukukunda bu kural, “karşı imza kuralı” olarak adlandırılmaktadır. Böylece gerçek yürütme yetkisi cumhurbaşkanında değil, bakanlar kurulunda olmaktadır. Yine Anayasanın 105. maddesine göre cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlar ve emirlere karşı Anayasa Mahkemesi dahil yargı mercilerine başvurulamamaktadır.¹¹¹

Cumhurbaşkanının hangi işlemleri tek başına yapabileceği 1982 Anayasasında belirtilmemiştir. Oysa Danışma meclisince kabul edilen anayasa tasarısında cumhurbaşkanının hangi işlemleri tek başına yapabileceği yer almıştır. Milli Güvenlik Konseyi tarafından buna ilişkin kural metinden çıkartılmıştır. Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği işlemler yargı yoluna kapalı olduğu için bu işlemleri belirlemek önem taşımaktadır. Bu işlemlerin belirlenmesinde 1982 Anayasasında açıklık olmadığından, bu işlemler yetkinin niteliğine bakılarak belirlenecektir.¹¹²

Nitelikleri gereği tek başına kullanılabilecek yetkiler iki grupta toplanabilir:¹¹³

- 1) Anayasanın 104. maddesinde belirtilen kısmen törensel, kısmen tarafsız devlet başkanlığı niteliği nedeniyle tanınmış yasama ve yargı ile ilgili yetkiler. Bunlar; mecliste açılış konuşması yapmak, TBMM'yi gerekli gördüğü takdirde toplantıya çağırarak, kanunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye iade etmek, anayasa değişikliklerine ilişkin kararları referanduma sunmak, Anayasa mahkemesine iptal davası açmak, TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek, yüksek mahkeme üyelerini seçmek ve cumhurbaşkanlığı kararnamesini çıkarmak gibi yetkililerdir.
- 2) Yürütme ile ilgili sembolik, temsili ve tarafsız devlet başkanlığı niteliği nedeniyle tanınmış yetkililerdir. Bunlar; gerekli gördüğü takdirde bakanlar kuruluna başkanlık etmek, bakanlar kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak, TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek, başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek, Devlet Denetleme

¹¹⁰ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.214.

¹¹¹ Gören, a.g.e., s.233.

¹¹² Gören, a.g.e., s.235.

¹¹³ Gören, a.g.e., s.235.

Kurulu'nun üyelerini ve başkanını atamak ve Devlet Denetleme Kuruluna inceleme ve araştırma yaptırmak gibi yetkilidir.

Parlamente Monarşilerde devlet başkanı olan kralın sorumsuzluğunun mutlak bir sorumsuzluk olduğunu önceki bölümlerde ele almıştık. Mutlak sorumsuzlukla ifade edilen siyasal, cezai ve hukuksal alanda tam bir sorumsuzluk halidir. Oysa cumhuriyetle yönetilen parlamente sistemlerde devlet başkanı olan cumhurbaşkanının sorumsuzluğu mutlak değildir. Cumhurbaşkanının hukuksal ve cezai sorumluluğu bulunmaktadır. Siyasal sorumsuzluğu da mutlak değildir. Gerçekten de cumhurbaşkanı, vatana ihanet suçlaması ile yargılanabilmektedir.

Vatana ihanet suçlaması 1982 Anayasasının 105. maddesinde düzenlenmiştir. 105. maddeye göre böyle bir suçlamanın yapılması TBMM üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi ile mümkündür. Yine üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır. Yargılama ise yüce divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesince yapılmaktadır.¹¹⁴

Vatana ihanet tanımlanmış bir kavram değildir. Öğretide, vatana ihanet, anayasaya ya da ülkenin yüksek çıkarlarına aykırı bir biçimde görevin kötüye kullanılması olarak kabul edilmektedir. Yargılamayı yapacak olan Yüce Divan, meclisin verdiği kararla bağlı değildir. Cumhurbaşkanının Yüce Divana gönderilmesi durumunda görevinden ayrılması yerinde olur. Ancak bu konuda anayasal bir hüküm bulunmamaktadır.¹¹⁵

2. Bakanlar Kurulu

1982 Anayasasının 8. maddesinde yürütme yetki ve görevinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunca yerine getirileceği belirtmiştir. Böylece, yürütmenin parlamente sisteme uygun olarak dualist bir yapıda olduğu vurgulanmıştır. Bakanlar Kurulu yürütmenin siyasal bakımdan sorumlu bu nedenle de yürütme yetkisini fiilen kullanan organıdır.¹¹⁶ Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır.¹¹⁷ Kurul içinde başbakanın özel bir önemi vardır. Bu önem, kural olarak başbakanın parlamento çoğunluğunun siyasal lideri olmasından

¹¹⁴ Sabuncu, a.g.e., s.173.

¹¹⁵ Gözübüyük, a.g.e., s.205.

¹¹⁶ Turhan, a.g.e., s.125.

¹¹⁷ Mustafa Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2001, s.175.

kaynaklanmaktadır. Ancak, günümüzde parlamenter sistemin işleyişinin doğal bir sonucu olarak başbakanın büyük siyasal gücü, kurulan hükümetin tek parti hükümeti ya da koalisyon hükümeti olmasına ve ülkedeki parti disiplini anlayışına bağlı olarak farklılaşabilmektedir.

Bakanlar başbakana karşı sorumludur. Ayrıca bakanların cumhurbaşkanınca atanmaları ve azledilmeleri yine başbakanın teklifi üzerine olmaktadır. Bu hükümler bir arada ele alındığında 1982 Anayasası'nın bakanlar kurulu içinde başbakanın konumunu bir hayli güçlendirdiği söylenebilir. Bir başka deyişle 1982 Anayasasının çizdiği başbakan modeli, klasik parlamenter sistemin başbakanın hukuki konumunu açıklamak için kullanılan "primus inter pares" (eşitler arasında birinci) olmayı aşmıştır. Ancak hiçbir şekilde başbakanın, bakanların hiyerarşik amiri konumunda olduğu söylenemez. Çünkü hiyerarşi ilişkisi, üstün asta emir vermesi ve onun kararlarını geçersiz kılabilmesini gerektirmektedir. 1982 Anayasası bakanlıkların adı ve sayısı konusunda bir kural içermemektedir. Bakanlıkların kurulması, kaldırılması ve yetkileri kanunla düzenlenecektir. Bakanlar kurulunda iki tür bakan bulunmaktadır. Bunların bir bölümü bakanlıkları ve personeli yani örgütü olan bakanlardır. Diğer bir bölümü ise örgütü olmayan devlet bakanlarıdır. Bunlar deneyim ve bilgilerinden yararlanılmak üzere atanmışlardır. Ancak uygulamada bazı kuruluşların devlet bakanlarına bağlandığı görülmektedir.¹¹⁸ Bakanlar kurulu yürütmenin sorumlu kanadını oluşturmaktadır. Bu yüzden bakanlar kuruluna hükümet de denilmektedir.¹¹⁹

a)Bakanlar Kurulunun Seçimi

Bakanlar Kurulunun kuruluşu 1982 Anayasanın 109. maddesinde düzenlenmiştir. Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Başbakan, cumhurbaşkanınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır. Bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından başbakan tarafından seçilmekte ve cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Gerekğinde başbakanın önerisi üzerine cumhurbaşkanı tarafından görevlerine son verilmektedir. Başbakanın cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından atanması klasik parlamenter sistemin gereğidir. Başbakanın atanmasında önem taşıyan nokta, cumhurbaşkanının bu atamayı

¹¹⁸ Sabuncu, a.g.e., s.177-178.

¹¹⁹ Gözübüyük, a.g.e., s.210.

yaparken istediği şekilde hareket etmekte serbest olup olmayacağıdır. Cumhurbaşkanı hukuken (Anayasaya göre) serbest olduğu halde fiilen serbest değildir. Cumhurbaşkanı atama yaparken meclisteki çoğunlukla bağlıdır. Çoğunluğu arkasından sürükleyebilecek bir kişiyi seçmek zorundadır. Mecliste tek başına salt çoğunluğu sağlayabilecek sayıda milletvekilliğine sahip bir parti varsa cumhurbaşkanı, bu partinin liderini, eğer resmen lider sayılan kimse parlamentoya seçilmemiş ise o partiye sözünü geçirebilecek olan kişiyi başbakan olarak atayacaktır. Bir parti tek başına mecliste çoğunluğu sağlayamamış ise bu durumda cumhurbaşkanının başbakanı atama serbestisi genişlemektedir. Başbakan TBMM üyeleri arasından atandığından, TBMM üyeliği sıfatının sona ermesiyle başbakanlık görevinin de son bulması doğaldır. Ayrıca TBMM seçimlerinin yenilenmesi ya da dönem süresinin sona ermesi nedeniyle genel seçimlerin yapılması durumunda başbakanın görevinin sona ermesi gerekmektedir. Çünkü meclisin yeniden seçilmesi durumunda cumhurbaşkanının başbakanı atama işlemini yenilemesi gerekmektedir. Başbakanın görevi istifa yoluyla da sona erebilir. Bunların dışında hakkında meclis soruşturması açılan başbakan, soruşturma sonunda TBMM kararı ile Yüce Divana gönderilecek olursa başbakanlıktan düşmüş olacaktır. Başbakanı atayan cumhurbaşkanının, onu görevden alması olanağı bulunmamaktadır.¹²⁰

Başbakan olarak atanan kişinin makul bir süre içinde bakanlarını belirleyerek, bakanlar kurulunu oluşturması ve cumhurbaşkanının atamasına sunması gerekmektedir. Bu konuda 1982 Anayasasında bir süre öngörülmemiştir. Ancak bakanlar kurulunun kırk beş gün içinde kurulmaması, belli koşullar altında cumhurbaşkanının meclis seçiminin yenilenmesi kararı almasına neden olabilmektedir. Cumhurbaşkanının bakanları ataması ile bakanlar kurulu listesi tamamlanmış olur ve meclise sunulur. Bakanlar Kurulu hemen göreve başlamaktadır. Göreve başlamak için meclisten güvenoyu almayı beklememektedir. Cumhurbaşkanı başbakanı görevden alamadığı gibi başbakanın önerisi olmadıktan sonra bakanları da görevden alamamaktadır. Cumhurbaşkanının başbakan ve bakanları görevden alması ancak meclisten güvenoyu alamamaları durumunda söz konusu olmaktadır. Bakanlar Kurulu listesi meclise sunulduktan sonra hükümet programı en geç bir hafta içinde başbakan ya da bir bakan tarafından mecliste okunur ve güvenoyuna başvurulur. Hükümet programı okunduktan iki tam gün geçtikten sonra güvenoyu görüşmeleri başlar. Güvenoyu görüşmeleri bittikten tam

¹²⁰ Gören, a.g.e., s.242-244.

bir gün sonra güven oylaması yapılır. Bakanlar Kurulunun güvenoyu alması, toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile olmaktadır. Ancak bu sayının meclis üye tam sayısının dörtte birinden çok olması gerekmektedir. Bakanlar Kurulunun güvensizlik oyu ile düşürülmesi ise üye tam sayısının salt çoğunluğu ile olanaklıdır. Görüldüğü gibi 1982 Anayasasında bakanlar kurulunun kurulması kolaylaştırılmış ancak düşürülmesi güçleştirilmiştir.¹²¹

b)Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkileri

Yürütmenin iki kanatlı olduğu parlamenter sistemde yürütmenin yetkilerini fiilen kullananlar bakanlar kurulu ve bakanlardır. Bakanlar, belli bir kamu hizmetini yerine getirmek için kurulmuş bakanlıkların en yüksek yöneticileri olarak, hükümet programı çerçevesinde, o alandaki kamu yönetimi siyasetini belirlerler. Bakanlar Kurulu ise, ülkenin genel iç ve dış siyasetini saptamak ve uygulanmasını sağlamakla görevlidir. Başbakan ve bakanlardan oluşan bu kurulun ana görevi, başı olduğu kamu yönetimi politikalarını tayin etmektir. Bakanlar Kurulu bir idari kuruluş olmaktan çok, siyasal bir kuruluştur. Bakanlar Kurulunun bu amaca yönelik görev ve yetkilerini sıralamak çok zordur. Bakanlar Kurulunun en önemli görev ve yetkileri düzenlemeye ilişkin yetkililerdir. Bakanlar Kurulu bu yetkilerini kanun hükmünde kararname (KHK), tüzük ve yönetmelik çıkarmak suretiyle kullanmaktadır.¹²²

Bakanlar Kurulu, cumhurbaşkanıyla birlikte “olağanüstü hal” ve “sıkıyönetim” ilan edebilir. Bakanlar Kurulu, yürütmenin ana kanadı olarak, milli güvenliğin sağlanması ve bu çerçevede silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanması sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu çerçevede silahlı kuvvetlerin komutanı olan Genelkurmay Başkanının atanmasında girişim bakanlar kurulundan gelir ve bu işlem cumhurbaşkanının imzasıyla onaylanır. Ayrıca Genelkurmay Başkanı kanunla belirlenen görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumludur. Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulundan, milli güvenlik politikasının belirlenmesiyle ilgili olarak görüş almaktadır.¹²³

Bu görevlerin yanında bakanlar kurulunun mali yükümlülükleri de bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun, vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin kanunda belirlenen yukarı ve aşağı sınırları içinde değişiklik yapma

¹²¹ Gözübüyük, a.g.e., s.210-213.

¹²² Sabuncu, a.g.e., s.179.

¹²³ Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s.175.

yetkisi bulunmaktadır. Yasa teklif etmek bakanlar kurulunun diğer bir önemli yetkisidir. Bakanlar Kurulu tarafından yapılan bu kanun tekliflerine “Kanun Tasarısı” denilmektedir. Bakanlar Kurulu’nun en önemli görevlerinden biri ise bütçeyi hazırlamaktır. Bakanlar Kurulu Genel ve Katma Bütçe Tasarıları ile Milli Bütçe tahminlerini gösteren raporu mali yılbaşından yetmiş beş gün önce meclise sunmaktadır.¹²⁴

c) Bakanlar Kurulunun İşleyişi

Bakanlar Kurulunun uyumlu çalışmasını ve bakanlıklar arasındaki eşgüdümü başbakan sağlamaktadır. Her bakan başbakana karşı sorumludur. Bakanlar Kurulu ortak çalışan bir kuruldur. Bu kurula başbakan başkanlık etmektedir. Gerekli gördüğü hallerde cumhurbaşkanı da bakanlar kuruluna başkanlık etmektedir. Bakanlar Kurulunda kararlar oybirliği ile alınmaktadır ve “çoğunlukla karar alma yolu” bulunmamaktadır. Ancak başbakan kararda ısrarlı ise, azınlıkta kalan bakan çekilmektedir. Bakanlar Kurulu’nun çalışmalarını düzenleyen bir içtüzük bulunmamaktadır. Çalışmalar geleneklere göre yürütülmektedir. Ancak, bakanlar kurulunun çalışma yöntemini göstermek üzere İkinci Meşrutiyet döneminde “Meclisi Vükela Nizamnamesi Dahilisi” çıkarılmıştır.¹²⁵

Parlamentar sistemde, bakanların siyasal sorumlulukları, topluca olabileceği gibi bireysel de olabilmektedir. Siyasal sorumluluğun doğurduğu en önemli sonuç, ister topluca ister bireysel sorumluluk olsun, bakanlar kurulunun ya da bakanın çekilmesi ya da çekilmek zorunda kalmasını sağlamasıdır. Bakanların görevlerinden dolayı işledikleri suçlarla ilgili olarak Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi yargılama yapmaktadır.¹²⁶

Başbakanın görevinin herhangi bir nedenle sona ermesi bakanlar kurulunun da görevinin sona ermesini gerektirmektedir. Başbakanın görevi şu nedenlerle sona ermektedir :çekilme, meclis seçimlerini yenilenmesi, yüce divana gönderilme, milletvekilliğinin sona ermesi ve güvenoyu alamama. Herhangi bir nedenle geçici bir süre görevinde olamayan başbakan ve bakanlara, bakanlar kurulu üyelerinden biri vekalet etmektedir.¹²⁷

¹²⁴ Turhan, a.g.e., s.144.

¹²⁵ Gözübüyük, a.g.e., s.215.

¹²⁶ Gözübüyük, a.g.e., s.216.

¹²⁷ Gözübüyük, a.g.e., s.217.

Bakanlar kuruluna karşı kullanılan en önemli denetim aracı gensoru'dur. Bakanlar ise meclis soruşturmasıyla denetlenmektedir.¹²⁸ Başbakanın, bu denetim yollarına karşı cumhurbaşkanından meclisi feshetmesini isteme yetkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede cumhurbaşkanı başbakanın isteği üzerine şu hallerde meclisi fesih edebilmektedir :¹²⁹

- a) Bakanlar Kurulunun verilen bir gensoru önergesiyle düşürülmesi,
- b) Bakanlar Kurulunun göreve başlarken güvenoyu alamaması,
- c) Bakanlar Kurulunun görev sırasında başvurduğu güvenoyu isteminin reddedilmesi,
- d) Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi. Ancak bütün bu hallerde TBMM seçimlerinin yenilenebilmesi için bir başka koşulun yerine gelmesi gerekmektedir. Bu da ya kırk beş gün içinde yeni bir bakanlar kurulunun kurulmamış olması ya da yeni bir bakanlar kurulu kurulduğu halde güvenoyu alamamış olmasıdır.

Bütün bu hallerde Cumhurbaşkanı TBMM başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir.

B. Yasama Organı

Yasama işlevi denilince nesnel ve emredici hukuk kuralları koyma işlevi anlaşılmaktadır. Bu işlevin yerine getirilmesinde en önemli araç ise yasa yapma işlemidir. 1982 Anayasasına göre yasama yetkisi TBMM'nindir. Ancak TBMM'ye verilen yasama yetkisi yalnızca yasa yapmaktan ibaret değildir. Yasama organının bunun dışında, yürütme organını denetleme gibi önemli görev ve yetkileri bulunmaktadır. TBMM yasama yetkisini devredemeyeceği gibi, diğer yetki ve görevlerini de devredememektedir.¹³⁰ Türkiye'nin devlet sisteminde doğrudan doğruya halk oyundan seçilen tek organ TBMM'dir. Bu yüzden TBMM dolaysız temsil meşruluğuna sahip yegane anayasal organ durumundadır.¹³¹

1. Yasama Organının Seçimi

TBMM, 550 milletvekilinden oluşmaktadır. Seçim dönemi beş yıldır. Seçimler serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy ilkelerine göre yapılmaktadır. Yargı denetimi

¹²⁸ Gören, a.g.e., s.248.

¹²⁹ Demir, a.g.e., s.219.

¹³⁰ Sabuncu, a.g.e., s.127.

¹³¹ Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s.171.

ile açık sayım ve döküm esastır.¹³² 1982 Anayasasının ilk şekline göre TBMM 400 milletvekilinden oluşmaktaydı. 1987’de yapılan değişiklikle bu sayı 450’ye, 1995’te yapılan değişiklikle de 550’ye çıkartılmıştır. 1961 Anayasasında seçim döneminin dört yıl olmasına karşın 1982 Anayasasında seçim dönemi beş yıla çıkartılmıştır. Ancak meclis, isterse bu süre dolmadan seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir. Cumhurbaşkanı da seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir. Meclis, yeni meclis seçilip göreve başlayana kadar görevini sürdürmektedir. Meclis seçimlerin yenilenmesine istediği zaman karar verebilir. Ancak seçimlerin geriye bırakılmasına savaş durumu hariç karar verememektedir. Bir dönem seçilen milletvekilinin sonraki dönemde de seçilme olanağı bulunmaktadır . Bu konuda bir sınırlama söz konusu değildir.¹³³

Milletvekilleri kendilerini seçenleri ve seçildikleri seçim çevresini değil tüm milleti temsil etmektedir. Bu, 1982 Anayasasının temel ilkesi olan millet egemenliğinin doğal bir sonucudur. Bu bağlamda vekiller, kendilerini seçenler tarafından azlolunamaz ve kendini seçenlerden emir ve talimat alamazlar. Milletvekilleri bulundukları partiden başka bir partiye geçebilir ve bundan dolayı da seçmenlerine hesap vermek zorunda değillerdir.¹³⁴

Milletvekili seçilebilmek için gereken koşullar şunlardır :¹³⁵

- a) Türk vatandaşı olmak,
- b) Otuz yaşını doldurmuş olmak,
- c) En az ilkokulu bitirmiş olmak,
- d) Kısıtlı olmamak,
- e) Yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak,
- f) Kamu hizmetinden yasaklı olmamak,
- g) Taksirli suçlar dışında toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymemiş olmak,
- h) Zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmi ihale veya alım satımlara fesat karıştırma devlet sırlarını açığa vurma, ideolojik veya anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik

¹³² Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.187.

¹³³ Gören, a.g.e., s.160-163.

¹³⁴ Gören, a.g.e., s.211.

¹³⁵ Gözübüyük, a.g.e., s.161.

suçlarından biriyle hüküm giymemiş olmak. Bu suçlardan hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler.

Milletvekillerinin görevlerini yürütürken, toplumdaki çeşitli güçlerin, özellikle yürütmenin ve iş çevrelerinin etkisinde kalmaması için bazı önlemler gerekli görülmüştür. Anayasa, milletvekilliği ile bağdaşmayan işlerin bir kısmını kendisi belirlemiş, bir kısmını ise Yasa koyucunun takdirine bırakmıştır.¹³⁶ Milletvekillerinin görevlerini serbestçe yerine getirebilmeleri için kendilerine, yasama ayrıcalığı ya da yasama bağışıklığı denilen bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunlardan biri yasama dokunulmazlığı diğeri ise yasama sorumsuzluğudur. 1982 Anayasasının 83. maddesi her iki ayrıcalığı da yasama dokunulmazlığı başlığı altında düzenlemiştir. Yasama sorumsuzluğu, milletvekilinin meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunların meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan dolayı sorumlu olmamalarını ifade etmektedir. Yasama sorumsuzluğu, milletvekilliği sona erdikten sonra bile devam etmektedir. Yasama dokunulmazlığı ise, seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen milletvekilinin, meclisten karar alınmadıkça tutulamaması, sorguya çekilememesi, tutuklanamaması ve yargılanamamasıdır. Yasama dokunulmazlığı yasama sorumsuzluğu gibi mutlak değildir. Meclis tarafından kaldırılabilir.¹³⁷

Milletvekilliğini sona erdiren çeşitli nedenler vardır: milletvekilliğinin düşme yolu ile sona ermesi, seçim döneminin bitmesi veya seçimlerin yenilenmesi, cumhurbaşkanı seçilme ve bir milletvekilinin partisinin kapatılmasına neden olmasıdır. Düşme nedenleri ise şunlardır: çekilme, milletvekili seçilmeye engel bir suçtan hüküm giyme veya kısıtlama, milletvekilliği ile bağdaşmayan bir görev kabul etme, meclis çalışmalarına özürsüz ve izinsiz katılmama ve partisinin temelli kapatılmasına neden olmaktır.¹³⁸

1982 Anayasası milletvekillerinin seçimine ilişkin genel demokratik ilkeler dışında seçim sistemine ilişkin bir hüküm içermemektedir. Seçim sistemine ilişkin konular yasa koyucunun düzenlemesine bırakılmaktadır. Bu bağlamda ilk değinilmesi gereken nokta, milletvekillerinin illere dağılımıdır. Yasaya göre nüfusu ne olursa olsun önce her ile bir milletvekili tahsis edilmektedir. Türkiye’de şu anda

¹³⁶ Bkz., 1982 Anayasası md. 82, TBMM Üyeliği ile Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanun ya da Gözübüyük, a.g.e., s.168.

¹³⁷ Bkz., Gözübüyük, a.g.e., s.169-173.

¹³⁸ Bkz., Gözübüyük, a.g.e., s.173-176.

81 il olduğuna göre geriye 469 milletvekili kalmaktadır. Bunların illere dağılımı ise şu şekilde olmaktadır: Son nüfus sayımına göre belli olan ülke nüfusu 469'a bölünür. Elde edilen sayı, her ilin nüfusuna bölünerek her ilin ayrıca çıkartacağı milletvekili sayısı bulunur.¹³⁹

2. Yasama Organının Görev ve Yetkileri

a) Kanun Koymak, Değiştirmek ve Kaldırmak

TBMM'nin başlıca görevi kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmaktır. Kanun teklif etmeye bakanlar kurulu ve milletvekilleri yetkilidir. Bununla birlikte, bazı hallerde TBMM kanun koyma yetkisini bakanlar kuruluna geçici olarak verebilmektedir.¹⁴⁰ İçtüzüğe göre gerekçeli olarak TBMM Başkanlığına verilen tasarı ve teklifler ilgili komisyonlara havale edilmektedir. Komisyonlarda yürütülen incelemelerden sonra genel kurul görüşmeleri yapılmaktadır. Tasarı ya da teklifler genel kurul görüşmelerinde oylandıktan sonra kabul edilirse yasalaşmaktadır. TBMM tarafından reddedilen tasarı veya teklif aradan bir yıl geçmedikçe aynı yasama dönemi içinde yeniden verilememektedir. Cumhurbaşkanı TBMM'ce kabul edilen yasaları on beş gün içinde yayımlar. Ancak yayımlanmasını uygun bulmadığı yasaları bir daha görüşülmek üzere on beş günlük süre içinde TBMM'ye geri gönderebilir. TBMM yasayı aynen kabul ederse, cumhurbaşkanı o yasayı artık geriye gönderememekte, onaylamak zorunda kalmaktadır.¹⁴¹ Meclisin yetkileri arasında anayasada değişiklik yapma yetkisi de bulunmaktadır. Anayasal değişiklikler özel yöntemlere bağlanmıştır. Anayasa değişikliği önerisi, meclis üye tam sayısının en az üçte biri tarafından yazılı olarak verilmelidir. Değişiklik önerisinin meclis üye tam sayısının en az beşte üç çoğunluğun gizli oyu ile kabul edilmesi gerekmektedir. Cumhurbaşkanı yasaları tekrar görüşülmek üzere meclise iade ettiği gibi anayasa değişikliğine ilişkin yasayı da bir daha görüşülmek üzere meclise geri gönderebilir. Meclis herhangi bir değişiklik yapmadan üçte iki çoğunlukla öneri yine kabul ederse cumhurbaşkanı anayasa değişikliğini onaylar ya da halk oyuna

¹³⁹ Bkz., Sabuncu, a.g.e., s.134.

¹⁴⁰ Demir, a.g.e., s.211.

¹⁴¹ Sabuncu, a.g.e., s.151.

sunabilir. Ancak anayasa değişikliği önerisi üçte ikiden az oyla kabul edilirse cumhurbaşkanının bunu halk oyuna sunması zorunludur.¹⁴²

b) Bütçe ve Kesin Hesap Kanunlarını Görüşmek ve Kabul Etmek

Bakanlar Kurulu, genel ve katma bütçe tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren raporu, mali yılbaşından en az yetmiş beş gün önce TBMM'ne sunar. Bütçe tasarıları ve rapor kırk üyeden kurulu Bütçe Komisyonunda incelenir. İnceleme elli beş gün sürer ve bu süre sonunda TBMM genel kurulunda görüşölmeye başlanır. Bütçe tasarılarının mali yılbaşına kadar karara bağlanmak zorunluluğu bulunmaktadır. Milletvekilleri bütçe ile ilgili gelir artırıcı veya gider azaltıcı önerilerde bulunamamaktadırlar.¹⁴³ Öte yandan cumhurbaşkanının bütçe yasasını bir daha görüşölmek üzere geri göndermesi olanaklı değildir.¹⁴⁴

c) Milletlerarası Anlaşmaları Onaylamak ve Savaş İlan Etmek

Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarca yapılacak antlaşmaların onaylanması, TBMM'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Bununla birlikte ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan anlaşmalar yayınlanma ile yürürlüğe konabilmektedir. Usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesinde dava açılamamaktadır.¹⁴⁵

Anayasa ile getirilen sistemde onaylama aşaması ile onaylamayı uygun bulma aşaması birbirinden ayrılmıştır. Onaylama yetkisi cumhurbaşkanıdır. Ancak cumhurbaşkanının onaylanmasından önce meclis tarafından onaylanmanın uygun bulunması gerekmektedir.¹⁴⁶

Uluslararası hukukun meşru saydığı durumlarda savaş hali ilanına ve Türk Silahlı Kuvvetlerin yabancı ölkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi meclise aittir. Ancak uluslararası

¹⁴² Gözübüyük, a.g.e., s.189.

¹⁴³ Gözübüyük, a.g.e., s.192.

¹⁴⁴ Sabuncu, a.g.e., s.153.

¹⁴⁵ Demir, a.g.e., s.212.

¹⁴⁶ Gözübüyük, a.g.e., s.191.

anlaşmalar gereği yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye girip çıkması meclisin iznini gerektirmemektedir. Bu konuda yürütme organına serbestlik tanınmıştır.¹⁴⁷

d) Genel Af - Özel Af İlanına ve Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Karar Vermek

TBMM bir tek kişi için özel af çıkarabileceği gibi, birden çok kişi için genel af da çıkarabilmektedir.¹⁴⁸ Anayasaya göre mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verme yetkisi meclisindir. Meclis ölüm cezalarının yerine getirilmesine ya da getirilmemesine karar verirken, mahkemelerin yerine geçerek yeni bir yargılamada bulunmaz. Sadece yaşama hakkını tümden ortadan kaldıran ölüm cezasının toplumsal açıdan yerine getirilmesine gerek olup olmadığını kararlaştırmaktadır. Meclis bu yetkisini, yasa çıkartmak suretiyle kullanabilmektedir. Ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin yasa tasarısı Meclis Adalet Komisyonunca hazırlanmaktadır.¹⁴⁹

e) Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisi Vermek

Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yeni durumlar karşısında çabuk davranmayı sağlayan, yasama sürecinin hantallığını gideren bir araçtır. TBMM bakanlar kuruluna ancak belli konularda bu yetkiyi verebilmektedir. Her konuyu kapsayacak şekilde bir KHK çıkarma yetkisi vermek olanaklı değildir. Bu yüzden KHK'nin konusunun yetki kanununda belirlenmiş olan alanın dışına çıkması olanaksızdır.¹⁵⁰

f) Bakanlar Kurulu ve Bakanları Denetlemek

Yasama organının en önemli görevlerinden biri hükümeti denetlemektir. Çünkü bu sistemde hükümet yasama organından alacağı güvenoyu ile icraatını sürdürebilmektedir. Güvenoyu ise, yasama organının hükümeti denetlemesi sonucu başvurabileceği bir yol olmaktadır. Bu denetimin ne şekilde yapılacağı 1982

¹⁴⁷ Gözübüyük, a.g.e., s.192.

¹⁴⁸ Demir, a.g.e., s.214.

¹⁴⁹ Gözübüyük, a.g.e., s.193.

¹⁵⁰ Bkz., Gören, a.g.e., s.187.

Anayasasının 98, 99 ve 100. maddelerinde şu şekilde belirtilmiştir: soru, genel görüşme, meclis araştırması, gensoru ve meclis soruşturması.¹⁵¹

Sorunun iki türü bulunmaktadır: Sözlü soru ve yazılı soru. Bunların her ikisi de yazılı olarak bir önergeyle sorulmaktadır. Ancak sözlü soru meclis kürsüsünden başbakan ya da ilgili bakan tarafından sözlü olarak cevaplandırılmaktadır. Yazılı sorunun cevabı ise yalnızca tutanak dergisinde yayınlanmaktadır. Soru denetiminin neticesinde güven oylaması söz konusu olmamaktadır.¹⁵² Meclis içtüzüğünde, başka bir kaynaktan öğrenilmesi mümkün olan konularda verilen soruların başkanlıkça kabul edilmeyeceği belirtilmektedir. Soru önergeleri yüz kelimeyi geçemez.¹⁵³

Genel görüşme niteliği ve amacı bakımından soru kurumundan daha kapsamlıdır. Ancak sonuçları bakımından soru ile arasında bir fark bulunmamaktadır.¹⁵⁴ Genel görüşme de herhangi bir oylamayla sona ermemektedir. Genel görüşme çok yanlı, genel bir tartışma niteliği taşımaktadır. Bu tartışmalar yalnız soru sahibi ve ilgili bakanın değil, tüm meclis üyelerinin katılımına açıktır.¹⁵⁵

Meclis araştırması belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemedir. Meclis araştırması en az yirmi milletvekili tarafından Meclis Başkanlığına verilecek bir önerge ile istenebilmektedir.¹⁵⁶ Meclis araştırması herhangi bir cezalandırma durumu yaratmamaktadır. Sadece yürütmenin sorumluluk alanına giren konularda parlamento üyelerinin bilgi toplamalarını ve aydınlanmalarını sağlamaktadır.¹⁵⁷

Gensoru, sorulardan ve genel görüşmeden farklı olarak sonunda güven oylamasına başvurulmuş bir denetim yoludur. Gensoru önergesi bir siyasal parti grubu adına en az yirmi milletvekilinin imzasıyla verilmektedir. Gensoru görüşmeleri sonunda güven oylaması yapılmaktadır. Gensoru sonucunda bakanlar kurulunun ya da bir bakanın düşürülebilmesi üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olanaklıdır. Oylamada sadece güvensizlik oyları sayılır. Parlamento karşısında hükümeti en çok endişelendiren denetim yolu, gensoru'dur. Çünkü gensoru sonunda hükümetin düşürülüp düşürülmemesi söz konusudur olmaktadır. Yalnız parti disiplinine dayanan modern parlamentarizmde gensorunun önemi büyütülmemelidir. Mecliste çoğunluğa sahip olan parti ya da partilerin gensorunun görüşülmesinden sonra

¹⁵¹ Gören, a.g.e., s.178.

¹⁵² Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.199.

¹⁵³ Gören, a.g.e., s.179.

¹⁵⁴ Gören, a.g.e., s.181.

¹⁵⁵ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.199.

¹⁵⁶ Gören, a.g.e., s.182.

¹⁵⁷ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.200.

yapılacak oylamada daima istedikleri desteği bulacakları kesindir. Gensorunun asıl, muhalefet çalışmaları bakımından önem taşımaktadır.¹⁵⁸

Meclis soruşturması, başbakan veya bakanların görevleriyle ilgili cezai sorumluluklarının araştırılmasını sağlayan bir denetim aracıdır. TBMM üye tam sayısının en az onda birinin vereceği önerge ile soruşturma açılması istenebilmektedir. Soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde kırk kişilik bir komisyon kurulmakta ve soruşturma bu komisyon tarafından yürütülmektedir. Komisyon, soruşturma sonuçlarını bir rapor halinde meclise sunmaktadır. Meclisteki görüşmeler sonucu, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile ilgilinin Yüce Divana sevkine karar verilebilmektedir. Yargılamayı Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi yapmaktadır. Yüce Divan kararları kesindir ve bu kararlara itiraz etme olanağı bulunmamaktadır.¹⁵⁹

3.Yasama Organının İşleyişi

TBMM çalışmaları içtüzük hükümlerine göre düzenlenmektedir. Ancak bazı konuları 1982 Anayasası, içtüzüğe bırakmamış ve düzenlemiştir.¹⁶⁰ Meclislerin kendi içtüzüklerini yapmaları, onların diğer devlet organları ve özellikle yürütme karşısındaki bağımsızlıklarının bir belirtisi ve sembolüdür.¹⁶¹ Ancak içtüzük anayasaya aykırı olamaz ve Anayasa Mahkemesinin bu çerçevede bir denetim yetkisi bulunmaktadır.¹⁶² Meclis her yıl Ekim ayının ilk günü kendiliğinden toplanmaktadır. Meclis bir yasama yılında en fazla üç ay tatil yapabilir. Yasama dönemi beş yıldır. Meclis tatildeyken olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Meclisin olağanüstü toplantıya çağırılması, cumhurbaşkanının, bakanlar kurulunun, meclis başkanının veya milletvekillerinin beşte birinin yazılı istemiyle olanaklıdır. Meclis on beş günü geçmemek kaydıyla çalışmalarına ara verebilmektedir.¹⁶³

Meclis görüşmelerinin yürütülmesinde meclis başkanlık divanına önemli görevler düşmektedir. Meclis Başkanlık Divanı; meclis başkanı, meclis başkan vekilleri, katip üyeler ve idare amirlerinden oluşmaktadır. Başkanlık divanının yansızlığı buradaki en önemli nokta olmaktadır. Meclis başkanı ve başkan vekilleri beş yıl görev yapmaktadır. Ancak beş yıllık süre iki dönemden oluşmaktadır. İlk dönem için seçilenler iki yıl, ikinci dönemde seçilenler üç yıl görev yapmaktadırlar. Meclis başkanı ve başkan vekilleri partilerinin faaliyetlerine katılamamaktadır. Meclis başkanı gizli oylamayla ve dört turda seçilmektedir. İlk iki turda, adayların meclis başkanı seçilebilmeleri için TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunu

¹⁵⁸ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.199.

¹⁵⁹ Gören, a.g.e., s.184.

¹⁶⁰ Yayla, a.g.e., s.164.

¹⁶¹ Sabuncu, a.g.e., s.144.

¹⁶² Gözübüyük, a.g.e., s.178.

¹⁶³ Yayla, a.g.e., s.164.

alması gerekmektedir . Üçüncü turda ise adayların,TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğu alması gerekmektedir. İlk üç turda sonuç alınamaz ise, dördüncü tura üçüncü turda en çok oyu almış iki aday katılır. En çok oyu alan aday meclis başkanı seçilmektedir.¹⁶⁴

Meclis çalışmalarında parti grupları büyük önem taşımaktadır. Partiler bir konuda alacakları tavır genellikle parti gruplarında konuşarak belirlemektedirler. siyasal parti grupları aracılığı ile milletvekillerinin belli bir konuda ortak hareket etmesi sağlanmaktadır.¹⁶⁵ Konular meclis genel kurulunda görüşülüp karara bağlanmadan önce komisyonlarda görüşülerek olgunlaştırılır. Milletvekillerinin çalışmalarının önemli bir bölümü de komisyon çalışmaları olarak kendini göstermektedir. Komisyonların üye sayısı TBMM genel kurulu tarafından belirlenmektedir.¹⁶⁶

Meclisin görüşmelere başlayabilmesi için birleşimin açılmış olması gerekmektedir. 1982 Anayasasına göre aksine bir düzenleme yoksa, meclis üye tam sayısının en az üçte biri ile toplanılabilir. Buda 184 milletvekiline karşılık gelmektedir. Meclis yine aksine bir düzenleme olmadıkça toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar vermektedir. Ancak bu salt çoğunluk, üye tam sayısının dörtte birinden yani 139 milletvekilinden az olamamaktadır.¹⁶⁷

Meclis genel kurulunda görüşmeler açıktır. Görüşmeler tutanak dergisinde tam olarak yayınlanmaktadır. Ancak meclis, kapalı oturumda yapabilir. Meclis genel kurulunda görüşmeler gündeme göre yapılmaktadır. Gündem başkanlık divanınca belli bir sıraya göre belirlenmektedir. Meclis oylamaları işaretli oylama, açık oylama ve gizli oylama biçimlerinde yapılmaktadır.¹⁶⁸

C. Yargı Organı

Parlamente sistemin temel kurumlarından olan yargı organının bağımsızlığına Türk parlamente sistemi içinde de büyük önem verilmiştir. Nitekim 1982 Anayasası yargı organına, yasama ve yürütme organı gibi ayrı bir bölüm ayırmıştır. Yargı fonksiyonu yasama ve yürütme fonksiyonları gibi devletin temel bir fonksiyonu olarak görülmektedir. Yargı, başta bağımsız mahkemeler olmak üzere,

¹⁶⁴ Gözübüyük, a.g.e., s.178.

¹⁶⁵ Sabuncu, a.g.e., s.146.

¹⁶⁶ Sabuncu, a.g.e., s.146.

¹⁶⁷ Gözübüyük, a.g.e., s.183.

¹⁶⁸ Gözübüyük, a.g.e., s.184.

devletin diğer yargılama makamlarınca, egemenliğin sahibi olan “Türk ulusu” adına yerine getirilmektedir.¹⁶⁹

1982 Anayasası idarenin bir dizi tasarrufunu yargı denetimi dışında tutmaktadır. Bu çerçevede Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararları, sıkıyönetim komutanların işlemleri, bazı disiplin suçlarından ve dolayı verilen cezalar, Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim KHK'ları, cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ve Yüksek Askeri Şûra kararları yargı denetimi dışında tutulmuştur. Ayrıca yürütmenin işlemlerini durdurma kararları şarta bağlanmış, yargı denetimi, idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca 1982 Anayasasında yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak biçimde idari eylem ve işlem niteliğinde ve idarenin takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁷⁰

1982 Anayasasının yargı bölümünde, yargıya ilişkin temel ilkeler, yüksek mahkemeler, Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu ele alınmıştır.

1. Genel İlkeler

Anayasamızla getirilen yargı yetkisine ilişkin genel ilkeleri, mahkemelerin bağımsızlığı ile hakimlik ve savcılık mesleği ve güvencesi başlıkları altında toplamak olanaklıdır.¹⁷¹

Mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi, her şeyden önce hakimlerin yargılama görevlerini yerine getirirken hiçbir baskı altında kalmamalarını ifade eder. Bu ilkeye göre hiçbir organ, makam, merci veya kişi yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz. Ancak bu ilke sadece yargı yetkisinin kullanılması ile ilgilidir. Mahkemelerin idari işlerinin düzenlenmesinde Adalet Bakanlığının genelge göndermesi mümkündür. Ayrıca görülmekte olan bir dava ile ilgili olarak yasama organında yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz

¹⁶⁹ Gözübüyük, a.g.e., s.235.

¹⁷⁰ Yavuz, a.g.e., s.258.

¹⁷¹ Demir, a.g.e., s.222.

ve beyanda bulunulamaz. Ayrıca bu ilke ile ilgili olarak mahkemelerde yapılan duruşmalar açık olarak yapılmaktadır.¹⁷²

Yargıçların bağımsızlığının gerçekleşmesi, yargıçlara kişisel güvencenin sağlanmasını da gerektirmektedir. Yargıç güvencesi, yargılama görevinin her türlü baskıdan uzak olarak yerine getirilmesi amacını gütmektedir. Yargıç güvencesi yargıçlara sağlanmış bir ayrıcalık değil, görevlerinin gereğidir. Savcılarda, yargıçlara sağlanan güvencelerin aynına sahiptir. Bu konuya ilişkin hükümler şöyledir: Hakim ve savcılarının görevine son verilemez. Meslekten çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olanlar, görevini sağlık yönünden yerine getiremeyeceği kesin olarak anlaşılanlar, meslekte kalmalarının uygun olmadığına Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca Karar verilenler bu kuraldan yararlanamazlar. Bunların meslekle ilişkisi kesilir. Hakim ve Savcılar kendi istekleri olmaksızın altmış beş yaşından önce emekli edilemezler. Hakim ve Savcılar bir mahkemenin ya da kadronun kaldırılması ile de olsa özlük haklarından mahrum edilemezler. Ancak yargıç ve savcılarının yönetsel denetimi Adalet Bakanlığı'na verilmiştir. Bu, yargıç güvencesini zedelemeye yatkın bir düzenleme olmaktadır.¹⁷³

2. Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu

Hakim ve savcılar yüksek kurulu, mahkemelerin ve yargıçların bağımsızlık ve güvencesini sağlamak açısından çok önemlidir. Kurul ilk defa 1961 Anayasasında yer almıştır. Hakim ve savcılarının tüm özlük işleri Adalet Bakanlığından alınıp bu kuruluşa verilmiştir.

Kurul yedi kişiden oluşmaktadır. Kurul başkanı Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı müsteşarı da kurulun doğal üyesidir. Üç asil ve üç yedek üye Yargıtay'dan, iki asil ve iki yedek üye Danıştay'dan cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.¹⁷⁴ Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun başlıca görevleri şunlardır: Adli ve İdari yargı hakim ve savcılarını mesleğe kabul etmek, atamak, nakletmek, yükseltmek ve birinci sınıfa ayırmak, meslekte kalmaları uygun olmayanlara karar vermek, disiplin cezası vermek ve meslekten uzaklaştırmak. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararları kesindir. Bu kararlara karşı herhangi bir yargı merciine başvurulması söz konusu değildir.¹⁷⁵

¹⁷² Demir, a.g.e., s.222.

¹⁷³ Gözübüyük, a.g.e., s.237.

¹⁷⁴ Sabuncu, a.g.e., s.220.

¹⁷⁵ Demir, a.g.e., s.224.

Kurulun yapısı oldukça tartışmalıdır. Kurulun yargıç ve savcıları idari bakımdan denetlemeleri söz konusu değildir. Bu konuda yetki Adalet Bakanlığındadır. Diğer yandan kurulun başkanının Adalet Bakanı olması, Adalet Bakanlığı müsteşarının da kurulun doğal üyesi olması kurulun yapısını zedeleyen diğer hususlardır. Kurulun yapısı dışında çalışma biçimi de yargı bağımsızlığı bakımından sakıncalar içermektedir. Ayrı örgütü, binası, sekreteryası bulunmayan kurulun Adalet Bakanlığı etkisinden kurtulması zor görünmektedir.

3. Yüksek Mahkemeler

Anayasada Yüksek mahkemelerin kuruluşları, görev ve yetkileri belirli hükümlere bağlanmıştır. Ancak özel kanunlar ile bu kuruluşlar ayrıca düzenlenmiştir. Anayasada yer alan yüksek mahkemeler şunlardır: Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Uyuşmazlık Mahkemesi, Devlet Güvenlik Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi. Bu çerçevede sadece Anayasa Mahkemesi üzerinde durulacaktır.

4. Anayasa Mahkemesi

Anayasa mahkemesi 1961 Anayasası ile Türk hukuk sistemine girmiştir. Anayasa mahkemesi yalnız yasaların, yasa hükmünde kararnamelerin, meclis içtüzüğünün şekil ve esas bakımından anayasaya uygunluğunu denetleyen bir yüksek mahkeme değildir. Anayasa mahkemesi bunların yanında Yüce Divan olarak görev yapmaktadır. Siyasal partileri mali yönden denetlemektedir. Siyasal partilerin kapatılma davalarına bakmaktadır. Anayasa Mahkemesi sadece yargı hakkını kullanan bir yargı yeri değil, aynı zamanda anayasanın bütünlüğünü koruyan, işlerliğini sağlayan, hukuk devletinin, temel hak ve özgürlüklerin koruyucusu olan bir kurumdur.¹⁷⁶

Anayasa Mahkemesi on bir asil ve dört yedek üyeden oluşmaktadır. Yedek üyeler boşalan asıl üyelikleri dolduramazlar. Ancak, asıl üyelerin katılamamaları halinde yerlerine toplantıya girerler. Anayasa Mahkemesi üyelerini cumhurbaşkanı seçmektedir. Bu seçimde tamamen serbest değildir. İki asıl ve iki yedek üyeyi Yargıtay, iki asıl ve bir yedek üyeyi Danıştay, birer asıl üyeyi Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleri arasından her boş yer için gösterilecek üç aday arasından seçilmektedir. Bir asıl üye yüksek öğretim kurumlarından, üç asıl ve bir yedek üye ise üst kademe yönetici ve avukatlar arasından seçilmektedir. Bu üyeler altmış beş yaşında kendiliğinden emekli olmadıkça görevden alınamazlar. Diğer hallerde görevden alınmaları ise mahkeme üye tam sayısının salt çoğunluğu ile olanaklıdır.¹⁷⁷ Böylece Anayasa

¹⁷⁶ Gözübüyük, a.g.e., s.242.

¹⁷⁷ Sabuncu, a.g.e., s.202.

Mahkemesi üyeleri göreve başladıktan sonra tam anlamıyla bağımsız çalışmaktadırlar.

Anayasa Mahkemesi'nin görevleri üçe ayrılmaktadır:

1-) Anayasa Mahkemesi, yasaların, KHK'lerin ve meclis içtüzüğünün anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Uluslararası anlaşmalar, cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler, olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkartılan yasa gücünde kararnameler anayasal denetimin dışında tutulmuştur. Anayasaya uygunluk denetimi dava yolu ile ve itiraz yolu ile olanaklıdır. Dava yolu ile denetimde Anayasa Mahkemesine doğrudan iptal davası açılması söz konusudur. Belli kişi ve kuruluşlar bu hakka sahiptir. Bunlar: cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi meclis grupları ve TBMM üye tam sayısının en az beşte biri kadar üyedir. Def'i (itiraz) yolu ile denetim bir davaya bakmakta olan mahkemenin resen ya da taraflardan birinin itirazı üzerine anayasaya uygunluğun denetlenmesi yoludur. Bu durumda davaya bakan mahkeme anayasaya aykırılık görürse ya da taraflardan birinin itirazı ciddi bulunursa Anayasa Mahkemesine başvurur.¹⁷⁸ Anayasa Mahkemesi iptal kararı verirse hüküm yürürlükten kalkmaktadır. Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir ve bu kararları değiştirecek başka bir makam ya da mahkeme bulunmamaktadır.¹⁷⁹

Anayasa mahkemesi anayasaya uygunluk denetimini iki açıdan yapmaktadır: Şekil ve esas. Şekil bakımından denetim, son oylamanın öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı, anayasa değişikliklerinde ise teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Esas bakımından denetimde ise, anayasayla çatışan hükümlerin olup olmadığı ve hükmün anayasaya uygun olup olmadığı denetlenmektedir.¹⁸⁰

2-) Anayasa Mahkemesi bakanlar kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başkan ve üyelerini, başsavcılarını, cumhuriyet başsavcı vekilini,

¹⁷⁸ Demir, a.g.e., s.227.

¹⁷⁹ Bkz., Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.245-248.

¹⁸⁰ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.239.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce divan sıfatıyla yargılamaktadır.¹⁸¹

3-) Siyasal partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesince yapılmaktadır. Ayrıca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından açılan kapatma davaları Anayasa Mahkemesince karara bağlanmaktadır.¹⁸²

Anayasa Mahkemesinin işleyişi şöyledir; Anayasa Mahkemesi başkan ve on üye ile toplanmaktadır. Salt çoğunluk ile karar almaktadır. Ancak anayasa değişiklikleriyle ilgili olarak şekil bakımından yaptığı denetlemede, iptal kararı verilebilmesi için üçte iki çoğunluk gereklidir. Mahkeme yüce divan sıfatıyla baktığı davalar hariç dosya üzerinde çalışmakta, diğer bir ifadeyle duruşmasız yargılama yapmaktadır.¹⁸³

Bu konuda ele alınacak diğer bir nokta, Anayasa Mahkemesinin iptal kararı verirken kanun koyucu gibi hareket edemeyeceğidir. 1982 Anayasasının 153. maddesine göre, Anayasa Mahkemesi, bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez. Bu kural ile Anayasa Mahkemesi'nin yasa koyucu yerine geçmesi ve yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde karar vermesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu kural, yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesinin somutlaşmış bir uygulaması olmaktadır.¹⁸⁴

III. Türkiye'de Anayasal Açıdan Yasama-Yürütme İlişkisi

A. 1921 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu Milli Hakimiyet İlkesinin açıkça yer aldığı ilk anayasadır. TBMM, Teşkilatı Esasiye Kanunu uyarınca hem yürütme hem de yasama işlevlerini üstlenmiştir.¹⁸⁵ Devletin tüm işlevleri TBMM'de yani yasama organında toplanmıştır. Devlet işlerinin yürütüldüğü daireler, TBMM'nin kendi seçeceği vekiller eliyle yönetilmektedir. Meclis, vekillerinin yapacağı işlere yön

¹⁸¹ Gözübüyük, a.g.e., s.243.

¹⁸² Sabuncu, a.g.e., s.211.

¹⁸³ Demir, a.g.e., s.228.

¹⁸⁴ Gören, a.g.e., s.291.

¹⁸⁵ Yayla, a.g.e., s.107.

verme ve gerektiğinde bunu değiştirme yetkisine sahiptir. TBMM karşısında vekiller aynı zamanda memur durumundadır.¹⁸⁶

TBMM sadece yasama yetkisini kullanan basit bir parlamento değildir. Tüm yetkiler onda toplanmıştır. Bundan sonra yürütmenin ayrı bir güç olarak ortaya çıkışı, hep meclisin yetkilerinden bir şeyler alarak, ama daima o yetkilerin sınırları içinde kalarak gerçekleşmiştir. Nitekim 1961 Anayasasına kadar, TBMM ulusal egemenliği temsil eden tek organ olarak kalmıştır. TBMM yasama, yürütme ve bir bakıma yargı yetkilerini elinde bulunduran bir kuruluş olarak doğmuştur. Bu sistem meclis hükümeti sistemidir. Yürütme İcra vekilleri denilen bir kurul tarafından yapılmıştır. Bu kurulda meclis içinden ve meclis tarafından seçilmektedir. Meclis üyeleri, yasama işlerinin yanında yürütmenin alanına karışmaya ve yürütmenin bütün işlerini denetlemeye hatta yönetmeye sık sık başvurmaktaydı. İcra Vekilleri Heyetinin yani bakanlar kurulunun hiçbir serbestliği bulunmamaktaydı. Sistem güçler birliğine ve güçlerin mecliste toplanmasına dayanmaktaydı. Meclis başkanı aynı zamanda vekiller heyetinin de başkanıydı.¹⁸⁷

1921 Anayasasında yasamanın üstünlüğü ilkesi katı biçimde uygulanmıştır. Anayasanın 3. Maddesi: “Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilen Türkiye Devleti’nin hükümeti, Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır” şeklinde düzenlenmiştir. İcra vekilleri heyeti, yasama organının vekili olan bir kuruldur. Böylece 1921 Anayasasının temel kuruluş şeması içindeki ilişkiler hiyerarşisi şöyle şekillenmiştir: Millet egemenliği - Yasama organı – Yürütme organı – Yönetim organları. Meclis Başkanı, vekiller heyeti kararlarını onaylamaya ve meclis adına imza koymaya yetkilidir. Meclis başkanının bu yetkilerini meclis hükümeti sistemiyle bağdaştırmak olanaklı değildir. Çünkü böyle bir uygulama ile kuvvetlerin toplandığı yer meclis değil, meclis başkanı olmaktadır. Bu ancak “şef sistemleri” ya da “yürütmenin üstünlüğü” ilkesi ile bağdaşmaktadır. Bu bakımdan sistem şahsa göre düzenlenmiş bir sistem olmaktan öteye geçememiştir.¹⁸⁸

Devletin tüm işlev ve yetkilerinin TBMM’de toplanmasının sebebi bağımsızlığın kazanılması ve Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi idi. Çünkü yetkilerin tek organda toplanması ile karar almak çok kolay olmaktaydı. Ayrıca tüm

¹⁸⁶ Yayla, a.g.e., s.121.

¹⁸⁷ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.29.

¹⁸⁸ Taha Parla, Türkiye’nin Siyasal Rejimi: 1980-1989, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2002, s.16.

yetkiler mecliste topladığı için padişah Bab-ı Aliye gerek kalmamış olmaktadır. Meclis, Osmanlı monarşisinin yıkılmasını gerçekleştiren hukuksal bir araç olmuştur.¹⁸⁹

Cumhuriyetin ilanından sonra sistem, meclis hükümeti sistemi olma özelliğini iyice yitirmiştir. Nitekim yürütme yetkisinin eylemsel olarak kullanılması İcra Vekillerine bırakılmıştır. Yine yapılan değişiklikle başbakan ve bakanları atama yetkisi meclisten alınarak cumhurbaşkanına verilmiştir.¹⁹⁰

B. 1924 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi

Yasama ve yürütme yetkisi 1921 Anayasasında olduğu gibi TBMM'de toplanmıştır. Ancak 1921 Anayasasından farklı olarak, yürütme yetkisinin icra vekilleri heyeti eliyle kullanılacağı açıkça belirtilmiştir. Böylece kuvvetler birliği ilkesinin biraz yumuşatıldığını söyleyebiliriz.¹⁹¹

Ulus adına egemenlik hakkını kullanan yine yalnız TBMM'dir. Ancak yürütme yetkisini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bakanlar kurulu eliyle kullanılmaktadır. Meclis, hükümeti denetleyebilmekte ve düşürebilmektedir.¹⁹²

1924 Anayasasıyla öngörülen sistem ne tam olarak meclis hükümeti sistemi, ne de tam olarak kabine sistemi ya da parlamenter sistemdir. Yürütme kuvveti yasama kuvvetinden meclis hükümeti sistemi içinde olabildiğince ayrılmıştır. Ancak parlamenter sistem için gerekli nitelikte ve ölçüde yetkilerle donatılmamıştır. Yasama yürütmeyi her zaman denetler ve düşünebilirken, yürütmenin yasamayı fesih yetkisi bulunmamaktadır. Bunların dışında kanun teklif etme de milletvekili ve bakanlar kurulu yetkilidir. Cumhurbaşkanının çıkaracağı kararlar ilgili bakan ve başbakan tarafından imzalanmaktadır. Böylece cumhurbaşkanlığı sorumsuz ve temsili bir makam olmaktadır.¹⁹³

1924 Anayasasına göre yürütme organı, yasama organının sahip olduğu yetkilere sahip değildir ve yasama organına tabi durumdadır. Ancak uygulamada böyle olmamıştır. Çok partili hayata geçilene kadar cumhurbaşkanlarının

¹⁸⁹ Şenol Dursun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parlamenter yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü, Nobel Yayınları, Ankara, 1999, s.222.

¹⁹⁰ Gören, a.g.e., s.32.

¹⁹¹ Yayla, a.g.e., s.108.

¹⁹² Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.32.

¹⁹³ Parla, a.g.e., s.19.

hegemonyası ve cumhuriyeti kurmuş sivil-asker bürokratların sınırsız iktidarlari hem toplumu hem parlamentoyu büyük ölçüde vesayet altında tutmuştur. Diğer bir ifadeyle, parlamento yürütme karşısında teslimiyetçi bir kişilik taşımıştır. Çok partili hayata geçildikten sonra da bu durumda bir değişiklik olmamıştır. Demokrat parti, meclisteki çoğunluğun büyük kısmına sahip olmuştur. Böylece meclisin, yürütmeyi elinde tutan siyasal aktörlere tabi ve teslimiyetçi statüsü devam etmiştir. Meclis daha demokratik ve temsili bir görünüm kazanmış ancak Kemalist tek parti döneminin özelliği olan yürütme karşısındaki teslimiyetçi niteliğinden kurtulamamıştır.¹⁹⁴

C. 1961 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkileri

1961 Anayasası ile TBMM, egemenliği kullanan yegane organ olmaktan çıkmıştır. Yürütme ise ayrı bir kuvvet olarak düzenlenmiştir. Düzenlemeler ile parlamenter sistem öngörülmüştür. Yumuşak bir kuvvetler ayırımı içinde TBMM ile bakanlar kurulu dengelenmeye çalışılmıştır.¹⁹⁵ 1950-1960 arası dönede uygulamalardan edinilen izlenimlere göre yürütme görevi mümkün olduğunca sınırlanmaya çalışılmıştır. Bu anlayış, yürütmeyi yaratıcı gücü olmayan, faaliyete geçebilmesi için mutlaka daha önce bir kanunla görevlendirilmiş bulunması gereken tabi bir organ durumuna getirmiştir. Yine aynı anlayışa göre yasama “yetki”, yürütme ise “görev” olarak nitelendirilmiştir. Yürütme yine cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Bakanlar kurulu yürütmenin sorumlu kanadını oluşturmaktadır. Ancak tüzük ve yönetmelik yapmak ve kanunları uygulamaktan başka bir yetkisi bulunmamaktadır. Nitekim bu durum uygulamada birçok güçlük doğurmuş ve 1971 yılında yapılan değişikliklerle yürütmeye kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiştir.¹⁹⁶

Görüldüğü gibi benimsenen devlet anlayışında meclis üstünlüğü ilkesi terkedilmiştir. Ancak yürütmeye de herhangi bir üstünlük sağlanmış değildir. Meclis ya da yürütmenin üstünlüğü yerine “Anayasanın üstünlüğü” ilkesi benimsenmiştir. Bu ilkeye göre kaynağını anayasadan almayan hiçbir kimse veya organ herhangi bir devlet yetkisi kullanamamaktadır. Kaynağını anayasadan alan yetkili organlarda egemenlik haklarını kullanırken anayasanın koyduğu esaslara uygun hareket etmek zorundadırlar.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Durgun, a.g.e., s.246.

¹⁹⁵ Yayla, a.g.e., s.111.

¹⁹⁶ Yayla, a.g.e., s.123.

¹⁹⁷ Demir, a.g.e., s.127.

Milli egemenliğin kullanılmasında TBMM'nin yegane organ olmaktan çıkarılması, seçilmiş parlamento çoğunluklarına karşı duyulan güvensizliğin ve seçkinci-vesayetçi zihniyetin bir ürünü olmaktadır. Kurulan ikinci meclisin seçilme biçimi ve bu meclisin yasama erkini kullanmada diğer meclisten üstün oluşu yasamanın üstünlüğünün ve parlamenter sistemin meşruluğunun zayıflığını gösteren iki örnektir. Çünkü ikinci meclis üyelerinin yani Cumhuriyet Senatosu üyelerinin tamamı atanmış üyelerden oluşmaktadır.¹⁹⁸ Böylece milli egemenliğin temsilcisi olarak halk tarafından seçilen TBMM, atanmış üyelerden oluşan senatoya tâbi olmaktadır. 1921 ve 1924 Anayasalarında yürütmeye tâbi olan TBMM'nin tâbi olmaktan yana kaderi 1961 Anayasasında da değişmiş değildir.

1961 Anayasasında yürütme organı ise hayli dağıtılmıştır. Yürütme başlığı altında Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ile birlikte yönetim organları (Milli Savunma) ve Özerk Kuruluşlar ile Kamu Kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları sayılmıştır. Askeri bürokrasi bakanlar kurulu ile eş düzeyde konumlandırılmıştır. Nitekim Genel Kurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına değil, başbakana bağlı ve başbakana karşı sorumludur. Yürütme organının diğer bir zayıflığı ise, yasama organını fesih yetkisine sahip olmamasıdır. Yürütme organı ancak devlet bürokrasisi olarak ele alındığında kuvvetlidir.¹⁹⁹

D. 1982 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi

1982 Anayasası, devlet organlarının karşılıklı ilişkilerinde önemli değişiklikler öngörmekte ve yeni bir rol dağıtımı yapmaktadır. Yasama ve yürütme organları arasındaki denge, yürütmenin güçlendirilmesi yönünde değişmiştir. 1982 Anayasası yürütmeyi bir "görev" olmasının yanı sıra aynı zamanda bir yetki olarak nitelemiştir. Yürütmeye diğer tüm anayasalardan farklı olarak çok geniş bir düzenleme ve kural koyma yetkisi sağlanmıştır. Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi yürütme yararına yeniden düzenlendiği gibi, olağanüstü hallerde yürütmenin ve cumhurbaşkanının etkinlik alanı genişletilmiştir. Cumhurbaşkanının seçimleri yenilemesi mekanizması daha kolay işler hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanının bu yeni konumu parlamentonun yetkilerinin azaltılması karşılığında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanının kanunları ya da anayasa değişikliklerini halk oyuna sunmak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek gibi yasama ile ilgili yetkileri bu durumun kanıtı olmaktadır.²⁰⁰

Yürütmenin güçlendirilmesi esas olarak Cumhurbaşkanlığı makamının güçlendirilmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu güçlendirme yürütme içi ilişkilerde belli

¹⁹⁸ Parla, a.g.e., s.22.

¹⁹⁹ Parla, a.g.e., s.22.

²⁰⁰ Tanör, a.g.e., s.115.

bir bulanıklığa neden olmuştur. Cumhurbaşkanı ile yürütmenin sorumlu kanadını oluşturan bakanlar kurulu arasında yetki tartışmaları başlamıştır.²⁰¹

Cumhurbaşkanına klasik parlamenter rejimlerdeki devlet başkanının rolünü bir hayli aşan yetkilerin verilmiş olması nedeniyle en azından başkanlık sistemlerindeki devlet başkanı kadar yüksek yetki rezervlerine sahip olduğu öne sürülebilir. İki kanatlı yürütmede cumhurbaşkanının siyasal açıdan sorumsuzluğu ve karşı imza kuralı nedeniyle, anayasanın özünde rasyonelleştirilmiş biçimde parlamenter sistemin temel unsurlarının muhafaza edildiği ancak bunun başkanlı bir parlamenter sistem olduğu öne sürülen diğer bir görüştür.²⁰²

Bu konuda üzerinde durulacak bir diğer nokta, bakanlar kurulunun tamamının (başbakan hariç), meclis dışından kimselerden oluşabileceğidir. Böylece millî iradenin temsilcisi ve vekili olmayan bir kurul, seçimle gelmiş yasama meclisinin yetkilerine ortak edilmektedir.²⁰³

IV. İngiltere’de Parlamenter Sistem

Batı dünyasında, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından günümüze kadar olan süreçte işleyebilir bir parlamentoyu ilk kuran, halkın seçtiği temsilcileri bir araya getirip bunlara serbest tartışma ve kanun yapma yoluyla toplumsal ve iktisadi meseleleri çözmek yetkisini veren ülke İngiltere olmuştur.²⁰⁴ İngiltere’de parlamenter sistemin işleyişi ile ilgili fikir sahibi olmak için, İngiltere’de siyasal sisteme hakim olan bazı ilkeler üzerinde durmak gereklidir. Bunlar; Parlamentonun üstünlüğü, Kuvvetler Kaynaşımı ve Hukuk Devleti ilkeleridir. İngiltere’de parlamentonun üstünlüğü hukuki anlamda bir üstünlüktür. Kanun çıkarmak hukuki olarak parlamentoya ait bir yetkidir. Ayrıca bu kanunlara karşı anayasaya aykırılık iddiasında bulunmak olanaklı değildir. Parlamentonun siyasal anlamda yürütme ve yargıdan üstünlüğü bulunmamaktadır. Diğer ilke Kuvvetler Kaynaşımı ilkesidir. Bu ilke gereğince yasama ve yürütme çekişme halinde olamaz ve uyum içinde çalışırlar. Aksi halde ya kabine istifa eder ya da parlamento feshedilip seçimlere gidilir. Siyasal sisteme hakim olan son ilke Hukuk Devleti ilkesidir. İktidarı elinde bulunduran hiçbir güç keyfi hareket edememektedir.²⁰⁵

İngiltere’de siyasal rejim, bir teorinin eseri olmaktan çok deneysel bir yapıya sahip olup tarihsel bir gelişim sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece siyasal kurumlar ülkedeki iktisadi ve sosyal gelişmelere uyum sağlayabilmişlerdir. Ayrıca bu siyasal

²⁰¹ Halil Şıvgın, Türkiye için Umut Krizden Çıkış-Yeniden Yapılanma ve Başkanlık Sistemi, Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı Yayınları, No.1, Ankara, 1997, s.41.

²⁰² Gülgün Tosun/Tanju Tosun, Türkiye’nin Siyasal İstikrar Arayışı Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

²⁰³ Parla, a.g.e., s.118.

²⁰⁴ Monfred C.Vernon, Çev: Mümtaz Soysal, Devlet Sistemleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961, s.5.

²⁰⁵ Vernon, a.g.e., s.14.

sistemin gelişmesinde İngiliz düşünüş tarzı ve adetleri önemli rol oynamıştır. Ancak İngiliz rejiminde de aksayan noktalar bulunmaktadır. Siyasal iktidar her şeye rağmen belirli bir ölçüde siyasal oligarşilerin elinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, iktidar, muhalefete geniş haklar ve hürriyetler tanımıştır. Bu alanda İngiltere'deki parlamenter sistemin üstünlüğü açık bir şekilde görülmektedir.²⁰⁶

İngiltere'de parlamenter sistemin işleyişinde, İngiliz düşünüş tarzı ve adetlerinin yanında sosyal ve ekonomik yapı da etkili olmaktadır. İngiltere dünyanın en endüstrileşmiş ve kentleşmiş ülkelerinden biridir. Çalışan nüfusun küçük bir kısmı tarımla uğraşmaktadır. Nüfusunun büyük çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. İşbölümü, ulaşım ve haberleşme olanakları son derece gelişmiştir. İngilizler Dünyanın en çok gazete okuyan uluslarından biridir. Gerek gazeteler gerekse televizyon ve radyo kuruluşlarının çoğu, ulusal düzeyde yayın yapmaktadır. Yerel düzeyde yayın yapan gazete ve televizyon kuruluşları tercih edilmemektedir. Endüstrileşme ve kentleşmenin İngiliz toplumunda iki yönde etkisi olmuştur: endüstrileşme ve kentleşme bir yandan İngiliz kültürünü türdeleştirmiş ve siyasal alandaki fikir birliği, sosyal ve kültürel alandaki fikir birliği ile pekiştirilmiştir. Diğer yandan da toplumda yeni sosyal sınıfların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.²⁰⁷

A. Yürütme Organı

Kabine, tarihi gelişim içinde kralın bütün yürütme yetkilerini kendisinde toplayan ve İngiliz Anayasal sistemi içinde en önemli organdır. Kabinenin kökenleri, kralın özel konseyine dayanmaktadır.²⁰⁸ Yürütme gücü, ikili bir görünümündedir. Bir yanda kral veya kraliçe, diğer yanda hükümet. Ancak tüm yetkiler hükümet elinde toplandığından bu ikilik görüntüden ibaret kalmaktadır. Hükümetin tüm işlemleri ve çıkacak tüm yasalar kralın onayını almak zorundadır. "Taç" sözcüğü kralla eş anlamlı değildir. Taç , kralın yanında bakanları da kapsamaktadır. Krallık babadan oğla geçmektedir. Ölen kralın oğlu yoksa, kızı bu göreve getirilir. Kralın tek başına kullanabileceği hiçbir siyasal gücü bulunmamaktadır. Görevlerinden bir çoğu törensel görevlerden başka bir şey değildir. Krala görevinde yardımcı bir özel kurul vardır. Bu özel kurul üç yüz-dört yüz üyeden oluşmaktadır. Özel kurul içinde bakanlar ve eski bakanlar, din adamları, yargıçlar, bilim ve sanat adamları

²⁰⁶ Esat Çam, Devlet Sistemleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No.272, İstanbul, 1970, s.11.

²⁰⁷ Yaşar Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s.35.

²⁰⁸ Akçalı, a.g.e., s.77.

bulunmaktadır. İngiltere’de bakanlar kurulu ve kabine arasında bir ayırım söz konusudur. Bakanlar Kurulu seksen-doksan üyeden oluşmaktadır. Kabineler ise on beş-yirmi üyeden oluşur. Özel Kurul, bakanlar kurulu ve kabine iç içe geçmiş halkalar gibidir. Bu halkaların çekirdeğinde kabine yer almaktadır. Başbakan ve bakanlar kurulu üyeleri Avam Kamarası üyelerinden oluşmak zorundadır. Bakanların, parlamentoya karşı ortak sorumlulukları vardır. Başbakan bakanlar kurulunun başıdır. Yardımcısı ise Özel Kurulun Başkanıdır. Bakanlıkların bir kısmına bir kısmına Büro adı verilmektedir. Büroların başında bulunanlara Sekreter denilmektedir. Bürolar ile bakanlıklar arasında statü ya da önem farkı söz konusu değildir. Her bakanlıkta iki müsteşarlık vardır: Sürekli Müsteşarlık ve Parlamenter Müsteşarlık. Kabineler ise bakanlar kurulu içinde çok dar çerçeveli bir organdır. Bakanlar kurulunun ancak bazı üyeleri kabinelerde yer almaktadır. Başbakanın hem kabine hem bakanlar kurulu üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır.²⁰⁹

İngiltere’de gerçek yürütme organı başbakan ve kabinedir. Kabineler üyelerinin parlamenter olması şarttır. Başbakanı kral atamaktadır. Ancak başbakanı atamakta kralın mutlak bir serbestliği söz konusu değildir. Başbakan parlamentodaki çoğunluk partisinin lideri olmak zorundadır. Bakanlar Kurulu da başbakanın teklifi üzerine yine kral tarafından atanmaktadır.²¹⁰

Görüldüğü gibi İngiltere’de yürütme yetkisi iç içe geçmiş üç ayrı kurum tarafından kullanılmaktadır. En içte yer alan kabinenin hem yetkisi hem sorumluluğu bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu ve Özel Kurulun ise yalnızca sorumluluğu vardır.²¹¹

1. Yürütme Organının Seçimi

Kralın tahta çıkması iki önemli prensibe bağlıdır. Bu prensiplerden birincisi tahta çıkmak için Hanovre sülalesinden olmak gereğidir. Tahtın varisi kadın da olabilir. Ancak aynı akrabalık derecesine sahip birçok kadın ve erkek bulunuyorsa, en yaşlı erkek varis tahta çıkar. Tahta çıkmaya hakkı olan bu haktan vazgeçemez. Ancak tahta çıktıktan sonra haklarından feragat edebilir. Bu da parlamentonun onayı ile olabilir. Burada amaçlanan, tahtın hiçbir zaman boş kalmamasıdır. Prensiplerden ikincisi, Protestan dinine bağlı olmak ve Anglikan

²⁰⁹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.63-66.

²¹⁰ Vernon, a.g.e., s.20.

²¹¹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.67.

kilisesinin dini eğitimlerini kabul etmektir. Tahta çıkarken herhangi bir yaş sınırlaması bulunmamaktadır.²¹²

Kabine parlamento üyesi kimselerden kurulmaktadır. Kabineye dahil olacak bakanları başbakan belirlemektedir. Başbakan, bakanlardan herhangi birinin çekilmesini isteyebilir. Uygun gördüğü zaman kendi de çekilebilir.²¹³ Kabineyi kral ya da kraliçe atamaktadır. Bu seçimde hukuken özgürdür. Ancak fiilen, Avam Kamarasında çoğunluğa sahip siyasal parti liderini başbakan olarak seçmek durumundadır. Kral ayrıca, başbakanın belirlediği kabine listesini onaylamak zorundadır.²¹⁴ Bakanlar Kurulu da yine başbakanın tavsiyesi üzerine kral tarafından atanmaktadır. Kabine üyeliğine atanan aynı zamanda Özel Kurul'a da atanmış olmaktadır.²¹⁵

Görüldüğü üzere İngiltere'de yürütmenin hükümet kanadının seçimi, devlet başkanı cumhurbaşkanı olan parlamenter sistemlerle büyük ölçüde aynıdır.

2. Yürütme Organının Görev ve Yetkileri

a) Kralın Görev ve Yetkileri

İngiliz parlamenter sistemi içinde kralın aktif bir rolü bulunmamaktadır. İngiltere'de bugün "Kral saltanat sürer ancak yönetmez" sloganı tam anlamı ile geçerlidir. Kralın görünürde parlamentoyu fesih etme ve başbakanı seçme gibi bazı önemli yetkileri bulunmaktadır. Ancak bu iki yetkilerin kullanması çok sıkı kurallara bağlıdır. Kralın fesih yetkisini kullanması, ancak başbakanın talebi üzerine olmaktadır. Kral bu talebi reddedememektedir. Çünkü bu durumda parlamentoda çoğunluğu sağlamış olan hükümet toplu şekilde istifa eder. Azınlık hükümeti ile çalışmak zor olacağından kral mecburen meclisi feshedip seçimlerin yenilenmesine karar verecektir. Kralın diğer önemli bir yetki olan başbakanın atanmasında da serbestliği söz konusu değildir. Başbakanın, mecliste çoğunluğa sahip parti lideri olması gerekmektedir. Bunların dışında kral, siyasal yönden bir güce ve yetkiye sahip değildir. Ancak manevi kişiliği ile siyasal konularda özellikle Uluslararası

²¹² Çam, a.g.e., s.28.

²¹³ Demir, a.g.e., s.63.

²¹⁴ Akçalı, a.g.e., s.78.

²¹⁵ Vernon, a.g.e., s.24.

siyasette parlamenterler üzerinde etkili olabilmektedir.²¹⁶ Hükümdar adalet mekanizmasının başıdır. Mahkemelere yargı yetkisini o vermektedir. Silahlı kuvvetlerin başı olarak subayların atamasını yapmaktadır. Yargıç, diplomat ve önemli devlet memurlarının atamasını yapmaktadır. Anlaşmalar yapmak, savaş ilan etmek, barış imzalamak kralın yetkisindedir. Kralın tüm işlemleri ilgili bakan tarafından imzalanmaktadır.²¹⁷

b)Özel Kurulun Görev ve Yetkileri

Kabinenin ortaya çıkmasından sonra rolü önemli ölçüde azalmıştır. Özel Kurul adeta bir tören organı olmuştur. Bununla beraber bazı önemli kararları kabine, özel kurul kanalıyla almaktadır. Başında özel kurul başkanının bulunduğu bir büro, kararnamelerin hazırlanmasıyla ilgilenmektedir. Kurul görevlerini komiteler aracılığıyla yerine getirir. Örneğin Özel Kurul tarafından oluşturulmuş Adalet Komitesi Kilise Mahkemesi tarafından verilmiş cezaların onay ve temyiz merciidir.²¹⁸

c)Bakanlar Kurulu ve Kabinenin Görev ve Yetkileri

Kabine ve bakanlar kurulu, iktidarın yürütme organına bıraktığı tüm yetkileri tek başına ve tam olarak kullanmaktadır. Kabine, hükümet programının dışına çıkmadığı sürece engellemelerle karşılaşmadan faaliyetlerini kolaylıkla sürdürmektedir. Ayrıca yasama organına ait yasama ve mali yetkileri de kullanmaktadır. Başbakan ve bakanlar kurulu iç ve dış siyasetin genel hatlarını belirler. İdari organın en üst kontrol organıdır. Kanun hükmünde kararnameler çıkartabilir. Ayrıca kanun tasarısı hazırlayabilir. Mali açıdan da birçok yetki ve görevleri bulunmaktadır. Bütçeyi hazırlar ve Parlamenteoya sunar. Ayrıca bütçede yer almayan fonları istediği gibi kullanmaktadır.²¹⁹

Kabinenin karşı koyacağı bir kanun teklifinin yasama organınca uygun görülmesi çok zordur. Çünkü kabine, yasama faaliyetlerinin başlangıç noktasıdır.

²¹⁶ Çam, a.g.e., s.30.

²¹⁷ Vernon, a.g.e., s.18.

²¹⁸ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.65.

²¹⁹ Çam, a.g.e., s.44.

Ayrıca kanunların nasıl uygulanacağı ile ilgili olarak tüzük çıkarma yetkisine sahiptir. Kabine , bakanlıklar arasında koordinasyon ve uyumu sağlamakta da görevlidir.²²⁰

3. Yürütmenin İşleyişi

Çıkacak tüm yasalar kralın onayına sahip olmak zorundadır. Ayrıca hükümetin tüm işlemleri de yine kralın onayından geçmek zorundadır. Bunların yanında kralın tüm işlemleri de ilgili bakanın ya da başbakanın imzasına sahip olmalıdır. Bakanların sorumluluğu Avam Kamarası'na karşıdır. Başbakan da Avam Kamarasına karşı sorumludur. Kabine haftada bir kez başbakanın başkanlığında toplanır. Kabine toplantılarının gündemini hazırlayan, zabıtları tutan ve alınan kararların uygulanmasını izleyen bir kabine sekreterliği bulunmaktadır. Ayrıca kabine içinde küçük komisyonlar da bulunmaktadır .²²¹

Kabine, sınırlı komite usulüne göre çalışmaktadır. Bu usulde, başbakan, belli meselelerde sadece yetkili kabine üyelerini bir araya getirerek toplantısını gerçekleştirmektedir. Kabinenin herhangi bir karar için oylamaya gitmesi çok nadir görülmektedir. Eğer oylama yapılacaksa, bu oylama gizli oylama şeklinde yapılmaktadır.²²²

Kabine üyeleri ve başbakanın parlamento üyesi olması zorunludur. Bakanlıklarda, bakanların yanında bakanlık müsteşarlarına benzeyen,kabineyle parlamento arasındaki ilişkileri düzenleyen Parlamento Sekreterleri bulunmaktadır.²²³

İngiliz Kabinesi, toplu bir yürütme organı olarak topluca sorumludur. Başbakan çekilirse, kabine de çekilmek zorundadır. Kurulun personeli çok, otoritesi ve sorumluluğu tektir. Bunun yanında bireysel sorumluluk ve çekilme de söz konusu olabilmektedir. Başbakan, bir bakanından çekilmesini isteyebilmektedir.²²⁴

B. Yasama Organı

İngiliz siyasal sisteminin parlamentosu krala bağlı Avam Kamarası ile Lortlar Kamarasından oluşmaktadır. Lortlar Kamarası, aristokratik bir meclis olarak sadece

²²⁰ Vernon, a.g.e., s.26.

²²¹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.64.

²²² Demir, a.g.e., s.62.

²²³ Akçalı, a.g.e., s.78.

²²⁴ Vernon, a.g.e., s.27.

İngiltere’de bulunmaktadır. Lortlar Kamarasının siyasal önemi, Avam Kamarasına göre oldukça azdır. Ancak halk arasında oldukça yüksek bir prestije sahiptir. Lortlar Kamarasının oldukça karmaşık bir yapısı vardır. Lortlar Kamarası, lortlardan ve kralın soyundan gelen düklerden oluşmaktadır. Bu Lortlar “dünyevi” ve “uhrevi” olarak ikiye ayrılmaktadır. Lortlar Kamarasının üye sayısı dokuz yüzü bulmaktadır. Avam Kamarası ise yasama kudretini asıl elinde bulunduran organdır.²²⁵

İngiliz Parlamentosu diğer ülke parlamentolarına oranla çok güçlüdür. İngiliz parlamentosu için “İngiliz parlamentosu her şeyi yapabilir. Yalnızca bir kadını erkek yada bir erkeği kadın yapamaz” denilmektedir. Parlamentonun yaptığı yasaları denetleyebilecek bir yargı organı bulunmamaktadır. Kral ve başbakan da yasalara karşı bir veto hakkına sahip değildir. Yasama gücüne konulmuş bir sınır bulunmamaktadır. Parlamento, anayasal kuralları da diğer yasalar gibi kolayca koymakta yada kaldırabilmektedir. Parlamentonun izlediği tek etken kamuoyudur. Avam Kamarası iki meclisten oluşan yasama organında önemli bir yere sahiptir. Avam Kamarası altı yüz elli üyeden oluşmaktadır. Lortlar Kamarası ise görkemli bir tören meclisi niteliğindedir.²²⁶

1. Yasama Organının Seçimi

a)Avam Kamarasının Seçilmesi

Avam Kamarası beş yıl görev yapar. Bu süre dolmadan erken seçime gidilebilir. Ya da savaş gibi durumlarda seçimler geriye bırakılabilir. İngiliz siyasal sisteminin en önemli özelliklerinden birisi iki siyasal partiye sahip olmasıdır. Bunlar Liberal Parti ve İşçi Partisidir. Avam Kamarası üyeleri de bu iki parti üyelerinden oluşmaktadır. Seçimler tek turlu çoğunluk sistemine göre yapılmaktadır. Ayrıca dar seçim bölgesi ilkesi uygulanmaktadır. Her seçim bölgesinden bir aday seçilmektedir. Bu seçim bölgelerindeki nüfus 50-70 bin arasındadır. En çok oyu alan aday seçilmektedir. Zaten iki siyasal parti olduğu için bir seçim bölgesinde en fazla iki aday olabilmektedir.²²⁷ Bir seçim çevresinde tek aday da olabilir. Bu durumda o aday oylama yapılmasına gerek olmadan direkt olarak seçilmektedir. Bu seçim sistemi basit çoğunluk esasına dayandığından ülke genelinde toplam olarak daha az oy almış olan bir partinin iktidara gelmesi olanaklıdır. Ancak seçmenlerin, kendi

²²⁵ Çam, a.g.e., s.47.

²²⁶ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.67.

²²⁷ Akçalı, a.g.e., s.75.

bölgesinin adayı için değil, partinin temsilcisi için oy kullandıkları görülmektedir. Seçmenlerin tercihiinde aday değil, parti rol oynamaktadır. Avam Kamarası Başkanı ise, yine Avam Kamarasının içinden, Avam Kamarası Üyeleri tarafından seçilir. Bir kez başkan seçilen kişi, Avam Kamarasında çoğunluk değişse bile yeniden başkan seçilebilmektedir. Bu kişinin parlamentoya yeniden üye seçilmesinin garanti altına alınması için kendi seçim çevresinden karşısına aday çıkartılmaması bir gelenek haline gelmiştir.²²⁸ Böylece meclis başkanı, kendisi istediği sürece görevi başında kalabilmektedir.

b) Lortlar Kamarasının Seçimi

Lortlar Kamarasında üyelerin çoğu yerlerini miras yoluyla elde etmiştir.²²⁹ Üyeler altı gruba ayrılırlar: 1) Kral soyundan gelenler 2) Soydan gelen Lortlar 3) İskoçya temsilcisi lortlar 4) İrlanda temsilcisi lortlar 5) Hukuk Lortları 6) İngiliz kilisesinin yüksek görevlileri.²³⁰ Bu lortlukların bir çoğu kral tarafından verilmektedir. Çok azı kanun tarafından verilmiş lortluklardır.

2. Yasama Organının Görev ve Yetkileri

a) Avam Kamarasının Görev ve Yetkileri

Avam Kamarasının üç çeşit yetkisi vardır. Bunlar: yasama ile ilgili olanlar, mali yetkiler ve siyasal yetkilerdir. Yasama yetkisi, mecliste çoğunlukta olduğu için aynı zamanda kabineye aittir. Yasa teklif ve projelerin teklifi çoğu zaman kabineden gelmektedir. Mali yetkiler bütçe görüşmeleri ile ilgilidir. Burada da inisiyatif hükümete aittir. Bütçe görüşmeleri yirmi altı seansla kısıtlıdır. Siyasal yetkiler hükümetin tüm işlemlerini kapsamaktadır. Milletvekilleri meclisin her seansının açılışında bakanlara sözlü sorular yönelterek onları denetlemektedirler. İki parti sisteminin getirdiği bir özellik olarak meclisin hükümeti düşürmesi çok zordur.²³¹ Ancak meclis, bir bakanın kanuna aykırı icraatları nedeniyle Lortlar Kamarasında yargılanmasını sağlayabilmektedir.²³²

²²⁸ Çam, a.g.e., s.50.

²²⁹ Vernon, a.g.e., s.38.

²³⁰ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.71.

²³¹ Akçalı, a.g.e., s.80.

²³² Çam, a.g.e., s.53.

b)Lortlar Kamarasının Görev ve Yetkileri

Lortlar Kamarasının en önemli yetkisi yüksek istinaf mahkemesi niteliğini taşımasıdır. Bunun yanında yasama yetkileri son derece zayıflamıştır.²³³ 1911'de çıkan kriz sonucu kabul edilen "Parliament Act" ile, Lortlar Kamarasının mali karakterli kanun tasarıları üzerinde hiçbir hakkın olmadığı hatta inceleyemeyecekleri öngörülmüştür. Lortların herhangi bir konuda vetosu ise konu itibarıyla birbirini takip eden iki oturum ve en fazla bir yıl süreyle geçerli olabilir. Lortlar Kamarasının oynadığı rol iktidarın işçi veya muhafazakarların elinde oluşuna göre değişmektedir. İşçi Partisi iktidarda olduğunda Lortlar Kamarası,bünyesi bakımından çoğunluğu muhafazakar olduğundan muhalif sayılmakta ve dolayısıyla muhalefet fonksiyonunu üstlenmektedir. Muhafazakar parti iktidarda olduğunda ise, iktidarla işbirliği yapmaktadır.²³⁴ Lortlar Kamarasının en geniş yetkileri protokole ilişkin ve törensel yetkililerdir.

3. Yasama Organının İşleyişi

a)Avam Kamarasının İşleyişi

Kanun tasarısı veya teklifi Avam Kamarasında formalite olarak bir kere okunmaktadır. Kanuna konu olan önlemlerin kapsamı açıklanmaktadır. İkinci okuma için oylama yapılır. İkinci defa okuma kabul edilirse tasarı komisyona havale edilmektedir. Komisyonların en önemlisi "Bütün meclis" denilen komitedir. Yalnız bu durumda meclis Avam Kamarası olarak değil, inceleme heyeti olarak toplanır. Avam Kamarası Başkanı makamını terk eder. Toplantıda resmiyet gözetilmez. Üyeler istedikleri kadar söz alabilmektedirler. Proje komisyonda kabul edilirse tekrar Avam Kamarasına sunulur. Üçüncü bir okumadan sonra Lortlar Kamarasına gönderilir. Burada da kabul edilirse hükümdarın onayına yollanır. Görüldüğü gibi, kanunu oylama diye ayrıca bir işlem yoktur. Avam Kamarasının haftalık gündemini hükümet kararlaştırır. Perşembe veya Cuma birleşiminde muhalefet lideri bir sonraki haftanın programını sorar ve bu soruyu başbakan cevaplandırır. Görüşmeler çoğunlukla bakanlara sorulan sorularla başlar. Sorular bir gün öncesinden verilmiştir ve ilgili bakanlık cevapları hazırlar. Başbakan her zaman kırk beşinci sıradaki soruyu cevaplandırmaktadır.²³⁵

²³³ Vernon, a.g.e., s.39.

²³⁴ Çam, a.g.e., s.48.

²³⁵ Demir, a.g.e., s.60.

Avam Kamarası her yıl Eylül ya da Ekim ayında kral ya da kraliçenin konuşması ile açılmaktadır. Çalışma süresi ortalama altı aydır. Avam Kamarasında parti grupları bulunmamaktadır. Konuşmacıların konuştukları bir kürsü de bulunmamaktadır. Konuşmacılar oturdukları yerde ayağa kalkarak konuşmaktadırlar.²³⁶ Avam Kamarası üyeleri belli bir maaş alırlar ve dokunulmazlıklardan faydalanırlar. Konuşmaların tümü meclis başkanına hitaben yapılmaktadır.²³⁷

b)Lortlar Kamarasının İşleyişi

Lortlar Kamarası üyeleri, Avam Kamarası üyelerinin sahip olduğu tüm dokunulmazlık ve imtiyazlara sahiptir. Lortlar Kamarasına Adalet Bakanı başkanlık eder. Lortlar Kamarası, üye sayısı bini bulmasına rağmen, çalışmalarını sayısı yüzü aşmayan üye ile yapmaktadır.²³⁸ Lortlar Kamarası çalışmalarını Avam Kamarası ile paralel yürütmektedir.

C. Yargı Organı

İngiltere’de yazılı bir anayasa olmaması yargı sistemindeki en önemli noktayı oluşturmaktadır. Anayasal kuralların normal yasal kurallardan bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Anayasal kurallar diğer kanunlar gibi kolayca kaldırılır, konur veya değiştirilebilir.²³⁹

İngiltere’de bir Anayasa Mahkemesi bulunmamaktadır. Bunun yerine krallığın en üstün yargılama organı konumunda Lortlar Kamarası bulunmaktadır. Lortlar Kamarası yargılama fonksiyonunu, Hukukçu kimliğine sahip dokuz lort tarafından yapılmaktadır. Bu kişiler mesleğinde sivrilmiş kimselerdir.²⁴⁰

İngiltere’de bir anayasa bulunmamaktadır. Ancak anayasal kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar beş kaynaktan gelmektedir: yasalar, mahkeme kararları, hukukun temel ilkeleri, parlamento içtüzüğü ve anayasa gelenekleri. Bu anayasal kuralların beş kaynağından sonuncusu dışında kalanlar yazılı kaynaklardır. Böylece

²³⁶ Akçalı, a.g.e., s.80.

²³⁷ Çam, a.g.e., s.51.

²³⁸ Akçalı, a.g.e., s.81.

²³⁹ Akçalı, a.g.e., s.76.

²⁴⁰ Çam, a.g.e., s.49.

İngiltere’de yazılı olmayan yerine, derlenmiş, bir arada bulunan bir anayasa yoktur demek daha doğru olmaktadır.²⁴¹

İngiliz anayasal hayatında mahkeme kararları Amerika Birleşik Devletlerindeki kadar önemli bir yer tutmamaktadır. Kanunların anayasaya uygunluğunu yargı yoluyla denetleyecek bir organ bulunmamaktadır.²⁴²

İngiltere’deki tek yargı yolu adli yargıdır. Adli yargı, bu ülkede kişi haklarının korunmasında ve demokrasinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. İngiliz Hukuku, özellikle Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku alanında, kanunlardan çok örf ve adetlerle “Common Law” denilen mahkeme kararlarına bağlı olarak gelişmektedir. Mahkemeler kural olarak krala bağlıdır. Ama gerek hakimlerin yetişme tarzı ve gerekse adalet teşkilatının bağlı bulunduğu gelenekler, adalet mekanizmasına parlamento ve hükümet karşısında mutlak bir bağımsızlık kazandırmıştır. Bu bağımsızlığın sonucu olarak İngiltere’de savcılık makamı da bulunmamaktadır. En yüksek yargı organı olan Lordlar Kamarası temyiz mercii olarak da çalışmaktadır.²⁴³

V. Almanya’da Parlamenter Sistem

İngiltere’de görülen ahenkli ve istikrarlı gelişme Almanya’nın tarihinde görülememektedir. İki dünya savaşının çıkmasında da Alman milletinin geniş ölçüde payı bulunmaktadır. Diğer yandan Almanya, bilim, sanat ve kültür alanında dünya uygarlığına pek çok şey katmıştır. Bu bakımdan Almanya, “Faust”da olduğu gibi iyiyle kötünün, yapıcıyla yıkıcının yan yana geldiği iki ruhlu bir ülke gibidir. Almanya’da siyasal yapı, devlet idaresinde bir krizle karşılaştığında halka dayalı bir yönetim yolu tutacak yerde hep kuvvetli önderler arayışı içersine girmiştir.²⁴⁴

Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu 1806 yılında dağıldığında üç yüz şehir devleti kurulmuştur. Bu şehir devletlerden ya da prensliklerden Prusya Prenslığı, sivrilmiş ve 1871’de Alman birliğini sağlayarak Alman İmparatorluğunu kurmuştur. Bismarck’ın kurduğu bu imparatorluk Birinci Dünya Savaşı sonunda, 1918’de yıkılmıştır. Ekim 1918’de imparatorluk donanmasındaki denizciler büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Alman İmparatoru çareyi Hollanda’ya kaçmakta

²⁴¹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.61.

²⁴² Vernon, a.g.e., s.12.

²⁴³ Demir / Karatepe, a.g.e., s.100.

²⁴⁴ Vernon, a.g.e., s.87.

bulmuştur. İmparatorun kaçtığı gün Alman Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulmasında Sosyal Demokrat önder Scheidemann'ın büyük payı bulunmaktadır.²⁴⁵

Parlamente Sistemi anayasal dayanağı, Bonn Anayasası ya da Temel Kanun adı verilen belgedir. Bu anayasa 1949'da kabul edilmiştir ve 146 maddedir.

Almanya'da uygulanan parlamente sistemin en önemli özelliklerinden biri Federal bir yönetim sistemine dayanıyor olmasıdır. Bu federal parlamente sistemde iki meclisli federal bir yasama organı bulunmaktadır. Yürütme organı oldukça güçlüdür. Ancak merkezîyetçi bir yönetim söz konusu değildir. Merkezîyetçi yönetim modeli yerine, siyasal iktidarın paylaşılmasını sağlayan federal yönetim modeli benimsenmiştir. Anayasa katı, etkili ve üstün bir yapıdadır. Anayasayı değiştirmek oldukça zordur.²⁴⁶

A. Yürütme Organı

Almanya hep kuvvetli yürütme organlarına ihtiyaç duymuştur. Özellikle devlet başkanlarına çok kuvvetli konumlar tanınmıştır. Temel kanunu kaleme alanlar ise kudretli bir devlet başkanından çok sembolik bir makam yaratma yolunu tercih etmişlerdir. Yürütme organı Federal Devlet Başkanı ve Federal Hükümetten oluşmaktadır. Federal Hükümet, Federal Şansölye (Başbakan) ve Federal Bakanlardan oluşmaktadır. Asıl yürütme kudreti Federal Şansölye ve Federal Bakanlarda yani Federal Hükümettedir. Kilit mevkiinde bulunan kimse ise Federal Şansölyedir. Federal Şansölye bakanlar kurulu üzerinde önemli bir etki ve ağırlığa sahiptir.²⁴⁷

1. Yürütme Organının Seçimi

a)Devlet Başkanının Seçimi

Federal Cumhurbaşkanı, Federal Meclis tarafından görüşmesiz olarak seçilmektedir. Federal Millet Meclisi seçimlerinde oy hakkı olan ve kırk yaşını doldurmuş bulunan her Alman cumhurbaşkanı seçilebilmektedir. Görev süresi beş yıldır. Bu sürenin sonunda tekrar seçilme ancak bir defa daha olanaklıdır. Federal Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin sona ermesinden otuz gün önce veya görev süresinin önceden sona ermesi halinde bu tarihten başlayarak otuz gün içinde Federal meclis, meclis başkanı tarafından toplantıya çağrılır. Federal meclis

²⁴⁵ Vernon, a.g.e., s.90.

²⁴⁶ Yavuz Atar, Demokrasilerde Anayasal Değişimin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı, Mimoza Yayınları, Konya, 2000, s.61.

²⁴⁷ Vernon, a.g.e., s.100.

üyelerinin çoğunluğunun oyunu alan aday cumhurbaşkanı seçilmektedir. Adaylar ilk iki turda çoğunluğu sağlayamaz ise üçüncü ve son turda en çok oyu alan aday cumhurbaşkanı seçilmektedir. Federal Cumhurbaşkanı, federal ya da eyalet hükümeti mensubu ve federal veya eyalet yasama organına mensup olamaz.²⁴⁸

b)Federal Şansölyenin Seçimi

Federal Başbakan, Federal Cumhurbaşkanının teklifi üzerine, Federal Millet Meclisi tarafından görüşmesiz olarak seçilmektedir. Seçimi kazanan aday, cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Eğer cumhurbaşkanı tarafından teklif edilen aday seçilmemişse, ikinci turda yine mutlak çoğunluğu sağlayan aday başbakan seçilmektedir. İkinci turda da sonuç alınamaz ise üçüncü turda en çok oyu alan aday seçilmektedir. Seçilen bu aday mutlak çoğunluğu sağlayamamış olabilir. Bu durumda cumhurbaşkanı bu adayı başbakan olarak atayıp atamamakta serbesttir. Eğer atamaz ise meclisi feshetmek durumundadır.²⁴⁹ Federal Bakanlar, Federal Başbakanın teklifi üzerine Federal Cumhurbaşkanınca atanmakta ve görevden alınmaktadır.²⁵⁰

2. Yürütme Organının Görev ve Yetkileri

a)Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri

Federasyonu, milletlerarası planda cumhurbaşkanı temsil etmektedir. Cumhurbaşkanı diplomatik temsilcileri kabul ve tayin eder, Federal hakim, memur, subay ve astsubayları tayin eder ve görevden alır. Federasyon adına özel af yetkisini kullanır.²⁵¹ Yayınlayacağı bütün kararlar ve kararnameler şansölye ya da yetkili bakan tarafından imzalanmak zorundadır.²⁵²

b)Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkileri

Başbakan, siyasetin ana çizgilerini saptar ve bunun sorumluluğunu üstlenir. Bakanlar ise, kendi bakanlıklarına ait işleri, bağımsız ve tek başlarına sorumlu olarak yürütürler. Sorumlulukları meclise karşı değil, başbakana karşıdır. Bakanlar Kurulu kanun teklif etmeye yetkilidir. Bunlar dışında tüzük çıkarmak, genel idari

²⁴⁸ Yaşar Gürbüz, Anayasalar, Filiz Yayınevi, İstanbul, 1981, s.65.

²⁴⁹ y.a.g.e., s.68.

²⁵⁰ Vernon, a.g.e., s.102.

²⁵¹ Gürbüz, Anayasalar, s.65.

²⁵² Vernon, a.g.e., s.100.

kurallar koymak, eyaletleri denetlemek ve federal kanunların eyaletlerde uygulanmasına sağlamak, bütçe yapmak gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır.²⁵³

3. Yürütme Organının İşleyişi

Cumhurbaşkanının tüm kararlarının şansölye ya da yetkili bakan tarafından imzalanmak zorunda olduğunu belirtmiştik. Böylece asıl yürütme görevi hükümettedir. Federal başbakan hükümet işlerini, federal hükümetçe kabul edilmiş ve federal cumhurbaşkanınca onaylanmış bir iç tüzüğe göre yönetir. Federal Başbakan ve bakanlar diğer bir ücretli görev ve sanat icra edemezler. Kâr amacı güden bir işletmenin yönetim kurulunda görev alamazlar. Federal meclis, güvensizlik oyunu ancak Federal Millet Meclisinin mutlak çoğunluğu ile verebilmektedir. Federal meclis başbakan hakkında güvensizlik oyu verirken onun halefini de seçmek zorundadır. Eğer başbakan güvenoyu isterde alamaz ise, bu durumda cumhurbaşkanından meclisin feshini isteyebilir. Ancak bu durumda, cumhurbaşkanının meclisi feshetmesi için 21 gün içinde bir yeni hükümet kurulamamış olmalıdır.²⁵⁴ Federal millet meclisi ya da Federal Senato, anayasayı ya da diğer bir federal kanunu kasten ihlal ettiği gerekçesiyle, Federal Cumhurbaşkanını Federal Anayasa Mahkemesi önünde dava edebilir. Davanın açılması talebinde bulunabilmek için, Federal Millet Meclisi üyelerinin ya da Federal Senatodaki oyların en az dörtte birinin bu istekte birleşmesi şarttır. Davanın açılması kararı ise, Federal Senato oylarının üçte iki çoğunluğuyla verilmektedir.²⁵⁵

B. Yasama Organı

Alman parlamentosu iki meclisten kuruludur. Bunlardan ilki Federal Millet Meclisi diğeri ise Federal Meclistir. Federal Millet Meclisi doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Federal Meclis ise eyalet hükümetlerince atanan üyelerden oluşmaktadır. Federal millet meclisi dört yıllık bir süre için seçilmektedir. Bu süre dolmadan yürütme organı tarafından feshedilebilir. Federal meclis ise, ülke çapındaki yasama faaliyetlerinde, eyalet devletlerine kendi menfaatlerini bütün genişliğiyle ortaya koyabilme imkanını veren bir yasama organıdır. Federal meclis, eyalet devletlerindeki hükümetlerin üyelerinden meydana gelmektedir.²⁵⁶

²⁵³ Gürbüz, Anayasalar, s.68.

²⁵⁴ Gürbüz, Anayasalar, s.69.

²⁵⁵ Gürbüz, Anayasalar, s.67.

²⁵⁶ Vernon, a.g.e., s.102.

1. Yasama Organının Seçimi

a)Federal Millet Meclisinin Seçimi

Federal Millet Meclisi üyeleri genel, doğrudan, serbest, eşit ve gizli oyla seçilmektedir. Federal Millet Meclisi üyeleri bütün halkın temsilcisidirler. 18 yaşını bitiren herkes seçme hakkına sahiptir. Ergenlik yaşına erişen herkes ise seçilme hakkına sahiptir.²⁵⁷

Federal Millet Meclisi 506 üyeden oluşmaktadır. Üyelerin yarısı tek adaylı seçim bölgelerinden yarısı ise eyalet çapındaki parti listelerinden seçilmektedir. Her seçmen aynı pusula üzerinde iki çeşit oy kullanmaktadır. İlk oyu tek adaylı seçim bölgesinde beğendiği aday için, ikinci oyu ise bütün eyalet devleti için gösterilmiş olan parti listeleri için kullanmaktadır. Birinci oylar çoğunluk sistemine göre, ikinci oylar nispi temsile göre hesaplanmaktadır. Ayrıca %15'lik ülke barajı da uygulanmaktadır.²⁵⁸

b)Federal Meclisin Seçimi

Federal Meclis, eyalet hükümetlerinin üyelerinden oluşur. Bu üyeler genellikle eyalet başbakan ve bir iki önemli bakandır. Her eyaletin en az üç en fazla beş üyesi bulunmaktadır. Federal Meclis kendine bir yıl için başkan seçmektedir.²⁵⁹

2. Yasama Organının Görev ve Yetkileri

Her iki mecliste yasama yetkisini kullanmaktadır. Fakat Federal Millet Meclisinin yasama yetkisinin kullanılmasında Federal Meclise oranla ağırlığı söz konusudur. Yani kanunların yapılmasında gerçek yetkili kurul millet meclisidir. Belli alanlarda her iki meclisin de yetkileri eşittir. Örneğin anayasa değişikliğinde her iki mecliste de üçte iki çoğunluğu elde etmek gerekmektedir.²⁶⁰

²⁵⁷ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.60.

²⁵⁸ Vernon, a.g.e., s.109.

²⁵⁹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.64.

²⁶⁰ Vernon, a.g.e., s.104.

3. Yasama Organının İşleyişı

Yasama organının işleyişı şöyledir; Federal Millet Meclisi dört yıllık bir süre için seçilmektedir. Ancak bu süre dolmadan yürütme organı tarafından feshedilebilir. Bu iki halde söz konusu olmaktadır: ya şansölyenin isteğine rağmen güvenoyu vermeyi reddetmesi halinde ya da şansölye adayını seçmeyi reddetmesi ve onun yerine başka birini bulamaması durumunda . Millet Meclisi, bir başkanın yönetiminde ve yaşlılar kurulu diye anılan bir düzenleme komitesinin yaptığı gündeme göre çalışmaktadır. İşlerin çoğu komisyonlarca yürütölmektedir. Bunların bir kısmı devamlı surette çalışırken, diğör bir kısmı özel soruşturmalar için kurulmaktadır.²⁶¹ Anayasada aksi kararlaştırılmamışsa, Federal Millet Meclisi kararlarını salt çoğunluk ile almaktadır. Milletvekillerinin dokunulmazlıkları ve sorumsuzlukları vardır. Milletvekilleri mecliste yaptığı konuşmalardan ve açıklamalardan dolayı sorumlu tutulamazlar ve suçüstü halleri hariç tutuklanamazlar. Bu hallerde meclisin izniyle tutuklanabilir ya da ifadelerine başvurulabilir. Dokunulmazlığın kaldırılması da yine meclisin kararı ile olanaklıdır.²⁶²

Federal Meclis ise kararları oy sayısının çoğunluğu ile alır. Federal Meclis de, komisyonlar aracılığıyla çalışmaktadır. Bazı alanlarda millet meclisi ile ortak komisyonlar kurarlar. Bu komisyonların üyelerinin üçte biri Federal Meclis üyelerinden oluşmaktadır.²⁶³

Kanun tasarı ve teklifleri, Federal Millet Meclisine, Federal Hükümet, Federal Millet Meclisi ya da Federal Senato üyelerince sunulmaktadır. Ancak Federal Hükümetin kanun tasarıları önce Federal Meclise sunulmaktadır. Tasarı, Federal Meclisin görüşü alındıktan sonra Federal Millet Meclisine sunulabilmektedir. Federal Senatonun kanun tasarıları ise ilk önce federal hükümete sunulmaktadır. Hükümetin görüşü alındıktan sonra Federal Millet Meclisine sunulur. Federal Kanunlar Federal Millet Meclisince kabul edilmektedir. Federal Millet Meclisinde kabul edilen kanun hemen Meclis Başkanı tarafından Federal Meclise gönderilir. Federal Meclis tasarımı ya kabul eder ya da muhalefetini bildirir. Millet Meclisi yapacağı oylama ile Federal

²⁶¹ Vernon, a.g.e., s.102.

²⁶² Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.63.

²⁶³ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.65.

Meclis muhalefetine reddini isteyebilir. Millet Meclisi muhalefeti reddettiğinde kanun yasalaşmaktadır.²⁶⁴

C. Yargı Organı

Yargı yetkisi, Federal Anayasa Mahkemesi, anayasada öngörülen federal mahkemeler ve eyalet mahkemeleri aracılığıyla kullanılmaktadır. Federal Anayasa Mahkemesi dışında anayasada yer verilmiş federal yüksek mahkemeler şunlardır: Federal Temyiz Mahkemesi, Federal İdare Mahkemesi, Federal Maliye Mahkemesi, Federal İş Mahkemesi ve Federal Sosyal Hakemlik Mahkemesi. Mahkemelere hakim atanmasında yetki federal bakan, eyaletlerin yetkili bakanları ve Hakimler Seçim Komisyonundadır. Hakimler bağımsızdır ve yalnızca kanuna tabidirler. Hakimlerin görevine ancak hakim kararıyla son verilebilmektedir. Federal hakimlerin hukuki statüsü ise özel federal kanunlarla düzenlenir. Federal hakimlerin görev yerlerinin değiştirilmesi, emekliye sevk edilmeleri ve görevlerinden azledilmeleri Anayasa Mahkemesi kararı ile olanaklıdır. İstisnai mahkemelerin kurulması ise söz konusu değildir. Hiç kimse kanunen tabi olduğu hakimden başka bir hakim önüne çıkarılamaz.²⁶⁵

Anayasa Mahkemesi federal hakimler ve diğer üyelerden oluşur. Üyelerin yarısını Millet Meclisi yarısını Federal Meclis seçer. Üyeler ne federal parlamento ve federal hükümet mensubu ne de eyalet parlamentosu ve eyalet hükümet mensubu olamazlar. Anayasa mahkemesi federal organlar arasındaki uyuşmazlıkları çözmede yetkilidir. Aynı şekilde, federal kanunlar ve eyalet kanunlarının anayasa ve diğer kanunlara uygunluğunu denetlemektedir. Ayrıca federal kanunların kendisini yetkili kıldığı hallerde yargılama yetkisini kullanmaktadır. Yani yüce divan sıfatıyla yargılama yapmaktadır.²⁶⁶ Böylece Anayasa Mahkemesinin görevleri üç grupta toplanmaktadır:

- a) Federal ve Eyalet yönetimlerinin birbirleriyle ve kendi içlerindeki uyuşmazlıkları çözmek,
- b) Federal ve Eyalet Kanunlarının Anayasa ve diğer yasalara aykırılığını denetlemek,
- c) Yüce divan sıfatıyla yargılama yapmak.

²⁶⁴ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.75.

²⁶⁵ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.89.

²⁶⁶ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.86.

VI. Parlamenter Modellerin Yasama-Yürütme Organları İlişkisi Açısından Benzer ve Farklı Yönleri

Parlamenter sistem İngiltere’de ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Parlamenter sistem oluşumunda İngiltere’nin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısından etkilenmiştir. Ancak, parlamenter sistemin ortaya çıkarken izlediği yol, her ülkede farklılıklar göstermektedir. Bundan dolayı, parlamenter sistemle yönetilen ülkeler arasında, parlamenter sisteminin uygulanışı bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca bu farklılıklar, ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini uyguladıkları parlamenter sisteme yansımalarından da kaynaklanmaktadır. Bu farklılıkların yanında benzer yönlerde oldukça fazladır. Çalışmada, parlamenter sisteme ilişkin uygulamalardan örnek olarak ele alınan üç parlamenter model (Türkiye, İngiltere ve Almanya) incelenirken dikkati çeken en önemli nokta, parlamenter modellerin teorik düzeyde birbirlerine oldukça benzedikleri, ancak uygulamada önemli farklılıkların ortaya çıktığı yönündedir. Söz konusu benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu ortaya koyabilmek için, model olarak seçilen ülkelerdeki uygulamaları ele alarak incelemek gerekmektedir.

A.Parlamenter Modellerin Benzer Yönler

Çalışmada ele alınan üç parlamenter modelde de Yasama-Yürütme organlarının ilişkisi oldukça benzer özellikler göstermektedir.

İngiltere’de ve Almanya’da çift meclisten oluşan bir yasama organı varken, Türkiye’de tek meclisli bir yasama organı bulunmaktadır. Ancak Türkiye’deki tek meclisli yapıda olduğu gibi İngiltere ve Almanya’da da asıl yasama yetkisi meclislerin sadece birinde toplanmıştır. Yine her üç modelde de yürütme, bakanlar kurulu ve devlet başkanından oluşmaktadır. Bakanlar Kurulunun başında ise başbakan bulunmaktadır. Diğer yandan üç parlamenter modelde de karşı imza kuralı söz konusudur. Bu kural, devlet başkanının tüm işlem ve kararlarının başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanmasını öngörmektedir. Bu çerçevede asıl yürütme işlevi, yürütme organı’nın hükümet ya da bakanlar kurulu kanadında bulunduğu ileri sürülebilir.

Devlet Başkanı üç modelde de siyasal açıdan sorumsuzdur. Hükümet ise, hem bireysel olarak hem toplu halde yasama organına karşı sorumludur. Buna

karşın, devlet başkanının parlamentodan gelen yasa tasarılarını veto edip tekrar görüşölmek üzere parlamentoya gönderme yetkisi bulunmaktadır.

Parlamente sistemin en önemli özelliklerinden biride yasama organının hükümeti düşürme ve yürütme organının da parlamentoyu feshetme yetkisidir. İncelediğimiz üç parlamente modelde de gerek yasama organı gerekse yürütme organı bu yetkilere sahiptir. Gerçekten de gerek İngiltere’de gerek Almanya’da gerekse Türkiye’deki parlamente sistemde olsun, parlamento, güvensizlik oyu vererek hükümetin istifa etmesini sağlayabilmektedir. Yine aynı şekilde hükümet de, parlamentoyu feshedip seçimlerin yenilenmesini devlet başkanından talep edebilmektedir. Böylece, parlamente sistemin temel unsuru olan kuvvetler arasında denge ilkesi, bu karşılıklı yetkilerle sağlanmış olmaktadır.

B.Parlamente Modellerin Farklı Yönleri

İngiltere, Almanya ve Türkiye’deki parlamente modellerde yasama ve Yürütme organı arasındaki ilişkiler açısından temel unsurlarda büyük benzerlikler söz konusudur. Peki acaba yasama-yürütme ilişkileri açısından parlamente modeller arasında hiç fark yok mudur? Daha önce belirttiğimiz gibi Anayasal açıdan diğer bir deyişle teorik açıdan ve kağıt üzerinde önemli farklar bulunmamakta, farklar uygulamada söz konusu olmaktadır. Örneğin devlet başkanının parlamento tarafından kabul edilen yasaları veto edip tekrar görüşölmek üzere parlamentoya gönderme yetkisi her üç parlamente modelde de bulunmaktadır. Ancak uygulamada gerek İngiltere’de gerekse Almanya’da devlet başkanı bu yetkisini kullanmamaktadır. Oysa Türkiye’deki parlamente sistemde devlet başkanının bu yetkiyi sık sık kullandığı görölmektedir. İngiltere’de devlet başkanı bu yetkisini en son 1707 yılında²⁶⁷ kullanmıştır. 1707 yılından beri İngiliz krallarından hiçbirisi herhangi bir kanunu veto etmek yetkisini kullanmamışlardır. Bunun nedenini İngiltere ve Almanya’da seçilmişlere olan saygı ve güvende aramak yerinde olacaktır. Türkiye’de ise seçilmişlere olan saygı ve güven oldukça tartışmalı durumdadır.

Siyasal partilerin siyasal yaşama girmesiyle birlikte parlamente sistemde yasama ve yürütme arasındaki organik bağ oldukça güçlenmiştir. Parlamenteoya hakim siyasal parti aynı zamanda yürütme işlevini de üstlenmektedir. Hükümetler, parlamenteoya hakim parti üyelerinden oluşmaktadır. Böylece, yasama ve yürütme

²⁶⁷ Vernon, a.g.e., s.19.

organları arasındaki ayırım en azından fiilen sona ermiş olmaktadır. Bunun sonucu yasama ve yürütme organı arasında uzlaşmazlık uzak bir ihtimal haline gelmiştir. Gerçekten de Almanya ve İngiltere'deki parlamenter sistemlerde yasama ve yürütme organları arasında bir uzlaşmazlık ya da kriz olası bir durum değildir. Bunda, bu ülkelerdeki seçim sistemi ve siyasal yapı da belirleyici olmaktadır. Benzer yapı yürütme içinde de söz konusudur. İki başlı yürütme organı içinde devlet başkanı ve hükümetin uzlaşmaması ve çalışma içinde olması görülebilir bir durum değildir. Çünkü, mecliste çoğunluğa sahip olan ve hükümeti oluşturan kadrolar özellikle başbakan bu ülkelerde çok önemli bir konumdadır. Sahip oldukları önemli yetkilerle ve mevcut parti disiplinleri ile adeta başkanlık sistemlerindeki "Başkan" konumundadırlar. Bu ülkelerin siyasal kültürlerindeki "Seçilmişlerin önemli konumu" ve demokratik işleyiş de belirleyici bir başka unsur olmaktadır. Sonuçta parlamentonun hükümeti düşürmesi ya da hükümetin parlamentoyu feshetmesi, anayasal açıdan bu yetkilere sahip olsalar bile, uzak bir ihtimaldir. Türkiye'de ise bambaşkadır bir durum söz konusudur. Her şeyden önce gelişmiş bir demokratik kültürün olmayışı nedeniyle seçilmişler güçlü bir konumda değildir. İngiltere ve Almanya'da seçilmişlere duyulan sonsuz güven ülkemizde mevcut değildir. Diğer yandan oturmamış siyasal dengeler ve kurumlar yüzünden siyasal hayatta da bir istikrardan söz etmek güçtür. Tüm bu etkenler sonucunda Türkiye'de yasama ve yürütme organları ve devlet başkanı ile hükümet arasında sık sık uyuşmazlıklar söz konusu olmaktadır. Türkiye'de bu uyuşmazlıklar ise yasama organının hükümeti düşürmesi ve yürütme organının parlamentoyu feshetme yetkisini kullanması ile sonuçlanabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞKANLIK SİSTEMİ VE UYGULAMALARI

I. Genel Olarak Başkanlık Sistemi

Kuvvetler ayrılığı sistemi kendi içersinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi çalışmada ikinci bölümde ele alınan parlamenter sistemdir. İkincisi ise kuvvetlerin kesin ve sert biçimde birbirinden ayrıldığı başkanlık rejimidir. Çalışmanın bu kısmında Başkanlık sistemi ve başkanlık sistemi uygulamalarına ayrılmıştır.

Başkanlık sistemi, temsili demokratik rejim türlerinden biridir. En temel özelliğini kuvvetler ayrılığına dayanması oluşturmaktadır. Başkanlık rejimi kavramı ilk kez olarak gazeteciler tarafından kullanılmıştır. Walter Bagehot da İngiliz siyasal sistemini Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) siyasal sistemiyle karşılaştırırken "Başkanlık Hükümeti" terimini kullanmıştır. Başkanlık sistemi, ABD'nin siyasal sistemini tanımlamak için kullanılan bir kavram olmuştur. Başkanlık sistemi bu anlamda bile parlamenter sistemden farklıdır. Parlamenter rejim ülkelere göre çeşitlilik gösterebilmekte ve bu nedenle model haline gelmiş tek bir parlamenter sistemden söz edilememesine karşın, başkanlık sisteminin günümüze değin tek geçerli uygulama alanı ABD olmuştur. Gerçi özellikle bazı Latin Amerika ülkeleri ABD'nin başkanlık sisteminden esinlenerek bu sistemi uygulamışlar veya uygulamaya çalışmaktadırlar. Ancak bunların hiçbiri ABD örneğinde olduğu gibi uzun süre ayakta kalabilmiş ve geçerlilik kazanabilmiş sistemler değillerdir. Bu nedenle başkanlık sistemi kavramı ile ABD'ndeki başkanlık sistemi anlaşılmaktadır.²⁶⁸

Başkanlık sistemi yarı temsili veya yarı doğrudan dediğimiz bir demokratik yapı içermektedir. Yarı temsili veya yarı doğrudan demokraside, temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin bazı kurumları birleştirilmiştir. Temsili sistemlerde olduğu gibi kanun yapma yetkisi halk adına seçilmiş meclis ya da meclislere aittir. Ancak halk, temsili sistemlerden farklı olarak yasama işlemlerine doğrudan katılmaktadır. Halk, yasama işlevi üzerinde hukuki sonuç doğuran bir irade açıklaması yapmaktadır. Bunu referandum, halk teşebbüsü veya halk vetosu kurumları ile gerçekleştirir. Halkın yasama işlemlerine doğrudan katılımı, özellikle federe

²⁶⁸ Turhan, a.g.e., s.32.

devletlerde daha belirgin bir şekilde gerçekleşmektedir. Halk mahkemelerdeki jüri üyelerini seçerek kanunların uygulanmasına da katılmaktadır.²⁶⁹

A. Başkanlık Sisteminin Tanımı

Kuvvetlerin sert ayrımına dayanan başkanlık sistemi çeşitli kriterlerden hareket ederek tanımlayan Sartori'ye göre bu sistemin üç tanımlayıcı kriteri vardır: 1. Devlet Başkanının halk tarafından seçilmesi 2. Hükümetin ya da yürütme organının parlamentonun oyuyla atanamaması ve düşürülememesi 3. Başkanın yürütme organını yönlendirmesidir.²⁷⁰ Bu kriterlere göre başkanlık sistemi, devlet başkanının halk oyuyla seçildiği, parlamentonun yürütme organını atayamadığı ve düşüremediği, başkanın yürütme organı üzerinde kesin hakimiyetinin olduğu sistemler olarak tanımlanabilir.

B. Başkanlık Sisteminin Tarihçesi

Başkanlık Sistemi, ilk kez ABD'de doğmuştur. 1787 Anayasası ile öngörülmüştür. Anavatan İngiltere'de uygulanan sınırlı monarşiden esinlenilmiştir. Ancak sınırlı monarşiden farklı olarak, başkanlık sistemi, monarkın yerine seçimle göreve gelen bir başkan öngörmüştür. Bu bakımdan, Amerikan Başkanlık Rejimi, kökeninde sınırlı monarşinin cumhuriyete dönüştürülmüş biçimidir. Amerikanın kurucularından ve bir süre sonra da başkan olan Jefferson'un da belirttiği gibi anayasayı hazırlayanlar en iyi hükümet biçiminin en az hükümet eden olduğu düşüncesinde idiler. Bütün kuvvetlere güvensizlik duyuyorlardı. Çünkü İngiltere'ye karşı girişilen bağımsızlık mücadelesinde, İngiliz parlamentosu kolonilerle ilgili olarak çok sert kanunlar çıkarmışlardı. Yürütmeye de güvenmiyorlardı. Kralı temsilen görev yapan koloni valilerinin baskıcı yönetimleri kötü izlenimler bırakmıştı. Bu nedenle yasama ile yürütme arasında tam anlamıyla denge sağlayacak bir sistem arayışı içindeydiler. Bu arayışın sonucu olarak parlamenter sistemden farklı olarak, başkanlık sistemi temelde insan aklının bir ürünü olarak yani teorik bir model olarak ortaya çıkmıştır. Bu dengenin kurulmasının başlıca nedeni,devletin organlarına karşı bağımsızlık savaşının koşullarından doğan güvensizliktir.²⁷¹

İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesi 1776'da yayınlanan "Bağımsızlık Bildirisi" ile başlamıştır. Koloniler giriştikleri savaşı yürütebilmek için "konfederasyon" kurmuşlardır. İngiltere'ye karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi 1783'te son buldu ve on üç koloni, konfederasyon değil, federasyon şeklinde örgütlenip federe bir

²⁶⁹ Demir, a.g.e., s.74.

²⁷⁰ Tosun, a.g.e., s.56.

²⁷¹ Teziç, a.g.e., s.425.

devlet kurdular. Bu devlette üst üste binmiş iki egemenlik söz konusudur: Bir yanda federe devletlerin egemenliği diğer yanda federal devletin egemenliği. Ancak bu iki egemenlik arasındaki çekişme yaklaşık iki yüz yıllık ABD siyasal yaşamının temel sorunlarından biri olmuştur.²⁷²

Başkanlık sisteminin doğuşunda fikir dünyasından önemli katkılar olmuştur. Amerikan anayasasını hazırlayanlar özellikle “Montesquieu” ve “Locke”dan çok etkilenmişlerdir. Montesquieu tarafından ortaya atılan Kuvvetler Ayrılığı Teorisi, en geniş anlamda ve ilk olarak ABD’de uygulanmıştır. “Federalizm” ilkesi ise Locke tarafından ortaya atılmıştır.²⁷³

Başkanlık sistemi parlamenter sistem gibi kendiliğinden doğmuş ve gelişmiş bir rejim değildir. Bu rejim türü ABD Anayasası ile yaratılmıştır. 1787 ABD Anayasası günümüzde yaşayan en eski anayasadır.²⁷⁴ Amerika’ya gelip yerleşen İngiliz kolonileri, anavatanlarından, İngiliz siyasal kurumları ve siyasal düşünce biçimini de getirmişlerdir.²⁷⁵

C. Başkanlık Sisteminin Özellikleri

Başkanlık sisteminde yürütme, parlamenter sistemden farklı olarak tek başlı bir yapıdadır. Devlet başkanı ve başbakanın oluştuğu iki başlı yürütme başkanlık sisteminde bulunmamaktadır. Başkan, hem devlet başkanı hem başbakandır. Başkanlık sisteminin diğer bir önemli özelliği, yürütmenin ve yasama organlarının karşılıklı bağımsızlıklarıdır. Başkan, yasama faaliyetine katılamamaktadır. Yasama da yürütme faaliyetine karışamaz. Diğer yandan, organlardan hiçbirinin, ötekine baskı yapabilme ya da etkileme olanağı bulunmamaktadır. Başkan, yasama organını feshedememektedir. Yasama organı da Başkanın görevden çekilmesini sağlayamamaktadır.²⁷⁶

Başkanın halk tarafından seçilmesi, sistemin en önemli özelliklerinden biridir. Sistemde, yürütme organı da tıpkı yasama organı gibi meşruluğunun kaynağını doğrudan halkta bulur. Literatürde, başkanın halk tarafından seçilmesi özelliğinin tanımında çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur. Örneğin, Sartori “devlet başkanı”nın halk tarafından seçilmesinden söz ederken, Shugart ve Carey “Yürütmenin başı”nın

²⁷² Mümtaz Soysal, Anayasaya Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No.240, Ankara,1968, s.32.

²⁷³ Şaylan, a.g.e., s.88.

²⁷⁴ Turhan, a.g.e., s.33.

²⁷⁵ Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Basım Yayım, 3. Basım, İstanbul, 1986, s.483.

²⁷⁶ Teziç, a.g.e., s.427.

halk tarafından seçilmesinden söz etmektedir. Lijphart ise “başkan”ın halk tarafından seçilmesinden söz eder. Uluşahin ise en iyi tanımın mümkün olan en sınırlayıcı tanım olacağından yola çıkarak “başkan”ın halk tarafından seçilmesini esas almaktadır.²⁷⁷ Uluşahin bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: “İlk olarak “yürütme organı” yerine “başkan” terimini tercih ederek, başkanlık sisteminde yürütme görevinin başkan tarafından yerine getirildiğini tanımda belirledik. İkinci olarak “yürütmenin başı” yerine “başkan”, tercih ederek - anayasaca tanınmış önemli yasama yetkilerine sahip olmasa da – halk tarafından seçilen tek kişilik yürütme organının başbakanlık sistemi anlamında başkan olacağını söylemiş olduk. Ve son olarak da, “devlet başkanı” yerine “başkan”ı tercih ederek, devlet başkanının yanında hükümet başkanının bulunmadığını, başkanın her iki görevi şahsında birleştirdiğini ifade etmiş olduk”.²⁷⁸

Sistemin diğer bir özelliği, başkan seçiminin niteliğindedir. Başkan doğrudan ya da doğrudan benzeri bir biçimde halk tarafından seçilmektedir. Başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi halinde araya başka herhangi bir kurum girmemektedir. Başkanın doğrudan benzeri biçimde seçimi ise, adayların hiçbirinin mutlak çoğunluğu elde edememesi halinde başkanın parlamento tarafından seçilmesidir. Bu yol daha çok Latin Amerika ülkelerinde –Arjantin, Şili, Bolivya gibi- uygulanan başkanlık sistemlerinde görülmektedir.²⁷⁹

Yürütme görevini başkan, tek başına elinde tutmaktadır. Başkan hem devlet başkanlığı hem de başbakanlık ya da hükümet başkanlığı görevini yürütmektedir. Bakanlık görevini yürütenler doğrudan doğruya ve yalnızca başkana karşı sorumludurlar. Yasama ile yürütme organları arasındaki ilişkilerde kopukluğu gidermek üzere bir “denge ve denetim” sistemi geliştirilmiştir. Yürütmenin bazı işlemleri, örneğin üst düzey yöneticilerinin atanması Senatonun onayını gerektirmektedir. Buna karşılık başkanın da yasama organından geçen yasaları veto etme yetkisi bulunmaktadır.²⁸⁰

Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları hem işlevsel hem organik açıdan birbirinden ayrılmıştır. İşlevsel açıdan ayrılıkla, yasama ile yürütme organlarının yerine getirdikleri işlevlerin farklı olduğu vurgulanmaktadır. Yasama

²⁷⁷ Nur Uluşahin, Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999, s.34.

²⁷⁸ y. a.g.e., s.35.

²⁷⁹ y. a.g.e., s.35.

²⁸⁰ Gözübüyük, a.g.e., s.29.

yasa yapma, yürütme ise hükümet etme anlamına gelmektedir. Bu sistemde her organ kendi işlevini yerine getirmektedir. Bu işlevlerin karışması olanaklı değildir. Organik ayrılığın anlamı ise, yasama işlevi ile yürütme işlevinin ayrı organlar tarafından yerine getirilmesi ve bu organların birbirinden bağımsız olmalarıdır. Organik ayrılığın en önemli sonucu bu iki organın göreve geliş bakımından birbirlerinden bağımsız olmalarıdır. Diğer bir sonucu ise “bağdaşmazlık kuralı”nda somutlaşmaktadır. Yasama organına mensup olmak yürütmeye görev almaya engeldir.²⁸¹ Başkanlık sisteminde, başkan karşıt gruba mensup parlamento çoğunluğu ile etkin bir yönetim sağlayabilmektedir. Başkanla yasama organı arasındaki uyum ise, bugün için iki organ arasında perde arkasında gelenekselleşen gayri resmi diyalog ve uzlaşmalarla sağlanabilmektedir.²⁸²

D. Başkanlık Sisteminin Türleri

Başkanlık sistemi parlamenter sistem kadar yaygın bir uygulama alanı bulamamıştır. Avrupada 1919 Alman Weimer Anayasası ve 1848 Fransız Anayasası bir yana bırakılırsa uygulama alanı bulduğu bir yer bulunmamaktadır. Başkanlık sistemine karşı takınılan bu tavrın temelinde kişisel iktidarlara karşı duyulan güvensizlik yatmaktadır. Başkanlık rejimi bir kişiye çok büyük yetkiler verdiği için korku yaratmaktadır. Özellikle Latin Amerika’daki uygulamalara bakılarak, sistemin dikta tehlikesine karşı yeterli tedbirleri kapsamadığı öne sürülmüştür.²⁸³

Dünyada 1993 yılı itibariyle yetmiş altı açık rejimin otuz üçünde başkanlık sistemi uygulanmaktadır.²⁸⁴ Tunaya’nın görüşüne göre günümüzde doğrudan doğruya yürütmeye üstünlük veren Başkanlık rejimlerine “Başkancı” rejimler demek daha doğru olur. Çünkü bu rejimler Başkanlık sisteminin yozlaştırılmış halidir²⁸⁵ ve çoğunlukla Latin Amerika ülkelerinde uygulanmaktadır.

Başkanlık sistemi ilk olarak ABD’de uygulandığından, başkanlık sisteminin saf halini ABD’de buluyoruz. Ancak başkanlık sistemi ABD dışında birçok ülkede uygulanmaktadır. Bu ülkelerde uygulanan başkanlık sistemleri, ABD’de uygulanan başkanlık sistemine benzediği ölçüde geçerlilik kazanırken, saptamalar

²⁸¹ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.172.

²⁸² Yavuz, a.g.e., s.213.

²⁸³ Keleş, a.g.e., s.131.

²⁸⁴ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.175.

²⁸⁵ Tunaya, a.g.e., s.188.

arttıkça,geçerliliğini kaybetmektedirler.Çalışmada başkanlık sisteminin türleri bu çerçevede ele alınmıştır.

1. Kolejyal Yürütme

Kolejyal yürütme, yürütme organının tek kişiden oluşması ilkesini ihlal ederek başkanlık sisteminden sapma göstermiştir. Ancak bu sapma, başkanlık sisteminin uygulanmasını engellememektedir. Bu sistemde, yürütme çift başlıdır. Başkanın yetkileri yürütme içinde paylaşılmıştır. Uruguay'da uygulanan başkanlık sistemi, kolejyal yürütmenin tipik örneğini vermektedir. Bu sistemde klasik başkanlık sisteminde olduğu gibi yürütme, yasama organı içinde çıkmaz ve yasama organına karşı sorumluluğu bulunmamaktadır.²⁸⁶

2. Yasama Organının Başkanı Seçtiği Başkanlık Sistemleri

Başkanın yasama organı tarafından seçilmesi, hiçbir şekilde başkanlık sistemi bünyesinde düşünülmesi olanağı olmayan bir uygulamadır. Böyle bir uygulama, sistemi başkanlık sistemi olmaktan tümüyle çıkartan bir sapmadır. Bu sistemde, başkanlığı elde etmek için, seçim öncesi ya da sonrası belli uzlaşmalar gereklidir. Başkan, kendisini seçen güç olan yasama meclisinden tamamen bağımsız değildir. Başkanlık seçimini kazanan her şeyi kazandığı gibi bir durum da söz konusu değildir. Öte yandan, mecliste farklı siyasal partilerin ittifakı sonucunda seçilmiş bir başkan, iktidarını kişiselleştirmede güçlük çekmektedir.²⁸⁷

3. Başkanın Yasama Organını Fesih Yoluyla ve Yasama Organının Güvensizlik Oyu ile Başkanı Görevden Alabildiği Başkanlık Sistemleri

Bu sistemler de kendi içinde üç'e ayrılmaktadır:

a) Yasama Organının Başkanı Güvensizlik Oyu İle Görevden Alabildiği Başkanlık Sistemleri

Bu sistemlerde, tek taraflı olarak yasama meclisi yürütmeye karşı güvensizlik oyu verebilmektedir. Peru, Ekvador ve Şili'de uygulamaları görülmüştür. Başkan, siyasal nedenlerle görevden alınamasa da, başkanın kabinesinin yasama organı tarafından görevden alındığı bu sistemleri aslında "Başkanlık sistemi" olarak

²⁸⁶ Bkz., Uluşahin, a.g.e., s.164-173.

²⁸⁷ Uluşahin, a.g.e., s.173.

nitelemek yerinde görülmemektedir. Ancak, üyeliği düşen kabine mensubu hakkında son kararın başkana bırakıldığı uygulamalar başkanlık sistemine daha yakın olmaktadır. Çünkü aksi halde, başkan, üyeliği düşen kabine üyesinin tekrar atanması halinde –ki böyle bir yetkisi her zaman mevcuttur- yasama organı ile başkan arasında çözülmesi mümkün görülmeyen bir kriz baş gösterecektir.²⁸⁸

b) Yasama Organına ve Başkana Her İki Yetkinin Bir Arada ve Karşılıklı Olarak Tanındığı Başkanlık Sistemleri

Bu sistemleri de “Başkanlık Sistemi” olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Bunun nedeni, başkanın, yasama organına karşı kullanabileceği yetkilere sahip olmasından çok, yasama organının güvensizlik oyuyla başkanı ve kabineyi düşürme yetkisine sahip olmasıdır. Bu sistemleri “Başkanlık benzeri” ya da “Yarı parlamenter” olarak nitelemek daha doğru olacaktır.²⁸⁹

c) Başkana Yasama Organını Fesih Yetkisi Tanıyan Başkanlık Sistemleri

Bu sistemler, “Süper Başkanlık” sistemi olarak da tanımlanabilir. Gerçekten de, görevden alınması olanaklı olmayan başkana, kabine üzerindeki tüm yetkilerine ek olarak meclisi fesih yetkisinin tanınması başkanı son derece güçlü kılmaktadır.²⁹⁰

E. Başkanlık Sistemi Hakkında Olumlu ve Olumsuz Görüşler

Başkanlık sistemi üzerindeki olumlu ve olumsuz görüşler belli konularda yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın bu noktasında, olumlu ve olumsuz görüşlerin yoğunlaştığı konular, daha doğrusu, üzerinde tartışmaların yoğun olduğu konular ayrı başlıklar altında incelenecektir .

1. Başkanlık Sistemi İstikrarlı Bir Siyasal Düzen Yaratır

Başkanın göreve geldikten sonra görevden alınamaması ve başkanın da yasama meclisini fesih edememesi siyasal sistemde istikrar yaratmaktadır. Böylelikle uygulanan siyasalar süreklilik kazanacaktır.²⁹¹

²⁸⁸ Uluşahin, a.g.e., s.183.

²⁸⁹ Uluşahin, a.g.e., s.193.

²⁹⁰ Uluşahin, a.g.e., s.196.

²⁹¹ Tosun, a.g.e., s.83.

Diğer yandan, söz konusu istikrar siyasal değil kurumsaldır. Çünkü söz konusu istikrar hükümet istikrarıdır. Oysa hükümet istikrarı ile siyasal istikrarı aynı şey değildir. Hükümet istikrarı, siyasal istikrarın bir parçası ve onun göstergelerinden biridir. Bu sebeple siyasal istikrarın, salt hükümetin ömrü dikkate alınarak sağlanabileceğini öne sürmek olanaklı değildir.²⁹² Başkanlık sisteminin yarattığı istikrarlı hükümetler, demokrasinin işleyişine katkıda bulundukları ölçüde değer ifade etmektedirler. Aksi halde parlamenter sistemlerdeki istikrarsız hükümetler, başkanlık sistemindeki istikrarlı hükümetlere tercih edilecek, başkanlık sistemi, hiçbir şekilde parlamenter sistemin alternatifi haline gelemeyecektir.²⁹³ Kaldı ki uygulamalarda hükümet istikrarının, siyasal rejimde olmadığı görülmektedir. Gerçektende OECD üyesi olmayan elli üç ülkede yapılan araştırmada, demokratik devamlılık oranının parlamenter sistemle yönetilen ülkelerde %61, başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerde %20 olduğu görülmüştür (Bu elli üç ülkeden yirmi beşi başkanlık sistemi ile yönetilmektedir).²⁹⁴ Böyle bir sonuçta, demokratik sistemin istikrarını sağlama yolunda parlamenter sistemin sahip olduğu esneklik ve kilitlenmeleri aşacak kurumsallaşmış araçlara, başkanlık sisteminin sahip olmamasının önemli rolü bulunmaktadır.²⁹⁵

Sonuçta, başkanlık sisteminin hükümet istikrarında yakaladığı başarıyı siyasal istikrarda yakalayamadığını söylenebilir.

2. Çifte Meşruluk ve Sistemin Katılığı Sorunu

Başkanlık sisteminde, başkan ile kongre üyeleri halk tarafından seçilmektedir. Dolayısıyla meşruluğa sahip iki kurum vardır. Birbirinden bağımsız ve meşru bu iki kurumun, görev sürelerinin sabit olması nedeni ile sistem katılaşmaktadır. Başkan yasama organını feshedemez. Kongrede istisnai durum dışında Başkanın görevine son veremez. Bu iki kurum arasındaki olası bir uyuşmazlığı çözebilecek bir üst makam da mevcut değildir. Anayasa mahkemeleri bu tip uyuşmazlıkların çözümünde belli bir rol oynasa da uyuşmazlığın tam çözülememesi, kolayca rejim sorununa neden olabilmektedir. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde böyle durumlar söz konusu olmuştur.²⁹⁶ Çoğunda da parlamentoyu kontrol ve etki altında tutmak için baskıcı yöntemlere yönelmişler ve dikta rejimleri kurulmuştur. Parlamenter sistemlerde ise organların karşılıklı bağımlılığından kaynaklanan, yürütmenin parlamentoyu feshi ve yasama organının güvensizlik oyu ile yürütmeyi düşünebilme yetkisinden oluşan sisteme özgü mekanizmalar, sistemin karşılaşacağı tikanıklıkları çözmeye yarayan araçlardır. Başkanlık sisteminde ise

²⁹² Tosun, a.g.e., s.81.

²⁹³ Uluşahin, a.g.e., s.83.

²⁹⁴ Bkz., Uluşahin, a.g.e., s.237.

²⁹⁵ Uluşahin, a.g.e., s.99.

²⁹⁶ Tosun, a.g.e., s.77.

siyasal süreç, seçimlerden sonra adeta donmaktadır. Çünkü, başkanlık sisteminde yasama ve yürütme belirlenmiş dönemler süresince iş başındadır. Buna “katılık” problemi denilmektedir. Bu süre normal şartlar altında kısalamaz ya da uzatılamaz. Dolayısıyla siyasal süreç, siyasal, sosyal ve ekonomik olayların gerektireceği yeniden uyarmalara imkan vermemektedir. Örneğin halkın desteğini yitirmiş başkanlar, görevlerini sürdürmektedir. Ya da meclis desteğini kaybetmiş başkanlar görevlerine devam etmektedirler. Benzer durum meclisler için de söz konusudur. Bu durum, başkanın ve meclisteki çoğunluğun ayrı partilerden olması halinde daha büyük sorun oluşturmaktadır.²⁹⁷ Başkanın üyesi olduğu partinin ve meclisteki hakim partinin ayrı partiler olması “Bölünmüş İktidar”, aynı parti olması ise “Bölünmemiş İktidar” olarak adlandırılmaktadır.²⁹⁸

Başkanlık sisteminde çifte meşruluk ve sistemin katılığına ilişkin eleştirel yaklaşımların yanında olumlu yaklaşımlar da bulunmaktadır. Erdoğan’a göre yürütmenin ve yasamanın görev süresinin esnek olmaması devlet faaliyetinde istikrar sağlayan bir unsurdur. Başkanlık sistemindeki bu özellik, parlamenter sistemde de bulunmaktadır. Gerçekten de parlamenter sistemde meclis çoğunluğunu elinde tutan hükümeti yerinden etmek çok zordur. Yasama ve yürütme organları arasındaki gerginlik ise kuvvetlerin ayrılmış olmasının olması gereken sonucudur. Asgari bir uzlaşma kültürünün olduğu ülkelerde herhangi bir kriz ve kilitlenme zaten söz konusu olmayacaktır. Ayrıca asgari bir uzlaşma ve uyumu gerçekleştiremeyen –ki demokrasi uzlaşmaya dayanan bir yönetim biçimi olduğundan gelişmiş demokrasilerde uzlaşmacı kültür fazlasıyla mevcuttur- siyasal aktörlerin bulunduğu yerde, hangi hükümet sistemi uygulanırsa uygulansın başarılı olma ihtimali çok düşüktür.²⁹⁹

3. Sıfır Toplamı Kuralı, İktidarın Kişiselleşmesi ve Siyasal Kutuplaşma

Sıfır Toplamı Kuralı kazananın her şeyi kazandığı bir siyasal işleyişi ifade etmektedir. Bu kurala göre siyasal mücadeleler oldukça şiddetlidir. Seçilen başkanda tüm yurttaşların isteklerinin kendisinde cismanileştiğine dair bir inanç gelişebilir. Kendi taraftarlarını halkın tümüyle karıştırabilir. Kendisine muhalefet edenleri ise milli iradenin gerçekleşmesini engelleyen güçler olarak görebilir. Muhalefet ise kendini marjinal görmeye başlayabilir. Bu durum ise siyasal kutuplaşmaya yol açabilir. Özellikle etnik ve dinsel açıdan bölünmüş toplumlarda

²⁹⁷ Uluşahin, a.g.e., s.92-97.

²⁹⁸ Uluşahin, a.g.e., s.107.

²⁹⁹ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.177-178.

siyasal kutuplaşmaların daha kolay gerçekleştiği bilinmektedir. Muhalefet anayasal yollardan başkanın iktidarına son veremediği için anayasa dışı yollar kullanabilir. Başkanın muhalefete cevabı ise baskıları arttırmak olacaktır. Bu gelişmeler ya ordunun yönetime el koymasıyla ya da Başkanın diktatörlüğünü ilan etmesiyle son bulabilir.³⁰⁰

Parlamente sistemde meclis çoğunluğunun %50'sinden azını sağlayan partiler koalisyon kurma ya da azınlık hükümeti yoluyla iktidar olurken, başkanlık sisteminde, aldığı oy ne olursa olsun, başkanlık seçimini kazanan aday yürütme görevini tek başına üstlenmektedir. Başkan seçilemeyen aday ise partisinin başkanlığını da çok büyük ihtimalle kaybedecektir. Böylece kaybeden her şeyi kaybetmiş olmaktadır.³⁰¹

Erdoğan ise, benzer durumların parlamente sistemde de görülebileceğini öne sürmektedir. Bu olgunun asıl nedeni, bir yandan modern demokrasilerin "sınırsız demokrasi" anlayışına dayanmaları (seçilmiş yöneticilerin her şeyi yapmaya yetkili ve muktedir oldukları düşüncesi), bir yandan da "refah devleti" anlayış ve uygulamasının yaygınlaşmasıdır. Kişiselleşme ve otoriterizme yönelme ihtimaliyle ilgili vurguların bir nedeni, başkanlık sisteminde başkanın çok güçlü olduğunun varsayılmasıdır. Oysa gerçekte başkanlık sistemindeki başkan, parlamente sistemdeki başbakan kadar güçlü değildir. Çünkü başkan sadece yürütme yetkisine sahipken, başbakan, yürütmeyi elinde tutarken yasamayı da kontrol edebilmektedir. Latin Amerika örneğinde başkanların gücü başkanlık sisteminden dolayı değil, aksine ondan sapılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu ülkelerde başkanlar genellikle veto ve fesih gibi yetkilerle özel olarak güçlendirilmiştir. Öte yandan başkanın toplumsal kesimlerin ilgisinin yöneldiği bir ulusal sembol olması bazı durumlarda demokrasinin yerleşmesi açısından işlevsel olabilir. Özellikle etnik, dini ve kültürel nedenlerle bölünmüş toplumlarda, başkan, birleştirici bir sembol haline gelebilir.³⁰²

Başkanlık Sisteminin "ya hep ya hiç" oyununa dönüşeceği de Erdoğan'a göre haklı bir eleştiri değildir. Çünkü başkanlık sisteminde siyasal iktidar yarışı sadece yürütmenin elde edilmesi amacıyla yapılmaz, parlamentoda üstünlük sağlamak amacıyla da yapılır. Asıl olarak parlamente siyasal sistem sıfır toplamı bir oyundur.

³⁰⁰ Tosun, a.g.e., s.79.

³⁰¹ Uluşahin, a.g.e., s.126.

³⁰² Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.177.

Çünkü yasama meclisinin çoğunluğunu elde eden her şeyi kazanmış sayılmaktadır.³⁰³

II. Amerika Birleşik Devletlerinde Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi Amerikanın siyasal sisteminin temel kurumlarından biridir. 1787 Anayasası ile yaratılmış olan bu sisteme özgünlük veren, başkanlık kurumunun konumudur.³⁰⁴ ABD’nde başkanlık sisteminin en önemli iki unsuru “denge” ve “temel tutumlarda uzlaşma”dır.

Özgün bir siyasal sisteme sahip olmada, ABD’nin sosyal ve ekonomik yapısı da çok önemli rol oynamıştır. Batı Avrupa toplumlarından çok farklı olan bu sosyal ve ekonomik yapı dikkate alınmadan sistemi anlamaya olanak bulunmamaktadır. Bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak bu sosyal ve ekonomik yapı için ilk olarak şunlar söylenebilir : ABD, en ileri düzeyde endüstrileşmiş bir ülkedir. Dünyanın en gelişmiş kapitalist sistemine sahiptir. En ileri teknolojiye sahiptir. ABD toplumu, kitle ve tüketim toplumdur. Yaşam düzeyi çok yüksektir. ABD, aynı zamanda dünyanın en liberal ülkelerinden biridir.³⁰⁵

Birleşik Devletler Anayasası yedi maddeden oluşmaktadır. Anayasa, dört temel ilke üzerine inşa edilmiştir: Kuvvetler ayrılığı, Federalizm, Denetim ve Denge, Yargı Denetimi.³⁰⁶ Federal Devlet Anayasası, yazılı anayasaların en planlı, en elastiki, en yalın ve açık olanı kabul edilmektedir. Zamanında üç milyonluk bir devlet için hazırlandığı halde, bugün yaklaşık iki yüz milyonluk büyük bir devlet için mükemmel işlemektedir.³⁰⁷

Şekil bakımından ABD, anayasal demokrasisine dayanan bir cumhuriyettir. Anayasa sınırları içinde hukuk prensiplerine dayandığından “Hukuk Devleti” görüntüsüne sahiptir. Siyaset üzerinde etkili olabilen kilit mevkilere, belli süreler için seçimleri kazanmak suretiyle gelinmektedir. Kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi, Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır.³⁰⁸

³⁰³ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.178.

³⁰⁴ Tosun, a.g.e., s.58.

³⁰⁵ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.73.

³⁰⁶ Tosun, a.g.e., s.58.

³⁰⁷ Demir, a.g.e., s.77.

³⁰⁸ Çam, a.g.e., s.80.

A. Yürütme Organı: Başkan

Yürütme yetkisi Birleşik Devletler Başkanına verilmiştir. Başkanı, sembolik devlet başkanı ile Birleşik Devletler hükümetinin fiilen iş gören başını birleştiren bir kimse olarak tanımlamak olanaklıdır. Kendisinden, devlet başkanı, milletin en yüksek diplomatu, silahlı kuvvetlerin başkomutanı ve memleketin en yüksek kanun yapıcısı olarak bahsetmek yanlış olmaz. Başkan, aynı zamanda siyasal bir kimse olduğu için partisinin de başkanıdır. Başkanlık makamına ait görevlerde tüm nihai kararları tek başına alır ve bu görevleri başkasına devredemez.³⁰⁹ Başkanın yanında "sekreter" adı verilen bakanlar vardır. Başkan, bu sekreterleri istediği zaman görevden alabilir. Üstün oy ve son söz başkana aittir. Ancak başkanın yasama yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca kararları yargı denetimine tabidir. Verdiği kararları yargıç bozabilir.³¹⁰ Anayasada kabine ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Kabine bir danışma kurulu olarak görev yapmaktadır.³¹¹

Başkanlar uzun siyasal geçmişe ve deneyime sahip değillerdir. Başkanlar genellikle, senatörler, yöneticiler ya da kabine üyeleri arasından seçilmektedir.³¹²

1. Başkanın Seçimi

Başkanın seçimi üç aşamada gerçekleşmektedir. Birincisi, partilerin başkan ve başkan Yardımcısı adaylarını belirledikleri aşamadır. İkinci aşamada seçmenler, başkan ve başkan yardımcısını seçecek seçmenleri-ki bunlara ikinci seçmenler denilmektedir- seçerler. Bu seçimde hangi partinin ikinci seçmenleri çoğunluk sağlamışsa o partinin başkanına artık seçilmiş gözüyle bakılır. Oysa asıl başkan seçimi üçüncü aşamada gerçekleşir. İkinci seçmenler başkan ve başkan yardımcısını seçerler.³¹³

Başkan ve yardımcısı dört yıllık bir süre için seçilir. Başkan ve başkan yardımcısı seçilebilmek için otuz beş yaşını bitirmiş bulunmak, doğuştan Amerikan vatandaşı olmak ve en azından on dört yıldır ABD'de oturuyor olmak gerekmektedir. Bir kişi en fazla iki defa başkan seçilebilir. Başkan, başkanlık süresini tamamlayamaz ise kalan sürede başkan yardımcısı başkanlık eder. İkinci seçmen denilen kişilerin sayısı 538'dir. Bu 538 kişi senatör ve temsilciler meclisi üyesi

³⁰⁹ Vernon, a.g.e., s.132.

³¹⁰ Demir, a.g.e., s.80.

³¹¹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.93.

³¹² James Q.Wilson, American Government: Institutions and Policies, D.C.Health and Company, Third Edition, Toronto, 1986, s.314.

³¹³ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.95.

olamaz.³¹⁴ Aynı zamanda Birleşik Devletlerinde gönüllü ya da ücretli görev yapan kimselerde ikinci seçmen olamamaktadır.³¹⁵

Başkan olmanın diğer bir şartı da Protestan ve İngiliz kökenli olmaktır. Bunun tek istisnası John F. Kennedy'dir. Kennedy, Roman-Katolik'ti. Başkan seçilmek için 538 ikinci seçmen oyunun salt çoğunluğunu almak gereklidir. Bu da 270 oya karşılık gelmektedir.³¹⁶

2. Başkanın Görev ve Yetkileri

Birleşik devletleri başkanının çeşitli alanlarda ve konularda birçok yetkisi bulunmaktadır. Bu yetkiler yasama, idari, milli savunma ve dış işleriyle ilgilidir. Başkanın yasa teklif etmede direkt yetkisi bulunmamaktadır. Ancak parlamenterler kanalıyla yasa teklifleri yapabilmektedir. En önemli yasama yetkisi, "Veto" yetkisidir. Başkanın veto ettiği yasa ancak üçte iki çoğunlukla tekrar kabul edilirse yasalaşmaktadır.³¹⁷

Federal memurlar başkan tarafından atanmaktadır. Ancak başkan söz konusu atamaları senatonun onayı ile gerçekleştirmektedir. Federal memurların görevden uzaklaştırılması ise yine başkan tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunun için senato onayına gerekmemektedir.³¹⁸

Ülkenin dış politikasını başkan yönetmektedir. Dış temsilciliklere atamalar yapar, devletlerin tanınmasına karar verir ve Anlaşmalar yapar. Ancak anlaşmalarda da senatonun tavsiyesi ve onayı gerekmektedir.³¹⁹

En yüksek askeri komutan başkandır. Başkan silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Senatonun rızasını alarak yüksek askeri mevkilere atama yapabilir. Ancak savaş ilan etmek açıkça Kongrenin yetkisi dahilindedir. Diğer yandan, başkan savaş ilan etmeden askeri hareket düzenlenmesi konusunda yetki sahibidir.³²⁰

³¹⁴ Akçalı, a.g.e., s.93.

³¹⁵ Gürbüz, Anayasalar, s.29.

³¹⁶ Tosun, a.g.e., s.60.

³¹⁷ Akçalı, a.g.e., s.95.

³¹⁸ Karen O'Connor/Larry J.Sabato, American Government, Mac Millon Publishing Company, Newyork,1993, s.232-233.

³¹⁹ Göze, a.g.e., s.507.

³²⁰ Vernon, a.g.e., s.141.

Tüm bu yetki ve görevlerin yanında, başkan, devletin başını temsil etmektedir. Ulusu ve ulusal birliği bünyesinde somutlaştırmaktadır.³²¹

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD Başkanları, “Dünya lideri” rolünü üstlenmeye başlamışlardır. Özellikle son yirmi yılda ABD Başkanları, uluslararası ilişkiler sahnesinde son söz sahibi bir lider olmayı hedef olarak görmüşlerdir. Ancak, Birleşik Devletlerde yapılan kamuoyu yoklamaları, halkın Birleşik Devletler Başkanlarının üstlendiği bu rolü benimsemediğini ortaya çıkarmıştır.³²²

3. Yürütmenin İşleyişi

Yürütme organının başında Birleşik Devletler Başkanı vardır. Bu teşkilatın içinde kabine ve yürütme bürosu, başkana en çok yardımcı olan organlardır. Ayrıca bağımsız yürütme ajanları, bağımsız düzenleyici ajanlıklar ve hükümet korporasyonları, yürütmeyi temsil eden başkana yardımcı olmaktadır. Tek kişiden oluşuyor gibi gözükse de, yürütme oldukça iyi bir teşkilata sahiptir. Başkana danışmanlık yapan kabine on iki bakanlıktan oluşmaktadır : Dışişleri, İçişleri, Savunma, Maliye, Adalet, Çalışma, Ticaret, Ziraat, Ulaştırma, PTT, Milli Eğitim, Sağlık ve Refah Bakanlıkları. Kabinenin siyaset yapıcı bir fonksiyonu bulunmamaktadır. Lincoln, bir kabine toplantısında bir kararın oylanmasında tüm kabine üyelerinin “hayır” demesine rağmen “sekiz hayır, bir evet; evet’ler kazandı” demiştir. Başkan, kabine üyelerini seçmede ve onları görevden almada tamamen serbesttir.³²³

Başkanın görevini yapamaz duruma gelmesi ya da görevi sona ermeden ölmesi durumunda, kalan süreyi başkan yardımcısı tamamlar. Başkan yardımcısı aynı zamanda Senato başkanıdır. Başkan yardımcısı da görevi tamamlayamazsa, her iki meclisinin çoğunluk oyu ile bir başkan yardımcısı seçilir. Başkan yardımcılığı anayasal bir kurum olmasına rağmen, aktif bir görev değildir. Ancak son yarım yüzyılda başkanlar, başkan yardımcılarını, yabancı ülkelerle ilişkiler konusunda bir takım temsil görevlerinde kullanmaktadır.³²⁴

Birleşik Devletler Anayasasına göre başkan; ihanet, rüşvet ve görevi kötüye kullanmakla suçlanır ve mahkum olursa, görevinden alınmaktadır. Bu kararı üçte iki

³²¹ Keleş, a.g.e., s.89.

³²² Keleş, a.g.e., s.95.

³²³ Çam, a.g.e., s.93-95.

³²⁴ Keleş, a.g.e., s.115-117.

çoğunlukla senato vermektedir. Literatürde bu uygulamaya; "Impeachment" denilmektedir. Impeachment prosedürü bugüne kadar sadece bir kez, 1868 yılında Başkan Andrew Johnson'a karşı kullanılmıştır. 1974 yılında başkan Nixon ise "Watergate Skandalı" nedeniyle impeachment yoluyla görevden azledilmekten zor kurtulmuştur.³²⁵

B. Yasama Organı: Kongre

Yasama yetkisi Temsilciler Meclisi ve Senato'dan oluşan Birleşik Devletler Kongresine verilmiştir. Temsilciler Meclisi, eyaletlerin nüfus sayılarına göre belirlenecek sayıda üyelerin seçilmesiyle oluşur. Kongrenin diğer meclisi olan senato ise her eyaletten gelen iki temsilciden oluşur. Böylece elli federe devleti temsil eden senato, yüz üyeden oluşmaktadır.³²⁶ Temsilciler meclisi üye sayısı ise 435'e ulaşmıştır.³²⁷ Kongrede her iki meclis de eşit statü ve güçtedir.³²⁸

1.Kongrenin Seçimi

a) Temsilciler Meclisinin Seçimi

Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimi, nüfus sayısına göre yapılmaktadır. Her üç yüz bin kişi için bir temsilci seçilir. Nüfusu üç yüz binin altındaki eyaletlerin ise bir temsilcisi bulunur. Temsilci seçilebilmek için yirmi beş yaşını doldurmuş olmak, en az yedi yıldır ABD vatandaşı olmak ve adaylığını koyduğu eyalette oturuyor olmak gerekmektedir. Seçmen olma şartlarını ise her eyalet serbestçe belirlemektedir. Ancak hiçbir eyalet ırk, renk ve cinsiyet ayrılığına dayanarak yurttaşlarını oy hakkından mahrum edemez. Temsilciler Meclisi üyelerinin görev süresi iki yıldır.³²⁹

Temsilciler meclisi seçimleri dar bölge esasına ve tek turlu çoğunluk sistemine göre yapılır.³³⁰ Anayasaya göre her on yılda bir temsilciliklerin eyaletler arasında dağılışı yeniden belirlenir.³³¹

³²⁵ Keleş, a.g.e., s.121.

³²⁶ Keleş, a.g.e., s.68.

³²⁷ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.96.

³²⁸ Vernon, a.g.e., s.131.

³²⁹ Demir, a.g.e., s.86.

³³⁰ Tosun, a.g.e., s.67.

³³¹ Vernon, a.g.e., s.133.

b) Senatonun Seçimi

Senato, her eyaletin iki temsilcısından oluşur. Bu üyelerin üçte biri iki yılda bir yenilenmektedir. Toplam görev süresi altı yıldır. Senatör olabilmek için otuz yaşını doldurmuş olmak ve en azından dokuz yıldan beri ABD vatandaşı olmak gereklidir.³³²

2. Kongrenin Görev ve Yetkileri

Kongrenin yetkileri Birleşik Devletleri Anayasasının birinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, tüm vergi kanunları Temsilciler Meclisinden çıkmaktadır. Ancak senato, bu kanunlarla ilgili önerilerde bulunabilir. Ayrıca vergi koymak, dış borçları ödemek ve Birleşik Devletlerin ortak savunmasını ve genel refahını sağlamak yetkileri kongreye aittir. Bunlardan başka, Birleşik Devletler adına borçlanmak, yabancı ülkelerle ticareti düzenlemek, vatandaşlığa kabul için kanun koymak, iflas konusunda tüm Birleşik Devletlerde geçerli tek tip bir yasa koymak, para basılmasına karar vermek, postaneler ve posta yolları kurmak, yüksek Mahkemelerin altında mahkemeler kurmak kongrenin görev ve yetkisindedir. Kongrenin en önemli yetkilerinden bir diğeri ise savaş ilan etmektir.³³³

Temsilciler meclisi asıl olarak mali konularda inisiyatif sahibidir. Temsilciler meclisi, ayrıca, başkanlık seçimlerinde hiçbir adayın ikinci seçmenlerin mutlak oy çoğunluğunu alamaması durumunda, en yüksek oyu olan üç aday arasından başkanı seçmektedir. Senato ise başkanın atamış olduğu bakanları, üst düzey kamu görevlilerini ve elçileri onaylama yetkisine sahiptir. Senato'nun diğer bir yetkisi ise, başkanın yaptığı uluslararası anlaşmaları onaylamaktır.³³⁴ Senatonun diğer bir özel yetkisi ise, yüksek mahkeme üyelerini atayan başkanın bu atamalarını onaylamaktır.³³⁵

Kongre, anayasa değişikliklerini hazırlayan organ olması nedeniyle kurucu yetkiye de sahiptir. Kongre, bünyesinde bulunan uzmanlaşmış komisyonları aracılığı ile yönetsel örgütün etkinliklerini ve kamu hizmetlerinin işleyişini kontrol etmektedir.

³³² Keleş, a.g.e., s.69.

³³³ Bkz., Gürbüz, Anayasalar, s.26-29.

³³⁴ Tosun, a.g.e., s.69.

³³⁵ Akçalı, a.g.e., s.100.

Başkanın suçlandırılması ve yargılanması yetkisi kongreye aittir. Başkan hakkında suçlamayı temsilciler meclisi yapar. Kararı ise üçte iki çoğunlukla senato verir.³³⁶

3. Kongrenin İşleyişi

Bir kanunun yapılması yolundaki ilk girişim, iki meclisten herhangi biri tarafından başlatılabilir. Yalnız vergi kanunlarında yetkili, temsilciler meclisidir. Kanun teklifi gelir gelmez hemen komisyona havale edilmektedir. Komisyonlar, Amerikan Kongresinde çok önemli bir yer tutar. Komisyon, uzmanları çağırıp görüşlerini alır. Gerekirse bakanları da çağırır. Yasama ve yürütme arasındaki tek ilişkinin burada olduğu söylenebilir. Sonunda komisyon, yasa teklifini hazırladığı raporu kongreye gönderir. Teklif çoğu zaman görüşülmeden oylanmaktadır. Oylama sonucunda yasa teklifi kabul edilirse başkana imzaya gönderilir. Değiştirilip kabul edilirse teklifin geldiği meclise iade edilir. Yasa teklifi ret edilmişse karma komisyona gönderilir. Tasarı ancak başkanın imzasıyla kanun niteliği kazanmaktadır. Başkan, kanunu veto ederse, kanun ilk defa görüşülmüş olduğu meclise iade edilir.³³⁷

Kongrenin yıllık oturumu 3 Ocakta başlar ve en geç 31 Temmuz'a kadar devam eder. Ancak bu süreler mutlak değildir ve değişebilir. Kongrede çok sık uygulanan engellemeleri nispeten önlemek ve meclisleri daha etkili kılabilmek için bir meclis diğerinin onayını almadan üç günden öteye müzakere tehiri yapamaz. Başkanın vetosuna uğrayan tasarı, üçte iki çoğunlukla aynen kabul edilirse yürürlüğe girmektedir.³³⁸

Kongrenin her iki meclisinin de başkanları vardır. Senatonun başkanı anayasaya göre başkan yardımcısıdır. Ancak başkan yardımcısı senato içinden seçebileceği birine bunu devredebilir. Temsilciler meclisi başkanı ise, temsilciler meclisindeki çoğunluk partisi mensuplarının arasından seçilmektedir. İngiliz sisteminden esinlenilip temsilciler meclisi başkanına "speaker" adı verilmiştir.³³⁹

Temsilciler meclisi üyelerinin ve senatörlerin her yerde olduğu gibi yasama dokunulmazlıkları vardır. Hiçbiri, verdikleri demeçlerden ve meclisteki konuşmalarından sorumlu tutulamazlar.³⁴⁰ Kongrenin uzmanlaşmış otuz altı

³³⁶ Keleş, a.g.e., s.71.

³³⁷ Demir, a.g.e, s.87.

³³⁸ Çam, a.g.e., s.105.

³³⁹ Çam, a.g.e., s.104.

³⁴⁰ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.97.

komisyonu vardır. Bunların yirmi tanesi temsilciler meclisinde, on altı tanesi Senatodadır. Bu komisyonlar daimi olarak görev yapmaktadırlar.³⁴¹

Kongrenin işleyişinde önem taşıyan bazı özellikler vardır. Bunlardan ilki konuşma hakkının sınırsızlığıdır. Buna “Filibustaring” denilmektedir. Bir yasa tasarısının çıkmasına engel olmak isteyen üyeler, bu yola başvurarak meclis kürsüsüne çıkıp istedikleri kadar konuşabilmektedir. Diğer bir özellik ise üyelerin bölgecilidir. Temsilciler ve senatörler, öncelikle kendi eyaletlerinin sorunlarıyla ilgilenmekte ve federal sorunlar karşısında pasif kalabilmektedir. Son özellik ise, kongrenin, zaman zaman “Kongre Hükümeti” niteliğinde bir siyasal görünüme bürünmesidir. Siyasal iktidar daimi komisyonları elinde toplayabilmektedir.³⁴²

C. Yargı Organı

Birleşik Devletlerde yargı gücü “Yüksek Mahkeme” ile Federal “Alt Mahkemeler”e verilmiştir. Bu mahkemeler kanun çatışmalarına, deniz işlerine, Federal devlete karşı açılan davalara, yabancılar arasında çıkan anlaşmazlıklara, federe devletler arasındaki anlaşmazlıklara ve federe devletler ile vatandaşları arasındaki davalara bakarlar. Ayrıca, anayasada açık hüküm bulunmadığı hallerde, kanunların anayasaya uygun olup olmadığını denetlerler. Tüm ceza davalarında jüri vardır. Ayrıca önemli hukuk davalarında da jüri bulunur. Birleşik Devletlerde Federal mahkemelerin önemi büyüktür. Ancak güçleri sınırlandırılmıştır. Yüksek mahkemenin “siyasal vasıf” atfettiği davalar ve “yargıya tabi değildir” dediği işlerin karara bağlanması diğer devlet organlarına bırakılmıştır.³⁴³

Federal Anayasada değişiklik yapılmak gerekirse, Kongre meclislerinin her birinin üyelerinin üçte iki çoğunluğu ile değişikliğin teklif edilmiş olması gerekmektedir. Bu değişiklik önerisi, tüm federe devletlerin yasama organlarının dörtte üçü tarafından kabul edilmelidir.³⁴⁴

Yüksek mahkeme başkanı ve üyeleri, Birleşik Devletler Başkanı tarafından atanır. Ancak bu atama senatonun onayını aldıktan sonra olanaklıdır. Yüksek mahkeme bir başkan ve sekiz üyeden oluşmaktadır.³⁴⁵ Yasaların Anayasaya

³⁴¹ Akçalı, a.g.e., s.97.

³⁴² Keleş, a.g.e., s.73.

³⁴³ Demir, a.g.e., s.88.

³⁴⁴ Demir, a.g.e., s.89.

³⁴⁵ Akçalı, a.g.e., s.101.

uygunluğunun denetimi ABD'deki her düzeydeki tüm mahkemelere tanınmış bir yetkidir. Devletlerin yasaları ile federal yasaların Birleşik Devletler Anayasasına uygunluğunu ise Yüksek Mahkeme denetlemektedir. Ancak Yüksek Mahkemeye doğrudan başvuru olanağı bulunmamaktadır. Ancak mahkemelerde açılan davalarda, anayasaya bir aykırılık olması halinde, tarafların birinin itirazı üzerine yüksek mahkeme yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyebilmektedir.³⁴⁶

III. Latin Amerika'da Başkanlık Sistemi Uygulamaları: Kolombiya ve Arjantin Modeli

Latin Amerika ülkelerinin çoğu, manevi açıdan etkilendikleri ABD başkanlık rejimini benimsemişlerdir. Bu ülkelerin çoğunda, tıpkı ABD'de olduğu gibi halkın seçtiği bir başkan ve onun karşısında senato ve temsilciler meclisinden oluşan bir kongre yer almaktadır. Bunların yanında, bir yüksek mahkeme yer alır. Federal bir yapıya sahip olmayan Latin Amerika ülkelerinde, bu şemadan biraz farklı düzenlemeler görülebilmektedir.³⁴⁷

Latin Amerika rejimlerinin, ABD rejimi ile görünüşteki bu benzerliğinin arkasında çok önemli farklar yatmaktadır. ABD başkanlık sistemiyle Latin Amerika başkanlık sistemlerinin karşılaştırılmasında gözlenen birinci fark, ABD rejiminde güçlerin dengeli olmasına karşın, Latin Amerika rejimlerinde başkanın kimi zaman diktatörlük düzeyine varan mutlak üstünlüğünün olmasıdır. Latin Amerika ülkelerinde, kongre çoğunluğunun başkana sıkı sıkıya bağlı olduğu ve onun her dediğini yaptığı görülmektedir. Bunun temelinde ise, partilerin yapısı ve silahlı kuvvetlerin konumu yatmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde siyasal partiler, ABD'deki siyasal partilerin disiplinsiz ve gevşek yapılarının aksine, temelde bir kişinin çevresinde toplanmış ve kendini bütünüyle ona hizmet etmeye adanmış bir "Cliens"ler topluluğu görünümündedir³⁴⁸. Diğer yandan ordu, Latin Amerika ülkelerinde siyasal bir rol üstlenmiştir. Uzun süre, başkanları işbaşına getiren ve işbaşından uzaklaştıran" poder moderador (=demokrasi babası)(!) sıfatıyla ordu olmuştur.³⁴⁹

Birleşik Devletler rejimine kıyasla ikinci fark ise, Latin Amerika kurumlarının "yarı demokratik" özellikleridir. ABD'de seçimler özgür ve dürüsttür. Latin Amerika

³⁴⁶ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.101.

³⁴⁷ Keleş, a.g.e., s.132.

³⁴⁸ Cliens, Latince bir kelime olup, eski Roma'da soyluları korumakla görevli kişilere verilen addır. Cliens'ler, korudukları kişi için her şeyi yaparlardı.

³⁴⁹ Keleş, a.g.e., s.133.

lkelerinde ise çoğunlukla güdümlü seçimler yapılmaktadır. Latin Amerika lkelerindeki okuma yazma oranının dkl ve siyasal yabancılaşmanın (depolitizasyon) bunda büyük etkisi bulunmaktadır. Latin Amerika rejimlerinde, iktidardaki partinin çoğunluğu sağlayamaması çok az rastlanan bir olaydır. Çünkü, iktidar partisi her türlü seçim hilesine ve zor unsuruna başvurarak iktidarını muhafaza etmektedir. Bu durum bir darbeyle geldiği iktidardan yeni bir darbeyle uzaklaştırılana kadar sürmektedir.³⁵⁰

Başkanlık sistemi uygulamasının, Birleşik Devletlerde yakaladığı başarıyı, Latin Amerika lkelerinde yakalayamadığı görülmektedir. Ancak bunu, başkanlık sisteminin başarısızlığı olarak görmek doğru olmayacaktır. Başkanlık sistemi çatışmaya açık bir nitelik taşıyabilir. Ancak sorun, Latin Amerika lkelerinin bu zorlukların üstesinden gelecek olanaklarla donatılmamış olmasındadır. Bu olanaklar, sadece siyasal değil; sosyal, ekonomik ve kültürel niteliktedir.³⁵¹

ABD ve Latin Amerika rnekleri göstermektedir ki, istikrarın özü aslında sosyal ve kültürel arka planla yakından ilişkilidir. ABD dışındaki uygulamalar, kendi kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamından koparılarak kopya edilen, yürütme cephesi dikkate alınıp, yasama ve/veya yargı cephesi ihmal edilen girişimler başlangıçtaki iyi niyetli çabalara rağmen başarısızlığa uğramaktadır.³⁵²

A. Kolombiya'da Başkanlık Sistemi

Açık ve örtülü diktatörlükler diyarı olan Latin Amerika lkeleri içersinde Kolombiya'nın özel bir yeri vardır. Siyasal yaşama egemen olan partilerin durumu, bu partilerin birbirleriyle ilişkileri, ülkenin kimi zaman içinden geçtiği çeşitli enflasyon dönemleri, ülkeyi sarsan anarşı ve tüm bunlara aranan çözümler, ülkede güncelliğini koruyan sorunlardır. Kolombiya, askeri darbeler açısından Latin Amerika'nın istisna teşkil eden bir ülkesidir. Böyle olmakla birlikte, Kolombiya'nın politik durumu, askeri darbelerle yönetilen diğer Latin Amerika ülkelerinden pek farklı değildir.³⁵³

Bugünkü Kolombiya, 1549'da kurulan bir İspanyol sömürgesidir. O zamanki adı "Yeni Granada" olan Kolombiya, bugünkü Kolombiya ile birlikte Ekvator,

³⁵⁰ Keleş, a.g.e., s.134.

³⁵¹ Uluşahin, a.g.e., s.208.

³⁵² Tosun, a.g.e., s.96.

³⁵³ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.277.

Venezuela ve Panamayı içine almaktaydı. Bugünkü Kolombiya'nın kuruluş tarihi ise 1830'dur.³⁵⁴

İşsizlik ve hızlı nüfus artışı ülkenin en önemli iki sorunudur. Nüfus planlamasında Katolik kilisenin ve sol örgütlerin karşı çıkması sebebiyle başarı sağlanamamaktadır. Toprak reformu bir diğer önemli sorundur. Siyasal yaşama iki parti egemendir: Muhafazakar ve Liberal parti. Liberal parti daha çok ticaret ve endüstri sektörüne dayanırken, muhafazakâr parti aristokrasiye dayanan geleneksel bir partidir.³⁵⁵

1. Yürütme Organı

Yürütme gücünün başı cumhurbaşkanıdır. Cumhurbaşkanının yanında bakanlar kurulu bulunur. Bakanlar cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. ABD'de olduğu gibi bir başkan yardımcısı yoktur. Ancak iki yıllık bir süre için bir başkan yedeği seçilir. Cumhurbaşkanlığının boşalması durumunda yerini bu yardımcı almaktadır.³⁵⁶

a)Yürütme Organının Seçimi

Devlet Başkanı vatandaşların doğrudan oyu ile dört yıllık bir dönem için seçilir.³⁵⁷ Aynı kişi üst üste iki defa cumhurbaşkanı seçilememektedir.³⁵⁸ 1957 yılında yapılan referanduma kadar kadınların devlet başkanlığı seçiminde oy kullanma hakları bulunmamaktaydı.³⁵⁹

b) Yürütmenin Organının Görev ve Yetkileri

Devlet Başkanının kongre karşısında, Adalet Teşkilatı karşısında yetkileri vardır. Bunlara ilave olarak idari yetkileri de söz konusudur.

Devlet Başkanının yasama ile ilgili yetkileri şunlardır: kongrenin olağan oturumlarını açmak ve kapamak, özel oturumlar için kongreye çağrı yapmak,

³⁵⁴ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.277.

³⁵⁵ Bkz., Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.278-290.

³⁵⁶ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.291.

³⁵⁷ Gürbüz, Anayasalar, s.464.

³⁵⁸ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.291.

³⁵⁹ Gürbüz, Anayasalar, s.480.

kalkınma planlarını kongreye sunmak, bütçeyi kongreye sunmak, yasa tekliflerinde bulunmak, yasaları veto etmek ve kararnameler çıkartmak.³⁶⁰

Yargı ile ilgili yetkileri ise; Cumhuriyet başsavcısı adaylarını belirlemek, çeşitli mahkemelere savcılar atamak, kamu görevlilerin yargılanması için harekete geçmek ve siyasal suçlar için özel af çıkartmak.³⁶¹

En yüksek idari otorite olarak devlet başkanının yetkileri ise ;bakan ve üst düzey kamu memurlarını atamak, yasaların uygulanmasını sağlamak, tüm ülkede düzeni korumak ve düzen bozulduğunda yeniden kurmak, silahlı kuvvetlere başkomutanlık etmek ve senato onayı ile savaş ilan etmek.³⁶²

Devlet Başkanının yetki alanı oldukça geniştir . Burada yer verilen yetkiler devlet başkanının en önemli yetkileridir.

c) Yürütme Organının İşleyişi

Devlet Başkanı, yürütme yetkisini, bakanlar kuruluyla birlikte kullanır. Devlet Başkanı, bakanların atamada ve görevden almada tam bir serbestliğe sahiptir. Bakanlar, kongre ile hükümet arasında iletişim kanallarını oluşturmaktadır. Devlet Başkanı, bakanlar aracılığı ile yasa teklifi yapmaktadır.³⁶³ Devlet Başkanı tarafından çıkartılan kararnamelerin anayasal denetimi, Yüksek Adalet Divanı tarafından yapılmaktadır. Devlet Başkanı, kararnamelerin anayasaya uygun olup olmadıklarının denetlenmesi için Yüksek Adalet Divanına göndermektedir. Yüksek Adalet Divanı, kendiliğinden de harekete geçip kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebilmektedir.³⁶⁴

2. Yasama Organı

Yasama organı iki meclisten oluşmaktadır. Yasama organına Kongre denilmektedir. Kongre, Senato ve Temsilciler Meclisinden oluşmaktadır. Her iki mecliste 4 yıl süre için genel oyla halk tarafından seçilmektedir.³⁶⁵

a) Yasama organının Seçimi

Kongre adı verilen yasama organının Senato ve Temsilciler Meclisi adı verilen iki meclisten oluştuğunu belirtmiştik. Senato,için her seçim bölgesinden iki senatör seçilmektedir. Nüfusu iki yüz binden fazla olan seçim bölgelerinde artan her

³⁶⁰ Gürbüz, Anayasalar, s.464.

³⁶¹ Gürbüz, Anayasalar, s.465.

³⁶² Gürbüz, Anayasalar, s.465.

³⁶³ Gürbüz, Anayasalar, s.472.

³⁶⁴ Gürbüz, Anayasalar, s.469.

³⁶⁵ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.291.

iki yüz bin ya da yüz bin kişi için bir senatör daha seçilmektedir. Senatör olabilmek için doğuştan Kolombiya vatandaşı olmak, otuz yaşın üzerinde olmak ve hapis cezasına mahkum edilmemiş olmak gerekmektedir. Ayrıca, senatör şu görevlerden birinde bulunmuş kimseler arasından seçilmektedir: Devlet Başkanlığı, Devlet Başkan yardımcılığı, Kongre üyeliği, Bakanlık, İdari departman başkanlığı, Diplomatik misyon başkanlığı, Departman valiliği, Yüksek Adalet Divanı, Danıştay, Yüksek mahkeme veya İdari Mahkeme yargıçlığı, Cumhuriyet Başsavcılığı, Sayıştay Başkanlığı veya en az beş yıl üniversite profesörlüğü yapmış olmak ya da üniversite diploması ile en az beş yıl bir meslek icra etmiş olmak. Senatörlerin görev süresi dört yıldır ve yeniden seçilmelerinde herhangi bir sınırlama söz konusu değildir.³⁶⁶

Temsilciler meclisi için, her seçim bölgesinden iki temsilci seçilmektedir. Nüfusu yüz binden fazla olan seçim bölgelerinde, artan her elli bin ya da yüz bin kişi için bir fazla temsilci seçilir. Temsilciler meclisine seçilebilmek için yirmi beş yaşın üzerinde olmak gereklidir. Senato üyeleri gibi dört yıllık bir süre için seçilirler ve tekrar seçilmelerinde bir sınırlama yoktur.³⁶⁷

b)Yasama Organının Görev ve Yetkileri

Kongrenin en önemli yetkisi yasama yetkisidir. Kongrenin yasalar aracılığı ile kullandığı diğer önemli yetkiler ise şunlardır: bütçe için yasalar çıkartmak, kalkınma planları yapmak, tüzük ve yönetmelikler hazırlamak, zorunluluklar ve kamu güvenliği gereği devlet başkanına olağanüstü yetkiler vermek, bütçeyi hazırlamak, uluslar arası anlaşmaları onaylamak, genel ve özel af çıkarmak.³⁶⁸

Kongre ve Meclisler şunları yapamazlar: kamu görevlilerine tavsiyelerde bulunmak, devletin diğer organlarına ait olan işlere müdahale etmek, resmi işlemleri destekleyen veya yasaklayan kararlar almak, hükümetten diplomatik görevlilere verilen emirler hakkında veya gizli görüşmelere ait bilgi istemek ve kişiler ile kurumlara karşı kısıtlayıcı veya cezalandırıcı yasalar çıkartmak.³⁶⁹

³⁶⁶ Gürbüz, Anayasalar, s.457.

³⁶⁷ Gürbüz, Anayasalar, s.459.

³⁶⁸ Gürbüz, Anayasalar, s.450.

³⁶⁹ Gürbüz, Anayasalar, s.452.

c) Yasama Organının İşleyişi

Yasama meclisleri, her yıl 20 Temmuz'da toplanır. Herhangi bir nedenle bu tarihte toplanamaz ise aynı yıl içinde en kısa sürede toplanır. Kongrenin olağan oturumları yüz elli gün sürmektedir. Ayrıca, hükümetin çağrısıyla olağanüstü toplanabilir. Meclislerin açılış ve kapanışı devlet başkanının kendisi ya da bakanları tarafından yapılmaktadır. Her iki meclis yasa tekliflerinin ön hazırlıklarını yürütmek üzere, süresi iki yıldan az olmamak koşulu ile komisyonlar seçmektedir.³⁷⁰

Yasa teklifi, her iki meclis üyeleri ve bakanlar tarafından yapılabilir. Teklifler daha sonra ilgili komisyonlarda ele alınır. Her iki mecliste de kabul edilen yasa teklifi, devlet başkanının onayı ile yürürlüğe girmektedir. Devlet Başkanı yasa teklifini onaylamaz ise, teklif ilk çıktığı meclise geri gönderilir. Devlet Başkanı en geç yirmi gün içinde geri göndermediği tasarıyı onaylamak zorundadır. Devlet Başkanının geri gönderdiği yasa teklifi her iki mecliste yine kabul edilirse, artık devlet başkanının bu yasa teklifini geri gönderme olanağı bulunmamaktadır. Yasaların meclislerde onaylanması, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile olmaktadır.³⁷¹

Meclisler, başkanlarını bir yıllık süre için seçerler. Ayrıca iki yıllık süre için genel sekreter seçerler. Senatörler ve temsilciler, görevlerini yaptıkları sırada fikir ve oylarından dolayı sorumlu tutulamazlar. Ancak üyesi bulundukları meclislerde yaptıkları konuşmalardan ve yasalara aykırı hareketlerinden sorumludurlar. Diğer yandan oturumlar sırasında, oturumlardan kırk gün önce ve yirmi gün sonra üyesi oldukları meclisin onayı olmaksızın tutuklanamaz ve alıkonulamazlar.³⁷²

3. Yargı Organı

Yargı gücü, bağımsız adli ve idari mahkemelerce yerine getirilir. Yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi ise Yüksek Adalet Divanı tarafından yerine getirilmektedir.³⁷³

Ülke, belli bölgelere ayrılmıştır. Her bölgede bir yüksek mahkeme vardır. Bu mahkemeler arasında bir mevki sıralaması söz konusu olamaz. Her bölgede bir idari

³⁷⁰ Gürbüz, Anayasalar, s.449.

³⁷¹ Gürbüz, Anayasalar, s.453.

³⁷² Gürbüz, Anayasalar, s.461.

³⁷³ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.292.

mahkeme vardır. Bölge yüksek mahkeme üyeleri, Yüksek Adalet Divanı tarafından seçilir. Ağır ceza davalarında yasaya göre jüri kurulabilir.³⁷⁴

Yasaların anayasaya uygunluğu, yani anayasal denetim Yüksek Adalet Divanı tarafından yerine getirilmektedir. Ayrıca Senato önünde suçlanan üst kademe yöneticiler de Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılanır. Yüksek Adalet Divanı ve Danıştay aynı statüye sahiptir. Bu mahkeme üyeleri, görevlerini yaptıkları ve zorunlu emeklilik yaşına ulaşmadıkları sürece görevlerinde kalmaktadırlar. Yüksek Adalet Divanı başkanı, üyeler tarafından bir yıllığına seçilir. Boş üyelikler, kuruluşun kendisi tarafından yedek üyeler içinden atanmak suretiyle doldurulmaktadır.³⁷⁵

B. Arjantin'de Başkanlık Sistemi

1. Yürütme Organı

Yürütme yetkisi, Arjantin halkı adına devlet başkanı tarafından kullanılır. Başkanın, hastalık, ölüm, istifa ve yurtdışı gezileri nedeniyle görevinden ayrılması halinde, başkan yardımcısı başkanlık görevini yerine getirir. Başkanlık makamının ölüm ve istifa gibi nedenlerle boşalması halinde ise, başkan yardımcısı yeni seçimler yapılincaya kadar ki süreyi doldurur.³⁷⁶

a)Yürütme Organının Seçimi

Başkanlığa aday olabilmek için Arjantin vatandaşı olmak gereklidir. Diğer önemli şart ise senatör seçilebilmek için gerekli koşullara sahip olmaktır. Başkan dört yıllık bir süre için seçilir. Bir kişi iki defadan fazla başkan seçilemez. Süresi dolmadan başkan görevinden alınamaz. Başkan ve başkan yardımcısı doğrudan halk oyuyla seçilmektedir. İlk tur seçimlerinde en fazla oy alan aday başkan seçilmektedir. Ancak aldığı oy, genel oyların yüzde kırk beşinden aşağı olmamalıdır. Hiçbir adayın genel oyların yüzde kırk beşinden fazla oy alamadığı durumda, ikinci tur oylama gidilir. Bu seçime, ilk turda en fazla oyu almış iki aday katılabilir. Ancak ilk

³⁷⁴ Gürbüz, Anayasalar, s.477.

³⁷⁵ Gürbüz, Anayasalar, s.476.

³⁷⁶ 1994 Arjantin Anayasası, mad. 87- 88 .

turda oyların en az yüzde kırkını alan aday, diğer adaylarla arasında yüzde on'dan fazla fark olması halinde başkan seçilmektedir.³⁷⁷

b)Yürütme Organının Görev ve Yetkileri

Yürütme yetkisi başkandadır. Başkan hükümetin başıdır. Ülkenin yönetiminden sorumludur. Başkanın en önemli yetkileri; kanunları onaylamak ve yayımlamak, yüksek mahkeme üyelerini atamak, uluslararası anlaşmaları imzalamak, silahlı kuvvetlerin kullanılmasına kongrenin de onayını aldıktan sonra karar vermek. Başkan aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır.³⁷⁸

c) Yürütme Organının İşleyişi

Başkan, kararları ilgili kabine üyesi ile imzaladıktan sonra uygular. Kabinede bir de kabine başkanı bulunmaktadır. Kabine başkanını bir "Başbakan" olarak nitelemek mümkün değildir. Kabine başkanının en önemli rolü, Başkana danışmanlık yapmak ve Kongre ile Başkan arasında koordinasyonu sağlamaktır.

2. Yasama Organı

Yasama yetkisi kongre tarafından yerine getirilmektedir. Kongre, tıpkı Birleşik Devletlerde olduğu gibi, Temsilciler Meclisi ve Senato adı verilen iki meclisten oluşmaktadır.³⁷⁹

a) Yasama Organının Seçimi

Temsilciler meclis üyeleri direkt halk oyuyla seçilmektedir. Temsilciler meclisine seçilebilmek için yirmi beş yaşını doldurmuş olmak ve Arjantin vatandaşı olmak gerekmektedir. Temsilciler meclisi üyeleri dört yıllık bir dönem için seçilmektedirler. Ancak üyeler, iki yıllık iki dönem içerisinde görev yapmaktadır.³⁸⁰

Senato ise her eyaletten seçilen üç üyeden oluşmaktadır. Böylece on dört eyaletten oluşan Arjantin'de, senato kırk iki üyeden oluşmaktadır. Senatör seçilmek için otuz yaşını doldurmuş olmak ve Arjantin vatandaşı olmak gereklidir. Senatörler

³⁷⁷ 1994 Arjantin Anayasası, mad. 89-98.

³⁷⁸ 1994 Arjantin Anayasası, mad.99.

³⁷⁹ 1994 Arjantin Anayasası, mad.44.

³⁸⁰ 1994 Arjantin Anayasası, mad.45-53.

altı yıllık bir dönem için seçilir. Bu dönem ise ikişer yıllık üç döneme ayrılmıştır. İki yılda bir senato üyeliklerinin üçte biri yenilenmektedir.³⁸¹

b)Yasama Organının Görev ve Yetkileri

Kongrenin en önemli yetkisi Kanun yapma yetkisidir. Bunun yanında vergi koyma, hazine arazilerin satışı, dış ülkelere kredi alma gibi önemli yetkileri bulunmaktadır. Savaş ilanına ve silahlı kuvvetlerin kullanılmasına karar verme yetkisi de kongreye aittir. Ayrıca başkanın, başkan yardımcısının, kabine başkanı ve üyelerinin yüksek mahkemede yargılanmasına karar verme yetkisi kongreye aittir. Bu karar, senato üyelerinin üçte iki çoğunluğunun onaylaması ile verilmektedir.³⁸²

c) Yasama Organının İşleyişi

Senato başkanı, başkan yardımcısıdır. Temsilciler meclisi ise, kendi içinden bir başkan seçmektedir. Kongre, Mart ayının ilk günü çalışmalarına başlar ve Kasım ayı sonuna kadar çalışmaktadır. Kongre açılışını başkan ya da yetki vereceği bir kimse yapmaktadır.³⁸³ Kanun teklifi her iki meclis üyeleri tarafından yapılabilir. Ayrıca kabine üyeleri de kanun teklifi yapmaya yetkilidir. Kanun teklifi, bir meclisten geçtikten sonra diğer meclise gönderilir. Diğer mecliste de kabul edilen kanun teklifi başkanın onayına sunulur. Kanun teklifleri, meclislerde ve komisyonlarda görüşüldükten sonra genel kurula getirilmektedir. Devlet başkanı onaylamadığı kanun tekliflerini tekrar kongreye gönderir. Kanun teklifi üçte iki çoğunlukla meclislerde tekrar kabul edilirse, artık devlet başkanı o kanun teklifini onaylamak durumundadır.³⁸⁴

3. Yargı Organı

Yargı yetkisi Yüksek Mahkeme ve bölge mahkemelerindedir. Yüksek Mahkeme üyeleri başkan tarafından atanmaktadır. Yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi Yüksek Mahkeme tarafından yerine getirilmektedir. Bunların yanında bir de Hakimler Yüksek Kurulu bulunmaktadır. Hakimler Yüksek Kurulu,

³⁸¹ 1994 Arjantin Anayasası, mad. 54-56.

³⁸² 1994 Arjantin Anayasası, mad. 75-59.

³⁸³ 1994 Arjantin Anayasası, mad. 57-63.

³⁸⁴ 1994 Arjantin Anayasası, mad. 77-84.

hakimlerin özlük işleri, bölge mahkemelerinin hakimlerinin atanması, disiplin cezalarının uygulanması gibi yetkilere sahiptir.³⁸⁵

IV. Başkanlık Sistemi Uygulanan Ülkelerin Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapıları

A. ABD’de Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapı

1. Sosyal Yapı

Birleşik Devletler elli eyaletten oluşmaktadır. Nüfusu iki yüz milyonun üzerindedir. Birinci Dünya Savaşına kadar çoğu Avrupa’dan gelen halka açık tutulmuş bir göçmen memleketi halindeydi. Bu tarihlerde yılda ortalama bir milyon göçmen kabul etmekteydi.³⁸⁶ İkinci Dünya Savaşından sonra bu sayı yıllık ortalama yüz elli bine düşmüştür. Günümüzde ise yılda ortalama elli bin göçmen kabul etmektedir. Böylece Birleşik Devletler milleti çok çeşitli insanlardan meydana gelmektedir. Bunlar arasındaki tek ortak nokta, hepsinin göçmen olmalarından ibarettir. Nüfusun yüzde onundan fazlası zencidir. Köken bakımından heterojen olan bu millet, birçok bakımdan homojen sayılabilir. Amerika, yeni gelenler için adeta bir eritme kazanı olmuştur. Halkın kültürü, dili ve vatandaşlığı müşterektir.³⁸⁷

Amerikanın, uzun süre zirai bünyeli ve şehirde yaşama oranı düşük olan görüntüsü, ileri sanayileşme nedeniyle değişmiştir. Şehirde yaşayan nüfusun oranı çok yüksektir. Birleşik Devletler dini yönden de heterojen bir yapıdadır. Nüfusun çoğunluğu Protestan’dır. Katolikler ikinci sıradadır. Ortodoks, Musevi ve Müslümanlar da mevcuttur. Ancak bu heterojen dini görüntüye rağmen, Hristiyanlığın Protestan ve Katolik mezhebi Amerikan kültürü ve toplumunun hakim unsurudur.³⁸⁸

Amerikan toplumu için “Kitle Tüketim Toplumu” nitelendirmesi yapılmaktadır. Kitle tüketim toplumu, yaşam düzeyi çok yüksek olan bireylerden oluşmaktadır. Toplum bireyleri, beslenme, giyinme, konut ve sağlık gibi birincil gereksinimlerin yanında, eğlence ve kültür gibi ikincil gereksinimlerini de tatmin etmektedirler. Ancak gelir dağılımı bakımından eşitsizlikler de yok değildir. Özellikle siyahlar ve beyazlar

³⁸⁵ 1994 Arjantin Anayasası, mad.108-119.

³⁸⁶ Vernon, a.g.e., s.113.

³⁸⁷ Vernon, a.g.e., s.113.

³⁸⁸ Çam, a.g.e., s.78.

arasındaki gelir dağılımı bozukluğu hemen göze çarpar. Beyazların küçük bir kısmı yoksul iken, siyahların büyük kısmı yoksuldur. Bu nedenle Birleşik Devletlerde toplumda sınıfların olmadığını öne sürmek mümkün değildir. Güçlü bir orta sınıfın varlığına rağmen; servet, gelir, prestij, eğitim, fırsat ve siyasal güç dağılımı açısından yüksek düzeyde bir katmanlaşma görülür. Tüm bunların yanında sınıf bilinci düzeyi yok denecek kadar düşüktür. Halkın çoğu kendini orta sınıftan olarak görmektedir.³⁸⁹

2. Siyasal Yapı

Birleşik Devletler, modern anlamda Dünyanın ilk yazılı anayasasına sahiptir. Bugün hala yürürlükte olan ve yedi maddeden oluşan Birleşik Devletler Anayasası 1787 tarihinde kabul edilmiştir. Devlet idaresi Federalizme dayanmaktadır. İçişlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Federal yönetime bağlı elli eyalet ya da Federal Devlet vardır. Kişi hak ve hürriyetleri gerek Federal devlete gerekse eyalet devletlerine karşı korunmaya alınmıştır. Federal Kongre ve eyalet devletleri kişi hak ve hürriyetlerini kısıtlayıcı kararlar alamamaktadır. Din hürriyeti, ifade hürriyeti, toplantı ve dilekçe hakları en önemli hürriyetlerdir. Hukuk devleti ilkesi ve hukukun üstünlüğü de siyasal sistemin en temel özelliklerinden biridir.³⁹⁰

Birleşik devletlerde siyasal parti sistemi esas bakımından iki partili bir sistemdir. Ancak üçüncü, dördüncü ya da beşinci küçük partiler de mevcuttur. Ama İngiltere’de olduğu gibi Siyasal yaşama iki büyük parti egemendir. Bu iki büyük parti arasında ilkeler ve programlar arasında keskin ayrılıklar yoktur. Başkanlık bu iki parti arasında el değiştirmektedir. Bu partiler, aslında seçim kazanmak amacıyla birleşmiş çok çeşitli menfaat gruplarından başka bir şey değildir. Her iki parti, yani Demokratlar ve Cumhuriyetçiler herhangi bir sınıf, zümre ve dava etiketi altına girmemek için çok büyük çaba harcarlar. Ancak Duverger gibi Avrupalı yazarlar, Amerikan partilerinin ikisinin de muhafazakâr partiler olarak göründüklerinde ısrar etmektedirler.³⁹¹ Partilerin üzerinde, parti liderlerinin katı hegemonyası yoktur. Her iki parti de, parlamenterlerine belli bir yönde oy vermeyi telkin etmezler. Her parlamenter, partisinin fikrini almadan oy kullanabilirler. Devlet Başkanı, aynı

³⁸⁹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.76.

³⁹⁰ Vernon, a.g.e., s.126.

³⁹¹ Vernon, a.g.e., s.146.

zamanda partisinin genel başkanı olduğu halde, hiçbir zaman parlamentodaki alacağı oy sayısını bilemez.³⁹²

Nüfusun heterojen niteliğine rağmen Amerikan siyasal hayatında ideolojik yönden bir birlik mevcuttur. İdeolojik birlik, farklı etnik ve ırki grupların yaratmış oldukları ortak “Yeni Amerikalı” tipinin bir eseridir. İdeolojik birlik ortamı içinde Amerikan halkı, hükümet ile ilişkilerinde, doktrini son derece pragmatizm ile yumuşatma yolunu tercih ederek bu yönde yeteneğini geliştirmiştir. Aynen İngiltere’de olduğu gibi.³⁹³ Liberalizmin tüm ilkeleri ABD’de mevcuttur. Bu yüzden dünyanın en liberal ülkesi olduğu iddiasındadırlar. Bir tek olmayan çoğulculuktur. Bu ilke, hukuken olduğu halde fiilen yoktur. Bunun sebebi, ideolojik açıdan görülen birliktir. Birleşik devletlerde liberal ideolojiye karşı çıkan yoktur. Liberal ideolojinin karşısına hiçbir zaman, onu ciddi olarak sarsacak bir karşıt ideoloji çıkmamıştır. Böylece ilkeler konusunda ve ideoloji konusunda büyük bir türdeşlik söz konusudur. ABD’de sosyalist partiler hatta daha da solda gruplar her zaman olmuştur. Fakat bunlar hiçbir zaman tutunamamıştır. Sendikacılık gelişmiştir. Ancak bu, Kapitalist sistemle kaynaşmış, sosyalist eğilimli olmayan bir sendikacılıktır.³⁹⁴

Amerikan siyasal sisteminde, parti hükümeti kavram ve anlayışı yoktur. İngiliz sistemindeki bir partinin yürütme ve yasamayı elinde bulundurması durumu Birleşik Devletler için geçerli değildir. Yürütme ile yasama arasındaki ilişkide, parti bağı önemli rol oynamamaktadır. Başkanın bağlı olduğu parti, Kongrede azınlıkta olabilir. Hatta başkan, muhalefetteki partinin üyelerini kabinesine alabilmektedir.³⁹⁵

Baskı grupları, siyasal sistemde çok önemli bir yere sahiptir. Birleşik Devletlerde, bu baskı gruplarına daha kurumsal bir nitelik kazandırılmıştır. Bu baskı gruplarına Lobi, faaliyetlerine de Lobcilik denilmiştir.³⁹⁶ Lobcilik, kararları etkilemek isteyen kişinin hükümetteki veya karar alma sürecindeki kişileri amaçları doğrultusunda etkilemek için kurduğu bir tür iletişim veya bilgi alışverişidir.³⁹⁷ Baskı grupları ve Lobiler Amerikan siyasal hayatında önemli rol oynamaktadır. Amerikan

³⁹² Akçalı, a.g.e., s.104.

³⁹³ Çam, a.g.e., s.79.

³⁹⁴ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.79.

³⁹⁵ Çam, a.g.e., s.125.

³⁹⁶ Tayyar Arı, Amerika’da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1996, s.123.

³⁹⁷ y.a.g.e., s.143.

siyasal hayatı bu baskı grupları ve lobiler sayesinde canlanmakta ve dinamizm kazanmaktadır.³⁹⁸

3. Ekonomik Yapı

Birleşik devletler, 19. ve 20. yüzyılın başlarında toprak, deniz ve ormanın esas alındığı zirai ve ticari bünyeli bir toplum görüntüsüne sahipti. Sanayi, Avrupa'nın çok gerisindeydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan sanayileşme ve teknolojik gelişme çok kısa sürede Avrupa sanayini çok geride bırakmıştır. Sanayi sektöründe "Kompüter Çağı"nı başlatarak aradaki farkı gittikçe açmıştır. Dev Amerikan tesisleri çok ileri teknoloji kullanarak verimliliklerini ve karlılıklarını inanılmaz arttırmışlardır.³⁹⁹

Kapitalist ekonomik sistemin dünya devletleri içinde Birleşik Devletlerde çok özel bir konumu vardır. Gerçekten de ABD, en ileri düzeyde kapitalizmi uygulayan bir ülkedir. Özel sektör çok geniş bir faaliyet alanına sahipken, kamu sektörü çok dar bir kesime sıkışmış durumdadır. Hemen bütün liberal demokratik ülkelerde kamu sektörü içerisine giren faaliyetler, Amerika'da özel sektör tarafından yürütülmektedir. Ancak Kamu sektörünün dar ve zayıf oluşu, dünyanın bu en zengin ulusunun dar gelirli kesimini sosyal güvencelerden yoksun bırakmaktadır.⁴⁰⁰

Bugün, Batı dünyası içinde en gelişmiş ülke Birleşik Devletlerdir. Yeryüzündeki en ileri teknolojiye sahiptir. Endüstrileşmiş toplum durumunun da üstüne çıkan Amerika için, Endüstri ötesi toplum deyimi kullanılmaktadır. Endüstri ötesi toplumlarda ekonomik faaliyetlerde birinci sırada tarım, ikinci sırada sanayi üçüncü sırada hizmetler sektörü gelmektedir. Fikir işçileri çoğunlukta, beden işçileri azınlıktadır. Çalışma saatleri ve emeklilik yaşı düşüktür. Orta sınıf hem nitelik hem nicelik bakımından çok üst düzeydedir. Brzezinski, Amerikan toplumunun endüstri devrimini tamamlayıp, teknetronik çağa girdiğini belirtmektedir. Diğer endüstrileşmiş ülkelerin hiçbirisi henüz endüstri ötesi ya da teknetronik denen döneme girmemişlerdir.⁴⁰¹

ABD'nin sosyal ve siyasal yapısı başka hiçbir ülkeye benzememekte, kendine has özellikler taşımaktadır. Aynı durum, ekonomik anlamda da söz

³⁹⁸ Çam, a.g.e., s.125.

³⁹⁹ Çam, a.g.e., s.78.

⁴⁰⁰ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.73.

⁴⁰¹ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.75.

konusudur. Yılda, kişi başına düşen otuz bin dolar milli gelire sahip, yaklaşık iki yüz elli milyon nüfuslu bir ekonomiyi, Arjantin ve Türkiye gibi gelişmekte olan üçüncü dünya ülkeleri ekonomileriyle değil, endüstrileşmiş ve son derece gelişmiş Batı Avrupa Ülkeleri ekonomileri ile karşılaştırmak bile güçtür.

B. Latin Amerika Ülkelerinde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapı

Latin Amerika ülkeleri olarak adlandırdığımız ve bu çalışmada ele alınan ülkeler başlıca iki kritere sahiptirler: Amerika kıtasının orta ve güney kısmında yer almaları ve Başkanlık sistemi ile yönetilmeleri. Bu özelliklere sahip yirmiden fazla ülke vardır. Bu ülkelerin, tümünün sosyal, siyasal ve ekonomik özelliklerinin incelenmesi olanağı çalışmanın kapsamını bir hayli aşacağından, bu ülkeler arasından en büyük yüzölçümüne ve nüfusa sahip olan beş ülke model olarak seçilmiştir. Bu ülkeler; Brezilya, Arjantin, Meksika, Kolombiya ve Şili'dir. Böylece, toplam yirmi milyon kilometrekarelik ve dört yüz milyon nüfusluk bir alanın, seçtiğimiz örneklem alanı ile on beş milyon kilometrekarelik ve üç yüz yirmi milyon nüfusluk kısmı ele alınmış olacaktır.

1. Sosyal yapı

Sosyal yapı incelemesinde ilk ele alınacak olan ülke Brezilya olacaktır. Brezilya, yaklaşık olarak yüz elli dört milyonluk büyük bir nüfusa sahiptir. Sosyal bünyesi bakımından çok büyük farklılıklar söz konusudur. Güney kesimleri daha fazla sanayileşmiş ve gelişmiştir. Güney kesimleri siyasal bakımdan da ağırlığa sahiptir. Kuzey ve Kuzeydoğu kesimleri ise kırsal bölgeler olup, daha ziyade aristokratlaşmıştır. Böylece sosyal yapıda belli başlı iki temel ayrım vardır: Kuzey ve Kuzeydoğudaki geleneksel ziraat ile uğraşan aristokrat sınıf ve güneydeki sanayileşmiş burjuva sınıfı. Nüfus artış hızı çok fazladır. Nüfusun %62'sini beyazlar, %11'ini zenciler %27'sini ise yerli Kızılderililer oluşturmaktadır. Brezilya, uzun yıllar Portekiz'in sömürgesi olmuştur. Halkın büyük çoğunluğu Katolik Hristiyan'dır. Eğitim düzeyi düşüktür. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı özellikle kırsal yerlerde çok yüksektir. Halkın en önem verdiği şeyler müzik ve futboldur.⁴⁰²

Benzer sosyal özellikler Arjantin'de de mevcuttur. Nüfusun büyük kısmı şehirlerde oturmaktadır. Halkın yüzde doksanı Katolik Hristiyan'dır. Dili İspanyolca'dır. Arjantin Latin Amerika ülkeleri içinde çok farklı bir konumdadır. Her şeyden önce, Arjantin halkının hemen hepsi Avrupa asıllıdır. Son yıllardaki ortalama nüfus artışı ABD ile aynıdır. Latin Amerika'nın birçok kısımlarında olan nüfus

⁴⁰² [http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney Amerika/Brezilya](http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Brezilya), s.3.

patlaması Arjantin'de yoktur. Ayrıca okur-yazar seviyesi çok yüksektir. Eğitim düzeyi de yüksektir. Kültürel alanda da diğer Latin Amerika ülkelerinin çok ilersindedir. Böylece Latin Amerika ülkeleri içinde en ileri düzeyde olanın Arjantin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴⁰³

Meksika, yeni ve eski dünya halklarının birbiriyle karışmasından meydana gelmiştir. Nüfusun %15'ini beyazlar, %25'ini yerliler ve %60'ını ise melezler oluşturur. Dünyanın en yüksek nüfus artışı oranlarından birine sahiptir: %3,4. Yüksek nüfus artış oranı yüzünden çok genç bir nüfusa sahiptir. Nüfusun %46'sı on beş yaşın altındadır. Yerli nüfus çoğunlukla kırsal alanlarda yaşar. Her yıl yüz binlerce kişi ABD'ye kaçak işçi olarak çalışmaya gider. Öyle ki Birleşik Devletlerdeki kaçak işçilerin üçte ikisi Meksikalıdır.⁴⁰⁴

Kolombiya halkının da büyük çoğunluğu melezlerden oluşmaktadır: %68. Geri kalanı ise, %20 Beyazlar, %7 Kızılderililer ve %5 Zencilerden oluşur. Resmi dil İspanyolca'dır. Nüfusun çoğunluğu Katolik Hristiyan'dır. Okur-yazar oranı yüksektir.⁴⁰⁵ Nüfusun büyük kısmı ülkenin batısında toplanmıştır. Nüfus artış hızı yüksektir. Kilisenin ve sol örgütlerin karşı çıkması yüzünden nüfus planlamasında başarı sağlanamamaktadır.⁴⁰⁶ Gelir dağılımında adaletsizlik oldukça yüksek düzeydedir. Kentlerde çok küçük bir azınlık evlerde yaşar. Geri kalanı gecekonduarda yaşamaktadır.⁴⁰⁷

Şili, yaklaşık on dört milyonluk bir nüfusa sahiptir. Nüfusun büyük çoğunluğu şehirlerde yaşar. Halkın %66'sı melez, %25'i İspanyol ve %5'i yerlilerden oluşur. Resmi dil İspanyolca'dır. Nüfusun %95'i Katolik Hristiyan'dır. Okuma-yazma oranı ve eğitim düzeyi yüksektir.⁴⁰⁸

Böylelikle, Latin Amerika ülkelerinin sosyal yapısını şu şekilde özetlemek olanaklıdır: Eğitim seviyeleri ve okur-yazar oranı çok yüksek değildir. Eğitim düzeyi ve okur-yazar oranının en yüksek olduğu ülke Arjantin'dir. Dinleri Hristiyanlığın Katolik mezhebidir. Konuşulan resmi diller İspanyolca ve Portekizce'dir. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları çok fazladır. Nüfus artış hızı –Arjantin dışında- yüksektir.

⁴⁰³ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Arjantin, s.3.

⁴⁰⁴ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Kuzey_Amerika/Meksika, s.4.

⁴⁰⁵ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Kolombiya, s.2.

⁴⁰⁶ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.278.

⁴⁰⁷ Eduardo Galeano, Çev: Atilla Tokatlı-Roza Hamken, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, Alan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s.294.

⁴⁰⁸ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Şili, s.2.

Nüfusun büyük çoğunluğunu melezler oluşturur. Avrupalılar ve yerliler nüfusun geri kalanını oluşturur. Ancak Arjantin'de nüfusun tamamına yakını Avrupalılar oluşturur. Şehirde yaşayan nüfus oranı da yüksektir.

2. Siyasal Yapı

Latin Amerika ülkelerinin siyasal özellikleri, sosyal yapıların incelediği yöntemle ele alınacaktır. Önce örneklem alanı olarak seçilen ülkelerin siyasal yapılarını incelenecek, sonra tüm Latin Amerika ülkeleri için geçerli olacak genellemelere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Brezilya 1500'lü yıllarda Portekizliler tarafından keşfedilmiştir. İlk yerleşim alanları yine Portekizliler tarafından kurulmuştur. Brezilya, 1822 yılına kadar Portekiz Sömürgesi olarak kalmıştır. 1822'de başlattığı bağımsızlık mücadelesinde başarı sağlamış ve aynı yıl bağımsızlığını ilan etmiştir. 1824'te ise liberal bir anayasa kabul etmiştir. Siyasal birliğini temin etmesi ve dünya ülkeleri tarafından tanınması ise 1914'te gerçekleşmiştir. Ancak siyasal birliğin sağlanması siyasal istikrarı sağlamamıştır. Sık sık yapılan anayasa değişiklikleri ve askeri darbeler nedeniyle bugün bile siyasal bir istikrardan söz etmek mümkün değildir.⁴⁰⁹ Brezilya'da Federal bir yönetim vardır. Yirmi iki eyaletten oluşmaktadır. Yönetim şekli Cumhuriyet, rejimi ise Başkanlık sistemidir.⁴¹⁰ Ordu ve Kilise siyasal hayata en çok hakim olan aktörlerdir. Ordu, iktidardır. Kilise ise muhalefet. Demokratik açılımlar olsa da gerçek bir demokrasinin varlığından söz etmek zordur.⁴¹¹

Benzer siyasal argümanlara sahip olsa da Latin Amerika ülkelerinin en demokratik olanı Arjantin'dir. Arjantin'e ilk koloniler 1536'da, İspanyollar tarafından kuruldu. Bağımsızlığını ise 1812 yılında elde etti. Ancak o da Brezilya gibi siyasal çalkantılar içinde kalmıştır. 1819'dan bu yana kırk altı devlet başkanından sadece ikisi askeri darbesiz, görevinden seçimi kaybetmek suretiyle ayrılmıştır. 1930'dan bu yana hiçbir sivil irade altı seneden fazla görevde kalamamıştır.⁴¹² Arjantin de Brezilya gibi Federal bir yapıya sahiptir. Yirmi üç eyalet ve bir federal bölgeden oluşur. Başkanlık sistemi, anayasal açıdan, en fazla Arjantin'de Birleşik Devletlerin Başkanlık sistemine benzer. Fakat uygulamada Latin Amerika ülkelerine mahsus

⁴⁰⁹ [http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney Amerika/Brezilya](http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Brezilya), s.1.

⁴¹⁰ [http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney Amerika/Brezilya](http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Brezilya), s.4.

⁴¹¹ Galeano, a.g.e., s.282.

⁴¹² [http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney Amerika/Arjantin](http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Arjantin), s.1.

olan bir uygulamalar nedeniyle devlet idarecilerinin elinde değişiklikler göstermiştir.⁴¹³

Meksika, tarihi çok öncelere dayanan tek Latin Amerika ülkesidir. M.Ö. birinci yüzyılda çok gelişmiş bir yerleşim yeri olarak kurulmuştur. Bu yerleşim daha sonra Maya İmparatorluğu'na dönüştü. 1430'larda ise Aztekler bir İmparatorluk kurdular. Meksika'nın yerli İmparatorlukları 1519 yılına kadar varlığını korumuştur. Bu tarihte başlayan İspanyol istilası 17. yüzyılın sonuna kadar devam etti. Bu dönemde İspanyollarca başlatılan insan kıyımının tarihte benzerine az rastlanır. Öyle ki 1519'da yirmi beş milyon olarak tahmin edilen yerli nüfus, 1650'lerde bir buçuk milyona düşmüştür. Meksikalılar bu duruma 1819 yılına kadar dayandı ve bu tarihte İspanyolları kovmak ve bağımsızlığını sağlamak için harekete geçti. 1824 yılında da bağımsızlıklarını kazandılar.⁴¹⁴ Meksika federal bir cumhuriyettir. Başkanlık sistemi ile idare edilir. Başkan en çok bir dönem için seçilir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi geçerlidir. Ancak bu özellikler anayasada kalmış ve uygulamada farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Siyasal güç büyük yetkilere sahip başkanın elinde toplanmıştır. Ayrıca, başkan bir dönem için seçildiği halde fiilen kendinden sonra başkan olacak kişiyi belirlemektedir. Siyasal faaliyetler halka yakın gözükmeyle birlikte, halkın siyasal hayata ilgisi çok düşük düzeydedir. Siyasal hayatın en çarpıcı unsuru Kurucu İhtilalci Partidir (PRI). PRI hemen hemen tüm seçimleri kazanır ve düzenli olarak başkanlık ve kongre seçimlerinde oyların yüzde doksandan fazlasını alır.⁴¹⁵

Kolombiya toprakları da 16. yüzyılda İspanyollar tarafından bulunmuş ve sömürge haline getirilmiştir. Askeri darbeler açısından Latin Amerika ülkeleri içinde istisna teşkil eder. Bugünkü Kolombiya 1830 yılında kurulmuştur. Bu tarihte Panamada Kolombiya sınırları içinde yer alıyordu. Ancak ABD, burada bir kanal açmak istemiş ve bu isteği Kolombiya tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine ABD, çıkarttığı karışıklıklarla Panamayı Kolombiya'dan ayırmış ve yapay bir devlet kurmuştur. 1903 yılında gerçekleşen bu olaylar sonucu Kolombiya'nın bugünkü sınırları çizilmiştir. Kolombiya'nın da siyasal hayatına Meksika'da olduğu gibi iki parti egemendir: Muhafazakar parti ve liberal parti. Bu iki hakim siyasal parti, kimi zaman bir araya gelip Milli Cephe denilen bir sistem kurmuşlar ve iktidarı aralarında paylaşmışlardır. Bunların en önemlisi 1958'de başlayan ve 1978'de sona eren Milli

⁴¹³ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Arjantin, s.4.

⁴¹⁴ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Kuzey_Amerika/Meksika, s.1.

⁴¹⁵ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Kuzey_Amerika/Meksika, s.4.

Cepheidir. Liberal parti, ticaret ve sanayi ile uğraşan burjuva sınıfından oluşurken, Muhafazakâr Parti, toprak aristokratlarından oluşmaktadır.⁴¹⁶

Şili, 1536 yılında İspanyollar tarafından fethedilmiştir. Bu tarihe kadar İknaların İdaresinde kalmıştır. 1810 yılına kadar İspanyol sömürgesi olmuş, bu tarihten sonra bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. 1818 yılında da bağımsızlığını kazanmıştır. Fakat diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi hem siyasal çalkantılar hem ABD yakasını bırakmamıştır. 1970 yılında Latin Amerika'da ilk olarak sosyalist Alanda Marksist bir devlet başkanı oldu. İktidarı üç yıl sürdü ve 1973 yılında askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırıldı. Askeri İdare 1983 yılına kadar sürdü. Bu dönemde, Pinochet'in 1989 yılına kadar devlet başkanı olması kabul edildi.⁴¹⁷ Birleşik Devletler tarafından desteklenen Pinochet tam bir diktatörlük rejimi kurdu. Pinochet, başkanlığı 1989'da devredip Genel Kurmay Başkanlığı görevine dönmüş olsa da siyasal istikrarsızlık bugün bile varlığını devam ettirmektedir.

Görüldüğü gibi Latin Amerika ülkelerinin siyasal yapıları pek çok ortak niteliğe sahiptir. Bu ortak nitelik bazıları tarihsel kökene sahiptir. Örneğin bu ülkelerin birçoğu tarihlerinde belli bir dönem Batı Avrupa ülkelerinin sömürgesi olmuşlardır. Sömürgesi oldukları ülkeler bile aynıdır: İspanya ve Portekiz. Yine büyük bir kısmı İspanya ve Portekiz'in kurduğu kolonilerle ortaya çıkmıştır. Brezilya, Arjantin ve Kolombiya gibi. Ancak bu ülkelerde, sömürge olmadan önce yaşayan çok sayıda yerli halklar mevcuttur. Ama bunlar Meksika gibi istisnalar dışında bir devlet nizamında yaşamıyorlardı. Denilebilir ki Latin Amerika ülkelerinde bir yerli kültür, kendilerine has kültür daima mevcut olmuştur. Diğer yandan Koloniler tarafından dayatılan bir Batı Kültürü de vardır. İşte Latin Amerika ülkelerinin siyasal yaşamında ilk göze çarpan bu yerli kültür ile Batı kültürünün çatışmasının argümanlarıdır. Bu argümanlardan en önemlisi ise siyasal alandaki istikrarsızlıktır. Diğer bir argüman ise siyasal gelişmenin siyasal değişmeyi desteklememesidir. Ya da alt yapı değişiminin üst yapı değişimini desteklememesidir. Bu iki siyasal özellik, yani siyasal gelişmenin siyasal değişmeyi desteklememesi ve siyasal değişiminin siyasal gelişmeden bağımsız olması ile siyasal istikrarsızlık birbirini devamlı tetikler bir hal almıştır.

⁴¹⁶ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.277-290.

⁴¹⁷ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Şili, s.1.

Batı Avrupa'dan ithal edilen siyasal kurumlar, mevcut kurumlar ve yapılarla hiçbir zaman uyuşmamıştır. Eğitim düzeyinin çok düşük ve ekonomik gelişmenin çok geri olduğu bu ülkeler demokrasiyi ne anlayabilmiş ne de uygulayabilmişlerdir. Bu açıdan Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri karşılaştırıldığında bir çok benzerliğin olduğu görülmektedir. Bu noktada Latin Amerika ülkeleri iki yola başvurmuşlardır : İlk olarak ithal ettikleri ya da ithal ettirildikleri siyasal rejimi fiiliyatta kendi yapılarına adapte ederek uygulamışlardır ve başkanlık rejimini dejenere etmekle suçlanmışlardır. İkinci olarak karşılaştıkları siyasal bunalımları bir dış ülkenin, özellikle ABD'nin, sözde hakemliği ile çözmeye çalışmışlardır. Bu ise, mevcut bunalımları daha da derinleştirmiştir. Varılan nokta ise, darbeler ve ABD tarafından desteklenen askeri diktatörlükler olmuştur. Şili bu konuda iyi bir örnektir. Bu ülkelerin diğer siyasal özellikleri ise Federal bir idari yapıya sahip olmaları ve çoğunun siyasal yaşamında hakim iki siyasal partinin olmasıdır.

Peki Latin Amerika ülkelerinin siyasal yaşamları üzerindeki kara bulutlar dağılacak mıdır? Kısa bir vadede böyle bir şey söz konusu gözükmemektedir. Latin Amerikanın siyasal açıdan gelişmiş Batı Avrupa veya ABD ülkeleri düzeyine erişebilmesi için başkanlık sisteminden vazgeçmesi gerekmekte midir? Buna da kesinlikle hayır cevabını verebiliriz. Çünkü sorun başkanlık sisteminin uygulanmasında değildir. Bu ülkelerdeki sorun, birbirinden bağımsız olarak gelişen alt yapı ve üst yapı kurumlarındadır. Alt yapı ve üst yapı kurumlarındaki bu mevcut çatışma sürdüğü sürece sistemin adının ya da ne olduğunun önemi yoktur. Benzer sorunlar, bu ülkeler parlamenter sisteme sahip olsa da yaşanacaktır. Bu durum kurumsallaşmamış her ülkede söz konusu olabilecektir.

3. Ekonomik Yapı

Latin Amerika ülkeleri denilince, belki de akla ilk gelen bozuk ekonomik yapılarıdır. Gerçekten de bu ülkelerdeki bozuk ve az gelişmiş ekonomik yapılar kronikleşmiş bir hal almıştır ve dikkat çekici bir biçimde birbirine benzemektedirler.

İlk olarak Brezilyayı ele alacak olursak binli yüzelere ulaşmış enflasyon oranları dikkatimizi çekecektir. Brezilya sanayisinin gelişmiş olmasına rağmen bir tarım ülkesidir. Ancak yine de gıda ihtiyacının bir kısmını dışardan ithal etmektedir. Sanayi önemli düzeylere ulaşmış ve tarımdaki ihracatını geçmiştir. Brezilyanın en önemli ihraç ürünleri Demir-Çelik, orman ürünleri, Pamuk ve Kahvedir.⁴¹⁸ Ülkedeki

⁴¹⁸ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Brezilya, s.4.

gelir ve servet dağılımı inanılmaz boyutta çarpıktır. Kişi başına gayri safi hasıla 1700 dolar civarındadır.⁴¹⁹

Arjantin ekonomisi de tarıma dayalıdır. Ancak kişi başına milli gelirin en yüksek olduğu Latin Amerika ülkesi Arjantin'dir. Yine Latin Amerika ülkeleri arasında en çok petrol çıkaran ülkelerden biridir. Toprakların ancak %13'ü tarıma elverişlidir. Sanayi ise iki dünya savaşı arasındaki dönemde gelişmiştir.⁴²⁰ Kişi başına milli gelir yaklaşık 2000 dolardır. Arjantin, yabancı yatırımcılar için önemli bir ülkedir. Çünkü Uluslararası Para Fonu (İMF) ile yapılan anlaşmalar sonucu gümrük duvarları düşürülmüş, devlet kuruluşları özelleştirilmiş ve yabancı yatırımcılara önemli kolaylıklar sağlanmıştır. Milli para birimi "peso"da dolara endekslenmiştir. Ancak son on yıldır IMF ile hazırlanan programlar çerçevesinde uygulanan serbest piyasa politikaları Arjantin ekonomisini düze çıkarmaya yetmemiştir. Arjantin'de pek çok şirket, IMF ile hazırlanan programın uygulamaları sonucu iflas etmişlerdir. Bu yüzden IMF programları son yıllarda gerek Arjantin'de, gerekse tüm dünyada tartışılır olmuştur.⁴²¹ Arjantin'de 1998'de baş gösteren ekonomik kriz 2001'de öyle bir noktaya ulaştı ki, Arjantin yüz otuz iki milyar dolarlık dış borcunu ödeyemeyeceğini ilan etti. Aynı dönemde peso %18 oranında devüle edilmiştir. İşsizlik ise %20'leri aşmıştır. Bankaların zararı on altı milyar doların üzerindeydi.⁴²² Arjantin'deki ekonomik krizin nedenini Neo-Liberal politikalarda ve sermaye hareketlerinin serbestleştirmesinde arayanlar da vardır. Hatta uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının toplumsal çöküntüye sebep olduğu ileri sürülmektedir.⁴²³

Benzer ekonomik yapı Meksika'da da mevcuttur. Özellikle Meksika'daki büyük nüfus artış oranı ülke ekonomisine çok olumsuz bir yönde tesir etmektedir. Gelir dağılımında büyük adaletsizlikler söz konusudur. Sanayi işçileri, tarım işçilerinden beş misli gelire sahiptir. Sanayi, büyük ölçüde yer altı zenginliklerinin işlenmesine dayanmaktadır. Çelik üretimi sanayi için önemli rol oynamaktadır. Gümüş üretiminde dünya ikincisidir. Tüm bu sanayi ürünleri için ABD, en önemli

⁴¹⁹ Galeano, a.g.e., s.280.

⁴²⁰ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Arjantin, s.4.

⁴²¹ Lawrence McGuire, Çev: Kenan Erçel, Arjantin: İlerici İktisatçılardan Kafa Karıştırıcı Öyküler, Birikim Dergisi, Sayı:154, Şubat, 2002, s.41.

⁴²² A.Erinç Yelden, Neo Liberalizmin Gözde Ekonomisi Arjantin Çökerken, Birikim Dergisi, Sayı:154, Şubat, 2002, s.24.

⁴²³ Galip L. Yalman/Pınar Bedirhanoglu, Neo Liberalizmin Açmazları ya da Arjantin Fiyaskosunu Tartışmanın Önemi, Birikim Dergisi, Sayı:154, Şubat, 2002, s.18.

alıcıdır. İhracatın %60'dan fazlası bu ülkeye yapılmaktadır. Meksika'da ithalat ve ihracat dengesizliği son derece yüksektir. Bu da Ticaret açığına yol açmaktadır.⁴²⁴

Kolombiya'nın bir numaralı sorunu işsizliktir. İşsizlik kadar önemli diğer bir sorun ise toprak reformu sorunudur. Uygulanan toprak reformu programları sınırlı kalmış ve beklenen sonuçları verememiştir. Topraksız aile sayısı bir milyonun üzerindedir. Tarımda makineleşme, kırsal alanlardan şehirlere göç ve hızlı nüfus artışı işsizliği daha da arttırmaktadır.⁴²⁵

Son olarak ele alacağımız ülke, Şili'dir. Şili ekonomisi, esas itibarıyla madencilığe dayanmaktadır. Maden ürünleri ihracatı, toplam ihracatın yüzde seksen'den fazlasını oluşturur. Diğer önemli ihraç ürünü ise, orman ürünleridir. Şili en fazla ABD ile ticaret yapmaktadır. Tarımda makineleşme yetersiz durumdadır. Gerek orman ürünlerini gerekse madenleri işleyip yarı mamul durumunda yüksek fiyata satamadığı için, bu ürünleri oldukça düşük fiyattan satmaktadır. Ayrıca, bu ürünlerin elde ediliş maliyeti de çok yüksektir.⁴²⁶

Latin Amerika ülkelerinde görülen en önemli ekonomik nitelikler bu ülkelerdeki yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarıdır. Diğer önemli özellikleri ise, ekonomik açıdan IMF ye ve onun vereceği kredilere bağımlı olmalarıdır. Ayrıca dış ticaret alanında ise ABD'ye bağımlıdırlar. Çünkü bu ülkelerin coğrafi konumlarının özellikleri nedeniyle ihracatta en önemli müşterileri ABD'dir.

ABD'nin bu ülkelerin ekonomileri üzerinde yaptığı etkilere ilişkin çeşitli teoriler vardır. Bu teorilerden biri, ABD'nin IMF aracılığıyla Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerini etkisi altına almasına ilişkindir. Bu teoriye göre, ABD ilk önce bu ülkelerin Mali ve Finans piyasalarına etki edip Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerinde kriz yaratmaktadır. Daha sonra krizden çıkmak isteyen ülkeye IMF aracılığıyla kendi ekonomik çıkarlarına göre bir program uygulamaktadır. Bu programı uygulayan ülke ekonomisi krizden çıkamamaktadır. Bu arada ABD'li yatırımcılar bu ülkelerdeki madencilik gibi kilit sektörleri ele geçirip buradaki ürünleri çok ucuz fiyata ABD'ye ihraç etmektedir. Ucuza hammadde sağlayan ABD'nin ise uluslararası ticarete rekabetçi gücü artmaktadır. Diğer bir teoriye göre ise, ABD, ülke ekonomisini krize itmeden, bu ülkede siyasal kriz yaratmaktadır. Siyasal krizin çözümünü ise krize sebep olan tarafların birini destekleyerek kendisi

⁴²⁴ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Kuzey_Amerika/Meksika, s.5.

⁴²⁵ Gürbüz, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, s.278.

⁴²⁶ http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney_Amerika/Şili, s.3.,

gerçekleştirmektedir. Karşılığında ise kilit sektörlerden çeşitli ekonomik imtiyazlar sağlamaktadır.

Bölüm içersinde başkanlık sisteminin uygulandığı ülkeler her yönüyle anlatılmaya çalışılmıştır. Başkanlık sistemi uygulanması istenilen ülkelerin özellikleri ile karşılaştırma fırsatı yaratabilmek için başkanlık sistemi uygulanan ülkelerin siyasal yapılarının yanında sosyal ve ekonomik yapıları da incelenmiştir

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL YAPI

Bu bölümde Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve siyasal yapı ele alınacaktır. Bu incelemeye Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısını başkanlık sistemi uygulanan Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Latin Amerika ülkelerinin sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarıyla karşılaştırma imkanı ortaya çıkacaktır. Bu imkan, başkanlık sisteminin, Türkiye'de uygulanabilirliği konusunda bir fikir oluşmasına yardımcı olacaktır. Ancak, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısını tümüyle ortaya koymak çalışmanın kapsamının çok üzerindedir. Ayrıca çalışmanın böyle bir amacı da bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmada Türkiye'nin, sosyal, ekonomik ve siyasal yapısının sadece ana hatları ortaya konulmuştur. Başkanlık sisteminin sosyal, ekonomik ve siyasal yapıya uygunluğunun belirlenmesinde bu ana öğeler yeterli olacaktır.

I. Türkiye'de Sosyal Yapı

Sosyal yapı bir çok öğeden meydana gelmektedir. Bu öğelerin tamamını ele almak çalışmanın kapsamını ve amacını dışındadır. Bu yüzden sosyal yapıyı oluşturan belli başlı öğeler üzerinde durulacaktır. Ancak günümüz Türkiye'sinin sosyal yapısını incelemeden önce Türkiye'de sosyal yapının temelleri üzerinde durmak ve Osmanlı toplum düzenini ortaya koymak yerinde olacaktır.

A. Türkiye'de Sosyal Yapının Temelleri ve Osmanlı Toplum Düzeni

1. 17.Yüzyıla Kadar Osmanlı Toplum Düzeni

Türkiye'nin bugünkü sosyal yapısını anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısını bilmek gerekmektedir. Çünkü modern Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı olarak görülebilir. Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı olarak görmeyenlerin ise en azından Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir çok yapısal özelliğini Türkiye Cumhuriyeti'ne miras bıraktığını kabul ettikleri ortadadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı dört gruptan oluşmaktaydı. Birinci grup "Askeri" denilen gruptur. İkinci grup "ilmiye" grubudur. Bu iki grup da padişahın temsilcileri olarak görev almıştır. Padişah ise Allah'ın temsilcisi olarak

kabul edilmiştir. Padişahın temsilcisi olan bu gruplar, yöneticileri, din adamlarını ve silahlı kuvvetleri kapsamıştır. Bunlar üretim etkinliklerine katılmayan ve vergi ödemeyen grup olarak sosyal yapıda yer almışlardır. Üçüncü grup tüccar ve zanaatkâr grubudur. Dördüncü grup ise köylülerdir. Bu iki gruba “reaya” denilmiştir. Reaya üretim etkinliği yapar ve vergi öderdi. Bütün bu grupları iki genel sınıf içinde ifade etmek olanaklıdır: askeri (yönetenler) sınıf ve reaya (yönetilenler).⁴²⁷

Padişah mutlak yöneticiydi. Yetkisi kuramsal olarak Allah’tan geliyordu. Uygulamada ise bürokrasiye dayanıyordu. Osmanlı bürokratik sınıfı, devlet hizmetinde yetiştirilmek üzere ailelerinden alınan “gayri Müslim” çocuklarının eğitilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunların oluşturduğu Osmanlı bürokrasisinin bu yüzden toplumdaki etnik, ekonomik veya toplumsal bir kesimle özdeşimi bulunmamaktaydı. Bürokrasinin temel işlevi, toplumsal ekonomik ve siyasal düzeni korumak ve sürdürmektir. Padişahın çevresindeki bu yönetici sınıf, toplumdaki tüm gruplardan bağımsız olduğu için yetkileri de tartışılmazdı.

Sultan uyrukları üzerinde tam bir denetime sahipti. Bu denetim, merkezdeki bürokraside çalışanları da kapsıyordu. Böylece, Padişahın iktidarı güçlü bir merkezi bürokrasiye karşı da korunmuş olmaktadır.⁴²⁸

Osmanlı Toplum yapısı çok büyük ölçüde toprak düzenine dayanmaktaydı. Osmanlı toplumunun temel diğeri olan toprak düzeni, “Tımar” sistemine dayanıyordu. Tımar sistemi, askeri-yönetimsel düzenle, toprak düzeni arasındaki bağı oluşturunuyordu. Bu sistem bir çok yarar sağlıyordu. Her şeyden önce devlet, tımar sahipleri aracılığı ile üretimi denetliyordu. İkinci olarak, tımar sistemi sayesinde, devlet, İmparatorluğun en uzak köşelerine bile hakimdi. Tımar sisteminin bir diğeri yararı, merkezi iktidara karşı belirebilecek rakipleri önlemesindeydi. Çünkü bu sistemde, tımar sahipleri toprağın mülkiyeti üzerinde söz sahibi değillerdi. Yalnızca devletin topraklarını kullanma hakkına sahiptiler. Bunun karşılığında ise merkezi iktidara askeri hizmetlerde bulunuyorlardı. Böylece ordu, üretici bir güç haline de gelmiş oluyordu. Ancak Tımar sisteminin bazı sakıncalı yanları da bulunmaktaydı. Bu sakıncalar özellikle, Osmanlı İmparatorluğu gücünü kaybetmeye başlayınca ortaya çıkmıştır. İmparatorluk gücünü kaybetmeye başlayınca bazı Tımar

⁴²⁷ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitapevi, 21. basım, İstanbul, 1999, s.56.

⁴²⁸ y.a.g.e., s.57.

sahipleri merkezi iktidarın gücü ve denetimine karşı çıkmaya başlamış Feodaliteye doğru bir gelişme göstermiştir.⁴²⁹

Osmanlı Toprak sisteminin iki temel özelliği yani devlet denetimi ve mülkiyeti, Osmanlı toplum yapısının biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı toprak sisteminde devlet mülkiyeti esas, özel mülkiyet ise istisnadır. Böyle ortak mülkiyetin olduğu bir sistemde ise, bireysel davranışlar son derece sınırlıdır.⁴³⁰ Bu çerçevede Osmanlı'da, toprak sistemi ya da ekonomik sistemle dengeli ve örtüşen bir sosyal yapı bulunduğu söylenebilir. Ortak mülkiyete dayalı bir ekonomik sistemde, ancak "Cemaatçi" bir toplum yapısı söz konusu olabilmıştır. Cemaatçi toplum yapısında bireyler ferdiyetçi düşüncelerle hareket edememektedirler. Para kazanma hırsı da sınırlı olmaktadır.⁴³¹

Devlet, reaya ya toprak emekçilerini bağrında toplayan apayrı bir sınıf olarak bakmaktadır. Reaya denilen bu sınıf, tüccar ve toprağa bağlı köylülerden oluşmaktadır. Kişinin bir toprak parçasına bağlanması, onun ve onun soyundan gelenlerin durumunu da belirlemektedir. Toprağın kendi tasarrufunda bulunması durumu dışında, reayanın toprağını bırakıp gitmesine izin verilmemektedir. Reaya ya miras yoluyla ya da "tapu" adlı bir vergi ödeyerek toprağın tasarruf hakkına sahip olabilmektedir. Miras hakkı ise babadan oğla geçmektedir.⁴³² Reayanın en önemi yükümlülüklerinden biri toprağın artık ürününü devlete vermek zorunda olmasıdır. Devletin hizmet ve faaliyetlerine katılmak da reayanın yükümlülükleri arasındadır. Reaya durumunu iyiye doğru değiştirememekte ve başka bir sosyal sınıfa geçememektedir. Ancak, kırsal nüfusun fazla olduğu yerlerdeki topraksız reaya, vergisini ödemeye devam etmek şartıyla başka bir yere gitme hakkına sahiptir. Reaya bu durumda Askeri sınıfa geçmek güç olduğundan şehirlere gidip ticaretle uğraşabilmektedir.⁴³³

Ticari faaliyetlerde de devletin geniş denetimi altındadır. Kâr her zaman ikinci plandadır. İlk planda devlet ihtiyaçlarının karşılanması yer almaktadır. Ticaretle uğraşan şehirli sınıf, devlet memuru gibi görülmektedir. Kâr resmen tanınmamış

⁴²⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.57.

⁴³⁰ İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, 8. Basım, İstanbul, 1982, s.48.

⁴³¹ y. a.g.e., s.106.

⁴³² Stefanos Yerasimos, Çev: Babür Kuzucu, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan Tanzimata, Belge Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1986, s.180.

⁴³³ y. a.g.e., s.196.

olduğundan bir yandan sermaye birikiminin önüne geçilmiş, diğer yandan meşru olmayan yollardan ticaret gelişmiştir. Özel sermaye birikimi ancak devlet gölgesinde oluşabilmiştir. Özel kişilerin idarenin denetimindeki servet edinme devresine sızmaları genel anlamda “ihale” diye adlandırılan sistemle mümkün olmuştur. Her türlü kazanç, ihale yoluyla devredilebilmekteydi.⁴³⁴ Dış ticaret genellikle batılıların elindeydi. Böylece şehirli sınıf için çok sınırlı bir yaşam alanı söz konusu olmuştur. Zamanla iç ticaret devletin eline geçmiş ve şehirlerdeki esnaf ve zanaatkarlar varlıklarını koruma mücadelesine düşmüşlerdir. Şehirli kır halkını ilgilendiren vergilerden muaftır ve toprağı ekip biçmemek şartıyla tımar sisteminin dışında kalmaktadırlar. Bu yüzden şehirdeki arazi ve gayri menkuller tam mülkiyete açıktır.⁴³⁵

Avrupa ile Osmanlı düzeni arasındaki en önemli fark, Osmanlı düzeninde varolan çok güçlü merkezi iktidardır. Güçlü merkezi iktidar bir yandan siyasal denetimi gerçekleştirirken diğer yandan üretim ve dağıtımı yakından denetlemektedir. Yerel yönetimin bütün sorumlularını atamak ve onları görevden almak yine padişahın mutlak yetkileri arasındaydı. Bu yetki tımar sahipleri üzerinde merkezi iktidarın kesin hakimiyetini sağlamaktaydı. Diğer yandan tımar sahibi, sadece toprağı kullanma hakkına sahipti. Miras olarak da bu hakkı oğluna devredebilmekteydi. Tımar sahibi, toprak üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkına sahip değildi. Tımar sahibi, tımarı üç yıl üst üste ekmezse, tımar ondan alınır ve bir başka kimseye verilirdi. Ayrıca tımar sahibi, savaş zamanı gerekli sayıda asker sağlamaz ise, yine tımar elinden alınırdı. Reaya, ortaçağlarda Avrupa’da görülen köle’den çok farklı bir görüntü içindeydi. Yalnızca toprağı bağılıydı. Tımar sahibine herhangi bir bağılılığı söz konusu değildi. Reaya’nın genel refahını sağlamak, devletin sorumluluğundaydı.⁴³⁶

Osmanlı toplumunda reaya arasında bir sınıf bilinci gelişmemiştir. Reayanın sınıf bilincine kavuşmamasının en önemli nedeni, tımar sahiplerinin kendilerine her konuda önderlik etmesidir. Reaya, merkezi iktidara karşı ayaklanmak için bile, tımar sahibinin kendisine önderlik etmesini beklerdi. Ayrıca, Reaya’nın toprak üzerinde mülkiyet hakkının olmaması da sınıf bilincinin ortaya çıkmamasında önemli bir etkidir. Osmanlı toplumunun, üretim etkinliklerine bağılı sınıflardan

⁴³⁴ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan Tanzimata, s.271.

⁴³⁵ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan Tanzimata, s.267.

⁴³⁶ Kongar, 21. yüzyılda Türkiye, s.59.

oluşan bir topluma dönüşmesini engelleyen bir diğer etken ise, Osmanlı Devletinin iç siyasetiydi. Bu siyaset, devletin toplum yapısını değişmez tutma isteği doğrultusunda biçimlenmiştir. Devletin amacı, toplumun geleneksel örgütlenmesinin değişmesini önlemek olmuştur. Avrupa'da olduğu gibi sınıfsal yapı devleti değil, devlet sınıfsal yapıyı şekillendirmiştir. Tüm artı değer devlet tarafından alınarak sermaye birikiminin önüne geçilmiştir. Sınıf bilincinin ortaya çıkması böylece daha da imkansız hale gelmiştir.⁴³⁷

Özel mülkiyetin istisna olduğu ve sınıf bilincinin olmadığı bu toplumsal yapıda, toplumun temel niteliği "cemaatçi" bir yapı sergilemiştir. Bu cemaatçi yapıda maddi yanı ağır basmayan, kanaatkâr ve itaatkâr bir birey tipi ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu insan tipi her türlü bireysel ve ferdiyetçi düşünceden de arınmış bir yapıdaydı. Böylece Osmanlı ekonomik düzeni ile toplumsal yapısı birbiriyle özdeş bir nitelik göstermiştir.⁴³⁸

Görüldüğü gibi, Osmanlı toplum yapısı, Avrupa'nın toplum yapısından oldukça farklı ve kendine has özellikler göstermektedir. Osmanlı toplum yapısına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa, genel nitelikleri şu şekilde belirtebiliriz: Oldukça güçlü bir merkezi iktidar ve bu merkezi iktidarın emrinde çok güçlü bir bürokratik sınıf. Diğer yanda ise toprağa bağlı reaya bulunmaktadır. Ancak Osmanlı toplum yapısının en önemli özelliği, toplum yapısının tamamen toprak düzenine göre şekillenmiş olmasıdır. Bu şekillenmede mülkiyet hakkı oldukça sınırlı ve sermaye birikimi yok denecek kadar azdır. Yine bu şekillenme sonucu sınıf bilinci oluşmamış ve cemaatçi bir toplum ortaya çıkmıştır. Aslında alt yapı olan ekonominin üst yapı olan siyasal ve toplumsal düzeni belirlediğini öne süren siyasal görüşleri kabul edecek olursak, bu oldukça mantıklı bir yapılanma olarak gözükmektedir. Diğer yünden bu düzenin özellikle 17. yüzyıldan itibaren bozulmaya ve çözülmeye başladığı da bir gerçektir.

2. 17.Yüzyıl Sonrası Osmanlı Toplum Düzeni

Avrupa'da 16. yüzyılda oluşmaya başlayan tarihsel koşullar, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin görülmemiş bir sıçrama yaparak tüm doğu medeniyetlerini tehdit etmesine yol açmıştır. Avrupa'da 15. yüzyılda büyümeye başlayan sermaye ve zorladığı teknik gelişmeler derebeylik düzenini temelinden sarsmış, kilisenin baskısı hafiflemiş ve toplumlar bu tutucu güçlerin etkisinden kurtuldukları oranda ilerlemeye

⁴³⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.58.

⁴³⁸ Cem, a.g.e., s.106.

başlamışlardır. Bu gelişmelerle birlikte şehirleşme hareketleri de hızlanmıştır.⁴³⁹ Burjuva yeni ve güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa devletlerinde meydana gelen bu gelişmelerden Osmanlı İmparatorluğu olumsuz yönde etkilenmiştir. Anadolu ticari önemini kaybetmiş, fetihler durma noktasına gelmiştir. Ekonomik alanda meydana gelen bu olumsuzluklar hemen toprak düzeninin bozulmasına ve ekonomik yapıyla özdeş toplumsal yapıda çözümlere neden olmuştur.

Çağın en büyük üretim aracı olan toprağın devlet mülkiyetinde bulunması tımar sisteminin, tımar sistemi ise Osmanlı sosyal yapısının temel taşıdır. Toprak mülkiyeti rejiminin bozulmasının en önemli nedeni, devletin özellikle 17. yüzyılda kendini hissettiren ekonomik daralma sonucunda ortaya çıkan paraya olan ihtiyacıdır. Devlet paraya olan ihtiyacı sonucu, daha önce bürokratik sınıfa asker sağlama karşılığı tahsis ettiği arazileri işadamlarına kiralamaya başlamıştır. Bunun en önemli sonucu, mültezimlerin zenginleşmesi, bürokratik sınıfın ortadan kalkmaya başlaması olmuştur. Köylü ise, yatırdığı paradan mümkün olan en çok kârı çıkarma amacındaki mültezimin insafına terkedilmiştir.⁴⁴⁰ İhmal edilen ve yoksullaşan köylüler tefecilerin ellerine düşmüş ve çoğu kez topraktan tamamen kovulmuşlardır. Toprakları kiralayan mültezimler, zaman içinde bu topraklara tamamen el koymuş ve birleşerek “Ayan” adı verilen aristokratik bir sınıf meydana getirmişlerdir.⁴⁴¹ Böylece sistem, açıkça feodal biçime dönüşmüş olmaktadır.

Bu dönüşüm içinde “memlûke” denilen özel mülkiyete konu toprak miktarında önemli artışlar meydana gelmiştir.⁴⁴² Bu feodal düzenin tescili ise Sened-i İttifakla gerçekleşti. Sened-i İttifak, tımar düzeninin bozulmasıyla denetimi zayıflayan devletin yeniden merkezileştirilmesi yolundaki son çırpınışlardır.⁴⁴³ Toprak sistemindeki bozulmanın yol açtığı diğer yıkıcı etkiler tarımsal üretimde düşüş ve ordunun gerilemesidir. Gelecek yılları düşünmeden toprağı sömüren mültezimler, tarımsal verimliliğin düşmesine neden olmuştur. Diğer yandan ordunun asker ihtiyacının karşılanamaması nedeniyle profesyonel orduya geçilmiştir. Bu da devletin mali yükünü arttırmıştır. Ayrıca ordu, siyasal ve sosyal yaşamda başlı başına bir unsur haline gelmiştir. Toprak sisteminin bozulmasının sosyal yapıdaki diğer bir etkisi Celali İsyanlarıdır. Mültezimler tarafından ağır vergiler altında ezilen ya da

⁴³⁹ Cem, a.g.e., s.141.

⁴⁴⁰ Cem, a.g.e., s.156.

⁴⁴¹ Bernard Lewis, Çev: Metin Kırıatlı, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 5. Basım, Ankara, 1993, s.33.

⁴⁴² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.62.

⁴⁴³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.65.

toprağından kovulan işsiz halk yığınlarının başlattığı bu isyanlar, sosyal yapıda önemli bozulmalara neden olmuştur.⁴⁴⁴

Bu gelişmeler sonucunda reaya bir ölçüde sınıf bilinci kazanma sürecine girer gibi olmuştur. Toprak üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkması ve ticaret merkezi niteliği kazanan kentlere doğru başlayan göç, bu sürece katkıda bulunan öğelerdir. Kentlere göçün başlamasıyla, bürokratik merkez niteliğindeki kentler, ticari merkez görünümüne kavuşmaya başlamıştır. Ayrıca dış ticaretin gelişmesi ve özellikle Batı'nın etkisine girmesi büyük kentleri yabancı ülkelerin denetimindeki ticaret merkezleri haline getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda kentli nüfus önem kazanırken, bu nüfus "ara sınıf"ların temelini oluşturmuştur. Bu ara sınıf bürokrat sınıf ile reaya arasında yer almıştır. Ara sınıf ayanlar, yerel liderler, toprak ağaları, esnaf, zanaatkar ve ulema'dan oluşmaktaydı. Reaya sınıfı da oldukça nitelik değiştirmiştir. Artık reaya, ücretli işçi sınıfı ve küçük toprak sahiplerini de kapsamaktadır.

Ancak ara sınıf olarak ifade edilen bu sınıfları Avrupa'daki burjuva sınıfıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü Osmanlı'da üretim biçimi hala değişmiş değildir. Bu yüzden ara sınıfların Avrupa'daki burjuva sınıfların karşılığı olarak düşünmek için daha çok erkendir.⁴⁴⁵ Yine ara sınıfların güçsüzlüğü nedeniyle yönetici sınıfın önderliği devam etmiştir. Ancak yönetici sınıfı daha en başından ara sınıfı kendi iktidarı için tehdit olarak görmüş ve alt sınıfı yani reayayı, ara sınıflara karşı desteklemiştir. Diğer yandan yönetici sınıf ara sınıfların güçsüzlüğü nedeniyle çözülme sürecine giren imparatorluğu kurtarma görev ve rolünü üstlenmiştir. Batılılaşma çalışmaları içindeki Osmanlı bürokrasisinin konumu, üstlenilen görev ve rolün gereği olmuştur.⁴⁴⁶

Osmanlı yönetici sınıfının, ara sınıflara temkinli yaklaşması karşılık bulmuş, bürokratik sınıf devamlı ara sınıfla çekişme halinde olmuştur. Bu çekişme 19.. yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir. Bürokratik sınıfın liderliğini yürüttüğü Batılılaşma çabalarına ara sınıfın bazen açık bazen örtülü olarak tavır alması ve desteklememesi, iki sınıf arasındaki çekişmenin ürünü olarak belirmiştir.

Toprak mülkiyetinin devlet egemenliğinden ağa egemenliğine geçmesinin sonucunda Anadolu'nun "İleri köy formasyonu" artık bozulmuştur. Eskiden mutlu, düzenli ve güvenli bir yaşam düzeyine sahip köylüler, feodal düzene geçişle birlikte geri kalmış bir toplumsal yapının parçaları olarak yoksulluk içinde varlıklarını

⁴⁴⁴ Bkz., Cem, a.g.e., s.160.

⁴⁴⁵ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.63.

⁴⁴⁶ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.64.

günümüze dek sürdürmüşlerdir.⁴⁴⁷ Mültezimler ve Celali isyanları arasında can ve mal güvenliği kalmayan köylüler yollardan ve ovalardan uzak, dağlık ve ormanlık bölgelere çekilerek, topraklarını da bırakıp göçebe bir hayata yönelmişlerdir. Devlet adına karşılarına çıkanlardan adeta kaçarak kapalı üretim şartlarında yaşamışlardır.⁴⁴⁸ Zorbalık, devlet gücünü arkasına alma, rüşvet ve borçlandırma yollarıyla arazinin önemli bir kısmı dere beyler ve toprak ağaları elinde toplanmıştır. Öyle ki 1913 yılında kabaca derlenen ve güvenilirliğinden emin olamadığımız bir vesikaya göre tarıma açık arazilerin %65'i, çiftçi ailelerin %5'ini oluşturan derebeyi ve toprak ağalarının elinde toplanmıştır.⁴⁴⁹

Toprak düzeninin bozulmasından önce, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların Türklerden sosyal ve ekonomik şartlar bakımından bir farkı yoktur. Ancak toprak düzeninin bozulmasıyla ve özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla azınlıklar büyük evrim geçirmiştir. Askerlik yapmayan ve yönetici olamayan azınlıklar ticaretle uğraşıyordu. Özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla özellikle şehirlerde zengin bir gayri Müslim tebaa ortaya çıkmıştır. Bu gayri Müslim tebaa içinde özellikle de Rumlar zengin bir burjuva sınıfı haline gelmiştir. Zengin gayri Müslim azınlık içinde Ermeniler ve Museviler Rumlardan sonra gelmekteydi. Bu hristiyan burjuvazisi daima Türk burjuvazisinin aleyhine gelişmiştir. Türk burjuvazisi yabancılar tarafından korunan azınlıkların rekabetine direnecek güçte değildi. Özellikle 19. yy'.da tanınan ticari imtiyazlar (1838 Ticaret Antlaşması gibi) Türkleri sanayi ve ticari hayattan tamamen uzaklaştırmıştır. Türkler toprak mülkiyetine sığınmışlardır. Şehirde kalanlar ise esnaflıkla uğraşmış ya da küçük memuriyetlerde görev alarak çıkar yol bulmaya çalışmışlardır.⁴⁵⁰ Şehirde yaşayan Türkler bu yüzden tepeden tırnağa Hristiyanlık ve Avrupa düşmanı kesilmişler, Avrupa'dan gelen her türlü yeniliğe tepki duyar hale gelmişlerdir.⁴⁵¹

Osmanlı Toplumsal yapısı 17. yüzyıla kadar mevcut niteliklerini korumayı başarmıştır. Özellikle toplumsal yapının temel dayanağı olan toprak sistemi 17. yüzyıla kadar başarıyla uygulandı. Ancak bir dizi tarihsel gelişmeye bağlı olarak –ki bunların en önemlisi batı uygarlığının inanılmaz bir gelişme içersine girmesidir- ilk önce toprak düzeni uygulamalarından tavizler verilmeye başlanmıştır. Daha sonra ise toplumsal düzende çözümler baş göstermiştir. Osmanlı toprak sisteminin ve

⁴⁴⁷ Cem, a.g.e., s.198.

⁴⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yayınevi, 1. cilt, İstanbul, 1982, s.175.

⁴⁴⁹ y.a.g.e., s.187.

⁴⁵⁰ Stefanos Yerasimos, Çev: Babür Kuzucu, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimattan I. Dünya Savaşına, Belge Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1987, s.15.

⁴⁵¹ y.a.g.e., s.25.

toplumsal yapısındaki çözölme bir takım tarihsel gelişmeye bağı olduğı kadar, toprak düzeninin ve toplumun iç yapısıyla da ilgilidir. Çünkü bu öyle bir yapıdır ki, değışikliklere ve yeniliklere son derece kapalıdır. Diğere bir deyişle statükocudur ve esnek değıildir. Bu sebeptendir ki Batı dünyasındaki çok önemli gelişmelerin etkilerini absorbe edememiştir.

Toplumsal yapı 20. yüzyılın başlarında şöyle bir görünüm sergilemekteydi: Bir yanda toprakları ellerinden zorbalıkla alınmış ya da mültezimler tarafından topraklarından kovulup dağlara çekilmiş ya da şehirlere akın etmiş kıtlık ve işsizlikle boğuşan reaya, diğere yanda toplumsal yapıdaki lider konumunu sürdürmeye çalışan ve bu yüzden imparatorluğu kurtarma rolünü üstlenmiş bürokrat sınıf ve bu iki sınıfın arasında ise toprak ağaları, feodal beyler, şehirli halk ve özellikle Rumlardan oluşan azınlıklar bulunmaktadır. Bu toplumsal görünüm içersinde en çok dikkati çeken ara sınıfın özellikle toprak ağaları ve feodal beyler ile bürokratik sınıf arasındaki çekişmedir. Bu çekişmeden sıyrılan ve gittikçe güçlenen ise gayrimüslim azınlıklar olmuştur. Bu azınlıklar, şehirlerdeki ticari ve sanayi yaşamın tümüne hakim olmuşlardır. Şehirdeki Türklere çok az bir ticari faaliyet alanı kalmıştır.

Görüldüğü gibi kırsal alan bir avuç derebeyin, şehirler ise bir avuç gayrimüslim azınlığın kontrolündeydi. Böyle bir yapıda Türk Köylüleri ve şehirde yaşayan halk toplumsal düzende söz sahibi olmaktan çok uzakta, varlığını koruma çabasına düşmüş bir yaşam tarzı benimsemiştir. İşte altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısının geldiğı son nokta, son görünümü ve Cumhuriyet Türkiye'sine bıraktığı miras budur.

B. Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Yapı

1. Türk İhtilali ve Sosyal Yapı

Cumhuriyet Türkiye'sinin 1923'te kurulmasıyla birlikte yeni bir toplum yaratma çabaları da başlamıştır. Böyle bir toplumun ihtiyaç duyduğu en önemli öğelerden biri ulus bilincinin oluşturulmasıydı. Çünkü, imparatorluk içinde yaklaşık altı yüzyıl yaşamış toplum, ulus düşüncesine oldukça yabancıydı.

Yeni toplumsal yapının bir diğere özelliğı, yönetici sınıfı ile ara sınıfların işbirliğidir. İlk olarak Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal'in sivil ve askeri bürokrasisi ile ara sınıfı oluşturan ayan, eşraf ve ulema arasında bir işbirliği söz konusu olmuştur. Bu, yüzyıllardır açık ya da kapalı bir biçimde yönetici sınıfla

çekişme içinde olan ara sınıflar için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Çünkü yönetici sınıfına katılabilmeleri için, sivil ve askeri bürokrasi ile işbirliği içinde olmak sağlam bir yol olarak görünüyordu. Bu sebeple ulusal bağımsızlık savaşının temel mali desteği bu sınıflardan gelmiştir.⁴⁵² Böylece, ayan ve eşraf ile yönetici sınıf arasındaki birliğe dayalı bu yaklaşım, yeni kurulan Türkiye Devletinin toplumsal yapısını belirleyecektir.

Ancak Türk İhtilali bu ittifakın ürünü değildir. Bu devrim, Osmanlı İmparatorluğunun yönetici sınıfı içindeki bir kesimin düzenli ve tutarlı çabalarıyla gerçekleşmiştir. Atatürk de yeni bir sınıf içinden çıkmış ya da yeni bir sınıfın lideri değildir. Osmanlının askeri bürokrat sınıfından çıkmış ve bu sınıfa liderlik etmiştir. Türk ihtilalinin Avrupa'daki örnekleri gibi burjuvazinin liderliğinde gerçekleştiğini söylemek olanaklı değildir. Türk ihtilalinin dolayısıyla Atatürk'ün karşılaştığı en önemli sorunlardan biri şüphesiz budur. Hareket burjuva sınıfının desteğinden yoksundur. Çünkü o dönemde Anadolu'da, Avrupa'daki burjuva sınıfı gücünde bir burjuvazi bulunmuyordu. Bu durum Türk ihtilalinin önündeki diğer bir zorluğa işaret eder: Türk ihtilalinin ekonomik ve toplumsal temeli yok denecek kadar zayıftır. Bu bağlamda, Türk ihtilalinin, üst yapı araçları kullanılarak bir toplumda altyapısal değişimler yaratma yönteminin en güzel örneği olduğu söylenebilir.⁴⁵³

Türk ihtilali sosyal alanda bir değişikliğe neden olmuş değildir. Azınlığın mutluluğu çoğunluğun yoksulluğu pahasına devam etmiştir. Köylü üzerindeki sömürü güçlenerek devam etmiştir. Etkin bir toprak reformu bir türlü yapılamamıştır.⁴⁵⁴

Eşraf, sosyal yapıdaki ağırlığını yeni devlette de korumuştur . Çünkü milli mücadelede yönetici sınıfın en önemli dayanağı olmuştur. Türk ihtilalinde eşrafın rolü iki yönlü olmuştur. Birincisi, harekete mali destek sağlamışlardır. İkincisi ise, köylüler üzerindeki otoritelerini kullanarak köylünün savaşa katılmasını sağlamışlardır. Bu yüzden ki yeni düzenin nimetlerinden faydalanma hakkını ede etmişlerdir. Örneğin bir toprak reformuna gidilememiştir. Diğer yandan malını mülkünü bırakıp kaçan Rum ve Ermenilerin topraklarını işgal etmişler ve yönetici sınıf sesini çıkartamamıştır. Aynı şekilde nüfus mübadelesi sonucu gelen göçmenlere altı yüz bin hektar toprak dağıtılmıştır. Göçmenler verimsiz ve balçık içindeki bu toprakları verimli hale getirir getirmez eşraf bunlara el koymaya

⁴⁵² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.103.

⁴⁵³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.103.

⁴⁵⁴ Cem, a.g.e., s.276.

başlamıştır.⁴⁵⁵ İki örnekte de dikkat çeken nokta, zorbalıkla toprağa eşraf tarafından el konulmasının Osmanlıya mahsus olmadığı ve aynı düzenin üstelik daha sistemli bir biçimde yeni Türkiye devletinde de devam etmiş olduğudur. Eşraf yeni düzenin nimetlerinden bolca faydalanmıştır. Tarım kredileri ve büyük çiftliklerin olduğu bölgelere döşenen demiryolu hatları, hükümet tarafından eşrafa sunulan iki önemli nimettir.⁴⁵⁶

Yeni düzenin ikinci büyük dayanağı Tüccardır. Ayrıca tüccar, Bağımsızlık mücadelesinin en gönülsüz destekleyicisi olmuştur. Çünkü, “paranın milliyeti olmaz” deyişini doğrular nitelikte, tüccar için müşterinin Türk ya da başka bir milletten kimse olmasının önemi olmamıştır. Uşak civarı tüccarlarının ellerinde kalan zahireyi satacak kimse bulamamış, bu yüzden Yunan askerini davulla karşılamış oldukları Ege’de anlatıla gelen bir hikayedir. Eşrafa tanılan ayrıcalıklar aynen tüccarlara da tanınmıştır. Milli burjuvazi sanayi yatırımlarına yönlendirilmek istenmiştir. Ancak onlar, azınlıkların terk etmesiyle sahipsiz kalan dış ticaret alanına yönelmişlerdir. Uluslararası alanda ise aradıklarını bulamamışlardır. Uluslararası sermaye, milli burjuvaziye muhatap olarak ancak 1950’lerde kabul etmeye başlamıştır. Böylece milli burjuvaziye kılavuzluk eden devlet yani kamu sermayesi olmuştur.⁴⁵⁷

Kapitalist birikimin ancak eşraf, tüccar ve milli burjuvazi üzerinden olacağına inanan bürokrat sınıf bu birikimin aracı olarak devleti görmüşlerdir. Belli başlı mekanizmalar aracılığı ile devlet hazinesi özel şirketlere aktarılmıştır. Bu mekanizmaların en çok kullanılanları yarı özel yarı kamu kuruluşlar olarak meydana getirilen bankalar ve tekellerdir. Bürokratlar da bu yağmadan her zaman paylarını almışlardır. Devlet, kapitalizmi geliştirme yolunda bütçeden her yıl açık vermiştir. Bu bütçe açıklarının dolaylı vergilerle kapatılma yoluna gidildiğinden, fatura işçi ve köylüye yüklenmiştir.⁴⁵⁸

Milli burjuvaziye güçlendirmenin tüm yükü köylü ve işçi sınıfına binmiştir. Temel ihtiyaç maddelerinden alınan vergilerle bütçe açıkları kapatılmaya çalışılmıştır. Yeni Türk devletinde köylü sınıfının durumunda bir değişme olmamıştır. Ancak işçi sınıfı sayısında bir artış olmuştur. İşçi sınıfı üzerindeki sömürünün, bu

⁴⁵⁵ Cem, a.g.e., s.279.

⁴⁵⁶ Stefanos Yerasimos, Çev: Babür Kuzucu, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, Belge Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 1992, s.86-89.

⁴⁵⁷ y.a.g.e., s.89.

⁴⁵⁸ y.a.g.e., s.94.

sınıfta sosyal patlamalara yol açmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Grev, lokavt ve sendikal faaliyetler yasaklanmıştır.⁴⁵⁹

Türkiye’de burjuvazi iki temel süreç ile ortaya çıkmıştır. Birinci süreç sermaye birikimi yoludur. İkinci süreç ise montaj sanayi biçiminde ortaya çıkan bir sanayileşme şeklinde olmuştur. Bu iki yol ile ortaya çıkan burjuvazi çok kabaca dört ana gruptan oluşmuştur: tarım kapitalistleri, ticaret kesimi, küçük imalatçı ve büyük sanayiciler. Tarım kapitalistleri, çağdaş üretim teknikleri kullanarak üretim yapan toprak ağalarıdır. Toprakları üzerinde pamuk gibi sanayi ürünleri yetiştirirler. Ticaret kesimi ise iç ticaret yanında dış ticaretle de uğraşır ve ağırlıklı olarak yabancı şirketlerin Türkiye’deki temsilciliklerini yaparlar. Küçük imalatçılar, kısa zamanda ortaya çıkmış ve çok uzun ömürlü olmayan şirketlerden oluşuyordu. Büyük sanayiciler ise çok büyük sanayi işletmelerine ve çeşitli mali kurumlara sahiptirler. Bugün dahi burjuva sınıfının çekirdeği bu yapıyı korumaktadır.⁴⁶⁰

Özetle Cumhuriyet Türkiye’si Osmanlılardan devir alınan yapı üzerine kurulmuştur. Çünkü Türk İhtilali ya da kurtuluş mücadelesi, desteğini bu yapının elemanlarından almıştır. Bu ihtilal anti-emperyalist ve batıdır. Kalkınmanın motoru güçlü bir burjuva sınıfının oluşturulmasında görülmüştür. Sözü edilen güçlü burjuva sınıfı bürokratların ve yerel eşrafın ittifakı sonucu oluşturuldu.⁴⁶¹ Atatürk yönetiminin ileri kanadını meydana getiren bürokratlar, memleketi çevre saran tutucu eşraf örgütünü kırmak, geriliğin büyük sebebi olan sosyal yapıyı yıkmak yolunu seçmemişlerdir. Seçtikleri yol, eşrafın köylü üzerinde kurmuş olduğu zorunlu nüfuzdan yararlanmak, onun aracılığı ile onu iktidara ortak ederek ülkeyi idare etmek olmuştur.⁴⁶² Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılından 1945 yılına kadar uzanan ilk döneminde rejim, bürokrasi, büyük burjuvazi ve eşraf üçgene dayanmaktadır. Bürokratlar, şehir büyük burjuvazisine sermaye araçlarını, büyük arazi sahiplerine ise topraklarını çoğaltma yollarını sağlamıştır. Bu sayede iktidarını korumayı bilmiştir. Bu üçlü ittifakın ötesinde işçiler ve köylüler aslında doğrudan doğruya kendilerini sömüren sınıflara bağlıdırlar. Devlet işçiden ve köylüden

⁴⁵⁹ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, s.97.

⁴⁶⁰ Kongar, 21. yüzyılda Türkiye, s.620.

⁴⁶¹ Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitapevi, 7. Basım, İstanbul, 1999, s.328.

⁴⁶² Cem, a.g.e., s.281.

gelebilecek her türlü hareketi baskı altına almıştır. Bu tablo, aynı zamanda Milli burjuvazi denemesinin içinde gerçekleştiği çerçevenin ifadesi olmaktadır.⁴⁶³

2. 1945 Sonrası Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler Paralelinde Sosyal Yapı

Türk siyasal hayatında çok partili yaşama geçişle birlikte Türk toplumu da geleneksel düzenin köklü ve kapalı bağlılığından serbest hareket eden ve devlet idaresine katılan vatandaşların modern topluluğuna geçiş dönemine girmiştir. Sosyal göstergelerde de çok büyük değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Nüfus, şehirleşme ve okur-yazar oranları hızlı bir artış içine girmiştir. Çok büyük bir şehirli nüfus ortaya çıktı. Şehirli nüfusun çok büyük rakamlara ulaşmasıyla birlikte toplumsal yapının görünümü de değişmeye başladı.⁴⁶⁴

Türkiye Cumhuriyet dönemi ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalist bir yapılanma içine girmiştir. Kapitalizm, ekonomik yaşam üzerine olduğu kadar sosyal yapı üzerine de etkili olmuştur. Sosyal yapıda değişim iki alanda olmuştur: Sosyal sınıflar üzerinde değişim ve sosyal yapıyı oluşturan öğeler üzerindeki değişim

Kır ve şehir kesimi arasındaki farklılıklar tüm ülkelerin sosyal yapılarında bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de kır ve şehir arası farklılıklar üst düzeydedir. Adeta kır ve şehir dünyası arasında uçurumlar vardır. Üstelik bu farklılıklar sadece sosyal yapıya ilişkin değildir. Siyasal, ekonomik, etik, etnik ve dini alanda da çok farklı yapılar kırsal alan ve şehirlerde karşımıza çıkmaktadır. Düşünce alanında ise topyekün bir karşıtlık Türk Siyasal ve Sosyal yaşamına adeta damgasını vurmuştur: Şehirler batılılaşma alanına yön verir ve zemin hazırlarken, kırsal alan batılılaşmaya karşı duyulan şikayetlerin ve hoşnutsuzluğun odak noktasını oluşturmuştur. Bu düşünüş yapısının temelleri Osmanlı İmparatorluğu’nda atılmıştır. Yukarıdaki kısımda anlattığımız gibi, Osmanlı sosyal yapısındaki bir çok unsurla birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde ve 1945’ten sonraki dönemlerinde varlığını aynen korumuştur. Ancak özellikle 1950’lerden sonra, kırsal alandaki yapılarda çözülme kaçınılmaz olmuştur.⁴⁶⁵

⁴⁶³ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye:Dünya Savaşından 1971’e, s.103.

⁴⁶⁴ Lewis, a.g.e., s.309.

⁴⁶⁵ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, s.320.

Failler herkesin mülkiyet sahibi olduğu ve hiç kimsenin egemen ekonomik bir durum kazanamadığı küçük mülkiyete dayalı köylerde de, diğer kırsal alanlara oranla daha yavaşta olsa bir hareketlilik gözlenmiştir. Bu köyler yollardan uzak ve ormanlık-dağlık yerlerde kurulmuştur. Kapalı bir üretim yapıları vardır. Ürettikleri kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Küçük mülkiyete dayalı köylerin kapitalist ekonomiyle temasa geçmeleri çoğunlukla devletin zoruyla ve çok yavaş bir biçimde olmuştur. Devlet, toprak dağıtarak bu köyleri sisteme entegre etmek istedi. Ancak, köylüler bu toprakları kabul etmek istemediler. Bu sebeple büyük toprak sahiplerinin bu topraklara el koyması zor olmadı. Bu yüzden küçük mülkiyet yok olma sürecine girmiştir. Toprak mülkiyetinin belli ellerde toplandığı büyük toprak mülkiyetine dayalı köylerde ise kapitalist birikime yönelme görülmüştür. Tarımda makineleşme bu durumu daha da tetikler. Ancak makinelerin kullanılmadığı ve verimi düşük toprakların, büyük toprak sahipleri tarafından köylülere terk edildiği de görülmüştür. Asıl değişiklik büyük toprak sahiplerinin artık şehirlerde yaşamaya başlamasıdır. Böylece büyük toprak sahiplerinin himayeci konumu sona ermiştir. Bu da bilinçlenmeye elverişli bir ortam yaratmıştır. Ancak bu bilinçlenme gerçekleşmemiştir.⁴⁶⁶

Sonuçta, tarımdaki kapitalist dönüşüm devletin desteğiyle başlamış ve gelişmiştir. Tarımdaki eski egemen güçler, yeni bir kapitalist sınıf meydana getirmiş ve yönetici sınıfla gerek anlaşarak gerek onlara rağmen ülke yönetimine katılmışlardır. Bu durum tarımdaki gelişmeleri engellemiş, Osmanlı geleneği çizgisine geri dönmüştür. Örneğin devletçi-seçkinler tarafından üzerinde çok durulan toprak reformu bir türlü uygulamaya konulamamıştır. Durumlarında bir iyileşme olmayan köylülerin genç cumhuriyetin siyasal ve kültürel devrimlerine temkinli yaklaşımları hatta bu siyasal ve kültürel devrimleri benimsememeleri son derece doğaldır. Öte yandan Tarımda makineleşmeyle birlikte tarım sektöründe çok büyük bir işgücü atıl kaldı ve bu işgücü şehirlere akmaya başladı. Tarımdaki kapitalist gelişme, köylülerin ekonomik durumlarında bir değişmeye yol açmasa da göreceli olarak siyasal bilinçlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kırsal alanda yaşayan halkın, siyasal katılımı oldukça artmıştır. Bu konuda belirteceğimiz son husus, tarımdaki derebeyi benzeri yarı feodal ilişkilerin artık varlığını yitirmek üzere oluşudur. Aslında bu durum genç cumhuriyetin çok kısa sürede hedeflediği bir olguydu. Ancak bu durum, 1980'li yılların sonlarında gerçekleşebildi.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Bkz., Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971'e, s.364-389.

⁴⁶⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.615.

Türkiye’de şehir ağı, ülkenin üç veya dört en büyük şehir merkeziyle sonuçlanan bir kademeleşme olarak belirir. Bunlardan İstanbul tek başına ülkedeki sınai, ticari ve mali faaliyetlerin çoğunluğunu kendinde toplar. Ankara ise ülkenin siyasal merkezidir. İzmir ihracat üssü olarak ön plana çıkarken, Adana tarım merkezidir. Şehir ağı kademeleşmesinin ikinci büyük halkası, bölgesel şehir merkezleri, oradan giderek de mahalli pazarlardır. Buralar, tüketim mallarının bölgesel dağıtımına girdiği ve bölgedeki hammaddelerin kendinde toparlandığı halkalardır. Kısaca, şehirdeki kademeleşme bir yandan işlenmiş malların dağıtımını öte yandan tarım kesiminden gelen hammaddelerin bir araya toplanmasını sağlayan bir ağ olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁸

Tarımda makineleşmeye geçişle şehirlere büyük nüfus göçleri olduğunu belirtmiştik. Ancak şehirlerdeki sanayileşme tarımdaki makineleşmenin gerisinde kaldığı için, şehirler göçmen iş gücünü emmekte yetersiz kalmıştır. 1960 ve 1970 arası, sanayileşme hızı sadece yüzde yedi iken, şehirleşme hızı yüzde on sekiz dolaylarındadır. Aradaki büyük fark, şehir lümpen proletaryasını oluşturmuştur. Şehirlerdeki sanayileşme hızının şehirleşme hızından düşük olmasının diğer bir sonucu ise çarpık kentleşme ve gecekondulaşma olmuştur.⁴⁶⁹

Sosyal sınıf mücadelesi, 1950’lerden sonra kırsal alandan iyice şehirlere kaymıştır. Çünkü kırsal alandaki burjuva da artık şehirlerde yaşar ve faaliyet gösterir olmuştur. 1950’lerden sonra yabancı sermayenin Türkiye’ye ilgisinin artmasıyla birlikte büyük burjuva sınıfı için yeni faaliyet alanları doğmuştur. Yerli burjuvazi, yabancı sermayenin Türkiye’deki aracısı ve temsilcisi haline gelmiştir. Bu dönemde görülen diğer bir gelişme ise kırsal alandan şehirlere yerleşen burjuvazi ile şehirlerde faaliyet gösteren sanayi ve ticaret burjuvazisi arasındaki çekişmedir. Kırsal alandan şehirlere yerleşen burjuvazi, sadece yerleşmekle kalmamış, kırsal alanda sağladığı sermaye birikimini yeni yatırım alanlarına yönlendirme çabasına girmişlerdir. Bu noktada şehirlerde faaliyet gösteren sanayi ve ticaret burjuvazisi ile rekabete girişmişlerdir. Sonuçta büyük burjuvazinin hayat düzeyiyle hem işçi sınıfının hem de köylülerin hayat düzeyi arasında daha ilk bakışta göze çarpan büyük zıtlık ve dengesizlik ortaya çıkmıştır. Bu zıtlık mali kaynakları yetersiz hükümet tarafından sosyal politikalarla giderilememiştir. O zaman da büyük burjuvazi, kitleleri baskı altında tutmakta bir tedbir olarak tutuculuğu ve dini gericiliği

⁴⁶⁸ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, s.389.

⁴⁶⁹ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, s.393.

kullanmıştır. Bu oyun kırsal alanda ve küçük Anadolu şehirlerinde tutmuştur. Ancak batı kültürünün iyice kök saldığı büyük şehirlerde bir etki sağlayamamıştır.⁴⁷⁰

Küçük burjuvazinin bir ara sınıf olarak en büyük özelliği, akışkanlığıdır. Bu sosyal sınıf, bir yandan işçi sınıfının saflarını çoğaltan unsurlar yaratırken diğer yandan üst sınıflara tırmanan kişiler yaratmaktadır. Küçük burjuva sınıfının sosyal çevresi şu unsurlardan meydana gelmektedir: Sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilen az ve orta gelirli kadrolar, küçük ve orta devlet memurları, küçük ticaret erbabı ve esnaf, küçük imalatçı ve sanayiciler. Küçük burjuva sınıfının belirleyici özelliklerinden birincisi, az önce belirtildiği gibi bu sınıfın akışkanlığıdır. İkincisi küçük burjuvazinin imkanlarının sınırlı oluşudur. Küçük burjuvazi mevcut sisteme karşı muhalif olamayacak derecede parçalı bir yapı sergilemektedir. Ancak ülke çapında bir bilinçlenmenin kaynağını da bu sınıf olmaktadır.⁴⁷¹

3. Sosyal Yapıyı Oluşturan Öğelerin Görünümleri

Türkiye’de toplumsal yapıyı oluşturan belli başlı öğelerin ; Nüfus, Kentleşme ve Aile’dir.

a) Nüfus

Bağımsızlık savaşının başında Türkiye nüfusu ve bu nüfusun özellikleri bir bağımsız değişken işlevi görmüşlerdir. Cumhuriyet sonrası dönemde ise nüfus ve nüfus özellikleri bağımlı değişken haline gelmişlerdir. Buna en güzel örnek düşük eğitim düzeyidir. Diğer yandan ortalama yaşam süresi yükselince, nüfus artışı da önemli bir sorun haline gelmiştir.⁴⁷²

Türkiye’de ilk resmi nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. 1927 nüfus sayımı sonucu Türkiye’de nüfusu yaklaşık on üç buçuk milyon kişi olarak çıkmıştır.⁴⁷³ 2000 yılında yapılan son nüfus sayımına göre ise nüfus yaklaşık altmış sekiz milyon kişidir. 1965-1970 arası dönem, nüfus artış hızının en yüksek olduğu yıllardır: %2,52. 2000 yılında bu oran %1,56'lara kadar gerilemiş durumdadır.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, s.400-410.

⁴⁷¹ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e, s.411-418.

⁴⁷² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.521.

⁴⁷³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.522.

⁴⁷⁴ <http://www.Dpt.gov.tr>.

Nüfusun %50,7'si erkek ve %49,3'ü kadındır. Yine %35'i 0-14 yaş, %61'i 15-64 yaş ve %4'ü 65 yaş üstündedir.⁴⁷⁵ Ortalama yaşam süresi ise 68,6 yıldır.⁴⁷⁶

Okullaşma oranları ise şöyledir: 1950 yılı itibariyle ilkokula giden çocukların oranı %69,5, Ortaokul %4,8, Lise ve dengi %5,2 ve Yükseköğretime gidenlerin oranı %1,3'tür. 2001 yılı itibariyle bu oranlar şöyledir: ilk ve Ortaokul %100,7, Lise ve dengi okul %64, Yükseköğretim %28'dir.⁴⁷⁷

Bu rakamlara bakarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Türkiye nüfusu oldukça genç bir nitelik taşır. Nüfus artışı, artış oranlarında düşüş olsa da devam etmektedir. Toplumun iş olanakları, nüfus miktarına ve nüfus artış hızına yetişememektedir. Halkın eğitim düzeyi düşüktür. Okur yazar oranı 1990 yılı rakamlarına göre %80 civarındadır.⁴⁷⁸

b) Kentleşme

Türkiye'de kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel özelliklerden biridir. Türkiye'de kentleşme olgusunun en ayırıcı özelliği, kentleşmenin sanayileşme süreci ile özdeş olmamasıdır. Kırsal alanlardaki yaşam koşullarının elverişsizliğinden doğan itici öğeler, kentleşme sürecini belirleyen en temel etken olmuştur. Bu itici öğelerin birincisi, tarımsal etkinliklerin düşük ekonomik verimliliğidir. Toprak dağılımındaki adaletsizlik diğer bir etkindir. Üçüncü olarak Türkiye'de ekilebilir toprakların sınırına ulaşılmıştır.⁴⁷⁹ Son olarak Tarımda makineleşme köyden kente göçte belirleyici diğer bir etkeni oluşturur.

Kentleşme sürecinde köylerin itici gücü önemli rol oynasa da, kentlerin de bir takım çekici öğelere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu öğelerin başında kentlerdeki iş olanaklarının ve ücretlerin yüksek oluşu gelir. İkinci olarak kentlerin sunduğu eğitim ve sağlık olanaklarıdır. Son olarak özellikle son yirmi yıldır söz konusu olan bir öğe de kentlerin sağladığı güvenli ortamdır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizden kentlere göç bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.524.

⁴⁷⁶ <http://www.Dpt.gov.tr>.

⁴⁷⁷ <http://www.Dpt.gov.tr>.

⁴⁷⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.542.

⁴⁷⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.550.

⁴⁸⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.553.

Türkiye’de kentleşme bir takım özel nitelikler taşımaktadır. Bunlardan birincisi kentleşmenin bölgelerarası değişik özellikler göstermesidir. Örneğin Marmara Bölgesi bir Avrupa ülkesi düzeyinde kentleşmişken, diğer bölgeler bu düzeyden oldukça geridir. İkinci olarak kentleşme iller bakımından da farklılık gösterir. Büyük kentler genellikle küçük kentlerden daha fazla gelişmektedir. Son olarak bazı kentler genel olarak nüfus yitirmektedir.⁴⁸¹

Kentlere göç ve burada doğan büyük konut gereksinimleri, meşru olanaklar dışında yeni bir olgu yaratmıştır: Gecekondu. Gecekondu, kırsal alanlardan kentlere göç eden kişiler, konut gereksinimlerini belediyenin, devletin ya da özel mülkiyetin söz konusu olduğu arsalar üzerine kendi konutlarını yaparak çözmeye çalışmışlardır. 1996 verilerine göre Türkiye’deki gecekondu sayısı iki milyon kadardır. Gecekondu nüfusunun kentsel nüfusa oranı ise yüzde otuz beş civarındadır.⁴⁸²

Kentleşmeyle ilgili anlatılanlar ışığında şu rakamlar verilebilir: 1927 yılı itibariyle toplam yaklaşık on üç buçuk milyon nüfusun yaklaşık üç buçuk milyonu kentlerde ve on milyonu kırsal alanda yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle kentlerin nüfus oranı %24, kırsal alanın %76’dır.⁴⁸³ 2000 yılına geldiğimizde ise toplam yaklaşık altmış sekiz milyon nüfusun kırk üç buçuk milyonu kentlerde, yirmi dört buçuk milyonu kırsal alanda yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle toplam nüfusun %63,7’si, kentlerde %36,3’ü kırsal alanda yaşamaktadır. Şehirleşme hızının en yüksek olduğu dönem %7,66 ile 1980-1985 yılları arasındır. 2001 yılı itibariyle bu oran %4,79’dur.⁴⁸⁴

Bu çözümler çerçevesinde varacağımız en önemli sonuçlardan biri Türkiye’nin bugününün ve geleceğinin, önemli ölçüde gecekondu nüfusu tarafından etkilendiği ve etkileneceğidir. Bu gecekondu, büyük toplumsal ve siyasal patlamalara yataklık yapmaktadır. Radikal siyasal unsurların beslendiği başlıca kaynak ise yine gecekondu olmaktadır.

⁴⁸¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.554.

⁴⁸² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.562.

⁴⁸³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.549.

⁴⁸⁴ <http://www.Dpt.gov.tr>.

c) Aile

Osmanlı toplumundaki geleneksel ataerkil geniş aile tipi, yeni Türkiye devletinin değiştirmeyi amaçladığı kurumlardan biridir. Diğer bir amaç ise kadının özgürlüğüne kavuşması, ekonomik, sosyal ve siyasal yasama katılımıdır.⁴⁸⁵Türkiye’de birçok kurumda görülen tepeden inme anlaşıp aile kurumunda da bulunmaktadır. Bu yüzden en sanayileşmiş bölgelerde bile çekirdek aile, geleneksel geniş ailenin işlevlerinden bir kısmını korumaktadır. Örneğin Ataerkil yapı, ailenin hakim unsuru olmaya devam etmektedir. Kadının toplum içindeki ikinci sınıf vatandaş kimliği değişmiş görünmemektedir.⁴⁸⁶ Diğer yandan, hızlı toplumsal ve ekonomik değişimler aile yapısı içinde anomik bir durum yaratmıştır. Buna köyden ya da küçük yerleşim yerlerinden özellikle batıdaki büyük kentlere göç sonrası karşılaşılan kültür şoklarını da ekleyebiliriz. Bu anomi hali ve kültür şokları neticesi aile bireyleri, kentlerin öteki yüzünü oluşturan gece hayatı, suç örgütleri ve uyuşturucu tuzakları karşısında savunmasız kalabilmişlerdir. Türkiye’deki sosyal yapı ile ilgili anlatılanlar ışığında bazı genellemelere ulaşılabilir. Bunlardan birincisi, toplumun üst yapı kurumlarıyla altyapısal değişkenleri arasındaki ilişkidir.

Devlet eliyle yapılan güdümler sonucu Türkiye’deki üst yapı kurumları toplumsal ve ekonomik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Üst yapı kurumları, toplumsal ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde ilgili sınıf ve gruplar arasındaki etkileşim ve çatışmalar sonucu ortaya çıkmadıkları için, biçimleri ve özleri arasındaki çelişkileri de birlikte getirmişlerdir. Demokrasi bunun en güzel örneklerinden biridir. Türkiye’de demokrasi, seçmenlere gerçek toplumsal ve ekonomik seçenekler sunmadığı için eleştirilmekte, anlamlı bir içerikten yoksun bir biçimi olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁸⁷Sosyal yapının ikinci bir niteliği, devletin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamdaki egemen rolüdür. Devlet, bu rolü Osmanlılardan devir almıştır. Türk ihtilali ile bu rol pekiştirilmiş, 1960 darbesi ile kurumsallaştırılmıştır. Devletin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki en önemli işlevi kapitalist sınıf yaratmaktır. Devlet bunda başarılı oldu ve kapitalist sınıf, önemli bir toplumsal güç olarak ortaya çıktı. Bu sınıf, 1950 yılından sonra iktidarı ele geçirdi. 1960 darbesiyle iktidarını kaybetse de sosyal yapı içerisinde gücünü arttırmaya devam etti.

⁴⁸⁵ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.585.

⁴⁸⁶ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.598.

⁴⁸⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.644-646.

1980'lerde ise iktidarı tekrar ele geçirmiştir.⁴⁸⁸Türkiye'de sosyal yapıdaki altyapı-üst yapı çelişkisinin bir sonucu olarak sınıf bilinci sorunu, sosyal yapının üçüncü bir özelliğini oluşturmaktadır. Pek çok örnekte, ilgili grup ve sınıflar kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulmuş olan kurumları ne benimsemişler ne de savunmuşlardır. Çünkü bu grup ve sınıflar, doğal toplumsal ve ekonomik gelişmeler içinde yeterli ölçüde deneyim kazanamamışlardır. Bu durumda herkesin bir sınıf ya da gruba bilinç aşlamaya kalkıştığı görülmüştür.

Doğal olarak bu aşılama, o kişinin çıkarları ve algı dünyası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Diğer yandan birçok kişi bilinç verici eğitime bel bağlamıştır. Bu beklenti karşısında Devlet boş durmamış, bilinç verici eğitim adına resmi ideoloji aşılama görevini üstlenmiştir. Devletin yetersiz kaldığı alanlarda ise siyasal İslami akımlar devreye girmiş, Kuran Kursları ve İmam Hatip Okulları ile kendilerine geniş bir toplumsal taban yaratmayı başarmışlardır.⁴⁸⁹Devletin sosyal, ekonomik ve siyasal yaşam üzerindeki sıkı denetiminin ve alt yapı-üst yapı arasındaki çelişkinin bir sonucu olarak toplumsal yapının bir diğer özelliği karşımıza çıkar: Çeşitli gruplar ve sınıflar arası çekişmelerde görülen hoşgörüsüzlük. Bu hoşgörüsüzlüğün sonucu olarak çeşitli gruplar ve sınıflar arası çekişmelerin çözümünde barışçı yolların kullanılması oldukça seyrek olarak başvurulmuş bir yöntem olmaktadır. Bu durumun iki nedeni vardır. İlk neden devletin bu tip sınıflar arası çekişmelere meydan vermeden sorunu kendi çözmesidir. Böylece, sınıflar çıkar çatışmaları söz konusu olduğunda nasıl davranmaları gerektiğini öğrenememişler, çözümü şiddete başvurmakta görmüşlerdir. Oysa bu çıkar çatışmalarının çözümünde kullanılacak pek çok barışçı yöntem bulunmaktadır. Parlamenter demokrasi ve toplu pazarlık bunlardan sadece ikisidir. Ancak bu kurumlarda tepeden inme olduğu için ne benimsenebilmiş ne de kullanması tercih edilmiştir. Bu da sınıflar arası hoşgörüsüzlüğün ikinci nedeni olmaktadır. Asıl ilginç olan ise, bu hoşgörüsüzlüğün ve şiddete yatkınlığın Türklerin temel ruhsal özelliği olduğunun ileri sürülmesidir. Ancak sorunun ruhsal değil, antropolojiyle ilgili olmadığı, bunlar Türkiye'yi geri kalmış bıraktıran güçlerin empozesi olduğu düşünülebilir. Diğer yandan bu yolla milliyetçi-şoven duyguların okşandığı da kesindir.

Nitekim, milliyetçi-şovenizm büyük kentlerin lümpen gençliği içinde bir değerdir ve bu duyguların okşanması politikacılara bir yandan oy olarak dönerken

⁴⁸⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.645.

⁴⁸⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.647.

diğer yandan "ya sev ya terk et" gibi sloganlarla toplumsal muhalefetin bastırılmasına hizmet etmektedir. Aslında sorun, toplumun açık çıkar çatışmalarına alışık olmamasının ve bu çatışmalar için barışçı yolların kullanılmasında yeterli deneyimin bulunmamasıyla ilgilidir.⁴⁹⁰ Türk toplumunun beşinci bir niteliği, devletin ideoloji aşıl原因 görevi ile yakından ilgilidir. Türkiye, toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme için Batı modelini örnek almıştır. Oysa çeşitli kurumlar için Batı'da değişik modeller ve gelişme aşamaları vardır. Bu yüzden herkes Batıyı kendine göre anlayıp yorumlamaktadır. Devlet bunun üzerine Batılılaşmayı da olurluna bırakmamış, kendisi batılılaşma ile ilgili ideolojisini dışardan aktarma ve toplumla aşılama yolunu seçmiştir. Bunun sonucu olarak, devlet içinde bazı kurumlar, Batılılaşmanın koruyuculuğu, Cumhuriyetin bekçiliği, laikliğin teminatı gibi söylemlerle toplumsal mühendisliğe soyunmuşlardır.⁴⁹¹

II. Türkiye'de Ekonomik Yapı

Türkiye'de sosyal yapının nasıl Osmanlı'dan gelen öğelere göre biçimlendiğini bir önceki kısımda ele alınmıştı. Ekonomik yapı da aynı sosyal yapı gibi Osmanlı ekonomik yapısından devir alınan öğeler üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomik yapısının temellerini Osmanlı ekonomik düzeninde bulunmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı ekonomik yapısını ele almak yerinde olacaktır.

A. Türkiye'de Ekonomik Yapının Temelleri ve Osmanlı Ekonomik Düzeni

1. 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Ekonomik Düzeni

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik düzeni kuruluşundan 17. yüzyıla kadar iki temel nitelik üzerinde varlığını sürdürmüştür: Her alanı kapsayan güçlü bir devletçilik uygulaması ve tek büyük üretim aracı olan toprakta devlet mülkiyetinin esas, özel mülkiyetin istisna oluşu. Bu iki temel ekonomik özellik aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapıyı da belirlemiştir.⁴⁹² Osmanlı ekonomik düzeni içersinde, devlet mülkiyetine dayanan topraklar ki bunlara "miri topraklar" denilmekteydi önemli

⁴⁹⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.647.

⁴⁹¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.648.

⁴⁹² Cem, a.g.e., s.48.

yer tutmaktaydı. Miri topraklar, kendi içlerinde “Has”, “Zeamet” ve “Tımar” olmak üzere üçe ayrılmaktaydı. Bu toprakların gelirleri, belirli görevlerin karşılığında belli kişilere ya da bazı işlerin görülmesine (vakıf) ayrılmakta, bazılarının geliri ise doğrudan doğruya hazineye bağlanmaktaydı.⁴⁹³

Osmanlı ekonomik düzeninde devletçilik, yalnız toprak düzeninde değil çok geniş bir ekonomik faaliyet sahasında da kendini gösteriyordu. Bunun sebebi İmparatorluğun genişliği, ordunun ihtiyaçları, büyük şehirlerin iâşe zorlukları ve ulaştırma araçlarının yetersizliğinde aranabilir. Bu sebeplerden ötürü düzenin saat gibi çalışması dolayısıyla devletin ekonomiyi tek elden yönetmesi zorunlu olmaktaydı

Osmanlı topraklarından geçen İpek ve Baharat yolları yüzyıllar boyunca Doğu ile Batı arasında başlıca köprüyü meydana getirmiştir. Ticaretin can damarı önemindeki bu yollardan geçen kervanların ödediği çeşitli resimler devletin en önemli gelir kaynaklarından. Kervanların geçiş yaptıkları yerlerde ihtiyaçlarını gidermek için yaptığı harcamalar ise ticari hayata canlılık kazandırmaktaydı. Osmanlı devleti bu kervanların güvenliğini sağlamak ve kervanların konaklamasını sağlamak için çeşitli önlemler almıştı. Tüm bunlarla birlikte kervanlar ticari hayatın önemli bir unsuru olmuştur. Devletçi ticaret politikasının doğal sonucu olarak dış ülkelerle alış-veriş de sıkı bir denetim altındadır. Devlet çeşitli tarım ürünleri ve hammaddelerin ülke dışına satılmasını yasaklamıştır. Ancak diğer bazı ürünlerin ihracatına izin verilmiştir. İthalat ise yok denecek kadar azdı. Çünkü ekonomi kendi ihtiyaçlarını karşılayacak durumdaydı.⁴⁹⁴

2. 17. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Ekonomik Düzeni

Osmanlı ekonomisi 17. yüzyıl sonrası bir dizi dış ve iç gelişme sonucu gerilemeye başlamıştır. Ekonomik düzenin bozulmasında en önemli dış unsurlar; ticaret yollarının değişmesi, Akdeniz ticaretinin önemini kaybetmesi ve Amerika’dan Avrupa kıtasına gelen çok yüksek miktarda altın ve gümüşün enflasyonu arttırmasıdır. Bu dış gelişmelerin yanında toprak düzeninin bozulması, özel mülkiyetin yaygınlaşması gibi bir dizi iç etken de ekonomik düzenin bozulmasında etkili olmuştur.

⁴⁹³ Cem, a.g.e., s.51.

⁴⁹⁴ Cem, a.g.e., s.77.

Osmanlı devleti 17. yüzyılda görülmemiş bir maddi sıkıntı içine düşmüştür. Ticaret yollarının geliri azalmış ve fethedilmiş topraklar büyük birer masraf kapısına dönüşmüştür. Osmanlı parası hızla değer kaybetmiştir. Bu değer kaybedişte Amerika'dan Avrupa'ya gelen altın büyük rol oynamıştır. Kısaca devletin kaynakları kurumaya yüz tutarken, ihtiyaçlar ve harcamalar katlanarak artmaktadır. Devlet, para ihtiyacını toprak mülkiyeti düzeninden ödünler vererek gidermeye çalışmıştır. Devlet, toprağı, onu işlemekle görevli memurlardan olarak her yıl belli bir geliri devlete vermeyi taahhüt eden kimselere tahsis etmeye başlamıştır. Bu kişilere ilk başta "mültezim" denilmiştir. Toprak sistemi giderek feodal bir yapı almakta ve özel mülkiyet yaygınlaşmaktadır. Mültezimler giderek zenginleşmişler ve devlet karşısında bir güç haline gelmiştir. Devlet, kiraladığı bu toprakları geri alamamaya başlamıştır. Bu mültezimler 18. yüzyılda daha da güçlenmişler ve "Ayan" adını almışlardır.⁴⁹⁵

Kârını arttırmaktan başka bir düşüncesi olmayan mültezimler toprağı iyi bakmamış, neticede tarımsal üretim düşmüştür.⁴⁹⁶ Devlet ipin ucunu iyice kaçırmış ve çok korkulan başıboş ekonomik unsurlar ekonomiye hakim duruma gelmişlerdir. Devletin dağıtım ve tüketimdeki rolü de kaybolmak üzeredir. Devletin görevlerine her gün artan ölçülerle yeni sermayedarlar ortak ve sahip çıkmaktadır. Büyük şehirlerin iâşe'si sağlanamamaktadır. Tüm bunların yanında yabancıların ekonomideki yeri ve etkisi artmaktadır. İlk kapitülasyonlar daha 16. yüzyılda Fransa ve İngiltere'ye tanınmıştır. Bu kapitülasyonlar gereğı dışardan gelen mallar için %3'lük bir gümrük ödenmesi öngörülmüştür. Oysa Osmanlı Devleti'nde bir malın eyaletler arası dolaşımı için %20'lere varan gümrük ödenmektedir. Diğer yandan alınan hiçbir önlem çare olmamış, Osmanlı maliyesi iflasın eşiğine gelmiştir. Bu ortam içinde dış borçlanmalar da başlamıştır.⁴⁹⁷

Osmanlı ekonomisinde kapitülasyonlar ve dış borçlanmalar 19. yüzyılda öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki Osmanlı ekonomisi Avrupa ülkelerinin denetimi altına girmiştir. Kapitülasyonlar gümrüklerde koruma önlemleri alınmasını engellerken, dış borçlar da ekonomiyi iflasa sürüklemiştir. Dış borçların ödenemez hale gelmesi ile Osmanlı borçları birleştirildi ve "Dûyun-u Umumiye" yönetimi denilen bir örgüt ile 1881 yılında bu borçların ödenmesi için imparatorluğun mali kaynaklarına el

⁴⁹⁵ Cem, a.g.e., s.152-156.

⁴⁹⁶ Cem, a.g.e., s.161.

⁴⁹⁷ Cem, a.g.e., s.205.

konulmuştur. Böylece 20. yüzyılın başında Osmanlı devleti, gelirlerinin üçte birine el konulan bir ekonomik yapıya sahiptir.⁴⁹⁸ Osmanlıyı bir tarım ülkesi haline getirmek ve ekonomiyi dışa bağımlı kılmak amacıyla yapılan en önemli anlaşma 1838'de İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile Osmanlı ülkesi, Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir.⁴⁹⁹

Ticaret anlaşması ve onu izleyen liberalizm döneminin ilk sonucu Avrupa mallarının Osmanlı pazarını doldurmasıdır. Hammadde satıp mamul mal almaya dayanan tipik bir sömürge ticareti gelişmiştir. Eskiden işlenmiş tiftik ihraç eden Ankara, artık sadece hem tiftik satabilmektedir. Aynı durum diğer illerde de mevcuttur. Yerli üreticiler Avrupa'dan gelen bol, çeşitli ve ucuz mallar karşısında çok zor durumda kalmışlardır.

Sonuçta, Batıdaki ekonomik gelişme Osmanlı ekonomisi üzerinde bir çok olumsuz etkiye neden olmuştur. Osmanlı toprak düzeni bozulmuş ve özel mülkiyete yönelmeler başlamıştır. Bu durumdan faydalanan Avrupa devletleri ekonomiyi sızmış ve çok kısa sürede Osmanlı ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, son derece güçsüz, yabancı denetimi altında olan ve dış borçlarla yıkılmış ekonomik yapı üzerinde ulusal bir ekonomi kurma çabasına girişmiştir.

B. Cumhuriyet Türkiye'sinde Ekonomik Yapı

1. Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Ekonomik Yapı (1923-1950)

Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti'ne iflas etmiş ve dışa bağımlı hale gelmiş bir ekonomik yapının yanında oldukça yüklü miktarda dış borç bırakmıştır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısının Osmanlı ekonomik yapısından bağımsız olduğunu söylemek olanaklı değildir. Ancak yeni Türk devletinin başlıca ekonomik amacı bu bağlardan kurtulmak olmuştur. Bu amaçla Milli bir ekonomi kurma çalışmalarına girişilmiştir. Milli ekonomiyi kurma çalışmalarını bir yana bırakırsak, Osmanlı ekonomik yapısından farklı bir ekonomik yapı kurmak söz konusu olamamıştır.

I. Dünya savaşı sırasında Anadolu köylüsü bir kat daha yoksullaşmıştır. Cephelelerde onlar savaşmış, savaş zenginlerinin serveti onların sırtından birikmiştir.⁵⁰⁰ Yeni ekonomik düzenin temelleri 1923 tarihinde düzenlenen "İzmir İktisat Kongresi"nde atılmıştır. Yeni ekonomik düzenini adı "milli ekonomi"dir. Bu ekonomik düzen, devletçilik görünümünde liberal ekonomik bir anlayışa sahiptir. Amacı, kişilerin zenginleşmesiyle memleketi kalkındırmak, yabancı müteşebbisin yerine yerli özel teşebbüsü koymaktır. Bu ekonomik düzen içinde bireyin

⁴⁹⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.341.

⁴⁹⁹ Avcioğlu, a.g.e., s.102.

⁵⁰⁰ Cem, a.g.e., s.256.

yapamadığı yatırımları devlet yapacaktır. İzmir İktisat Kongresinde ele alınan bir diğer konu da toprak reformudur.

Milli iktisattan anlaşılan, yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin bu kez yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesi olmuştur. Görüldüğü gibi ekonomik yapıda bir değişiklik öngörülmemiş sadece ekonominin üst kademelerinde bir el değiştirme söz konusu olmuştur.⁵⁰¹ Ancak uygulanan liberal ekonomiden bir başarı elde edilememiştir. Bunun üzerine 1930 yılından sonra “devletçilik” yanı ağır basan bir ekonomik model uygulanmaya başlamıştır. Liberal ekonomi uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanmasının çeşitli nedenleri vardır. En önemli nedenler; 1929 ekonomik buhranı, Osmanlı İmparatorluğunun dış borçları, bürokratların liberal ekonomiye tepkileri ve ülkedeki sermaye birikiminin yetersizliği.⁵⁰²

Milli iktisat döneminin liberal ekonomi uygulamaları başarısız olsa da 1930’dan sonra uygulanan devletçi ekonomi politikaları ile bazı elle tutulur işler yapılmıştır. Bunlardan başlıcaları; demiryolu döşenmesi, bankacılık, madencilik, şeker, kağıt ve dokuma sanayi alanında yapılan yatırımlardır. Ancak kurulan sanayi yetersiz ve zayıftır. Memleketteki sanayi kuruluşlarının %90’ı fabrika bile denilemeyecek derme çatma tesislerdir. Bu dönemde Lozan anlaşmasının gümrükleri engelleyen maddesi kaldırılmış ve dış ticarete denge sağlanmıştır. Diğer yandan Tarım kesiminde bir değişiklik yoktur. Geri kalmışlık, yoksulluk ve sömürü, tarım sektöründe aynen devam etmektedir. Ziraat Bankasının kredileri tabana yayılamamış, orta ve fakir köylüye bir şey sağlayamamış, büyük çiftçi ve toprak ağalarına yaramıştır. Etkin bir toprak reformu bir türlü gerçekleştirilememiştir. Dağıtılan topraklar yetersiz ve verimsizdir. Ayrıca dağıtılan topraklar kısa süre sonra çeşitli oyunlarla eşrafın eline geçmiştir.⁵⁰³

Sanayileşme yolunda bir adım olarak 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun; sanayiye tahsis edilen arazinin devlet tarafından parasız olarak verilmesi, mali bağışıklıklar, ithalatta gümrük bağışıklıkları, kamu ulaşım araçlarında indirim ve en önemlisi, yerli malların yabancı maldan %10’a kadar pahalı olması halinde bile devlet dairelerinde yerli malı kullanılmasını öngörmekteydi. Bu kolaylıklar karşısında milli burjuvazi ciddi yatırımlara girmeksizin bu imkanlardan

⁵⁰¹ Cem, a.g.e., s.261.

⁵⁰² Cem, a.g.e., s.268.

⁵⁰³ Cem, a.g.e., s.275.

yararlanma yolunu seçmiştir. Örneğin, Devletten bedavaya alınan toprakları arazi spekülasyonunda kullanılmıştır.⁵⁰⁴

İzmir İktisat Kongresi toplumdaki sınıfların kuvvet dengesini göstermek bakımından dikkat çekicidir. Kongre'ye işçiler, köylüler, esnaf, tüccar vb. katılmıştır. Ne var ki Kongre'nin aldığı kararlar büyük tüccar ve toprak sahiplerinin yararına olmuştur. Kongrede ne istediğini en iyi bilen İstanbul tüccarıydı. İstanbul tüccarı ekonomik yaşamda Rumlar ve Ermenilerden boşalan yeri almak istiyordu. Böylece, Kongrede İstanbul tüccarı önemli rol oynamıştır. İstanbul tüccarı, kurtuluş savaşı kazanılır kazanılmaz örgütlenmiş ve dışında kaldığı savaşın nimetlerinden yararlanmak için harekete geçmiştir.⁵⁰⁵

Türkiye ekonomisi devletçi ekonomi politikaların benimsenmesiyle birlikte sanayi planlarıyla da tanışmıştır. İlk olarak 1931-1934 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934'te uygulanmaya konuldu. Bu plan, yalnızca devletin dar anlamda sanayi yatırımlarını içermektedir. Özel yatırımlar ve devletin merkez dışındaki yatırımları bu planın dışında kalmıştır. Ayrıca altyapı yatırımları da bu plan kapsamında yer almamaktaydı. Planda öngörülen başlıca sanayi kolları şunlardır: dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya ve şeker sanayi. Çünkü bu sanayi ürünleri ithalatın %50'ye yakın kısmını oluşturmaktaydı. Bu alana yapılan yatırımlar doksan milyon lirayı geçmiştir. Türkiye'nin bütçesi yaklaşık iki yüz milyon lira olduğundan dış borçlanmaya gidilmiştir. Birinci beş yıllık sanayi planının uygulanmasında görülen başarı nedeniyle 1938'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Kapsamı daha geniş tutulmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanma olanağı olmamıştır.⁵⁰⁶ Öte yandan 1939'da başlayan fiyat artışları 1943'te dayanılmaz bir hal almıştır. 1944'ten itibaren ise düşmeye başlamıştır. Bunun nedeni savunma harcamalarında görülen azalmadır. Ayrıca tarımsal üretim hızla artmaya başlamıştır. 1938 yılında toptan eşya endeksi 100 iken, 1943 yılında 590'a çıkmıştır. 1944 yılında inişe geçmiş ve 1945 yılında ancak 444'e inebilmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971'e, s.115.

⁵⁰⁵ Avcıoğlu, a.g.e., s.340.

⁵⁰⁶ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, 6. Basım, İzmir, 1995, s.56.

⁵⁰⁷ Adnan Başer Kafaoğlu, Enflasyon, Tekin Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 1981, s.165.

2. Cumhuriyet Türkiye'sinin İkinci Dönemi ve Ekonomik Yapı (1950 Sonrası)

a) 1950-1960 Arası Dönem

Burjuvazi, 1950 yılında iktidarı ele geçirmiştir. Ancak ülkeyi kalkındıracak güce henüz sahip değildir. 1950'den sonra enflasyonist ve borçlanmaya açık bir ekonomi politikası izlenmiştir. 1960 yılına kadar ekonomiye sürekli olarak dış borç enjekte edilmiştir.⁵⁰⁸ Bu dönemde burjuva unsurlar sınırların ötesindeki kapitalist sistemle bütünleşmek istemektedir. Öte yandan, iktidar, Türkiye'nin öz kaynaklarına dayanarak yaşam düzeyini yükseltmenin imkansız olduğunu düşünerek dış desteklere yönelmiştir. Burjuvazi ve iktidarın bu anlayışı Türk ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir.⁵⁰⁹ 1950'den sonra benimsenen temel ekonomi politikası, devletçiliğin terk edilmesi ve özel girişimin desteklenmesine dayanmaktaydı. Diğer bir ifadeyle liberal ekonomi politikaları tekrar uygulanmaya konulmuştur. Ancak uygulamada Devletçi dönemden pek farkı bulunmamaktadır. Çünkü devletçi diye adlandırılan ekonomi politikası aslında kapitalist unsurlara dayanmaktaydı. Ayrıca, kapitalist sınıfın gücü yeterli değildi.⁵¹⁰ 1950-1954 arası dönem aynı 1923-1930 arası dönem gibi tam bir liberalizm dönemidir. Ayrıca ekonomide oldukça olumlu bir hava vardır. Ancak ekonomideki bu olumlu hava 1955 yılından sonra değişmeye başladı. Bunun en önemli nedenlerinden ikisi; dış yardımın gitgide azalması ve ihracatın giderek düşmesidir.⁵¹¹ İhracatın düşmesi ithalatın kısıtlanmasını zorunlu kıldı. Döviz gelirleri yabancı sermaye çekilerek arttırılmaya çalışıldı. Bunda da başarılı olunamayınca dış borçlanmaya gidildi. Ancak dış borçlar kısa vadeli bulunabiliyordu. Bu kısa vadeli dış borçların geri ödemesi geldiğinde ödemede büyük sorunlar yaşanıyordu. Sonunda 1958 yılında yüksek oranlı bir devalüasyona gidilerek bunalım çözülmeye çalışıldı. Diğer yandan, kaynaklar özel sektöre değil, devlet kuruluşlarına aktarılıyordu.⁵¹²

Dış ticarete korumacılığın gevşetilme sürecinin ilk adımı 1946 yılında atılmıştır. 1950 yılında kabul edilen ithalat rejimi ile oldukça ileri bir aşamaya gelinmiştir. Türkiye, gümrük tarifeleri dışındaki koruma önlemlerinin büyük ölçüde kaldırıldığı bir dış ticaret politikası izlemiştir. Dönemin diğer özellikleri, hızlı bir büyüme süreci ve tarımsal gelişmelerdir. Yıllık ortalama %11'lik bir milli gelir artışı

⁵⁰⁸ Cem, a.g.e., s.361.

⁵⁰⁹ Cem, a.g.e., s.392.

⁵¹⁰ Kongar, 21. yüzyılda Türkiye, s.356.

⁵¹¹ Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971'e, s.177.

⁵¹² Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi politikası", Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.57.

söz konusudur. Tarımsal büyüme ise %14'leri bulmuştur. Ancak 1954-1960 yılları arası, savaş sonunun genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde ekonomi bir durgunluk içine girmiş, ihracat düşmüş ve dış kaynaklar azalmıştır. İktidar devlet yatırımlarına yönelmek zorunda kalmıştır. Liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle dış ticaret kontrolüne gidilmiştir. 1954 yılında yeni bir dış ticaret rejimi kabul edilmiştir. Liberal ekonomi politikalarının başarısız olmasında, plansız ve programsız ekonomi uygulamalarının önemli rolü olmuştur. Nitekim 1960 sonrası dönemde planlı ekonomiye geçilmiştir.⁵¹³

1950-1953 arası dönemde Türkiye ekonomisi gerçekten büyük bir atılım içine girmiştir. Bu dönemde enflasyon yıllık ortalama %4 artmıştır. Oysa emisyon hacmi %50'den fazla artmıştır. Milli gelir ise %35 artarak 28 liradan yaklaşık 40 liraya çıkmıştır. 1953-1958 arası dönemde ise fiyatlar yaklaşık iki katı artmıştır. Bunun en önemli nedeni ihracatın düşmesi ve ithalatın artmasıdır. Diğer bir ifadeyle dış ticaret dengesinin bozulmasıdır. Bu ortam içinde 1958'de devalüasyona gidilmiştir. Ayrıca ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu istikrar programı şunları öngörmekteydi: devlet bütçesinde denkliğin sağlanması, faiz oranlarının yükseltilmesi, piyasaya mal ve hizmet sunumunun artırılması, yatırımların düzenlenmesi vs. İstikrar paketinin belli bir fiyat ve dış ticaret dengesi kararlılığı yarattığı söylenebilir.⁵¹⁴

b) Planlı Dönem: 1960-1980

1958 yılında uygulanmaya başlayan istikrar paketi ve uyum politikaları 1961'de son bulmuş ve ekonomi yeni bir genişleme sürecine girmiştir. Bu yeni dönemin birçok özelliği vardır. Bu yeni dönemle birlikte iktisat politikaları planlama tabanına oturtulmuştur. 1963 yılından başlayarak üç adet beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. Özel yatırımlar için çeşitli teşvikler öngörülmüştür. Ancak bu teşviklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatının onayı gerekmektedir. Kamu yatırımları da beş yıllık planlarla uyumlu olmak zorundaydı. Ancak iktisat politikalarının kısa dönemli ve parasal boyutları ile planlama arasında gerekli uyum sağlanamamıştır. Gelişme biçimi bakımından bu dönem korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci bir görüntü sergiler. İthal ikameci politika özellikle sanayileşme

⁵¹³ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi(1908-1980)", Türkiye Tarihi-4 :Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000, s.343.

⁵¹⁴ Kafaoğlu, a.g.e., s.214-238.

sektöründe uygulandı. İlk bakışta ekonominin dışa bağımlılığını zaman içinde azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi, beklenenin zıddı bir sonuç vererek ekonominin ithalata bağımlılığını artırmıştır. Bunun nedeni yatırım malları hacminin, ara mallar hacminden daha fazla genişlemesidir.⁵¹⁵ Bu dönemde milli hasılda bir önceki döneme göre yüksek bir büyüme gerçekleşmiştir. Milli gelirdeki bu gelişme içinde sanayi'nin payı, tarım sektöründen daha fazla olmuştur.⁵¹⁶

Birinci Beş yıllık kalkınma planı 1963-1967 yılları arası uygulanmıştır. Kamu sektörü için bağlayıcı nitelik taşıırken, özel sektör için özendirme ve yol gösterici nitelik taşımaktadır. Planlı dönem, ekonomik yapıda bir değişiklik öngörmemiştir. Plansız ve dengesiz ekonomik uygulamalara karşı liberal bir planlama anlayışı öngörmüştür. Birinci beş yıllık kalkınma planı ve diğer kalkınma planları temel olarak özel sektörü geliştirmeyi hedeflemektedir. İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972 yılları arasında uygulandı. Birinci plandan kağıt üzerinde farklı görünüyordu ancak uygulamada ondan ayrıldı. 1973-1977 yılları arasında uygulanan üçüncü plan ise, ikinci plandan farklı ve yeni bir ekonomik anlayış getireceğini ileri sürdü ancak diğer planlardan bir farkı yoktur.⁵¹⁷

Kafaoğluna göre asıl sorun, Türkiye ekonomisinin her bakımdan dış etkenlere bağlı olması nedeniyle plan yapmanın ve uygulamanın imkansız olmasıdır. Kafaoğluna göre planlamanın ilk amacı, Türkiye'yi "planlanabilir" bir ülke haline getirmek olmalıdır. Bu yüzden reform ve düzenleme çalışmaları boşa çıkmıştır. Köklü bir toprak reformu ve vergi reformu yapılamamıştır. KİT'lerde etkin bir düzenlemeye de gidilememiştir.⁵¹⁸ Bu dönemde genel olarak istikrarlı bir politika izlenilmeye çalışılmıştır. Para ve kredi enflasyonunun önüne geçilmeye çalışıldıysa da başarılı olunamamıştır. Yine bu dönemde dört istikrar paketi hazırlanmıştır. Bunlardan ilki 1977 yılında Demirel hükümeti tarafından uygulamaya konulan "enflasyona karşı mücadele paketi"dir. İkincisi 1978 yılında uygulamaya Ecevit hükümeti tarafından konulan "yapısal değişim programı"dır. Üçüncüsü yine 1978 yılında Ecevit hükümeti tarafından yürürlüğe konulan "Para kredi tedbirleri" paketidir. Dördüncüsü 1979 yılında yine Ecevit hükümeti tarafından uygulamaya konulan "ekonomiyi güçlendirme" programıdır.⁵¹⁹ Ancak gerek planlı dönemde gerek planlı

⁵¹⁵ Boratav, Türkiye Tarihi-4 :Çağdaş Türkiye,a.g.m., s.353.

⁵¹⁶ Boratav, Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye ,a.g.m., s.360.

⁵¹⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.362.

⁵¹⁸ Kafaoğlu, a.g.e., s.271.

⁵¹⁹ Başol, a.g.e., s.49.

dönem öncesinde ortaya konulan istikrar tedbirlerinin ve kalkınma ile sanayileşme planlarının hiçbirisi, ekonomide, 1980 yılında uygulamaya konulan “24 Ocak kararları” kadar büyük değişimler meydana getirmemiştir. 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin yapısı, 24 Ocak kararları çerçevesinde ele alınırsa anlamlı olacaktır.

3. 1980 Sonrası Ekonomik Yapı

1980 yılı Türk ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, yepyeni bir ekonomik yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç “24 Ocak kararları” olarak ifade edilen bir dizi düzenlemenin ekonomik hayata uygulanması ile başlamıştır. Bu sebeptendir ki 80 sonrası ve günümüz Türkiye’sinin ekonomik yapısı hakkında bir fikir sahibi olmak için 24 Ocak kararları olarak nitelenen düzenlemelerin neler getirdiğini bilmek gerekmektedir.

a) 24 Ocak Kararları

Türkiye, 1980 yılı başında şöyle bir ekonomik tabloya sahipti: Çok büyük bir enflasyon, döviz darboğazı, düşen üretim, enerji darlığı, grevler ve işsizlik, gelir dağılımında inanılmaz bozukluk, petrol sıkıntısı, vergi sistemindeki bozukluk ve aşırı zarar eden KİT’ler. Bu tablo içersinde ilk hedef enflasyon oranını düşürmek ve KİT’leri yeniden düzenlemek olmuştur. Dış ödemeler dengesini sağlamak, döviz gelirlerini artırmak, sermaye piyasasını düzenlemek, yatırımları hızlandırmak, faizleri belli bir düzeyde tutmak ve enerji sorununu çözmek diğer hedefler olmuştur. Bu amaçlara ulaşabilmek için bazı düzenlemeler yapıldı. İkili fiyatlar nedeniyle Fiyat Kontrol Komitesi kaldırıldı. KİT ürünlerinin fiyatları serbest bırakıldı. Bazı ürünlerde ithalat kolaylaştırıldı. Örneğin gazete kağıdına gümrük muafiyeti getirildi. Para kredi kurulu oluşturularak Merkez Bankasının para-kredi konularındaki yetkilerine el konuldu. Yabancı sermaye gelişi için ön şart kaldırıldı. Bankaların serbestçe faiz oranlarını belirlemesi esası getirilmiştir. Yine alınan tedbirler doğrultusunda devletin mal ve hizmetlerin fiyatlarını kontrol etmesi geniş ölçüde kaldırılmıştır. Faiz hadleri serbest bırakılarak gerçekçi faiz politikası uygulamasına geçildi. Esnek döviz kuru kabul edildi. Ekonomik istikrarın sağlanması 24 Ocak kararlarının en temel hedefi olmuştur. Ayrıca uzun süreli bir kalkınma planı ortaya koymuştur. 24 Ocak kararları ile, devlet müdahaleciliğinin azaltılması diğer bir amaç olmuştur. Özel sektörün

ekonomik faaliyet alanı genişletilmiştir. Piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre işletilmesi hedeflenmiştir. Dış ticarete liberalizasyona gidilmiştir.⁵²⁰

b) 24 Ocak Kararları Sonrası Dönem

Türkiye 1981 yılında yaklaşık iki yıl sürecek bir askeri yönetim altına girmiştir. Bu dönemde ekonomi askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınmıştır. Sendikal faaliyetler askıya alınmıştır. Toplu sözleşme düzeni yerini Yüksek Hukuk Kuruluna bırakmıştır. Tarıma yönelik destekleme politikalarında da gerileme görülmüştür. KİT ürünlerine 24 Ocak kararlarıyla birlikte büyük zamlar yapılmıştır. Bu sebeple askeri yönetim yeni zamlara gerek görmemiştir. Faizlerin serbest bırakılmasıyla büyük bankalar aralarında centilmenlik anlaşması yapıp mevduat faizine üst limit koymuşlardır. Ancak küçük bankalar ve bankerler faiz yarışına girdi. Bunun sonucu 1982 yılında tam bir finansal kriz baş gösterdi. Birçok küçük banka ve banker battı. Bunun üzerine faiz serbestisi uygulamasından vazgeçildi ve bu yetki Merkez Bankasına yani hükümete geçti. Diğer yandan, Kamu kesimi ve dış ticarete belli bir denge sağlandı.⁵²¹

Askeri yönetimin son bulması ile seçimler yapılmış ve Anavatan Partisi (ANAP) iktidar olmuştur. Bu dönemde, Askeri yönetimden kalan, emek ve tarım kesimine ilişkin tüm kısıtlamalar devam ettirilmiştir. Sendikalar etkisiz hale getirilmiştir. Bu dönemin asıl belirleyici unsuru, halk sınıflarına yönelik olarak yaz bir popülizmin uygulanmasıdır. Bu yaklaşımın özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi, bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin (ANAP'ın) programına ve ideolojisine teslim olabilecek gruplar yaratmak olmuştur. Bu dönemde ekonomi tamamen sermaye kesiminin hizmetine sunulmuştur. Dış ticaretteki liberalizasyon da dönemin belirleyici özelliğidir. Diğer yandan KİT zararları bu dönemde inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu ekonomi politikaları 1994'te büyük bir ekonomik krize yol açmıştır. Ekonomide serbestleşme konusunda büyük adımlar atılmıştır. Ancak istikrar politikaları hep ihmal edilmiştir. İhmal edilen diğer bir kesim ise ücretli kesimdir. Ücretli kesimin ihmali siyasi iktidarlara çok pahalıya mal olunca

⁵²⁰ Başol, a.g.e., s.50.

⁵²¹ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1981-1994)", Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye, Cem Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 2000 s.163.

(Genel ve yerel seçimlerde) inanılmaz bir popülist politika izlenilmeye başlanmıştır.⁵²²

İktisat politikalarında liberalleşme ilerledikçe devlet eliyle rant yaratma mekanizmaları da neo-liberal politikaların aksine inanılmaz genişlemiştir. Burada rant ile ifade edilmek istenen, kayırlan veya gözetilen iş adamları, iş çevreleri ve sermaye gruplarıdır. Devlet eliyle rant şu şekilde yaratılmıştır: KİT'lerin işleyişi özel çıkar ilişkisinin etkisi altına girmiştir. Kamu fonları batık banka ve sanayi kuruluşlarının kurtarılmasına tahsis edilmiştir. İhale ve imar planları ile ilgili normlar gevşetilmiştir. Teşvik adı altında çok ucuza krediler verilmiştir. Bu dönemde iktidar ile iş çevreleri laubaliliğe varan düzeyde yakınlaşmıştır. Burjuvazi ile devlet arasındaki ilişkiler yozlaşmıştır.⁵²³ Öyle ki iş çevreleri ve holdingler, çıkarlarıyla çelişen ekonomi politikalarının uygulanmasına daima mani olmuşlardır. Örneğin sanayi kesimini iç ve dış rekabete açmak mümkün olmamıştır. İş çevrelerinde oligopol yapı gittikçe artmıştır.⁵²⁴ Küçük ve orta ölçekli işletmeler özellikle 1994 krizi sonrası bir bir kapanmıştır. 1980 sonrası, Türk ekonomisini şekillendiren tek unsur, liberal ekonomik görüştür. Ancak bu dönemde, ekonomi serbestleşeceği yerde daha da etki altına girmiştir. Bu çerçevede adam kayırma, iltimas, rüşvet, yer altı dünyası ve bürokratlar ekonomik işleyişin bir parçası haline gelmiştir.⁵²⁵

Türkiye ekonomisine ilişkin bazı rakamlara yer vermek Türkiye ekonomisinin diğer ülkelerin ekonomileri ile karşılaştırma yapma olanağı sağlayacağı gibi Türkiye ekonomisinin büyüklüğü ve gücü ile ilgili de fikir edinmeye yardımcı olacaktır. Bu rakamların en önemlileri milli gelir, büyüme hızları, gayri safi milli hasıla, çeşitli sektörlerle ilişkin üretim miktarları ve yatırımlara ilişkindir.

Türkiye'de gayri safi milli hasıla, 2001 yılı itibariyle 179 katrilyon 480 trilyon Türk lirasıdır. 1987 sabit fiyatları ile 107 trilyon 911 milyar Türk lirasıdır. 1987 sabit fiyatları ile 1994'te GSMH 91 trilyon 733 milyar Türk lirasıdır. Böylece Türkiye ekonomisi sekiz yılda yaklaşık %18 büyümüştür. Ekonomideki yıllık büyüme hızı ise, sekiz yıllık ortalamalara göre yıllık %2,25'dir.⁵²⁶ Kişi başına düşen milli gelir ise 2000 yılı itibariyle yaklaşık 2900 Amerikan dolarıdır. Sektörlerin gayri safi yurtiçi hasıla

⁵²² Korkut Boratav, Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye, a.g.m., s.164.

⁵²³ Korkut Boratav, Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye, a.g.m., s.170.

⁵²⁴ Osman Ulagay, 24 Ocak Deneyimi Üzerine, Hil Yayın, 2. Basım, İstanbul, 1984, s.41.

⁵²⁵ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.414.

⁵²⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Temel Ekonomik Göstergeler-2002, s.13.

içindeki payları yine 2000 yılı itibariyle şöyledir: Tarım %14,5, sanayi %23,1, hizmetler %62,4.⁵²⁷

Sanayi üretim endeksi 1997 yılı "100" kabul edildiğinde 2000 yılı itibariyle % 3,4 artarak 103,4 olarak gerçekleşmiştir. Enerji üretim endeksi yine 1997 yılı "100" kabul edilirse 2000 yılı itibariyle 121,4'e çıkmıştır. 2000 yılı itibariyle toplam sabit sermaye yatırımları 29 katrilyon 300 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık 8,5 katrilyonu kamu sektörü tarafından gerçekleştirilirken yaklaşık 21 katrilyonu özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵²⁸ İmalat sanayi kapasite kullanım oranı 2000 yılı itibariyle %75,9'dur.⁵²⁹

Yıllık fiyat hareketleri ise şu şekilde gerçekleşmiştir: 1994 yılı endeks 100 kabul edildiğinde 2000 yılı itibarı ile endeks toptan eşyada 2369'a, tüketici fiyatlarında 2970'e yükselmiştir. Ortalaması yaklaşık 2670 etmektedir. Böylece 1994-2000 yılları arasında fiyatlar yaklaşık yirmi yedi kat artmıştır.⁵³⁰

Sosyal göstergeler ise şöyledir: Sivil işgücü 22 milyon kişidir. Sivil istihdam ise 20 milyon kişidir. Sivil istihdamın yaklaşık 7 milyonu tarımda, 3,5 milyonu sanayide ve 10 milyonu hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. İşsizlik oranı 2000 yılı itibariyle %6,6'dır. Eksik istihdam ise %7'dir. Böylece atıl iş gücü oranı 2000 yılı itibariyle %13,6'dır.⁵³¹

Verdiğimiz bu rakamları AB ülkeleri ile karşılaştırsak şu ilginç sonuçlara ulaşırız: Yıllık büyüme hızı 2000 yılı itibariyle Avrupa birliğinde ortalama %3,4'tür. Türkiye'de ise %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Yine işsizlik oranı AB'de %8 iken Türkiye'de %13,6'dır. Enflasyon AB'de %2,1 iken Türkiye'de 2000 yılı itibariyle %40'dır.⁵³²

Çalışmada ele alınan hususlar çerçevesinde Türk ekonomisi ile ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmak olanaklıdır: Osmanlı ekonomisi 17. yüzyıla kadar belirli bir düzen içinde,kendi kendine yeten bir şekilde ve dış etkenlerden bağımsızca varlığını devam ettirmiştir. 17. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan bazı gelişmeler Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemeye başlamıştır. 20. yüzyılın başına kadar devam eden bir süreçte Osmanlı köylüsü gittikçe fakirleşmeye başlamış, ekonomi giderek dışa bağımlı hale gelmiştir. Osmanlılardan Türkiye Cumhuriyetine oldukça güçsüz, yabancı denetimi altında ve dış borçlarla yıkılmış bir ekonomi miras

⁵²⁷ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ekonomik Rapor-2000, s.27.

⁵²⁸ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ekonomik Rapor-2000, s.34,53.

⁵²⁹ TOBB, Ekonomik Rapor-2000, s.171.

⁵³⁰ TOBB, Ekonomik Rapor-2000, s.172.

⁵³¹ TOBB, Ekonomik Rapor-2000, s.172.

⁵³² TOBB, Ekonomik Rapor-2000, s.7.

kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu ekonomik yapı üzerine bir ekonomi kurmaya çalışmış. Türkiye Cumhuriyetinin önceliği dışa bağımlı olmayan ve yabancı denetimi altında bulunmayan bir ekonomik yapı inşa etmektir. Bu amaçla ulusal bir ekonomi kurulmaya çalışıldı. Bu yolda atılan ilk adım ise Mili burjuvazinin yaratılması olmuştur. Bu amaca ulaşmak için ilk önce liberal (1923-1930 arası dönem) daha sonra devletçi-korumacı bir ekonomik model benimsendi (1930-1946 arası dönem). Yeni ekonominin temelleri ise İzmir İktisat Kongresinde atıldı. Ancak yeni bir ekonomik yapı kurmakta başarılı olunamadı. Çünkü Osmanlı'da ekonominin hakim unsurları azınlıklar ve dış güçlerdi. Biraz da İstanbullu yerli tüccarlar ve yerel eşraf. Yeni ekonomik düzenin hakim unsurları ise yerli burjuvazi (İstanbul tüccarlar ve yerel eşraf) olmuştur. Böylece ekonomik yapıda bir değişiklik söz konusu değildir, sadece ekonominin hakim unsurlarında yabancı burjuvalardan yerli burjuvalara doğru bir el değiştirme söz konusu olmuştur. Köylünün, küçük burjuvazinin ve ücretli kesimin durumlarında bir iyileşme söz konusu olmamıştır. 1950 yılından sonra çok partili döneme geçişte ekonomik yapıda bir değişiklik yapmış değildir. Bu dönemler, Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik yapısının, Osmanlı ekonomik yapısına benzeme yolundaki altın yılları olarak değerlendirilebilir. Çünkü ekonomi, yaklaşık otuz yıl aradan sonra makus kaderi haline gelen dış borç, dışa bağımlılık ve emperyalizmle tekrar yüz yüze gelmiştir. Diğer yandan liberal ekonomik anlayış ve özel kesimin desteklenmesi temel unsur olmuştur. 1960-1980 arası dönemde planlı ekonomiye geçilmiş ve liberal ekonomiden ziyade karma ekonomi modeli benimsenmiştir. Ancak kapitalizme ve özel sektöre bakış açısı hiç değişmemiş, bunlar temel ekonomik hedefler olmayı sürdürmüştür. 1980 yılına gelindiğinde ise ekonomi büyük bir değişim geçirmiştir. 24 Ocak kararları olarak bilinen düzenlemelerle tam liberal piyasa ekonomisine geçilmiştir. Bu dönemin belirleyici unsuru ise ekonomide serbestliktir. Perde arkasında ise 1958 yılında başlayan yabancıların ekonomi üzerindeki rolünün –ki bu rol artık IMF ya da uluslararası para fonu denilen kuruluş aracılığı ile yerine getiriliyordu- kurumsallaşmış olmasıdır. Hatta daha da ileri giderek Türk ekonomisinin IMF'nin kontrolüne girdiği söylenebilir.

Nitekim Türkiye'de 1994 Nisan, 2001 Kasım ve 2002 Şubat'ında baş gösteren büyük ekonomik krizler bu savı doğrulayacak niteliktedir. Bu dönemin diğer ekonomik özellikleri; kara para aklama, devlet kaynaklarını yasa dışı yollarla özel kişilere aktarma ve gösterişçi tüketim alışkanlıklarının hızla yükselmesidir. Bazı ekonomik yapı bozuklukları ise son yirmi yılda Türk ekonomisinde adeta kemikleşmiştir. Bunlar; gelir dağılımında inanılmaz boyuttaki adaletsizlik, yüksek

enflasyon –ki son on yıldır üç haneli rakamlarda gezmekteydi, yüksek faizler, dış ticaret ve bütçe açıkları, inanılmaz boyutlara ulaşan iç ve dış borçlar ve bunların faizleri.Türkiye’de 1980 yılından beri uygulanan neo-liberal iktisat politikaları, sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır. Bu, Türkiye’ye özgü bir sorun da değildir. Benzer ekonomi politikaları uygulayan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ekonomileri de aynı durumdadır. Örneğin, Arjantin’de neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanmamasına yönelik ciddi girişimler mevcuttur.

Bu ülke; kalkınma, sanayileşme, gelir dağılımında kalıcı çözümler ve dış dünya ile yüksek verim koşulları içinde eklemlenmeyi hedefleyen geleneksel iktisat politikalarına dönüşü tartışmaktadır. Aynı tartışmalar Türkiye için de söz konusudur. Türkiye’nin Gümrük birliği’ne üyeliği de ekonomi için kısa ve orta vadede bir ivme noktası olmuş değildir. Türk ekonomisi belli aşamaları gerçekleştirmiş ve belli bir seviye ulaşmıştır. Ancak sağlam ve sağlıklı bir yapıya kavuşmamıştır. Dışa bağımlılığı azaldığı oranda sağlam, sağlıklı ve istikrarlı bir yapıya kavuşacağı açıktır.

III.Türkiye’de Siyasal Yapı

A. Türkiye’de Siyasal Yapının Temelleri ve Osmanlı Siyasal Düzeni

1. 17.Yüzyıla kadar Osmanlı Siyasal Düzeni

Osmanlı devleti, bir “Hükümdarlık” idi. Diğer bir ifadeyle Osmanlı ülkesi monarşi ile yönetilmekteydi. Başta iktidara miras yoluyla geçmiş bir hükümdar bulunmaktaydı. Bütün devlet yetkileri hükümdarda toplanmıştır. Ancak hükümdar tüm yetkileri kullanmada yalnız değildir. Başta sadrazam olmak üzere bir çok yardımcıları, devlet işlerini padişah adına kullanmaktaydı. Osmanlı rejimi mutlak bir hükümdarlıktı. Padişahın iktidarı kuramsal olarak dinsel, ahlaki ve örfi olarak çeşitli sınırlara sahipti. Ancak uygulamada bu sınırlamalar birkaç örnek dışında etkisiz kalmaktadır.⁵³³

Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal sistemi, meşru otorite ilişkileri açısından patrimonyal özellikleri ağır basan geleneksel bir sistemdi. Bu sistemde yönetime meşruluk temini için dinin temel bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan, Osmanlı siyasal sistemi, siyasal faaliyetin ekonomik ve toplumsal faaliyetlere üstün olduğu ve devletin tüm toplumsal faaliyetleri düzenleme ve denetleme eğilimi ile

⁵³³ Tanilli, a.g.e.,s.77.

bunu haklı kılacak bir düşünce kalıbına sahip olduğu bir sistemdi.⁵³⁴ Siyasal sistem içerisinde belirleyici role sahip diğer bir unsur ise ekonomidir. Osmanlı da ekonomik sistemin sosyal yapı nasıl şekillendirdiğini önceki kısımlarda incelenmişti. Benzer durum ekonomi ile siyasal yapı arasında da mevcuttur. Padişahın dolayısıyla merkezi yönetimin ekonomi üzerinde de tam bir iktidarı mevcuttur. Siyasal iktidar ekonomiyi kontrolünde tutmaktadır.⁵³⁵ Böylece siyasal sistem iki temel unsura dayanmaktadır: Din ve ekonomi. Meşruluğunu din'den alırken, gücünü ise ekonomik sistemden almaktadır.

2. 17. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Siyasal Düzeni

17. yüzyıla kadar aksaksız sayılabilecek bir biçimde işleyen siyasal sistem 17. yüzyıldan sonra aksamaya başlamıştır. 18. yüzyıldan sonra ise çökme noktasına gelmiştir. Siyasal yapıdaki bu çöküş, ekonomik yapıdaki çözülme ile yakından ilgilidir. Batı, modernleşmenin itici gücünü endüstrielleşmede görürken, Osmanlı İmparatorluğu modernleşmenin kaynağını askeri sistemde değişiklik yapmakta görmüştür. Askeri sistemde yapılan bu değişiklik askeri ve sivil bürokraside büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Kul yerine bürokrat memur tipi ortaya çıkmıştır.⁵³⁶ Bab-ı Ali bir ölçüde özerkleşmiştir. Diğer yandan, siyasal sistemin İmparatorluğun üzerinde yayıldığı coğrafi bölgeyi daha etkin bir biçimde denetlenmesinin önü açılmıştır. Siyasal otoritenin patrimonyal yapısı hızla aşınmaya başlamıştır. Ancak siyasal modernleşme hiçbir zaman evrimini tamamlayamamıştır. Siyasal sistem, karşılaştığı her bunalımda tüm görüntü ve simgeleriyle birlikte patrimonyal yönetim esas ve uygulamalarına dönmek gereksinimini duymuştur. Patrimonyal yönetim esaslarında din, her durumda din en önemli unsur olmuştur. Çünkü din, patrimonyal yönetimin tüm öğelerini bünyesinde barındırıyordu. Benzer siyasal yapı, ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi Cumhuriyet Türkiye'sinde de varlığını sürdürmüştür.

Siyasal yapıda 17. yüzyılda görülen diğer bir değişiklik ise, siyasal yapının ekonomik yapıdan bağımsız olarak gelişmesidir. Gerçektende, 17. yüzyıldan sonra Osmanlı ekonomisi bir çözülme içine girmiştir. Ancak bu çözülme olumlu yönde olmamıştır. Ekonomide tam bir çöküş gözlenmiştir. Benzer çözülme siyasal yapıda

⁵³⁴ Ersin Kalaycıoğlu/Alı Yaşar Sarıbay, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.15.

⁵³⁵ Cem, a.g.e., s.63.

⁵³⁶ Kalaycıoğlu/Sarıbay, a.g.e., s.16.

da ortaya çıkmıştır. Ancak çözülen eski siyasal yapı üzerine yenisi ve daha modernini inşa edilebilmiştir. Alt yapı ve üst yapı arasında baş gösteren bu uyumsuzluk 17. yüzyıldan sonra Osmanlı siyasal yapısının temel bir sorunun teşkil edecektir. Öyle ki, bu sorun, Cumhuriyet Türkiye'sinde bile, hatta günümüzde bile varlığını sürdürebilmiştir.

Batılılaşmak Osmanlı yöneticilerinin arasında 19. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlamıştır. Tanzimat fermanı, ıslahat fermanı, 1876 ve 1908 Meşrutiyet hareketlerinin ortak kaynağı Batılılaşmak özlemidir. Ortak hedef Batıya benzemektir. Osmanlı yöneticileri Batılılaşmayı, İmparatorluğun çöküşü karşısında bir çözüm yolu olarak görmüşlerdir. Diğer yandan, yönetici sınıf dışındaki hakim zümreler de, sınıfsal çıkarları açısından Batılılaşmayı gerekli görmüşlerdir. Zira özellikle 18. yüzyıldan itibaren kendini iyice hissettiren yeni ekonomik düzen ve bu ekonomik düzenin hakim unsurları (mültezimler, beyler, ağalar ve azınlıklar) artık müesseseleşmek ve kendilerini hukuk güvenliğine almak istiyorlardı. Batı dünyasında da bu çabalar destek görmüştür. Çünkü onların çıkarları da Osmanlı'nın geleneksel siyasal yapısının çözülmesini gerektiriyordu. Batı dünyası ilk önce tavsiye yoluyla, sonra ekonomik ve siyasal baskıyla bu eğilimlere arka çıkarak bir noktadan sonra onları zorla kabul ettirmişlerdir.⁵³⁷ Batıcılık, Batının hukuk anlayışı yanında Batının yaşayış tarzını ve ekonomik felsefesini de memlekete sokmuştur. Batılı taklidi yaşam tarzı, belirli zümreler tarafından benimsenmiştir. Memlekete ithal edilen Batı görünümü, beraberinde getirdiği ekonomik ilkeler hangi zümrelerin işine yaramışsa o zümreler tarafından benimsenmiştir. Yani maddi imkanları geniş olan zümreler. Bu küçük zümrenin dışında kalan büyük halk yığnında ise izleri günümüze kadar uzanan bir tepki süreci başlamıştır. Batılılaşma ile gelen yeni hukuki ve ekonomik kurallar yerli zanaati yıkmış, esnafı yoksulluğa itmiş ve köylüyü bir kat daha yoksullaştırmıştır. Halkın tek sığınacağı merci ve tek umut kaynağı olarak "din" kalmıştır. Halk dine büyük bir hırsıyla ve bir o kadar şuursuzsa sarılmıştır. Bunun sonunda din, siyasal yapının başat unsuru haline gelmiştir.⁵³⁸ Günümüz Türkiye'sinde bile İslamcı akımların beslendiği yegane kaynak bu halk kesimleridir.

Osmanlıda batılılaşma dönemlerindeki politik değişim daima yerli seçkinler tarafından yönetilmiştir. Batılı olmayan birçok ülkede tarihi devamlılığı parçalayan sömürgeci işgal Türkiye'de yaşanmamıştır. Bu sebeple, çağdaş unsurlar ve

⁵³⁷ Cem, a.g.e., s.226.

⁵³⁸ Cem, a.g.e., s.232.

geleneksel ögeler bir arada varlığını devam ettirmişlerdir. Klasik Osmanlı İmparatorluğu yüksek düzeyde dinamik bir siyasal yapıya sahipti. Kendi dönemi içerisinde son derece akılcı olan bu siyasal yapı, amaca yönelik ve esnekti. ABD’de Osmanlı tarih biliminin kurucusu Albert Lybyer, Osmanlı siyasal yapısı ile Eflatun’un felsefi devlet görüşü arasında yakın bir benzerlik olduğuna işaret etmektedir. Siyasal yapının hakim unsuru ise, küçük bir politik elittir.⁵³⁹

Tanzimat dönemi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu Batıya açılmıştır. Ancak bu, ülkeyi zamanla yarı sömürge haline getiren bir adım olmuştur. Diğer yandan, Osmanlı reformistleri Osmanlı potası içinde yeni bir ulus yaratma çabası içine girmişlerdir. Ancak Batıdaki gibi, bunun önderliğini yapacak ulusal bir burjuvazi olmaması nedeniyle bu reformlar taban, yani halk tarafından benimsenip desteklenmemiştir. Bunun sonucu eski ve yeni kurumlar bir arada yer almıştır. Diğer yandan toplumda çeşitli kamplaşmalar ortaya çıkmıştır. Devlet ve halk arasında bir kopukluk ve uçurum baş göstermiştir.⁵⁴⁰ Benzer uçurum, halk ile aydın kesim arasında da söz konusu olmuştur.

Batılılaşma çalışmaları ile birlikte, siyasal alanda bireyi ön plana çıkaracak zemin hazırlanmıştır. Siyasetin ilgi alanı, devletten bireye kaymıştır. Bu sistem, cesur bir bürokratik zümreyi ve iktidarı eleştiren bir muhalefeti ortaya çıkarmıştır. Tanzimat tan sonra ortaya çıkan siyasal muhalefetin bürokratlardan oluşması tesadüf değildir. Eskiden tek elde toplanan otorite, yeni dönemde çeşitli odaklara kaymaya başlamıştır. Böylece bir kamuoyu ortaya çıkmıştır. Ancak, bu seferde iktidar padişah’tan bürokrasiye geçmiş ve yine halka inememiştir.⁵⁴¹ Batıda giderek yaygınlaşan özgürlükçü fikirler ülkeye aydınlar tarafından taşınmış. Bu aydınların çabaları sayesinde temsil fikri ve kurumları ancak II. Meşrutiyetten sonra yerleşmeye başlamıştır. Bürokrat ve aydın kesimin mutlak yönetime ve onun baskısına karşı mücadelesi ile I. ve II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ancak özellikle I. Meşrutiyetin ilanında Batı’nın baskısı etkili olmuştur. Siyasal yapının plüralist, diyalogcu ve açık bir yapıya kavuşması 1908 yılında II. Meşrutiyet ile söz konusu olabilmektedir. Bu tarihe kadar gerçek anlamda siyasal partilere de rastlanmamıştır.⁵⁴²

⁵³⁹ Aytima Altındal, Siyasal Kültür ve Yöntem, Hemess Yayınevi, İstanbul, 1982, s.28.

⁵⁴⁰ Tülay Özürman, Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme açmazı, Dokuz Eylül Yayınları, I. Baskı, İzmir, 1998, s.18.

⁵⁴¹ Bilal Eryılmaz, Tanzimat ve Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s.241.

⁵⁴² Özürman, a.g.e., s.22.

Siyasal parti olarak nitelenebilecek ilk siyasal oluşum, 1865'te kurulan "Yeni Osmanlılar"dır. Yeni Osmanlılar bürokrasinin içinden gelen aydınlar, yani yönetici elit içindeki muhaliflerdir. Jön Türk hareketi ise Yeni Osmanlıların devamı olarak kabul edilmektedir. Ancak dayandığı değerler farklıdır. Yeni Osmanlılar İslami esasların egemen olduğu bir hareketin temsilcileridir. Jön Türkler ise, Osmanlı Milliyetçiliğine dayanmaktadır. Böylece, Jön Türklerde Türklük ve Milliyetçilik ön plana çıkmıştır. İttihak ve Terakki ise Jön Türk hareketinin devamı olarak ortaya çıkmıştır. İttihak ve Terakki 1908-1918 yılları arası Osmanlı siyasal yaşamının hakim unsuru olmuştur. Sivrilene diğer siyasal oluşum, Hürriyet ve İtilaf partisidir. Böylece Osmanlı siyasal yaşamı ittihatçı-ıtilafçı çatışması içinde şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı siyasal yaşamında iki büyük cephe ortaya çıkmıştır: Merkezîyetçi ve Türkçü ittihatçılar karşısında Adem-i merkezîyetçi, Osmanlıcı, İslamcı ve Liberal itilafçılar. Bu oluşum, Kongar tarafından "Devletçi-Seçkinci" ve "Gelenekçi-Liberal" cephe olarak tanımlanırken, Mardin tarafından merkez-kenar ayrımı olarak açıklanmıştır.⁵⁴³

Kongarın ifadesiyle Devletçi-Seçkinci cephe, Batılılaşma düşüncesi ve simgesi çerçevesinde oluşmuştur. İmparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasi, bu cephenin yaratıcısı ve önderi olmuştur. Bürokrasi, toplumsal destekten yoksun olduğu için tüm Batılılaşma çalışmalarını devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Seçkinci yaklaşım ise, halkı güdülecek bir sürü olarak gören Osmanlı geleneğinin bir uzantısıdır. Devletçi-seçkinci cephenin genel nitelikleri şöyle ifade edilebilir: İlk olarak bunlar son derece baskıcı bir tutum içinde olmuşlardır. Halktan gelecek desteği yok saymışlar, hatta düşüncelerini halka rağmen uygulamaya koymuşlardır. İkinci olarak Batı tipi bir toplum modeli yaratmaya çalışmışlardır. Son olarak son derece merkezîyetçi ve devletçi bir tutum içine girmişlerdir. Devletçi-seçkinci cephenin ne derece başarılı olduğu tartışılır. Ancak halkın devlete tümüyle yabancılaştığı tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Gelenekçi-liberal cephe ise devletçi-seçkinci cepheye bir tepki olarak doğmuştur. Cephenin gelenekçiliği, Batılılaşma yönünde topluma baskı ile benimsetilmek istenen yeniliklere karşı bir direnişi temsil ediyordu. Liberalizmi ise, gerek siyasal gerek ekonomik alandaki devlet denetlemesine karşı çıkışı ifade etmekteydi. Gelenekçi-Liberal cephenin genel özellikleri şunlardır: İlk olarak bürokrasinin büyük merkezi gücüne karşılık yönetimin, yerinden yönetim ilkesine göre düzenlenmesinden yanaydılar. İkinci olarak, kendilerini halkın gerçek temsilcisi olarak görmekteydiler. Son olarak İslam dinini son derece etkili bir araç olarak

⁵⁴³ Özürman, a.g.e., s.23.

kullanmışlardır. Tüm bu özelliklere ek olarak her iki cephenin ortak yanları da bulunmaktadır. Öncelikle her iki cephenin de tutarlı bir ideolojiden yoksun olduğu söylenebilir. Ayrıca her iki cephenin de ekonomik görüşleri bulunmamaktaydı. Diğer yandan bu cephelemler içinde de şiddetli görüş ayrılıkları söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarını kapsayan bu cepheleşme Türk siyasal yaşamının temel unsuru olmuştur. Türkiye'deki siyasal yapı, bu cephelemler arasındaki etkileşim çerçevesinde şekillenmiştir.⁵⁴⁴

Mardin ise, bu cepheleşmeyi merkez-çevre ilişkisi bağlamında açıklamaktadır. Mardin'e göre her toplumun bir merkezi vardır. Bu merkez, o toplumun siyasal yapısındaki hakim unsurların ifadesidir. Osmanlı toplumunun da bir merkezi vardır. Osmanlı siyasal yapısında merkezi askeri kesim ve bürokratlar oluşturmaktaydı. Fakat Batı ülkelerinin aksine, çevre yani siyasal yapıyı oluşturan diğer unsurlar merkez içersinde hiçbir zaman yer alamıyordu. O kadar ki, merkez bu çevresel unsurlara daima kuşku ile bakmıştır. Seçkin bürokratlar ile çevre arasındaki ayırım ekonomik unsurlarda da görölüyordu. Bürokratlardan vergi alınmıyordu. Merkezin siyasal ve ekonomik konulardaki ayrıcalıklı konumu, kültür alanında da kendini göstermekteydi. Örneğin merkezin okumuş ve yetişmiş üyelerinin yararlandığı eğitim kurumlarından yalnızca dini eğitim verenler çevrenin yararlanmasına açıktı. Bu yüzden çevre, kendi kültürünü geliştirmişti. Ancak bu kültür daima ikincil bir statüye sahip olmuştur. Merkezin bu ağırlığına çevre, kendi dünya görüşü ile cevap vermiştir. Bu dünya görüşü, yerelciliğe, bölgeciliğe ve dinsel aşırılık ile sapkınlığa dayanmaktaydı.

Merkez ile çevre arasındaki bu ilişki Osmanlı İmparatorluğunun çözülmeye başladığı 19. yüzyılda daha hareketli bir hal almıştır. İmparatorluk dağılırken bürokrat kesim, gayrimüslim tebaayı yatıştırmak için çeşitli yollara başvuruyordu. Ancak kendi tebaasını yani Müslüman tebaayı bir arada tutacak hiçbir yol bulamadı. Müslüman tebaanın ulusal bütünlüşmesi bir türlü sağlanamadı. Çünkü, Müslüman tebaayı bir arada tutacak ulusal bir kimlik bulunmamaktaydı. Kimlik sorunu Cumhuriyet Türkiye'sinin de karşılaştığı ve çözmede yetersiz kaldığı bir sorun olmuş ve Türk siyasal yapısının temel unsurlarından biri olarak varlığını günümüze değin sürdürmüştür.⁵⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılda içine girdiği değişimden merkez ve çevre de payını almıştır. Bürokratik yapıda meydana gelen başlıca değişimin, "Padişah kökenli" diyebileceğimiz bürokratik yapının, yerini "akılcı" bürokrasiye

⁵⁴⁴ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.131.

⁵⁴⁵ Şerif Mardin, Çev: Şeniz Gönen, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.123.

bırakmış olmasıdır.⁵⁴⁶ Asıl değişim ise çevrede daha doğrusu çevrenin hakim unsuru olan eşrafta meydana gelmiştir. Ekonomik anlamda kısmen bağımsızlığını elde eden eşraf, oldukça güçlenmiş bir halde merkezin karşısına dikilmiştir. Osmanlı bürokrasisi eşrafla uzlaşmaya başlasa da ona gerçek bir özerklik vermeyi hiç düşünmemiştir. Eşraf, istediğı noktaya Cumhuriyet Türkiye'si ile birlikte gelecektir. Ancak merkez ile çevrenin mücadelesi, Türk siyasal hayatında çok uzun yıllar hatta günümüzde bile yaşanmaya devam eden bir olgu olarak varlığını korumuştur.

Özetle, Osmanlı İmparatorluğunda siyasal yapının iki önemli unsuru olduğu daha doğrusu siyasal yapının iki temel üzerinde şekillendiğı söylenebilir. Bu temel yapılar ekonomi ve din'dir. Siyasal iktidar, bu unsurlardan din'i iktidarına meşruluk için kullanırken, ekonomiyi ise gücünü pekiştirmek için kullanmıştır. 17. yüzyıla kadar da ekonomik yapı ve siyasal yapının uyum içersinde olduğu söylenebilir. 17. yüzyıldan sonra ise siyasal yapı bir değişim içine girmiş, eski kurumlar yerine modern oluşumlara bırakmıştır. Siyasal yapıdaki bu değişim, siyasal fırsat yapısını ve siyasal kaynakları değiştirmiş, mutlak monarşi ve padişahın mutlak iktidarı yerini meşruti monarşie bırakmıştır. Ancak siyasal yapıda görülen bu değişim ve gelişim ekonomik yapıda görülmemiştir. Ekonomik yapıda değişim söz konusu olsa da bu bir gelişime neden olmamış tam tersine Osmanlı ekonomisi tam bir çöküş ve iflas haline girmiştir. Alt yapıdan bağımsız ve aşırı olarak gelişen siyasal yapı unsurları, halkın desteğini alamamıştır. Çünkü ekonomik çöküşle birlikte giderek fakirleşen halk sorumlu olarak modernleşmeyi ve siyasal yapıda meydana gelen değişiklikleri görmüştür. Böylece Batılılaşma çabaları bir avuç bürokrat tarafından yürütölmüştür. Bu durum siyasal yapıda günümüzde de devam eden bir cepheleşmeye neden olmuştur. Bu cepheleşmeye "Türk dualizmi", "Devletçi-Seçkinici Cephe ve Geleneksel-Liberal Cephe" gibi isimler verilmiştir. Siyasal fırsat yapısındaki değişmelerle birlikte bu cepheleşme kurumsallaşmıştır. Cepheleşmenin bir yanında İttihak ve Terakki, diğeri yanında ise Hürriyet ve İtilaf partileri yer almıştır. Osmanlı siyasal yapısı geçirdiğı evrimlere rağmen karşılaştığı bir kriz halinde patrimonyal geleneklere dönmekten geri kalmamıştır. Bu patrimonyal yapıda temel belirleyici etken din olmuştur. Siyasal yapının bir diğeri özelliğı ise, özellikle 20. yüzyılın başında karşılaşılan kimlik sorunudur. Osmanlı İmparatorluğu, varlığını devam ettirebilmek için ulusal bir kimlik arayışına girmiş, ancak başarısız olmuştur.

⁵⁴⁶ Mardin, a.g.m., s.130.

Bu konuda belirtilecek son husus, Osmanlı siyasal yapısının Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış olsa da Cumhuriyet Türkiye'sinde varlığını devam ettirmiş olmasıdır. Osmanlı siyasal yapısının bir çok unsuru, Cumhuriyet Türkiye'sinde hatta günümüzde bile varlığını devam ettirmektedir.

B.Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyasal Yapı

1. Cumhuriyetin İlk Yılları ve Tek Parti Döneminde Siyasal Yapı

Ulusal Kurtuluş Savaşı temelde askeri bir eylem olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik ve siyasal yapısını da değiştirmeyi hedeflemiştir. Türk ihtilalinin Osmanlının sosyal ve ekonomik yapısını ne ölçüde değiştirdiğini ya da değiştiremediğini önceki kısımlarda ele alınmıştı. Bu kısımda ise, Türk ihtilalinin Osmanlı siyasal yapısını ne ölçüde değiştirdiğini ve Osmanlı siyasal yapısından yeni Türk devletine nelerin miras kaldığı üzerinde durulacaktır.

Türk ihtilaliyle birlikte ilk defa devletçi-seçkinler yerel önderlerle işbirliğine gitmiştir. İlk başta bunun askeri eyleme destek amacıyla kullanılması düşünülmüştür. Ancak ilerleyen süreçte devletçi-seçkinlerin bu ortaklığı sona erdirmesi söz konusu olamamıştır. Çünkü gelenekçi-liberal cephe uzun yıllar beklediği iktidara dolaylı yoldan da olsa kavuşmuştur. Artık hedef iktidarın tek sahibi olmaktır. Gelenekçi-liberal cephe, bu arzusunu iki siyasal parti kurarak gerçekleştirmeye çalışır. Ancak dönemin siyasal konjonktürü ve fırsat yapısı buna uygun değildi. Bu yüzden gelenekçi-liberal kanat, amaçlarına ulaşamadı. Gelenekçi-liberal cephenin iktidara gelme düşleri yaklaşık otuz yıllık bir süre için son buluyordu. Bu aynı zamanda Türk siyasal hayatında demokrasiye geçiş denemelerinin sonu ve yaklaşık yirmi yıl süren tek partili siyasal yaşamın başlangıcı olmaktaydı.

1923-1946 yılları arasında ülke yönetiminde söz sahibi olan tek parti Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmuştur. CHP, aynı zamanda Cumhuriyetin ilk partisidir. CHP yönetimi ele alır almaz ilk iş olarak köklü reformlara girişmiştir. Yegane amacı çağdaşlaşmaktır. Çağdaşlaşmanın yolu ise Batılılaşmaktan geçmektedir. Batı siyasal rejimi ve tüm kurumları ile Cumhuriyet Türkiye'sine model olmuştur. Batılılaşma yolundaki engel ise Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi geleneksel değerler ve "din"dir. Özellikle toplum yaşantısının hemen tüm alanlarında "din"e karşı mücadele vermek gerekmiştir. Türk tek partili rejimi Batıdaki tek partili rejimlerden önemli ölçüde farklıdır. Bu yüzden, rejim bir "geçiş rejimi" olarak

tanımlanabilir. Çünkü bu rejim Osmanlı yönetiminin sonu ile demokratik yönetimin başlangıcı arasında yer almıştır.⁵⁴⁷

1930'lu yıllardan itibaren CHP siyasal alanda tek örgüt olarak kalmıştır. Ancak CHP'nin siyasal alanda kurduğu bu tekel, onun gücünü artırmamıştır. Bu dönemde CHP, devlet ve hükümet mekanizmasına üstün gelemediği gibi bu mekanizmanın bir parçası haline gelmiştir. 1936'da ise parti ile devlet-hükümetin birleştirildiği açıklanmıştır. Bu uygulama ile CHP genel sekreteri aynı zamanda İçişleri Bakanı, CHP il başkanları ise vali oluyordu.⁵⁴⁸

Her rejim kendisine özgü koşulların ürünüdür. Toplumlar, kendi sosyal yapısı ile uyuşmayan bir düzene yabancı kalmakta ve toplumun dışladığı düzenin yaşam damarları beslenememektedir. Nitekim, meşrutiyet hareketlerine Osmanlı halkının yabancı kaldığı gibi, Cumhuriyet devrindeki siyasal yapılanmayı da halk benimseyememiştir. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında rejim aleyhtarlarının ve bürokratik seçkinlerin önemli rolleri bulunmaktadır. Osmanlı döneminde başlayan tepeden inme reform hareketleri Cumhuriyet Türkiye'sinde de aynı çizgisini sürdürmüştür. Aynı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi siyasal alandaki yeni yapılanma sosyal ve ekonomik yapıya sindirilmeye çalışılmıştır. Oysa Batıda bunun tam tersi bir süreç görülmüştür: Sosyal ve ekonomik yapılanma bugünün siyasal yapılanmasını ve kurumlarını şekillendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi, halkın yeni yapılanmaya yabancılaşması, yine Osmanlıda olduğu gibi halkın bildiği ve alışkın olduğu değerlere (özellikle dine) daha çok bağlanmasına neden olmuştur.⁵⁴⁹ Cumhuriyetin resmi tutumu, Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen yapısını, hiç göz önünde bulundurmadan reddetmek olmuştur. Yerel, dinsel ve etnik gruplar, Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma gereksiz kalıntılar olarak görülüp reddedildiler. Böylece merkezin kasvetli ve sert görünümü bir kez daha sergilenmiş oluyordu.⁵⁵⁰

Merkezi bir unsur olan askeri bürokrasi, Osmanlı da oynadığı önemli siyasal rolü Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam ettirmiştir. Atatürk ihtilali, askeri bürokrasinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rolü ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki rolü arasında bir köprü olmuştur. Atatürk ihtilali askeri bir eylem olarak başlamıştır. Ancak daha sonra siyasal düzen askeri etkilerden arındırılmıştır. Askeri bürokrasi,

⁵⁴⁷ Özüermen, a.g.e., s.27.

⁵⁴⁸ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000, s.156.

⁵⁴⁹ Özüerman, a.g.e., s.55.

⁵⁵⁰ Mardin, a.g.m., s.139.

sivil bürokrasinin emrine girmiştir.⁵⁵¹ Ordunun gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek Cumhuriyet Türkiye'sinde oynadığı başat rol, şüphesiz burjuva sınıfının güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır. Toplumsal güçler dengesinde, burjuvazi ya da emekçi kesimin ağırlığı olmadığı durumlarda ordunun rejim içindeki ağırlığının arttığı bir gerçektir. Diğer yandan, karşı koyacak bir gücün ya da güçlerin yokluğu askeri darbeleri ve askere dayanan rejimleri kolaylaştırmaktadır.⁵⁵² Merkezi oluşturan diğer unsur olan sivil bürokrasi içinde siyasal yapıda oynadığı rol açısından bir değişiklik söz konusu değildir. Sivil bürokrasi, kendisine en önemli hedef olarak milli burjuva sınıfını yaratmayı seçmiştir. Ancak kapitalist sınıf güçlendikçe onla çatışmaktan geri durmamıştır.⁵⁵³

Türk ihtilali, evrime dayanmayan bir devrimdir. Diğer bir ifade ile siyasal kurumlar değişmiştir ancak toplumda güç dengesi değişmiş değildir. Evrim sonucu ortaya çıkan devrimlerde ideoloji evrime koşturucu olarak doğar ve gelişir. Türk ihtilali gibi evrime dayanmayan devrimlerde ise, nesnel koşulların bulunmaması nedeniyle doğan boşluk, ideoloji ile doldurulmaya çalışılır. Türk ihtilalinde ise bu rolü "Kemalist" ideoloji üstlenmiştir.⁵⁵⁴ Kemalizm, yeni siyasal yapıyı oturtana kadar, Osmanlı siyasal yapısının unsurlarını özellikle geleneksel meşruluk kavramlarının ve sembollerinin bir kısmını kullanmıştır.⁵⁵⁵ Türk ihtilali, temelde Osmanlıdaki reformlardan farklı değildir. Çünkü her ikisi de "a fortiori" yani tepeden inmedir. Bunun en önemli nedeni halkın ne Osmanlı döneminde ne de Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında siyasetin bir aktörü olamamasıdır.⁵⁵⁶

Devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm'in üstlendiği bir diğer işlev ise kimlik sorununa çözüm bulmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ortaya çıkan bu sorun, İmparatorluğun kurtarılması amacına hizmet etmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si ise, ulus-devleti yaratmanın yolunun ulusal bir kimlik yaratmaktan geçtiğini anlamıştı. Fakat ortak bir ulusal kimlik olarak resmi, mutlak ve tekçi bir Türk kimliği benimsenmişti. Bu kimlik yaratılırken, yerel, dinsel ve etnik öğelerin göz ardı edildiği açıktır. Çünkü kimlik sorunu ya da bunalımı, günümüz siyasal yaşamında bile güncelliğini korumaktadır. Milletler çağında Osmanlı siyasal yapısında üç ayrı ulusal

⁵⁵¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.650.

⁵⁵² Kışlalı, a.g.e., s.256.

⁵⁵³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.662.

⁵⁵⁴ Kışlalı, a.g.e., s.118.

⁵⁵⁵ Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.185.

⁵⁵⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, "Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.208.

kimlik yaratılması mümkündür: Osmanlı kimliği, İslam milleti kimliği ve Türk kimliği. Devletin resmi politikası ısrarla Osmanlı kimliği üzerinde durmuş ve Osmanlı milleti yaratmaya çabalamıştır. İmparatorluğun sonuna kadar da bu politikadan vazgeçilmemiştir.⁵⁵⁷ Türk ihtilalinin ve Kemalizm'in Cumhuriyet Türkiye'si için seçtiği kimlik ise Türk kimliği olmuştur. Ancak Türk kimliğini şekillendiren kültür "din" ile beslenmiştir. Türk olmak aynı zamanda Müslüman olmayı da içermektedir. Bu yüzden örneğin Boşnaklar, Çerkezler ve dahi Kürtler Türk olarak görülmüştür.⁵⁵⁸

Din, Cumhuriyet Türkiye'sinde milli kimliğin dayanak noktası olması yanında siyasal yapıda başka işlevlere de sahiptir. Din her şeyden önce, ilericilik, batıcılık ve modernleşme dayatmaları karşısında halk için bir direnç noktası olmuştur. Halk, vazgeçemediği töreler ve gelenekleri dini kurallar haline getirerek korumaya almıştır. Diğer yandan din, siyasal yapı içerisinde önemli bir denetim işlevine sahip olmuştur. Oysa gelişmiş siyasal kurumlara sahip ülkelerde siyasal yaşam üzerindeki denetim anayasa ve hukuk normları çerçevesinde yapılmaktadır. Bu ülkelerin aynı zamanda gelişmiş bir demokrasiye ve sivil toplum örgütlerine sahip olduğunu da belirtelim. Türkiye'de ise anayasa ve hukuk denetimi çok gelişmiş değildir. Halk tarafından işlevsel olarak da kullanılamamaktadır. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında bu durum çok daha dikkat çekicidir. Çok partili yaşama geçişle ve özellikle 1961 Anayasası ile anayasal denetim mekanizması çok aşama kaydetmiş olsa da, halkın siyasal sistemi hukuksal yoldan denetlemesi günümüzde bile istenilen seviyede söz konusu olamamaktadır. Din alternatif bir denetim aracı olarak kullanılmaktadır.⁵⁵⁹

Türkiye Cumhuriyetinin siyasal yapısının temelleri cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek partili siyasal yaşam sürecinde atılmıştır. Türk ihtilali her ne kadar yeni bir siyasal yapılanmayı hedeflese de, Osmanlı siyasal yapı unsurlarından bir çoğunu ya isteyerek ya da istemeden de olsa bünyesine kabul etmiştir. Bunlardan dört tanesi çok önemlidir. İlk olarak Osmanlıda var olan tepeden inmecilik, halktan kopukluk – halka rağmenlik varlığını aynen devam ettirmiştir. İkinci olarak devletçi- seçkin ve liberal-gelenekçi cepheleşmesi, varlığını Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam ettirmiştir. Üçüncü olarak, Osmanlının son dönemlerinde baş gösteren kimlik

⁵⁵⁷ Mümtaz'er Türköne, "Milli Devlet-Laiklik-Demokrasi", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.401.

⁵⁵⁸ y.a.g.m., s.409.

⁵⁵⁹ Binnaz Toprak, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.387.

bunalımı, Türk ihtilali tarafından da aşılabilmiş değildir. Son olarak, siyasal yapıda din, önemli bir unsur olarak varlığını korumuştur.

Türk ihtilali ve Kemalizm, siyasal alanda demokratik bir yapı hedeflemiş olsa da Osmanlı dönemindeki “Bürokratik Yönetim Geleneği” aynen devam etmiştir. Siyasal yapı içerisinde Askeri bürokrasinin ağırlığı, sivil bürokrasiye nazaran daha da artmıştır. Askeri bürokrasi, halkın yönetime katılmasına hep mesafeli yaklaşmıştır. Sivil toplum alanına olan güvensizlik bir türlü aşılamamıştır.⁵⁶⁰

Türk siyasal yapısının merkezîyetçi ve tepeden inmeci görünümü sivil toplumu kabul etmede ve hesaba katmadaki isteksizlik ve halkın yönetime katılmasına pek olumlu bakmamanın bir ürünüdür. Sistemin temel amacı modernleşme olmasına rağmen, Bürokratik yönetim geleneğinden vazgeçilememiş olması totaliter bir siyasal yapıya neden olmuştur.⁵⁶¹ Bu siyasal yapının çok partili hayata geçişle ne ölçüde değiştiği tartışmalıdır.

2. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş

Türk siyasal hayatında 1950 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye’de, 1950 yılında çok partili sisteme geçilmiştir. Çok partili sisteme geçiş, sarsıntısız bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak çok partili hayat ya da demokrasi üç kez kesintiye uğramıştır. Bunun en büyük nedeni, tek parti rejiminin kurumları ve aktörleri değişmeksizin çok partili sisteme geçilmesidir. Çünkü çok partili sisteme geçiş sürecinin temelinde toplumsal bir baskı bulunmamaktadır. Hatta Osmanlı döneminde başlayan ve Cumhuriyet Türkiye’sinde de varlığını koruyan Devletçi-Seçkinî cephenin belirleyici unsur oluşu da demokrasiye geçişte etkili değildir. Türkiye’de demokrasiye geçiş tamamen dış politik kaygılara dayanmaktadır. Bu sebeple, geçiş sürecini başlatan yönetici kadro, bu süreci kontrol altında tutmaya çalışmış, rekabetçi ve çoğulcu bir politik sistemin kurulması için gerekli kurumsal düzenlemeleri yapmaktan kaçınmıştır.⁵⁶²

Çok partili hayata geçiş tamamen dış politikadaki gelişmelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu dış politikadaki gelişmelerin temelinde Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batılı devletlerin desteğini kazanma kaygısı yatmaktadır. İnönü’nün

⁵⁶⁰ Aytekin Yılmaz, Çağdaş Siyasal Akımlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.337.

⁵⁶¹ y. a.g.e., s.340.

⁵⁶² Nihal Karaincioğlu, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.265.

cumhurbaşkanı seçildiği 1938 yılından 1945 yılına kadar olan sürede herhangi bir liberalleşme yönünde adım atılmamıştır. Hatta CHP tüzüğünde yapılan bir değişiklikle İnönü “Milli Şef” ve “Değişmez Genel Başkan” kabul edilmiştir. Böylece, Avrupa’daki totaliter rejim benzerlerinde olduğu gibi, yetkiler hem parti hem devlet başkanı olan tek kişide, Milli Şef’te toplanmıştır. Bu dönemde rejimin tekçi ve otoriter niteliği oldukça artmıştır. Bu dönemde rejimin tekçi ve otoriter niteliği oldukça artmıştır. Ancak yukarıda belirttiğimiz dış politika kaygıları nedeniyle liberalleşme yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu yöndeki en önemli adım bir muhalefet partisi kurulması yönündeki çalışmalardır. Öngörülen, muhalefet partisinin CHP içinden çıkan ve yine CHP’nin kontrolünde olan bir partiydi. Bu aynı zamanda öyle bir parti olmalıydı ki, CHP’ye karşı hiç olmazsa kırk elli sene iktidara gelme iddiasında olmamalıydı. Tam bu sırada toprak reformu ve bütçe görüşmeleri ile ilgili olarak CHP içinde bir muhalefet oluşmuştu. Bu muhalefetin başını Celal Bayar ve Adnan Menderes çekmekteydi. İnönü’nün izni ile bu kişiler CHP’den ayrılıp Demokrat Partiyi (DP) kurmuşlardır.⁵⁶³

Çok partili sisteme geçilmiş olsa da bu yönde hiçbir hukuksal düzenleme yapılmamıştır. Ne anayasada ne ceza kanununda ne de basın kanununda bir düzenleme yapılmamıştır. Böylece çok partili sistemden dönüş için tüm kapılar açık bırakılmıştır. Ancak tüm bunlar DP’nin 1950’de iktidara gelmesini önleyememiştir.⁵⁶⁴ Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte “devletçi-seçkinciler”in iktidarı sona ermiş ve yerine “gelenekçi-liberaller” geçmiştir. Gelişen ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları DP’nin yurtiçindeki en büyük destekleyicileriydi. Yurtdışından destek ise Batı dünyasından özellikle ABD’den gelmekteydi.⁵⁶⁵

Demokrat Parti, kurulduğu ilk günden itibaren tüccarın ve eşrafın partisi olmuştur. Bu sınıflar DP aracılığı ile kayıtsız ve şartsız bir iktidar peşindedirler.⁵⁶⁶ DP hareketinin başarısındaki tarihsel etken, halkın Batılılaşmaya olan tepkisini DP muhalefetine somutlaştırmasıdır. CHP’yi ise Batılılaşma ile özdeşleştirmesidir. Tabii ki “din” DP’nin bu süreçte kullandığı başat unsur olmuştur. Halkın DP hareketini desteklemesindeki bir diğer neden ise, halkın, sosyal ve ekonomik özelemlerinin yeni partice karşılanacağı inancıdır. Oysa DP’nin üst kademelerinde yer alan Tüccar ve eşraf, sömürsünü sürdürmüş, halkın yoksulluğunu ise

⁵⁶³ Karaincioğlu, a.g.m., s.266.

⁵⁶⁴ Karaincioğlu, a.g.m., s.271.

⁵⁶⁵ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.148.

⁵⁶⁶ Cem, a.g.e., s.351.

Batılılaşmanın görüntüsüne yüklemiştir.⁵⁶⁷ DP hükümeti Türkiye’de demokrasinin gelişmesi için bir umuttu. Parti önderleri demokratik olmayan tüm yasaları kaldıracıklarını ve demokratik olmayan uygulamalara son vereceklerini belirtmişlerdi. Ancak DP, demokrasiyi geliştirme yolunda değil, karşıt grupları yok etme yönünde bir eğilim geliştirdi. Daha iktidarının ilk zamanlarında sivil ve askeri bürokratlara karşı olumsuz bir tutum içine girdiler. Aynı olumsuz tutumu Atatürk devrimlerine karşıda sergilediler. Diğer yandan DP’nin halkla tam bir bütünleşme sağladığı da bir gerçektir. DP iktidarı kültürel olarak ciddi değişikliklere yol açtı. Tarımda makineleşme ile birlikte köyden kente göçenler yeni bir kültür oluşturdu. Bu kültür akıldan çok duyguya, kentten çok kasabaya ve endüstriyel değerlerden çok fırsatçılığa dayanmaktaydı. “Pop kültürü” ya da “Arabesk Kültür” denilen bu kültür yapısı varlığını günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır. Diğer yandan siyasal İslam yeniden etkinlik kazandı. Hızla imam-hatip okulları açılmaya başlandı. Siyasal İslam altında da yeni bir kültürel olgu doğmuştur: “Tarikat ve Cemaatler”. Bu iki yeni kültürel olgu yani “Arabesk Kültür” ile “Tarikat ve Cemaatler” bütünleşmekte geç kalmadılar. İki kültürel olgunun bütünleşmesi 21. yüzyıl Türkiye’sinin görünümünde oldukça etkili olmuştur.⁵⁶⁸

Demokratik Parti, gerçek demokratik ilkelere uygun davranışlar yerine tek parti dönemine öykünen uygulamalara yönelmiş, bu yöneliş hem onun sonunu hem de demokrasinin kesintiye uğramasına giden yolu hazırlamıştır. Aslında DP’nin bu niteliği anlaşılmasa da değildir. Çünkü, DP önderleri aynı zamanda tek parti döneminin siyaset adamlarıydı. Siyasal eğitimlerini tek partili düzen içinde almışlardı.⁵⁶⁹

Türkiye’deki siyasal yapı, 1960 tarihindeki askeri müdahale ile birlikte yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. Yeni anayasa ile birlikte çoğunluğun baskısının önlenildiği bir demokrasi anlayışı getirilmiştir. Meclisin bir baskı aracı olarak kullanılmasının önüne geçmek için meclis ve hükümetin yetkilerine ortak kurumlar öngörülmüştür. Ekonomik ve sosyal gelişmeler ışığında “Kapitalizme dönük liberal devlet” anlayışı yerine “Sosyal refah devleti” anlayışı öngörülmüştür.⁵⁷⁰ 1960 müdahalesi ile, Cumhuriyetin en başından beri, en bunalımlı dönemlerde dahi korunmaya çalışılan sivil yönetim kuralı çok ağır bir yara almıştır. 1960 müdahalesi ile birlikte askeri yönetim daima akılda tutulması gereken bir olasılık olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal yapı içerisinde “ordu etkeni” önemli bir unsur haline gelmiştir.⁵⁷¹ O kadar ki siyasal yapı içerisinde ordunun olağandışı rolünü meşrulaştırmak amacı ile

⁵⁶⁷ Cem, a.g.e., s.354.

⁵⁶⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.151.

⁵⁶⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.150.

⁵⁷⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.161.

⁵⁷¹ Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.133.

anayasaya yerleştirilen bir organ (Milli Güvenlik Kurulu) aracılığıyla adeta siyasal parti (devlet partisi) konumuna yükselmiştir.⁵⁷² Diğer yandan Türk siyasal hayatında demokrasi kültürüne sahip olmayan bu dinamikler, siyasal araç olarak şiddete yönelmeyi seçmişlerdir. 1950 yılında başlayan demokratik yaşam, 1980 askeri müdahalesi ile yeni bir dönemece girmiştir.

C. 1980 Sonrası Siyasal Yapı

Türk siyasal yaşamı boyunca devlet seçkinleri, siyasal seçkinlerin fazlasıyla bağımsızlık kazandıklarını hissettikleri zaman iktidarını yeniden tesis etmeye girişmişlerdir. Cumhuriyetin kurucu ilkeleri ilan edildiğinden beri devlet seçkinleri, yaşamsal önem taşıyan konularda son sözün kendilerine ait olduğunu kabul ediyorlardı. 1960, 1971 ve 1980'deki üç askeri darbe siyasal seçkinlerin unuttukları varsayılan bu kurucu idealleri yeniden tesis etmek üzere yapılmıştır. Devlet seçkinleriyle siyasal seçkinler arasındaki mücadelenin, birincisinin iktidarının yeniden tesisi, ikincisinin cezalandırılması şeklindeki gelenekselleşmiş çözüm tarzı, siyasal yapının değişmez unsuru olmuştur.⁵⁷³

1980'ler Türkiye'nin siyasal dinamiklerinde yeni bir sayfa açmıştır. Soğuk savaşın sonu, Türkiye için yeni dış politika açılımları ve Türk siyasal yapısındaki bir dizi iç unsur, Türk siyasetinin bu yeni döneminin belirleyici unsurlarıdır. 1980 sonrası dönemde oluşan iç siyasal dinamikler Türkiye'yi bir yandan küresel ortama bağlarken, diğer yandan siyasal seçkinleri güçlendirecektir. Diğer yandan devlet seçkinleri Türklerin İslami kimliğinin önemine atıfta bulunmaya başlamışlardır. Bu atıflar, Türkler için dinsel değerlerin önemine yapılan vurgularla doluydu. Bunun en büyük nedeni, İslam'ın komünizmin panzehiri olarak görülmesi yada gösterilmesi idi.⁵⁷⁴

Türkiye'de 1980 sonrası siyasal yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin birincisi politik söylemlerdeki yumuşamaya ilişkindir. Türkiye'deki ideolojiler arasında bir yumuşama, hoşgörü ve uzlaşma kültürü oluşmuştur. İdeolojiler arası kavgaların yerini ortak bir "konsensus" oluşturma çabası almıştır. Diğer yandan bu tutumların "oportunist" tutumlar olduğu şeklinde bir

⁵⁷² Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih: 1960-1980", Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000, s.228.

⁵⁷³ Ayşe Kadioğlu, Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.49.

⁵⁷⁴ y. a.g.e., s.49.

yaklaşımında da bulunulabilir.⁵⁷⁵ Yeni süreçte, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerde de değişim yaşanmıştır. Değişim, devlet merkezli yapıdan toplum merkezli bir yapılanmaya doğru olmuştur.⁵⁷⁶

Rejimin 1980 müdahalesinden sonraki yazgısı büyük ölçüde sivil politikacıların becerisine bağlı gibi görünmekteydi. Bu yüzden 1983'te geçilen sınırlı ve denetimli demokrasiyi izleyen yıllarda, sivil politikacılar, askeri dönemin bir uzantısı olarak hareket etmişlerdir. Rejimi tıkamamak için özel çaba sarf etmişlerdir. Ancak, gerek 12 Eylül rejiminin gerekse "Özal" döneminin palazlandığı "Siyasal İslami" akımlar, 1996 yılında iktidara gelmiş ve rejimin tıkanmaması için diğer sivil iktidarların gösterdiği çabayı göstermemiştir. Sonuçta siyasal hayata "28 Şubat" olarak geçen 1997 Askeri Müdahalesi gerçekleşmiştir.⁵⁷⁷ 28 Şubat Müdahalesi siyasal İslam'ın demokrasiyi rafa kaldırma projesinin önünü kesmiştir. Ayrıca, 21. yüzyıla girerken dahi sivil demokratik rejim üzerinde askeri denetimin hala bulunduğunu olduğunu. Ancak 28 Şubat Müdahalesinde 1960, 1971 ve 1980 müdahalelerinden çok farklı yöntemler kullanmıştır. Müdahale bir anayasal organ olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) aracılığı ile ve Cumhurbaşkanı ile hükümetin onayı ile yapılmıştır. Bu nedenlerle 28 Şubat'ı askeri müdahale olarak görmeyenler de vardır.⁵⁷⁸

Siyasal yapıda 80 öncesi en önemli dinamiklerin işçi-öğrenci hareketleri, köktencilleşme ve askerileşme olduğunu belirtmiştik. 80 sonrası ise siyasal İslam ve siyasal yozlaşma en güçlü dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet Osmanlı siyasal yapısının temel dayanaklarından biriydi. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında da İslamiyet, siyasal yapıdaki rolünü Osmanlı siyasasındaki kadar olmasa bile sürdürmüştür. Bu dönemde din, hem ulusal kimlik arayışlarında temel payanda olmuş hem de halk için bir denetim mekanizması olarak kullanılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte siyasal yaşamda İslami motifler oldukça yoğun olarak kullanılmıştır. 80 sonrası dönemde ise artık İslamiyet siyasal bir kimliğe bürünmüş ve şeriat devleti kurma çabalarına dönüşmüştür.⁵⁷⁹ Burada siyasal İslam'a dair bir çözümlemeye girişecek değiliz. Ancak birkaç saptama yapmak yerinde olacaktır. İlk olarak 1980 sonrası siyasal İslam'ın yükselmesinde 12 Eylül hareketinin büyük rolü olduğunu belirtebiliriz. Çünkü 12 Eylül'ü gerçekleştiren askerler, muhtaç oldukları toplumsal desteği din ögesinde aramışlardır. Bu strateji kaçınılmaz olarak siyasal

⁵⁷⁵ Nilüfer Göle, "80 Sonrası Politik Kültür", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.509.

⁵⁷⁶ Göle, a.g.m., s.514.

⁵⁷⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.34.

⁵⁷⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.40.

⁵⁷⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.225.

İslam'ın önünü açmıştır. Diğer bir saptamamız ise 80 sonrası sivil hükümetlerin askerlerin bu stratejisine karşı tutumlarıdır. 80 sonrası hükümetler askerlerin bu stratejisini yürekten benimsemiştir. Hatta bu stratejiyi çok daha ileri boyutlara taşıyarak siyasal İslam'ın devlet ile bütünleşmesini sağlamışlardır.⁵⁸⁰

80 döneminin bir diğer önemli unsuru siyasal yozlaşmadır. Devlet içerisinde görülen bu yozlaşmanın tohumları “Özal” döneminde atılmıştır. 1990 yılının ortalarında ise “Çiller” döneminde hat safhaya ulaşmıştır. TBMM tarafından hazırlanan “Susurluk dosyası” adı verilen rapor ile, devlet-siyasetçi-mafya üçgeni ve siyasetteki yozlaşma devletin ağzından ortaya konulmuştur. Bu raporla birlikte kamuoyunda zaten önemli ölçüde itibar yitirmiş görünen siyaset ve parlamento, bir büyük yara daha almıştır.⁵⁸¹ Kapalı devlet ya da mukaddes devlet anlayışının da etkili olduğu bu yozlaşma sonucu, “Şeffaf devlet” kavramı 21. yüzyıl Türkiye'sinin bir ideali haline gelmiştir.⁵⁸²

Dönemin belirleyici diğer unsuru ise Güneydoğu sorunudur. Bu sorunun bir çok tarifi vardır. Kimine göre bu bir terör sorunudur ve Türkiye'nin bölünmesini amaçlamaktadır. Bir diğer görüşe göre ise bu sorun Türkiye'nin bir bölgesel dengesizlik sorunudur. Konuya ırkçı ya da milliyetçi açıdan bakanlar ise olaya “Kürt Sorunu” demektedirler. Aslında bu yaklaşımların hepsi, bölgede yaşanan sorunların bir kısmını ifade etmektedir. Ancak sorun, uluslararası çevreler tarafından derhal “Kürt sorunu” olarak tanımlanmış ve kabul edilmiştir. Konunun uluslararası boyut kazanmasıyla kürt milliyetçiliği oldukça yüksek bir ivme kazanmış ya da daha doğrusu kazandırılmıştır.⁵⁸³ Günümüzde Güneydoğu sorunu öyle bir hal almıştır ki, sorunun belirleyici ögesi iç dinamiklerden ziyade dış dinamikler olmuştur.⁵⁸⁴

Türkiye'deki siyasal yapı ile ilgili olarak anlatılanlar çerçevesinde şu genellemelere ulaşmak olanaklıdır: Türkiye'de çok partili hayata geçiş ve demokratikleşme süreci, Batıdaki gibi toplumun iç dinamiklerinin ortaya çıkardığı bir olgu değildir. Demokrasi, halkın dışında geliştirilmiş ve halka nüfuz ettirilmeye çalışılmıştır. Henüz olgunlaşmamış kapitalist bir ekonominin üzerine Batı'nın siyasal kurumları oturtulmaya çalışılmıştır. Az gelişmişliğin de etkisi ile sağlıklı olarak işletilememiş ve istikrara kavuşturulamamıştır. Türkiye'de siyasal düzenlemeler

⁵⁸⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.252.

⁵⁸¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.277.

⁵⁸² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.292.

⁵⁸³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.296.

⁵⁸⁴ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.315.

ekonomik ve sosyal gelişmelerden bağımsız olarak gerçekleştirilmiştir.⁵⁸⁵ Bu yüzden siyasal gelişmeler alt yapı ve taban desteğinden yoksun olarak ortaya çıkmıştır. Çok partili hayata geçilmiş, ancak tek parti döneminin kurumları varlığını korumuştur. Böylece demokrasi ancak biçimsel kalmış, demokrasinin kesintiye uğramadan işletilebilmesi için gerekli sistemler kurulamamıştır. Diğer yandan demokratik kültür, hiçbir zaman İslami kültürün hakimiyetini aşamamıştır.⁵⁸⁶ Devlet alanının sivil toplum alanını kabul etmedeki isteksizliği Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönemlerinde olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Halka şüphe ile bakılmaktadır. Sivil toplumun böylesine güçsüz olduğu bir ortamda hukuk devleti anlayışının yerleşmesi zordur. Çünkü kurumlar arası yetki, güç dengeleriyle belirlenmektedir. Devleti dengeleyecek sivil toplum alanı oldukça güçsüz ve dardır. Devletin kültürel anlamda resmi ideolojiye sahip olması da sivil toplumun oluşmasını engeller. Çünkü sivil alandaki farklılıklar, resmi ideolojiye muhalif ve yok edilmesi gereken unsurlar olarak görülebilmektedir.⁵⁸⁷ Türkiye'de siyasal temsil ilişkisi şu şekilde ifade edilebilir: Milletvekili ile seçmen arasındaki kamuyu ve büyük çaplı siyasaları içeren siyasal yanıtlanabilirlik etkileşimi çok düşüktür. Milletvekili ile seçmen arasındaki bireye dönük özel yararları ve seçim bölgelerine dönük içeren hizmet ve dağıtım yanıtlanabilirliği ise oldukça yüksektir. Bu bağlamda Türkiye'de siyasal temsil düzeyinin düşük olduğu söylenebilir. Çünkü yüksek düzeyde siyasal temsil, ancak yüksek düzeyde siyasal yanıtlanabilirliğe ulaşıldığında söz konusu olabilecektir.⁵⁸⁸ Türkiye'de siyasal rekabete dayalı bir siyasal yapının oluşmasında dış dinamikler önemli rol oynamıştır. Türkiye Batı ile devamlı askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği ve etkileşim halindedir. Batı ile olan bu işbirliği ve etkileşim sonucu bir yandan Batıdan gelen güçlü baskılar ile bir yandan yönetici kadroların çabaları ile siyasal yapı rekabetçi bir görünüm kazanmıştır. Ancak Türkiye'nin rekabetçi bir siyasal yapının koşullarına sahip olduğu tartışmalıdır. Rekabetçi bir siyasal yapı ya da diğer bir ifadeyle siyasal demokrasi ilk olarak ulusal bir toplum olma duygusunu ve ulusal düzeyde bir siyasal yaşamı gerektirmektedir. Vatandaşlar, kendilerini ulusal bir toplumun parçası olarak görmelidir. Siyasal demokrasinin ikinci koşulu, toplumun tek parçalı bir yapı olarak görülmemesidir. Çünkü toplum, din, siyaset ve ekonomi gibi bir çok parçanın oluşturduğu bir

⁵⁸⁵ Özüerman, a.g.e., s.57.

⁵⁸⁶ Özüerman, a.g.e., s.58.

⁵⁸⁷ Yılmaz, a.g.e., s.343.

⁵⁸⁸ Ersin Kalaycıoğlu, "Türk Yasama Sistemi ve Siyasal Temsil", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.358.

bütündür. Toplum tek parçalı bir bütün olarak görülmesi siyasal çatışmaları ve gerilimleri arttırmaktadır. Bu yüzden siyaset, özerk bir toplum parçası olarak görülmelidir. Bunun yolu da laikleşmeden geçmektedir. Türkiye’de, siyasal demokrasinin varolmasını sağlayacak bu koşullar ne oranda bulunmaktadır? Osmanlıda vatandaşlar arasında ulusal bir kimliğin olmadığını bilinmektedir. Osmanlı tebaasını bir arada tutan en önemli unsur din ögesi idi. Cumhuriyet Türkiye’si de ulusal bir kimlik yaratmada başarılı olmuş değildir. Ulusal kimlik yaratma çabalarında karşılaşılan yetersizlikler sonucu başvurulmuş kurum yine İslamiyet yani din olmuştur. Diğer yandan siyaset, hiçbir zaman ayrı bir toplum parçası olarak görülmemiştir. Çünkü toplumun bir takım alt unsurlardan oluştuğu kabul edilmemiştir. Bunun bir sonucu olarak “Muhalefet” kavramına alışamamıştır. Muhalefetin toplumsal bölünmeye neden olacağı düşünülmüştür. Yine bu yüzden iktidara gelme ve iktidarda kalma çok önemli bir olgu olagelmıştır. İktidarların muhalefeti hoş karşılamamasının, onu her fırsatta ezmeye çalışmasının ve iktidarını devam ettirmek için meşru-gayri meşru her yola başvurmasının altında yatan düşünce de budur.⁵⁸⁹ Türkiye’de siyasal yapılanmanın diyalektik bir yol izlediği söylenebilir. Bu diyalektik, bürokrasi ve ulusal burjuvazi arasında yaşanan etkileşim çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ulusal burjuvazi ya da diğer bir ifadeyle liberal-gelenekçi cephe, bürokrasi ya da diğer bir ifadeyle devletçi-seçkincilerin çabaları sonucu ortaya çıkmış ve 1950 yılında iktidarı ele geçirmiştir. Aynı dönemde devletçi-seçkincilerin içinde bir bölünme yaşanmıştır. Devletçi-seçkinci cephenin bir kısmı liberal-gelenekçi cephe ile bütünleşme yoluna gitmiştir. Devletçi-seçkinci cephenin sivil bürokrat kesimi liberal-gelenekçi kesim ile bütünleşirken, askeri bürokrat kesim, tek başına hareket eden, bağımsız bir güç olarak belirmiştir. Benzer ayrışma gelenekçi-liberal cephe içinde de yaşanmıştır. Sivil bürokrasi ile bütünleşenler sermaye kesimini oluştururken, sivil bürokrasi ile bütünleşmeyen kesimler siyasal İslami akımın temsilcilerini oluşturdular.⁵⁹⁰ 21. yüzyıl Türk siyasal yapısında rol oynayacak en önemli dış dinamik olarak Avrupa Birliği sürecini görebiliriz. En önemli iç dinamiklerin ise siyasal İslami akımlar, demokratikleşme çabaları ve Güneydoğu sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Sınıfsal bazda ise en önemli yönetici güçlerin büyük sermayedar sınıfın ve askeri bürokrasinin olduğu söylenebilir.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ İler Turan, “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.439.

⁵⁹⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.662.

⁵⁹¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.42.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI VE BAŞKANLIK SİSTEMİ İLE İLGİLİ SENARYOLAR

I. Türkiye'de Başkanlık Sistemi ile İlgili Tartışmalar

Türkiye'de, Başkanlık sistemi ile ilgili tartışmalar oldukça yakın bir geçmişte başlamıştır. Başkanlık sistemi, mevcut Parlamenter sisteme bir alternatif olarak ilk defa Turgut Özal tarafından 1987 yılında önerilmiştir.⁵⁹² Turgut Özal'la birlikte Süleyman Demirel ve Recep Tayip Erdoğan başkanlık sistemi üzerinde duran diğer siyasi liderlerdir. Bu sebeple, Başkanlık Sistemi ile ilgili tartışmaları Özal, Demirel ve Erdoğan dönemleri olarak üç kısımda ele almak olanaklıdır.

A. Özal Dönemi

1. Özal Dönemi ve Türkiye

Türkiye'de, 12 Eylül 1980 tarihinde başlayan askeri yönetim, 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerle yerini sivil yönetime bırakmıştır. Kasım 83'te yapılan genel seçimler sonucu Turgut Özal'ın genel başkanı olduğu Anavatan (ANAP) Partisi, %45,2 oy ve 211 milletvekilliği alarak seçimleri kazandı. Turgut Özal Başbakan olarak hükümeti kurdu. Bu hükümet 1987 yılındaki genel seçimlere kadar işbaşında kaldı. ANAP 1987 yılındaki genel seçimleri de, %36 oy ve 292 milletvekilliği elde ederek kazandı. Yine Özal'ın başbakanlığında yeni hükümet kuruldu. Anavatan Partisi 1991 yılındaki genel seçimlere kadar iktidarda kaldı. Ancak Özal'ın başbakanlığı 1989 yılında cumhurbaşkanı seçilmesiyle sona erdi. ANAP'ın iktidarı ise 1991 yılındaki genel seçimleri kaybetmesiyle son buldu. Turgut Özal 1993 yılında hayatını kaybedene kadar cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür.

Özal döneminin belirleyici siyasi argümanlarından birincisi kavgaya değil uzlaşmaya dayanan yumuşak politik üsluptur. Diğerleri ise ideolojik değerlerden çok pragmatik değerlere dayanmasıdır. Bir diğeri ise, piyasa değerleri ile İslamcı muhafazakâr değerler arasında bir sentez oluşturmaya çalışmış olmasıdır.⁵⁹³

⁵⁹² Hürriyet Gazetesi, 13 Nisan 1987, s.9.

⁵⁹³ Göle, a.g.m., s.516.

Nitekim bu argümanların bir açılımı olarak Özal, partisinin içinde dört eğilimin birden barındığını öne sürmekteydi.⁵⁹⁴

Özal döneminin ekonomi politikaları ise, Cumhuriyet döneminden beri temel ekonomi politikası haline gelen, çağdaş toplum modeline uygun, özel girişimi esas alan, onu yaratmaya ve desteklemeye yönelik anlayıştan farklı değildir.⁵⁹⁵ Özal'ın temel ekonomik görüşü serbestleştirme ve rekabete dayanmaktaydı. Ancak uygulamada serbestleşme ve rekabetin yerini, devletin ekonomiden çekilmesine, ekonomik alanın uluslararası güçlere terkine ve devlet gücünün, rekabetçi ekonominin kuralları yok sayılarak bireylerin zengin edilmesinde kullanılması şeklinde görülmüştür.⁵⁹⁶

2. 12 Eylül Sonrası ve Özal Dönemi:

Özal dönemi, 12 Eylül'ü yapan askerlerin arzuladığı biçimde, darbenin sivil bir uzantısı olarak gelişti. Askeri bürokrasi ile ciddi boyutta ideolojik ve siyasal bir çelişki asla söz konusu olmadı. Askerlerin denetimindeki sivil yönetimin uygulayıcısı oldu. Toplumun tüm değer yapısı “Yeni dönemde yeni insan”, “endüstriyel toplumda en yüce değer paradır, nasıl kazanırsan kazan” anlayışı içinde “köşe dönücülüğün” yüceltilmesiyle birlikte ciddi bir değişim içine girdi. Bu arada tarikatlarla da işbirliği yoluyla, İslam dini “siyasallaştırılarak” toplumsal değişimin önemli bir eksenini olarak kullanıldı.⁵⁹⁷

Özal, sadece 12 Eylül yönetiminden devir aldığı baskıcı hukuk düzenini sürdürmekle yetinmedi. Kendisi de düzeni daha baskıcı hale getirecek uygulama ve yasalara yöneldi. Bir yandan kendisini topluma, “rejimi sivilleştirilen politikacı” olarak takdim ederken öte yandan iki yeni yasa ile ülkedeki baskı rejimini iyice ağırlaştırdı. Bu yasalar kısaca “Polis yasası” denilen, “Polis vazife ve selahiyet yasası” ile yine kısaca “muzır yasası” denilen, “Küçükleri muzır neşriyattan koruma kanunu” adlı yasalardı. Bu yasalarla yetinmeyen Özal, doğrudan kendine bağlı bir sivil istihbarat birimi de kurdu. 1989 yılına dek ANAP iktidarı döneminde üç bine yakın gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış, beş yüze yakın yayın organı toplatılmıştır. Gazetecilere toplam 2000 yıl dolayında hapis cezası verilmiştir. Diğer yandan genelde özgürlüklere karşı olan tutumu, PKK terörü konusunda beklide kafasındaki strateji ve taktikler gereği başarılı bir sonuç alamadı. Özal iktidarı döneminin bir

⁵⁹⁴ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.219.

⁵⁹⁵ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.412.

⁵⁹⁶ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.415.

⁵⁹⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.219.

sonucu da bölücü terör etkinliklerinin artık Türkiye'nin yerleşik sorunlarından biri haline gelmesiydi.⁵⁹⁸

1982 Anayasası ile tüm siyasal haklardan yoksun bırakılmış olan eski liderlerin bu haklarının geri verilmesi hem iç hem de dış kamuoyu tarafından sürekli gündeme getirilmiştir. Eski politikacıların yasaklarının kaldırılması konusu, büyük bir propaganda kampanyasına yol açmıştır. Bu karşılıklı kampanya sırasında iktidarda bulunan Anavatan partisi gazetelere ilan vererek, çoğunluğun kararının her durumda geçerli olduğunu ve bunun demokrasinin ruhuna da uygun düşeceğini söyleyerek son derece sakıncalı bir demokrasi anlayışının savunuculuğunu yapmıştır. Özal'ın demokrasi anlayışı demokrasinin "çoğunluğun baskısı" olarak algılanmasından ibarettir. Çoğunluğun diktatörlüğüne dayanan bu demokrasi anlayışına Türkiye hiç de yabancı değildir. Geçmişte, Menderes de aynı demokrasi anlayışına sahip bir lider olarak askerlerin müdahale geleneğini başlatmıştır.⁵⁹⁹ Özal partisinin dört eğilimi içersinde barındırdığını söylediğinden, başka bir siyasal eğilime gerek kalmamıştır.

Özal'ın yaptığı anti demokratik yasal düzenlemeler sadece polis yasası ve muzır yasası ile sınırlı kalmamıştır. Seçim yasası yedi defa değiştirilmiş ve seçim sonuçlarını kendi partisi lehine yönlendirmek için her türlü önlem alınmıştır. Seçim bölgeleri sırf ANAP'ın oyları dikkate alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte, muhalefet seçimleri boykot etmeyi bile düşünmüştür. Ancak sivilleşmeye giden rejimi tıkamamak için vazgeçildi ve seçimler Özal'ın isteğine göre yapılmıştır.⁶⁰⁰ Ancak çoğulcu demokrasiye giden tüm yollar kapatılmış, yeni seçim sistemi büyük partilerin önünü daha da açmıştır.⁶⁰¹

3. Özal Dönemi ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

Günümüz Türkiye'sine Özal döneminden birçok miras kalmıştır. Bunları ekonomik miras, siyasal miras, sosyal miras ve kültürel miras olarak dört başlıkta toplayabiliriz. Özal döneminden günümüze kalan ekonomik miras, dışarıya görelilik olarak kapalı ithal ikameci bir ekonomiden, dışarıya açık, olanaklı olduğu ölçüde uluslararası rekabete dönük bir ekonomiye geçiş ve gelir dağılımının çok adaletsiz olduğu, yüksek enflasyonun egemen olduğu bir ekonomik yapıdır. Siyasal miras; laik ve demokratik sosyal hukuk devletinin hem laiklik, hem demokratik hem sosyallik

⁵⁹⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.221.

⁵⁹⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.221.

⁶⁰⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.223.

⁶⁰¹ Rabia Bahar Üste, Türkiye'de Seçim Sistemi Arayışları: Bir Alternatif Model, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s.235.

hem de hukuksallık özelliklerinin zayıflatılması, buna karşılık siyasal İslam'ın, otoriter ve kapalı devlet anlayışının alabildiğine güçlendirilmesidir. Toplumsal miras, sivil toplum örgütlenmelerinin etkisine kapalı bir kamu alanı, emekçi örgütlenmelerinin zayıfladığı bir iş dünyasına karşılık tarikatların alabildiğine örgütlendiği bir toplumsal yapıdır. Kültürel miras ise; Feodal değerler sisteminin dürüstlük gibi olumlu yönlerinin terk edildiği ancak otoriterlik ve sömürü gibi olumsuz yönlerinin alabildiğine yükseldiği bir kültür anlayışıdır. Diğer yandan endüstriyel değerler sisteminde özgürlük, verimlilik ve ortak yaşamın gerektirdiği güvenlik gibi yönlerin ihmal edilerek sadece fırsatçılığın ve bireyciliğin desteklendiği vahşi kapitalist sömürü anlayışına yönelik melez bir değerler sistemi ortaya çıkmıştır.⁶⁰²

Cumhurbaşkanlığı döneminde de Özal, tartışmaların odak noktası olmaya devam etmiştir. Bu dönem Türkiye'de cumhurbaşkanının yürütmenin fiili ve gerçek başı haline geldiği bir dönem olmuştur. Özal adeta parti başkanı ve başbakan gibi hareket etmiş; ekonomi, iç ve dış politika, ulusal güvenlik gibi konular başta olmak üzere karar oluşturma insiyatifini kendi elinde tutmuştur. Parlamento onay mercii durumuna düşmüştür. Özal'ın izlediği bu değişik cumhurbaşkanlığı tarzı, Türkiye'de fiilen bir başkanlık ya da yarı başkanlık rejimine kayma olduğu yolundaki görüşleri hayli yaygınlaştırmıştır. Yürütmenin sorumsuz kanadı olan cumhurbaşkanlığının yükselen konumuna karşılık yürütmenin asıl kanadı olan bakanlar kurulu ile parlamentonun etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. Özal, bu etkin rolünü, 1982 Anayasasının cumhurbaşkanına tanıdığı önemli yetkilerle açıklama çalışmıştır. Cumhurbaşkanlığı döneminde Özal, daha da ileri giderek başkanlık sisteminin kabulü yönünde fikir ve öneriler ileri sürmüştür.⁶⁰³

Başkanlık sistemi ile ilgili ilk öneri, yine Özal tarafından 1987 yılında yapılmıştır. Özal, 23 Nisan 1987 tarihli Hürriyet Gazetesine verdiği demeçte şöyle diyordu: "Cumhurbaşkanını halk seçmeli." Aynı günlerde siyasetin gündeminde siyasal yasakların kaldırılması ve anayasa değişikliği tartışmaları vardır. Ayrıca cumhurbaşkanlığı seçimi için Özal'ın adı kulislerde geçmeye başlamıştır.⁶⁰⁴ Hürriyet Gazetesi'nin Siar Araştırma Kuruluşu ile birlikte gerçekleştirdiği anket'e göre ise halkın %66,8'i cumhurbaşkanını halkın seçmesi yolunda görüş bildirmiştir. Yine aynı ankette, katılımcıların %21,5'i cumhurbaşkanını meclisin seçmesi yolunda görüş

⁶⁰² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.232.

⁶⁰³ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye, Cem Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2000, s.78.

⁶⁰⁴ Hürriyet Gazetesi, 23 Nisan 1987, s.9.

bildirirken, %11,7'si fikri yok /cevap yok şeklinde görüş bildirmiştir. Anket sonuçlarında ilk dikkati çeken nokta kentli nüfusun %69,4'ünün cumhurbaşkanını halkın seçmesinden yarar olmasına rağmen kır nüfusunda bu oranın %64 olmasıdır. Diğer dikkat çekici bir noktada fikri yok/cevap yok şeklinde görüş bildirenlerin oranının erkeklerde %5,4 iken, kadınlarda %20,1 olmasıdır. Yine fikri yok /cevap yok şeklinde görüş bildirenlerin oranı kırdaki %14,5 iken şehirlerde %9,2'dir.⁶⁰⁵

Hürriyet Gazetesi'nde yer alan bir başka habere göre "Siyasi çevrelere göre referandumun ardındaki gizli amaç Özal'ın Başkanlık sistemi amaçlarıdır. Özal'ın, siyasi yasakları mecliste kaldırmayıp referanduma gitmesinin sebebi, Özal'ın yakın çevresine göre, Başkanlık sisteminin provası. Amaç referandumda halkın nabzını yoklamak". Hürriyet Gazetesi'ndeki haber şöyle devam etmektedir: "Özal'ın yakın çevresine göre, Özal, halka danışarak başkan olmayı düşünüyor. Bu yüzden referanduma gitmiştir."⁶⁰⁶ Hürriyet Gazetesi yazarlarından Oktay Ekşi "Günün Yazısı" adlı köşesinde bu habere şöyle bir yorum getiriyor: "Özal'ın Başkanlık sistemine geçme düşüncesini ciddiye almak gerekir. İlk önce Cumhurbaşkanı halk seçsin dedi. Şimdi ise "Başkanlık sistemi"ni öne sürüyor. Öyle görünüyor ki Özal'ın kafasında gerçekten Başkanlık Sistemi var ve bu sisteme geçiş için kafasındaki planı adım adım uygulamaya koyacak".⁶⁰⁷

Özal, Hürriyet Gazetesine verdiği bir demeçte şöyle diyordu: "Gerçek güç başbakanın elinde. Bu sebeple Başkanlık Sistemi ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin tartışmaya açılması gerekir". Özal, Başkanlık Sisteminin Türkiye'nin yapısına uygun olup olmadığına ilişkin bir soruya karşılık şöyle yanıt veriyordu: "Vallahi düşünmek lazım. Bu sistem ABD ve Fransa'da var. Fransa'da Cumhurbaşkanı ve meclis aynı zamanda seçiliyor. Bir bakarsınız demokratik solcu bir meclis seçilmiş, diğer yandan muhafazakâr bir Cumhurbaşkanı seçilmiş. Bu yüzden mesele iyi hesaplanmalı. Tek parti döneminde Cumhurbaşkanı büyük adamdı. Ama çok partili dönemde başbakan önemli hale geldi. Gerçek güç başbakanın elinde" Özal, "bu düşünceleri ilk ortaya atan kişi siz oldunuz. Bunun sebebi nedir?" şeklindeki bir başka soruya ise şöyle yanıt veriyordu: "Cumhurbaşkanını meclis seçecek. Bu noktada düşünmek lazım, halk mı seçsin meclis mi?" Son olarak Özal, "O zaman siz Cumhurbaşkanının yetkileri azaltılsın ya

⁶⁰⁵ Hürriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1987.s.1.

⁶⁰⁶ Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1987.s.1.

⁶⁰⁷ Hürriyet Gazetesi, 11 Eylül 1987,s.3.

da halk mı seçsin diyorsunuz?” şeklindeki bir soruyu şöyle yanıtlıyor: “Tam olarak değil. Ben Cumhurbaşkanının yetkileri daha da arttırılabilir diyorum. Ama o zaman halk seçer. Ya da Cumhurbaşkanının yetkileri azaltılır ve parlamento Cumhurbaşkanını seçmeye devam eder”.⁶⁰⁸ Özal, Hürriyet Gazetesine genel seçimlerden önce verdiği bir demeçte şöyle demekteydi: “Genel seçimleri (1987 genel seçimlerinden bahsediyor) kazanırsam Türkiye’de daha fazla il kurulması yönünde düşüncelerimiz var. Ayrıca hükümete de Amerikan modeli öngörüyoruz. Birden çok başbakan yardımcısı istihdam edeceğim. Cumhuriyet büyüdü, vazifeler arttı. Gelişmiş ülkelerde devlet bakanları çok önemli. Ayrıca içişleri ve dışişleri gibi bakanların yardımcıları var. Bunu getireceğim.”⁶⁰⁹

Özal’ın gazetelere Başkanlık Sistemi ile ilgili verdiği demeçlere ilk yanıt dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren’den gelmiştir: “Başkanlık sistemi Türkiye gerçeklerine uygun değildir. Biz bunu Milli Güvenlik Konseyi’nde uzun uzun tartıştık. Bize çok sakıncalı olduğuna kanaat getirdik. Bize en uygunu Parlamenter sistem. Zira Başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde Başkan ve hükümet ayrı partilerden olabiliyor. Bizde de böyle bir şey olursa meclis çalışamaz, hükümet çalışamaz”.⁶¹⁰ Aynı günlerde Özal’ın yakın çevresi kaynaklı bir habere göre, Özal, doğrudan başkanlık sistemine geçmek yerine, aşamalı bir geçiş öngörüyor. Bunun için ilk aşamada Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği yarı başkanlık sistemi daha sonra Amerikan tipi başkanlık sistemine dönüş öngörüldü.⁶¹¹ Başkanlık sistemi ile ilgili tartışmalara Hürriyet Gazetesi yazarlarından Oktay Ekşi “Günün yazısı” adlı köşesinden şöyle katılıyor: “Özal Başkanlık sistemi peşinde. Ancak bu sistem bizim ülkemiz için uygun değil. Örneğin ABD’de Kongrenin basın özgürlüğünü kısıtlayıcı yasa çıkarma yetkisi yoktur. O nedenle basın özgürdür ve Başkana karşı halkı sürekli uyarır. Başkan da icraatlerinde dikkatli olur. Diğer yandan, ABD’de parti disiplini de yoktur. Bu da uzlaşmacılığı tetikler. Böylece sistem tıkanmadan işler. Ancak bu unsurlar ABD dışındaki ülkelerde yoktur. Bu yüzden Başkanlık Sistemi, ABD dışında bir ülkede uygulanamaz.”⁶¹² Oktay Ekşi, bir başka yazısında ise şöyle diyor: “1961 ve 1982 Anayasaları, Cumhurbaşkanlığı seçimini Milletvekili Genel Seçimleri ile kesiştirmemeye özen göstermiştir. Bunların başka başka tarihlerde yapılmasını öngörmüştür. Zira böyle bir durumda iktidar mücadelesinden

⁶⁰⁸ Hürriyet Gazetesi, 30 Ekim 1987, s.8.

⁶⁰⁹ Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 1987, s.1.

⁶¹⁰ Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1987, s.1.

⁶¹¹ Hürriyet Gazetesi, 6 Aralık 1987, s.1.

⁶¹² Hürriyet Gazetesi, 7 Aralık 1987, s.3.

Cumhurbaşkanlığı makamı olumsuz etkilenir... Cumhurbaşkanının halk tarafından seçimi ve Başkanlık sistemi ile ilgili Özal'ın önerilerine muhalefetten ses gelmemesi de bu konudaki ilginç diğer bir noktadır".⁶¹³ Tamda aynı gün, Bülent Ecevit Başkanlık sistemi ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır: "Atatürk bile böyle bir sistem istemedi. Başkanlık sisteminin ülkemiz için birçok mahzurları vardır. Her şeyden önce Cumhurbaşkanı ve başbakan ayrı partilerden olursa uzlaşamazlar. Cumhurbaşkanının tarafsızlığı sekteye uğrar. Ayrıca Türkiye gibi bir ülkede Başkanın gücü sınırlanamaz. Türkiye gibi çok partili rejimin henüz kökleşmediği, sağlıklı bir güçler dengesinin kurulamadığı ve siyasette kişilerin aşırı ağırlık taşıdığı bir ülkede Başkanlık Sistemi uygulanamaz. Başkanlık Sistemine geçiş için bir neden mevcut değildir. Türkiye'de uygulanacak Başkanlık sisteminin sonu Güney Amerika ülkeleri gibi olur. Doğrudan halk tarafından seçilecek başkan, meclisin otoritesini gölgede bırakır. Şayet Başkan, İktidar Partisi mensubu ise, iktidar partisinin ağırlığı, demokrasiyi tehlikeye sokacak ölçüde artar. Başka partilerden olursa Başkan ve hükümet, sürtüşmeler çıkar. Bu durumda meclisi kullanamayan ve iş göremeyen başkan, meclis dışı güç odaklarını yanına çekmeye çalışabilir. Bu güç odakları, Türkiye gibi bir ülkede bazı toplum kesimleri değil, Silahlı Kuvvetler olur. Ayrıca Cumhurbaşkanının ülkemizde partiler üstü bir konumu vardır. Milli Birliğin simgesidir. Dengeleyici ve uzlaştırıcı bir misyonu vardır. Cumhurbaşkanı bu konumunu yitirecektir. Türkiye'de sağlıklı bir demokrasi yoktur. Sağlıklı bir demokrasi için sosyal ve siyasal güçler dengesi yoktur. Çok sorun olur yani. Başkanı sınırlamak mümkün olmaz. İyi bir şey olsa Atatürk öngörürdü. Doğrudan bulmamıştır. Çok partili sisteme geçişte İnönü'de uygun görmedi. Ancak Atatürk, İnönü ve Evren Başkanlık sistemi isteseydi, koşullar itibariyle haklı olabilirlerdi. Özal'ın Başkanlık sistemini istemesinin altında çeşitli nedenler vardır. İlk olarak, Özal, Hanedan ve Saltanat heveslerini başkanlık sistemi ve demokrasi görüntüsü altında tatmin etmek istiyor olabilir. İkinci olarak sağlık sorunları nedeniyle iş yükünü hafifletmek, aynı zamanda da iktidarı elinde tutmak istiyor olabilir. Özal'ın Başkanlık Sistemini istemesinin altında yatan son neden ise, izlediği ekonomik modeldir. Bu ekonomik modelin bizi bir Güney Amerika ülkesi haline getireceğini evvelce söylemiştim. Bu tip ekonomik modellere halk dayanamaz, tepki gösterir. Bu tepkileri engellemek demokratik bir düzen içerisinde zordur. Bu tepkiler ancak otoriter bir yürütme gücü ile engellenebilir. Bu konuda meclisten ve muhalefetten de ses çıkmıyor. Ben bunu "yürekte yatan aslan" olarak yorumluyorum. Nitekim Doğru Yol

⁶¹³ Hürriyet Gazetesi, 8 Ocak 1988,s.3.

Partisi (DYP) iktidara ancak Demirel sayesinde gelir. Yine İnönü karizması olan bir başka liderdir. Böyle bir sistem şüphesiz bu liderlere yarayacaktır. Özal da bunların zaaflarından yararlanmayı iyi biliyor.”⁶¹⁴ Diğer yandan Özal, Cumhurbaşkanını halkın seçmesi ile ilgili düşüncelerini açıklamaya devam etmektedir: “Ben Cumhurbaşkanının yetkilerinin derdinde değilim. Sadece Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini istiyorum. Bu da parlamento seçimleriyle aynı anda olmalıdır”.⁶¹⁵

Ecevit’ten sonra Demirel’de Başkanlık sistemi ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir: “Çifte hükümet olmaz. Başkanlık sisteminde meclise dayanan hükümet olmaz. Başkanlık sistemine gidelim demek, bu anayasa işlemez demektir. Çankaya’da ayrı, Başbakanlıkta ayrı hükümet olmaz. Cumhurbaşkanını halkın seçmesine itirazımız olmaz. İki hükümet olmaz. Cumhurbaşkanını halk seçerse, daha fazla oy alan Cumhurbaşkanı der ki – Ben başbakandan daha çok oy aldım, son söz hakkı benimdir. Böyle bir Cumhurbaşkanına anayasadaki yetkilerde yetmez. Başkanlık sistemi ciddi bir değişikliktir. Tartışmak lazım. Yeni anayasa gerekir. Böyle bir ihtiyaç varsa, bu 82 Anayasasının ve getirdiği sistemin iflasıdır.”⁶¹⁶

Bu tartışmalar devam ederken Kenan Evren’de Cumhurbaşkanının halkın seçmesinin uygun olacağı yönünde görüş bildirmiştir.⁶¹⁷ Hürriyet Gazetesi ve Kamar Araştırma Şirketi’nin 14 Kasım 1988 tarihinde cumhurbaşkanının yetkileri ve cumhurbaşkanını kimin seçmesine ilişkin anketinde yer alan sonuçlara göre: Cumhurbaşkanının yetkilerinin yeterli olup olmadığına ilişkin soruya ankete katılanların %47,2’si yeterli şeklinde cevap vermiştir. Ankete katılanların %21,9’u ise Cumhurbaşkanının yetkilerini yetersiz bulmuş ve artırılması yönünde görüş bildirmiştir. Yine ankete katılanların %11’i Cumhurbaşkanının yetkilerini yetersiz bulurken, %19,7’si ise bu konuda bir fikrinin olmadığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanını kim seçsin şeklindeki bir soruya ise ankete katılanların %72,9’u halk seçsin, %17,7’si parlamento seçsin, %9,2 fikri yok şeklinde cevap vermiştir.⁶¹⁸ 12 Mayıs 1987’de yine Cumhurbaşkanını kim seçsin konulu bir ankette çıkan sonuçlarda ise , Halk seçmelidir diyenlerin oranı %66,8, Meclis seçmelidir diyenlerin

⁶¹⁴ Hürriyet Gazetesi, 8 Ocak 1988,s.9.

⁶¹⁵ Hürriyet Gazetesi, 8 Ocak 1988,s.9.

⁶¹⁶ Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 1988,s.12.

⁶¹⁷ Hürriyet Gazetesi, 15 Haziran 1988,s.1.

⁶¹⁸ Hürriyet Gazetesi, 14 Kasım 1988,s.1.

oranı %21,5, fikri olmayanların oranı ise %11,7'dir.⁶¹⁹ Her iki anketi karşılaştırdığımızda cumhurbaşkanını halkın seçmesinden yana olanların oranında bir artış, parlamento seçsin diyenlerin ve fikri olmayanların oranında bir azalma göze çarpmaktadır.

Demirel, anket sonuçlarından bir mesaj almış olacak ki, daha önce sıcak bakmadığı cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi önerisini savunmaya başlamıştır: "Cumhurbaşkanını halk seçsin. Bugün meclis halkın iradesini yansıtmaktan uzaktır. Partiler %30 oy oranı ile iktidar olabilmektedir. Bu yüzden Cumhurbaşkanını halk seçmelidir. Hem böylece halkın siyasete katılımı artmış olur."⁶²⁰ Demirel'in bu önerisine, Özal, verdiği demeçlerde sıcak baktığını belirtmiştir.⁶²¹ Oktay Ekşi ise konuya daha farklı bir bakış açısı getirmektedir: "Cumhurbaşkanını halkın seçmesi ciddi bir iştir. Basit bir anayasal değişikliklikle olmaz. Aslında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi önerisi altında, cumhurbaşkanının, siyasi bir kimliği olmayan bir kişinin, hiçbir parti ile bağlantısı olmayan tarafsız bir kişinin olmasını engelleme düşüncesi yatmaktadır."⁶²² Tartışmaya Cumhurbaşkanı Kenan Evren'de Basın Müşaviri Ali Baransel aracılığı ile katılır: "Cumhurbaşkanı Evren, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine sıcak bakmaktadır."⁶²³

Bu süreçte, Turgut Özal Cumhurbaşkanı olmuştur. 3 Eylül 1990 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin manşeti şöyledir: "Vatandaşa göre Başkanlık sistemi fiilen başladı: Bizi Özal (Cumhurbaşkanı) yönetiyor."⁶²⁴ Hürriyet Gazetesi Turkish Daily News Gazetesinin anketini de yayınlıyordu. Ankette "Bizi kim yönetiyor?" sorusuna verilen cevaplar şöyledir: Bizi Özal (Cumhurbaşkanı) yönetiyor diyenlerin oranı %78,2, bizi Yıldırım Akbulut (Başbakan) yönetiyor diyenlerin oranı %6,9, Fikri olmayanların oranı ise %11,72dir.⁶²⁵

Başkanlık sistemi önerisine Anavatan Partisi de sıcak bakmaktadır. Başkanlık sistemi fikri başta Başbakan ve Anavatan partisi genel başkanı Yıldırım Akbulut ve Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler olmak üzere birçok ANAP'lı tarafından

⁶¹⁹ Hürriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1987, s.1.

⁶²⁰ Hürriyet Gazetesi, 15 Kasım 1988, s.13.

⁶²¹ Hürriyet Gazetesi, 4 Nisan 1989, s.1.

⁶²² Hürriyet Gazetesi, 5 Nisan 1989, s.11.

⁶²³ Hürriyet Gazetesi, 6 Nisan 1989, s.1.

⁶²⁴ Hürriyet Gazetesi, 3 Eylül 1990, s.1.

⁶²⁵ Hürriyet Gazetesi, 3 Eylül 1990, s.1.

desteklenmiştir. Yıldırım Akbulut Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle ilgili olarak "Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gayet demokratik olur" demektedir. Mehmet Keçeciler ise: "Başkanlık sistemi için fikrim müspettir. Arkadaşları ikna için çalışırım" demektedir. Bülent Akarcalı: "Elimden gelen katkıyı sağlarım" demektedir.⁶²⁶ Ancak Oktay Ekşi, Hürriyet Gazetesi'ndeki "Günün yazısı" adlı köşesinde yine farklı bir bakış açısı getiriyordu: "Sayın Özal, Başkanlık Sistemi ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle ilgili anayasal düzenlemeleri samimiyetle isteseydi yeter imza sayısını parlamentodan kolaylıkla bulabilirdi. Ancak yapılacak anayasa değişikliği sadece ANAP ya da kendisinin işine gelir türden olduğu için böyle bir şeye girişemiyor".⁶²⁷ Özal, Hürriyet Gazetesi yazarlarından Ertuğrul Özkök'e verdiği demeçte başkanlık sistemine nasıl geçileceğini ise; "Ben Fransız anayasasını çok iyi inceledim. Bizim anayasamızda iki maddeyi değiştirdiğimizde bizde başkanlık sistemine geçebiliriz. Bu maddeler 104. ve 119.'cu maddeler. 104. maddenin b fıkrasına göre Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü takdirde bakanlar kuruluna başkanlık eder. Oysa Fransız anayasasına göre Bakanlar Kurulunun başı Cumhurbaşkanıdır. 119. madde'ye göre ise olağanüstü hal ilan etme yetkisi Bakanlar Kuruluna ait. Oysa yine Fransız anayasasına göre bu yetki de Cumhurbaşkanının. Biz iki türlü bir seçim yaparız. Cumhurbaşkanı seçimi ile milletvekili seçimini birlikte yaparız. Cumhurbaşkanının görev süresini beş yıla indiririz ve iki defa üst üste seçilme hakkı tanırız" şeklinde açıklamıştır.⁶²⁸ Özal değerlendirmelerine bir yurtdışı gezisi sırasında da devam etmektedir: "Demirel'e teklifimdir, gel Cumhurbaşkanını halka seçtirelim. Zaten bizim sistemimize uygun olanda budur. Ayrıca sadece mecliste grubu bulunan partiler aday gösterebilir".⁶²⁹ Özal'ın bu demeci ile ilgili olarak Hürriyet Gazetesi yazarlarından Oktay Ekşi şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Özal'ın amacı Cumhurbaşkanını halkın seçmesi gibi bir durumda Evren'in yolunu kesmektir. Atatürk'te, "Nutuk"ta anlattığına göre, kendisinin milletvekili olmasını önlemek için ülke sınırları içinde doğmak ve beş yıldır aynı yerde ikamet ediyor olmak gibi bir şart öne sürüldüğünden bahseder. Atatürk bu kanunu teklif edenlere asıl amaçlarını sorar. Acaba Özal'ın asıl amacı ne?"⁶³⁰ Özal'ın Demirel'e yaptığı çağrı anında cevap bulur. Demirel'in cevabı şöyledir: "Hay hay. Cumhurbaşkanını halk seçsin".⁶³¹ Doğru Yol Partisi içinden de Özal'ın çağrısı

⁶²⁶ Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1990,s.11.

⁶²⁷ Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1990,s.11.

⁶²⁸ Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1990,s.13.

⁶²⁹ Hürriyet Gazetesi, 20 Kasım 1990,s.1.

⁶³⁰ Hürriyet Gazetesi, 20 Kasım 1990,s.11.

⁶³¹ Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 1990,s.11.

yanıt bulur. Doğru Yol Partisi Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Dülger şöyle der: “Cumhurbaşkanını halkın seçmesine karşı değiliz. Ama önce Özal istifa etmeli”.⁶³² O vakte kadar başkanlık sistemi ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi tartışmalarına suskun kalan Erdal İnönü, suskunluğunu bozarak Başkanlık sistemi tartışmalarına dahil olur: “Bunlar Özal’ın toplumu oyalama ve yanıltma çabalarıdır. Ayrıca Cumhurbaşkanının halkın seçmesine de taraftar değilim”.⁶³³

Böylece, Başkanlık Sistemine ve Cumhurbaşkanını halkın seçmesine ilişkin tartışmalarda saflar iyice belli olmuştur. Merkez sağda yer alan iki büyük parti olan DYP ve ANAP hem başkanlık sistemine hem de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine sıcak bakmaktadır. Bu arada bu iki partinin 1987 genel seçimleri itibarıyla aldıkları toplam oy oranı %55,45 ve sahip oldukları milletvekili sayısı 351’dir. Merkez solda yer alan iki büyük parti olan SHP ve DSP ise, hem başkanlık sistemine hem de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine karşıdır. Bu iki partinin toplam oy oranları %33,27 ve sahip oldukları milletvekili sayısı 99’dur. Görüldüğü gibi ANAP ve DYP’nin anayasa değişikliği için milletvekili sayıları yeterli olduğu halde, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için gerekli anayasal değişiklik bir türlü yapılamamıştır. Çünkü her iki parti, anayasa değişikliği yanında bir takım şartlar ileri sürmüştür.⁶³⁴ Bu arada Hürriyet Gazetesi ve Kamar Araştırma Şirketinin 1992 yılında yaptığı Cumhurbaşkanını kim seçsin konulu anket sonuçları şöyledir: Halk seçsin diyenlerin oranı %88, Meclis seçsin diyenlerin oranı ise %8,9’dur.⁶³⁵ 1987 ve 1988 yıllarında da aynı sorularla anketler yapılmıştır. Bu üç anketin sonuçlarını karşılaştırdığımızda; 1987 yılındaki ankette Cumhurbaşkanını halk seçsin diyenlerin oranı %66,8 olduğu, 1988 yılındaki ankette ise bu oranın %72,9, 1992 yılındaki ankette ise %88’e yükseldiğini görürüz. Meclis seçsin diyenlerin oranı ise 1987 yılında %21,5, 1988 yılında %17,7 ve 1992 yılında ise %8,9’a kadar düşmüştür. Yine aynı ankette Cumhurbaşkanı tarafsız mı olmalı partili mi olmalı şeklindeki soruya halkın %83’ü tarafsız olsun şeklinde yanıt verirken %11’i partili olmasında bir sakınca görmemektedir.⁶³⁶

Özel döneminde Başkanlık sistemi ile ilgili tartışmaların bir değerlendirmesini yapacak olursak ilginç sonuçlara varacağımız kesindir. İlk olarak Özal’ın, Başkanlık

⁶³² Hürriyet Gazetesi, 21 Kasım 1990, s.14.

⁶³³ Hürriyet Gazetesi, 21 Kasım 1990, s.14.

⁶³⁴ Hürriyet Gazetesi, 18-19 Aralık 1990, s.1.

⁶³⁵ Hürriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1992, s.1.

⁶³⁶ Hürriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1992, s.1.

sistemi ile ilgili görüşlerini dolaylı yoldan açıklamayı tercih ettiği görülmektedir. Bu konu ile ilgili ilk çıkışlarını Başkanlık sistemi olarak değil, Cumhurbaşkanının yetkileri ve Cumhurbaşkanını halkın seçmesi gerektiği şeklinde yapmıştır. İkinci olarak başkanlık sistemine yine doğrudan değil, aşamalı olarak geçişi öngördüğü fark edilmektedir. İlk önce Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği yarı başkanlık sistemine geçilmesini savunmaktadır. Oysa Yarı Başkanlık sistemi sadece cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinden ibaret değildir. Bu bağlamda parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında bir sistem de değildir. Yarı Başkanlık Sistemi kendine ait özellikleri olan, başlı başına bir sistemdir. Diğer yandan Özal'ın başkanlık sistemi ile ABD'deki başkanlık sisteminden bahsettiğini demeçlerinde açıkça belirtmiştir. Ancak bu sistem ABD'ye özgü bir sistemdir ve bir başka ülkede uygulaması yoktur. ABD'yi çok iyi tanıyan bir kişi olarak Özal'ın, bunun Türkiye'nin yapısına uymayacağını çok iyi bilmesi gerekmektedir. Ancak Özal buna da formül bulmuş olsa gerek: Türkiye'ye özgü başkanlık sistemi. Böyle bir formülü uygulamada zorluk çekmeyeceğini kendisi de biliyordu. Çünkü Özal'ın başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı sırasında Türkiye, nasıl kendine özgü, Parlamenter sistemlere uymayacak ve yakışmayacak bir Parlamenter modele itildiyse, Başkanlığı'nda da Türkiye'ye özgü bir Başkanlık Sistemi yaratmak zor olmayacaktı. Bu konuda üzerinde durulacak son nokta, Özal'ın başkanlık sistemi ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ile ilgili önerilerinde ne kadar samimi olduğudur. Çünkü, Özal, başkanlık sistemine geçişin basit anayasa değişiklikleri ile mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Bu konuda DYP'den de destek almıştı. Oysa konu meclis gündemine hiçbir zaman taşınmamıştır. ANAP ve DYP tarafından desteklenecek bu yöndeki bir anayasa değişikliğinin meclisten kolaylıkla geçeceği açıktır. Özal'ın başkanlık sistemi ile ilgili samimiyetinde kuşku oluşturan diğer bir nokta, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi halinde adayların sadece mecliste grubu bulunan partiler tarafından teklif edilebilmesine ilişkin önerisidir. Özal'ın bu düşünceleri akla 1987 yılında seçim sisteminde yaptığı değişiklikleri getirmektedir. 1987 yılında seçim sisteminde demokratikleşme ve sivilleşme kisvesi altında yapılan değişiklikler, ANAP'ın 1987 yılındaki genel seçimleri çok rahat kazanmasından başka bir şeye yaramıştır. Bu defa, değiştirilmek istenen, başkanlık sistemine geçiş kisvesi altında aslında anayasadır. Başkanlık sistemine geçiş için tek bir geçerli neden bile yokken, bu yönde yapılacak anayasal düzenlemelerin, aynı seçim kanunundaki değişikliklerin ANAP'ı tekrar iktidar yaptığı gibi, Özal'a başkanlık hatta Latin Amerika ülkelerinde yaşandığı gibi diktatörlük yolunu açmamasının garantisi yoktu.

B. Demirel Dönemi

1. Siyasal Yasakların Kaldırılması ve Demirel Dönemi

12 Eylül'ün yasaklı liderlerinden Süleyman Demirel, siyasi yasakların kalkması ile birlikte Doğru Yol Partisi (DYP) genel başkanlığına seçilmiştir. 1991 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda DYP, %27 oy ve 178 milletvekilliği alarak birinci parti olmuştur. DYP, milletvekili sayısı tek başına yetmediği için Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile bir koalisyon hükümeti kurmuş, Süleyman Demirel'de başbakan olmuştur. Süleyman Demirel'in başbakanlığı yaklaşık iki yıl sürmüştür. Demirel, 1993 yılında Özal'dan boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevi ise 2000 yılında sona ermiştir.

Özal döneminden farklı olarak Demirel dönemi, siyasal açıdan istikrarın sağlanamadığı bir dönem olmuştur. 1991, 1995 ve 1999 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimleri sonucu hiçbir siyasi parti, Mecliste tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamamıştır. Bu nedenle 1991 ve 2000 yılları arası Türkiye koalisyon hükümetleri ile yönetilmiştir. Yine aynı dönemde, koalisyon hükümetlerini kuran partiler anlaşmazlığa düştüğü için birçok hükümet istifa etmiştir. 1991 ve 2000 yılları arasındaki dokuz yıllık Demirel döneminde yedi defa hükümet değişmiştir. Bu dönemde beş ayrı kişi başbakanlık yapmıştır. Yine dokuz yıllık dönemde üç defa milletvekili genel seçimleri yapılmıştır.

Demirel döneminin bir diğer özelliği, SHP ile kurulan koalisyon sonucu, 1950'lerde DP ve CHP arasında başlayan zıtlasma ve bölünmenin tarihe karışmış olmasıdır. Bu, aslında 12 Eylül askeri darbesi ve onun uzantısı olan Özal dönemine karşı özgürlükçü demokrasinin yaşatılması ve geliştirilmesine dayanan bir uzlaşıdır.⁶³⁷ Diğer yandan Özal'ın, ideoloji yerine pragmatizmi ve kavga yerine uzlaşmayı temel alan siyasal felsefesinin bir uzantısıdır. Demirel, birçok söyleminde demokratikleşme ve özgürlük üzerinde durmuş, 12 Eylül dönemine ait yasakçı zihniyetin değişeceğini belirtmiştir. Ülkede görece olarak bir özgürleşme havası esmiş olsa da, 12 Eylül döneminden kalan pek çok yasa değiştirilmemiştir.⁶³⁸

⁶³⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.227.

⁶³⁸ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.228.

Demirel'in Cumhurbaşkanı olması ile Tansu Çiller başbakan olmuştur. Bu dönemden sonra Türkiye büyük siyasal ve ekonomik bunalımlar içine girmiştir. Yukarıda değinilen siyasal istikrarsızlık yanında, ekonomik bunalımlar ve rejim krizleri hat safhaya ulaşmıştır. 1980 yılının ünlü 24 Ocak kararlarına benzer bir dizi ekonomik istikrar tedbirleri alınmıştır. 5 Nisan 1994'te açıklanan istikrar paketi ile, çalışanların omzuma yeni yükler binmiştir.⁶³⁹ Yine bu dönemde, Özal döneminde başlayan siyasal İslam'daki yükselme, siyasal İslam'ın iktidar olmasına kadar varmıştır. 1995 milletvekili genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi (RP), bir dizi siyasi gelişme sonucu DYP ile koalisyon hükümeti kurmuş, RP genel başkanı Necmettin Erbakan ise başbakan olmuştur. RP'nin iktidara gelmesiyle Türk siyasal yaşamında "28 Şubat" olarak adlandırılan dolaylı askeri müdahaleye giden süreçte başlamıştır. 28 Şubat 1997 tarihinde, Ordu ve Cumhurbaşkanı Demirel, irticaya karşı anayasal sınırlar içinde bir müdahale gerçekleştirmiştir.⁶⁴⁰

Dönemin bir diğer özelliği siyasal ve bürokrasi alanındaki yozlaşmaların en üst seviyesine ulaşmış olmasıdır. Bu yozlaşmanın temeli de Özal döneminde atılmıştı. Özal döneminde üst düzey politikacı ve bürokratlar "mafya" denilen yer altı dünyası ile ilişki kurmuşlardır. Ayrıca yine Özal döneminde istihbarat toplama amaçlı yeni ve gizli güvenlik örgütleri kurulmuştur. Bu güvenlik örgütlerine 80 döneminin ülkücü militanları doldurulmuştur. İlerleyen süreç içerisinde bu güvenlik örgütleri birer suç örgütü haline gelmiştir. Politikacı-mafya-devlet ilişkilerini içeren bu örgütlenmeler Çiller'in başbakanlığı döneminde en üst düzeye ulaşmıştır. Diğer yandan, yine Özal'ın "Benim memurum işini bilir" sloganı ile başlayan, kısa zamanda devleti örümcek ağı gibi kuşatan rüşvet ve yolsuzluk, bu dönemde ülkenin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir.⁶⁴¹

Demirel döneminin bir başka özelliği de Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda kaydedilen gelişmelerdir. 1963 yılında, Türkiye, o zamanki adı "Ortak Pazar" olan birlikte bir "ortaklık" sözleşmesi imzalamış ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci böylece başlamıştır. 1995 yılında ise kimi kesimlerce çok yoğun eleştirilere hedef olan, kimi kesimlerce Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda büyük bir adım olarak yerlere göklere konulamayan "Gümrük Birliği Sözleşmesi" kabul edilmiştir. Gümrük Birliği'ne girişte şüphesiz 1995 yılının iç politika konjonktürü çok önemli rol

⁶³⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.266.

⁶⁴⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.280.

⁶⁴¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.277.

oynamıştır. İç politikada zor günler yaşayan dönemin başbakanı Tansu Çiller, zor günlerden çıkış için Avrupa Birliğine yönelmiş ve hükümet ne pahasına olursa olsun Avrupa Birliği ile bütünleşme yolunu seçmiştir. Avrupa Birliği ile bütünleşme olanaklı görülmezince, Gümrük Birliği'ne katılmak için her türlü ödün verilmiştir. Sonuç olarak şöyle garip bir durum ortaya çıkmıştır: İlk kez bir ülke, Avrupa Birliği üyesi olmadan Gümrük Birliğine katılıyordu.⁶⁴²

Çalışmada 1991-2000 yılları arası dönemi Demirel dönemi olarak adlandırılrsa da, yaklaşık iki yıl süresince devam eden başbakanlığı sebebiyle bu dönemde Demirel, çok da belirleyici olmamıştır. Bu döneme asıl damgasını vuran kişi Tansu Çiller olmuştur. Dönemin genel bir değerlendirmesini yapıldığında aslında bu dönemin Özal döneminin bir uzantısı olduğu hemen görülecektir. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi, bu dönemde ortaya çıkan bir çok gelişmenin tohumları Özal tarafından atılmıştır. Siyasal istikrarsızlıkta Özal tarafından değiştirilen seçim sisteminin önemli payı vardır. Ekonomik kriz yine Özal döneminin yanlış ekonomi politikalarının bir sonucudur. Siyaset ve Bürokrasideki yozlaşma Özal döneminde başlamıştır ve son olarak, siyasal İslam'ın iktidara gelmesi ve sonucunda 28 Şubat gibi bir sürecin yaşanması yine Özal döneminde irticaya verilen primin bir sonucudur. Geriye dönüp bakıldığında ise, Özal dönemi kadar ona arka çıkan 12 Eylül yönetiminin de sorumlu olduğunu söylenebilir.

Demirel dönemi ya da dönemin hakim alt dönemi olan Çiller dönemi ile ilgili yapılacak en önemli değerlendirme şöyledir: Bu ülkede gerekli hiçbir niteliğe sahip olmadan, çok kısa sürede ülkenin kaderiyle oynayacak konuma gelinebiliyor, başbakan olunabiliyor. Topluma hiç yoktan ağır faturalar ödeten birine hesap sorulmayabiliyor. Kişiliğini kanıtlamış görünen sivil ve asker bürokrasi, bütün değer ölçülerini hiçe sayarak kendilerine siyasi ve maddi gelecek kapısı açan birinin kulu kölesi haline gelebiliyor ve yine bu ülkede birçok insan, adeta aldatılma hazır bir halde, neredeyse her davranışı ve sözüyle kendisini aldatan birine uzunca bir süre umut bağlayabiliyor.⁶⁴³

⁶⁴² Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.495.

⁶⁴³ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.336.

2. Demirel Dönemi ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

Başkanlık sistemi tartışmaları açısından Demirel dönemi, Özal döneminden farklı değildir. Çünkü, Özal döneminde başlayan başkanlık sistemi önerilerine Demirel muhalefette ve başbakan olduğu dönemlerde hep sıcak bakmıştır. 5 Mayıs 1993 tarihli Hürriyet Gazetesi manşetinde şöyle diyordu: "Demirel Özal gibi. Demirel çok eleştirdiği Özal'ın Başkanlık sistemini savunmaya başladı."⁶⁴⁴ Haberin devamında, Cumhurbaşkanı Demirel'in Başkanlık Sistemi ile ilgili bir demeci yer alıyordu. Demirel: "Eğer Cumhurbaşkanı halk seçecekse, o durumda devletin çalışma sisteminde de bir değişiklik yapılması gerekecektir."⁶⁴⁵ Yine aynı haberin devamında şu ifadeler yer almaktaydı: "Demirel dün (4 Mayıs 1993) Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklarken 17 Ekim 1989 tarihinde yaşanan tablonun aynısı yaşandı. Özal da Başbakan iken Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklamış ve Cumhurbaşkanı halkın seçmesi gerektiğini söylemiştir."⁶⁴⁶ Bu arada Hürriyet Gazetesi ile Strateji Araştırma Grubunun yaptığı bir araştırmaya göre ankete katılanların %70'i Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi yönünde görüş bildirirken, %30'u meclis tarafından seçilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Yine ankete katılanların %73'ü müdahaleci ve etkin bir Cumhurbaşkanı isterken, %25'i etkin olmayan bir Cumhurbaşkanı istemektedir. Gazetenin, bu ankete yorumu ise manşette şöyle yer almaktaydı: "Halk Özal gibi başkan istiyor."⁶⁴⁷

Demirel, Başkanlık Sistemi ile ilgili düşüncelerini açıklamaya devam etmektedir: "Başkan baba çıkışı: Cumhurbaşkanı Demirel, sürpriz bir açıklama yaparak, Türkiye'de yarı başkanlık sistemi vardır. Benim Mitterand kadar yetkilerim var. Pozisyonum Alman Cumhurbaşkanı gibi değil. Daha çok Fransa Cumhurbaşkanı'nın pozisyonudur. Bizim sistemimiz yarı başkanlık sistemidir."⁶⁴⁸ Hürriyet Gazetesi yazarlarından Oktay Ekşi ise Demirel'in çıkışına şöyle bir yorum getirmekteydi: "Doğru. Türkiye'de Cumhurbaşkanı'nın yetkileri Fransa Cumhurbaşkanı'nın yetkileri kadar çoktur. Ancak bunun nedeni, Parlamenter demokratik sisteme dönüşte dahi. 12 Eylül düşüncesinin iktidarda kalma isteğidir."⁶⁴⁹ Bu konuda Taha Parla ise şöyle demektedir: "Fransa'daki Cumhurbaşkanı'nın yetkileri o derecedir ki siyaset bilimcileri tarafından yarı monarşik gibi nitelermelere hedef olmuştur. Buna rağmen Fransız Cumhurbaşkanı'nın yasamaya ilişkin yetkisi yoktur. Yasama onayından geçmiş kanunları veto edemez. Yani Fransa'da yasama

⁶⁴⁴ Hürriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1993, s.18.

⁶⁴⁵ Hürriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1993, s.1.

⁶⁴⁶ Hürriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1993, s.1.

⁶⁴⁷ Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 1993, s.1.

⁶⁴⁸ Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1994, s.1.

⁶⁴⁹ Hürriyet Gazetesi, 24 Mart 1994, s.11.

yürütmeden üstündür. Cumhurbaşkanına veto hakkı da veren 1982 anayasası bu bakımdan türünün tek örneğidir. ABD başkanının durumu ise daha vahimdir. Yasama ve yargıya ilişkin hiçbir görevi yoktur.”⁶⁵⁰ Oysa Demirel, cumhurbaşkanının yetkilerini az bile bularak şöyle demektedir: “Cumhurbaşkanına meclisi fesih etme yetkisi verilmesi gerekiyor. Bu yetki var. Ancak Anayasanın 116. maddesi bu yetkiyi işlemez hale getiriyor. Bu yetkinin işletilememesi ise sistemde tikanıklara neden oluyor.”⁶⁵¹ Peki Anayasa’nın 116. maddesi nasıl bir düzenleme getirmiştir? Hemen bakalım: “Bakanlar Kurulunun güvenoyu alamaması ya da güvensizlik oyu ile düşürülmesi halinde kırk beş gün içerisinde yeni bakanlar kurulu kurulamaması halinde ya da kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir: ” Demirel’in neden böyle bir teklifte bulunduğunu anlamak mümkün değildir. Dönemin 1994 yılı sonları ve 1995 yılı başları siyasi konjonktürü, sistemin tıkanığına dair bir belirti vermiş değildir. Cumhurbaşkanının 1982 Anayasasında yer alan meclisi fesih yetkisi için bakınız Taha Parla nasıl bir yorum getirmektedir: “...Başbakana bile danışmadan (sadece meclis başkanına danışarak) kullanabileceği fesih yetkisiyle 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanı ABD Başkanı ve Fransız Cumhurbaşkanını geride bırakmaktadır.”⁶⁵² Bu arada hemen belirtelim, Amerikan Başkanının meclisi fesih hakkı bulunmamaktadır. Fransız Cumhurbaşkanı ise bu yetkiyi meclis başkanının yanında ancak Başbakana da danıştıktan sonra kullanabilmektedir”.⁶⁵³

Demirel, Cumhurbaşkanını halkın seçmesi önerisini de unutmuş değildir. Bununla ilgili olarak; “Cumhurbaşkanını halk seçmeli. Yalnız böyle bir düzenlemeye gidildiğinde başka düzenlemelere de gitmeniz gerekir. Çünkü halk tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı ile hükümet çatışıyor. Fransa’da, Portekiz’de ve İtalya’da çatışıyor.”⁶⁵⁴ demektedir. Demirel açıklamalarına devam eder: “Türkiye’de Cumhurbaşkanı bir süs eşyası değildir. Ben başkanlık sistemi falan da istemiyorum. Öyle istesem öyle derim. Başkanlık Sistemi olmadan da bu anayasa, uygarca ve birbirine hiçbir şeyi karıştırmadan ülkede ahengi muhafaza eder. Ama etliye sütlüye dokunmadan değil.”⁶⁵⁵ Ülkenin gerekleri ne ise ona dokunarak. Anayasa bana bu hakkı verir.” Yine aynı günlerde gazetelerde şöyle manşetler yer alıyordu: “Demirel Özal gibi: Tatillerde tişört giyiyor, gezilerine işadamlarıyla çıkıyor, işadamlarının

⁶⁵⁰ Parla, a.g.e., s.216.

⁶⁵¹ Hürriyet Gazetesi, 2 Ocak 1995,s.1.

⁶⁵² Parla, a.g.e., s.220.

⁶⁵³ Parla, a.g.e., s.217-219.

⁶⁵⁴ Hürriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1995,s.1.

⁶⁵⁵ Hürriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1995,s.1.

yatlarını kullanıyor, önemli dış politika konularında devreye giriyor, Hükümetle çelişen açıklamalar yapıyor.⁶⁵⁶

Hürriyet Gazetesi 12 Haziran 1995 tarihinde manşetten verdiği bir haberde: "Demirel'in gizli planı. Demirel'in Devlet Denetleme Kuruluna hazırlattığı rapor, Fransa'daki yarı Başkanlık Sisteminin Türkiye'de uygulanmasını ve Cumhurbaşkanını halkın seçmesini öngörüyor. Taslağa göre güçlü yetkilerle donatılacak Cumhurbaşkanı, gerekli gördüğü zaman meclisi koşulsuz fesih etme yetkisine sahip olacak."⁶⁵⁷ demekteydi. Bu arada, Başkanlık sistemini isteyenler kervanına Tansu Çiller de katılmıştır: "Çiller, Başkanlık önerdi. Çiller dün sürpriz bir açıklama yaparak, Türkiye'de, iki türlü seçilecek başkanlık sistemi önerdi. Türkiye'nin uzun vadede bu sisteme geçmesi gerektiğini savunan Çiller, Türkiye'nin siyasi istikrarı başkanlık sisteminde bulacağını söyledi."⁶⁵⁸

Oktay Ekşi, Başkanlık Sistemi önerileri ile ilgili olarak şöyle bir yorum getirmekteydi: "Ayağı taşa takılan hemen kabahati sistemde buluyor. Acaba yanlış bende mi? diyen yok. En kolayı bunu atalım yerine ötekini koyalım demek. O yüzden biz Türkler elimizdekenden memnun olmayınca, düzeltmek yerine çöpe atıyoruz. Çiller'de en iyisi başkanlık sistemi demiş. Sadece Çiller değil, Demirel ve Özal da başkanlık sistemini istemiştir. Demirel ve Çiller'in başkanlık sistemini önermelerinde ciddi bir gereksinimleri yoktur. Özal ise, Cumhurbaşkanını halkın seçmesini istemiştir. Amacı nüfusun yüzde doksan dokuzunun Müslüman olduğu bu ülkede, kendisinin emir-ül müminin ya da halife-i müslimin seçilmesini sağlamaktır."⁶⁵⁹ Demirel ise başkanlık sistemindeki ısrarını sürdürmektedir: "Türkiye'nin istikrara kavuşması için artık başkanlık sistemine geçmek gerekir. Seçim yapılıyor ama bundan bir hükümet çıkmıyor. Dört yıllık Cumhurbaşkanlığım süresince altı hükümet onayladım. Yaşadığımız olaylar meclis hükümeti sistemini tartışılır hale getirmiştir. Türkiye daha iyi yönetilmelidir. Bu da Türkiye'yi Başkanlık sistemi arayışına götürüyor. Ben Cumhurbaşkanını halkın seçmesinden yanayım. Başkanlık ya da yarı Başkanlık Sistemi olabilir. Ben, Başkanlık sisteminden yanayım diyemem. Karşıyım da diyemem. Ama Cumhurbaşkanını halk seçmeli. Ben sadece fikrimi söylüyorum. Bu konuyu Meclis gündemine getiremem. Mesele kim yönetecekten ziyade sistem meselesidir."⁶⁶⁰ Oktay Ekşi'nin, Demirel'in açıklamalarına yorumu

⁶⁵⁶ Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1995,s.21.

⁶⁵⁷ Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1995,s.21.

⁶⁵⁸ Hürriyet Gazetesi, 13 Ocak 1996,s.1.

⁶⁵⁹ Hürriyet Gazetesi, 14 Nisan 1996,s.11.

⁶⁶⁰ Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 1997,s.1.

şöyledir: “Demirel, sorunu siyasal kadrolarda değil, sistemde görmektedir”⁶⁶¹, Demirel’in açıklamaları geniş yankı bulmuştur. ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz, Başkanlık Sistemi ile ilgili görüşlerini soran gazetecilere “O konuya girmek istemiyorum” şeklinde cevap veriyordu. Bülent Ecevit ise: “Üzerinde düşünmek lazım. Başkanlık sistemi ile demokrasinin bağdaştığı ülke sayısı azdır” şeklinde görüş bildirmekteydi. TBMM Başkanı Mustafa Kalemli: “Olumlu bakıyor ve istiyoruz. Ancak ANAP gündeminde bugün böyle bir şey yok” şeklinde görüşlerini beyan etmişlerdi. Tansu Çiller’in konuya yaklaşımı ise şöyleydi: “Bunu hangi meclis yapacak.” Refah partisi de konuya olumlu yaklaşan partiler arasındaydı: “Olumlu bakarız. Ama önce iyice incelenmelidir.” Diğer yandan DSP gibi, Türkiye’deki diğer Sosyal Demokrat Parti olan CHP’de başkanlık sistemine sıcak bakmamaktadır. CHP içindeki hakim görüş, siyasal istikrarsızlığın nedeninin parlamenter sistem olmadığı yolundadır.⁶⁶² Başkanlık sistemi tartışmalarına Türkiye’nin önde gelen köşe yazarları da katılmıştır. Mümtaz Soysal, Hürriyet Gazetesi’ndeki “Açı” adlı köşesinde şöyle yazıyordu: “Demirel’in siyasal sistem tartışması mı yoksa kişiliğine biçilmiş bir rol için mi tartışma yaptığı belli değildir. Başka ülkelerin sistemi, o ülkenin yapılarıyla uygundur. Bize de uyacak diye bir şey yok.”⁶⁶³ Yine aynı gazetenin yazarlarından olan Bekir Coşkun ise “Onuncu Köy” adlı köşesinden tartışmaya yeni boyutlar getiriyordu: “Başkanlık sistemi tartışmaları bu sistemin çöktüğünü ve önümüzdeki dönemlerde yapılacak seçimlerde dahi çözümsüzlüğün süreceğini ve işleyen bir parlamenter sistemin ortaya çıkmayacağını ortaya koyuyor. Parlamenter sistemin bu hale gelmesine sebep bunlardır. Siyasetçilerin şebekeleştiği, bürokratların mafyalaştığı ve güvenlik güçlerinin mafyalaştığı bir sistem, adı ne olursa olsun ayakta kalamaz. Başkanlık sistemine geçişle ne değişir?”⁶⁶⁴ Ertuğrul Özkök, politika adlı köşesinde şöyle diyordu: “Ben 1980’li yıllardan beri Türkiye’nin başkanlık sistemine geçmesini savunuyorum. Bazı meslektaşlarım halk tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanının Türkiye’yi diktatörlüğe götüreceği görüşünde. Bence tam aksine, parçalanmış bir parlamenter sistem Türkiye’yi diktatörlüğe götürebilir. Başkanlık sistemi, Türk halkına, vazgeçemeyeceği değer ve standartları savunacak bir başkan seçme hakkını verecektir. Türkiye’ye istikrar getirecektir. Diktatörlük asıl parlamenter sisteme daha yakın. Bakın, Türkiye, son kırk yılın en diktatörce yönetimi ile karşı karşıya yüzde yirmi oy almış bir parti (Refah Partisi), geri kalan yüzde

⁶⁶¹ Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 1997, s.11.

⁶⁶² Hürriyet Gazetesi, 19 Eylül 1997, s.9.

⁶⁶³ Hürriyet Gazetesi, 20 Eylül 1997, s.9.

⁶⁶⁴ Hürriyet Gazetesi, 20 Eylül 1997, s.9.

seksenin hayat tarzını tehdit ediyor.”⁶⁶⁵ Görüldüğü gibi başkanlık sistemi ile ilgili tartışmalarda siyasiler arasındaki fikir ayrılığı aydınlar arasında da mevcuttur. Ertuğrul Özkök, görüldüğü gibi parlamenter sistemi, Başkanlık sisteminden, diktatörlüğe daha yatkın görmekte, yüzde yirmi oy almış bir siyasal partinin, parlamenter sistem içinde ülkeyi nasıl diktatörce yönettiğinden bahis etmektedir. Ancak adı geçen partinin ve/veya liderinin, başkanlık sisteminde örneğin yüzde altmış oy olması halinde neler yapabileceğini aklına getirmemekte. Kurthan Fişek ise, “Kurthan Hoca yazıyor” adlı köşesinde konuya şöyle bir yaklaşım getiriyor: “Tek bir kişinin zekası veya kurnazlığı mı, yoksa altmış beş milyon insanımızın seçtiği bir mecliste sentezini bulan kolektif-kümülatif akıl ve mantık mı? İkincisi. Doğruyu buldum sonunda.”⁶⁶⁶

Özel döneminde başkanlık sistemi tartışmalarının odak noktası olan ANAP, Demirel döneminde bu tartışmalara çok girmemiştir. Ancak konunun gündemi çok yoğun bir şekilde işgal ettiği günlerde ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz konu ile ilgili görüşlerini açıklamıştır: “Başkanlık sistemi sorun yaratabilir. Dünyadaki uygulamalar, başkanlık sisteminin, güçlü demokratik geleneklere sahip ülkelerde başarılı olduğunu gösteriyor. Bu geleneklerin güçlü olmadığı ülkelerde büyük sorunlara sebep olabiliyor. Türkiye’deki demokratik gelenekler, başkanlık sistemini başarılı kılmaya yetmeyecektir. Güçlü demokrasilerin olmadığı ülkelerde başkanlık sisteminin başarısı, başkanın başarısı oluyor. Oysa ideal sistem, kötü yöneticilere rağmen işleyendir. Kötü yöneticilerin olumsuzluklarını absorbe edebilir.”⁶⁶⁷ Mesut Yılmaz’ın bu görüşlerine Oktay Ekşi de katılmaktadır: “Yılmaz haklıdır. Sorun sistemde değil kişilerdedir. Başkanlık sistemi, her krizde demokrasiyi kurtaracak bir adam arandığı, demokratik kurumların işlemediği ya da yetersiz kaldığı bir ülkede son derece tehlikelidir.”⁶⁶⁸

Türkiye’de, Refah-yol ile başlayan süreç, önemli siyasal bunalımlara neden olmuştur. Bu siyasal bunalımlar, çok ciddi siyasal istikrarsızlıklara ve rejim krizlerine kadar varmıştır. Bu siyasal ortam içerisinde Demirel tepkilerini dile getirmiştir: “Bu rejim artık böyle gitmez. Bu kargaşa ile bir yere gidilmez. Devletin baştan sona reforma ihtiyacı vardır. Ben bunları tartışalım diyorum. Başkan olayım dediğim

⁶⁶⁵ Hürriyet Gazetesi, 20 Eylül 1997,s.9.

⁶⁶⁶ Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1997,s.9.

⁶⁶⁷ Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1997,s.9.

⁶⁶⁸ Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1997,s.9.

yok.”⁶⁶⁹ Cumhurbaşkanı Demirel, demeçlerine devam etmektedir: “28 Şubat bunalımı ile, Türkiye’de tartışılmayan şeyler tartışılır hale geldi. Rejim tartışmasından kurtulduk. Ama seçim istikrar getirmeyebilir. Yeni meclisten hükümet çıkmayabilir. Bu yüzden sistemi zorlamamak lazım. Seçim ittifaklarına izin vermek sistemi rahatlatır. Yok bunu yapamıyorsanız, bırakın Başbakanı halk seçsin.”⁶⁷⁰ Demirel’in bu demeci, manşetlere şöyle geçiyordu: “Baba’dan çıkış yolu: 1. Ya ittifak, 2. Ya Başkanlık, Cumhurbaşkanı Demirel, Siyasi istikrarın sağlanabilmesi için iki somut öneride bulundu: Seçim ittifaklarına izin verilmesi ya da yeni yetkilerle donatılacak Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi.”⁶⁷¹

Demirel Dönemi başkanlık sistemi tartışmalarında üzerinde durulan anahtar kavramlar siyasal istikrar ve sistemin tıkanması olmuştur. Demirel dönemi, siyasal istikrar kavramından ne anlaşılırsa anlaşılınsın, siyasal istikrarın olmadığı bir dönem olmuştur. Siyasal istikrardan anlaşılan seçim sonucu kurulan hükümetin gelecek seçimlere kadar görev yapması ve bu seçimlerinde yasal sürenin sonunda yapılması ise Demirel dönemi bu bakımdan şanssız bir dönem olmuştur. Diğer yandan siyasal istikrar ile ifade edilmek istenen tek partinin iktidarı ise bu da mümkün olmamıştır. Son olarak siyasal istikrar kavramından oturmuş siyasal kurumlar ifade edilmek isteniyorsa, 28 Şubat’ta yaşanan rejim krizi Türkiye’de siyasal kurumların ne kadar yerleştiği konusunda kafalarda soru işareti kalmıştır. Yaşanan siyasal krizler sonucu doğal olarak sistem tıkanma noktasına gelmiştir. Siyasal sistemdeki tıkanma ise parlamenter sisteme mal edilmiştir. Kimsenin aklına sorunu siyasal kadrolarda aramak gelmemiştir. Ya da akıllarına gelmişse işlerine gelmemiştir. Gerek başkanlık gerekse yarı başkanlık sistemi ile ilgili yapılan değerlendirmeler de sağlıklı değildir. Başkanlık sistemi ya da Yarı Başkanlık sisteminden dönemin siyasi kadrolarının anladığı tek şey vardır: Halk tarafından seçilen ve süper yetkilerle donatılmış bir devlet başkanı. Demirel’in: “Benim Mitterand kadar yetkim var, bu yüzden Türkiye’de yarı başkanlık sistemi var”⁶⁷², “Ben Cumhurbaşkanını halkın seçmesinden yanayım, Başkanlık veya yarı başkanlık sistemi olabilir.”⁶⁷³ Şeklindeki demeçleri bu durumu ortaya koymaktadır. Oysa gerek Başkanlık gerekse Yarı Başkanlık Sistemi sadece devlet başkanının halk tarafından seçildiği sistemler olmayıp, kendilerine özgü özellikleri olan ve oldukça da karmaşık sistemlerdir. Başkanlık sisteminde ya da Yarı

⁶⁶⁹ Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1997,s.9.

⁶⁷⁰ Hürriyet Gazetesi, 29 Nisan 1998,s.1.

⁶⁷¹ Hürriyet Gazetesi, 29 Nisan 1998,s.1.

⁶⁷² Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1994,s.1.

⁶⁷³ Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 1994,s.1.

Başkanlık sisteminde devlet başkanının sahip olduğu yetkiler ise, 1982 Anayasası'nda cumhurbaşkanına verilen yetkilerden fazla değildir. Hatta birçok alanda daha geridedirler.⁶⁷⁴

Demirel dönemindeki başkanlık sistemi tartışmaları konusunda, üzerinde duracağımız son nokta, başkanlık sistemi taraftarlarının ve karşıtlarının siyasal yelpazedeki dağılımıdır. Özal döneminde başkanlık sistemi taraftarları merkez sağ partilerde toplanırken, başkanlık sistemi karşıtları merkez sol partilerde toplanmıştı. Bu durum Demirel döneminde de değişmiş değildir.

C. Erdoğan Dönemi

1. 2002 Genel Seçimleri ve Etkileri

Türkiye, 1999 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri ile DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan üçlü bir koalisyonla iki binli yıllara girmiştir. Ancak bu hükümet de beş yıllık siyasi ömrünü tamamlayamadan dağılmış ve 2004 yılında yapılması gereken Milletvekili Genel Seçimlerinin 2002 yılında yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye 4 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimle birlikte yepyeni bir siyasal tablo ile karşılaşmıştır. Seçimler sonucu Recep Tayyip Erdoğan'ın genel başkanı olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), %34 oy almış ve Parlamentodaki 550 milletvekilliği üyeliğinden 361'ine sahip olmuştur. CHP ise %19,5 oy alarak 180 milletvekilliği elde etmiştir. Geri kalan 9 milletvekilliği ise bağımsız adaylar arasında paylaşılmıştır.⁶⁷⁵ Böylece çok partili siyasal yaşam içerisinde ilk defa TBMM'ye sadece iki parti girebilmiştir. Yine 1987 yılından beri, yaklaşık on beş yıllık bir süreden sonra, bir siyasal parti ilk defa hükümet kurabilecek milletvekili çoğunluğunu elde etmiştir.

Seçimler sonucu, AKP iktidar olmuş ancak genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan Başbakan olamamıştır. Çünkü Recep Tayyip Erdoğan siyasal yasaklı olarak milletvekili seçimlerine girememiştir. Ancak bir takım siyasal gelişmeler sonucu siyasal yasağı kalkmış ve milletvekili seçilerek Başbakan olmuştur. Erdoğan'a milletvekili seçilmeyi kapayan süreç ve tekrar milletvekili olmasını sağlayan siyasal gelişmeler şu şekilde cereyan etmiştir: Erdoğan, bir miting sırasında yaptığı konuşma sonucu Anayasa Mahkemesinde yargılanmış ve Anayasa Mahkemesi,

⁶⁷⁴ Parla, a.g.e., s.220.

⁶⁷⁵ Hürriyet Gazetesi, 4 Kasım 2002, s.1.

Erdoğan ile ilgili olarak şu kararı yayınlamıştır: Bir partinin kurucu üyesi olamayacak ve milletvekili genel seçimlerine, gerekli şartları taşımadığı için giremeyecektir. Ancak Genel Başkan olabilecektir.⁶⁷⁶ Anayasa mahkemesi gerekçeli kararını yayınladıktan sonra AKP kurucu üyeliğinden, Erdoğan'ın altı ay içinde ayrılmasını istedi.⁶⁷⁷ Böylece, AKP kurucu üyeliğinden ayrılan Erdoğan, Kasım 2002'de yapılan milletvekili Genel Seçimlerine girememiştir. Ancak, AKP Genel Başkanı olarak seçim çalışmalarını çok yoğun bir şekilde sürdürmüştür. AKP, Genel Başkanı milletvekili olmadığı için, milletvekili olan bir üyesini Başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirdi. Bu üye Abdullah Gül idi. Böylece Türkiye, genel başkanı ayrı başbakanı ayrı bir hükümete kavuşmuş oldu . Bu da Türkiye'de iki Başbakan varmış gibi bir görüntüye neden olmuştur. Türkiye'nin, siyasal istikrar açısından aldığı yol dikkat çekicidir. Birkaç yıl öncesine kadar hükümeti kuracak Başbakan bulamayan Cumhurbaşkanı Demirel'in Türkiye'sinden şimdi iki Başbakanı olan bir Türkiye'ye gelinmiştir. Tabi bu garip durumu fark eden AKP'liler bu durumu aşmak için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan en önemlisi, Erdoğan'a Milletvekili olma yolunu açacak anayasa değişiklikleridir. Özellikle milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 1982 Anayasasının 76. maddesinde yapılan değişikliklerle Erdoğan önünde, milletvekili seçilme yolunda hiçbir engel kalmamıştır. Anayasa değişikliği Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.⁶⁷⁸ Yine bir dizi siyasi ve hukuki gelişmeler sonucu, Siirt ilindeki milletvekili seçimleri geçersiz sayılmış ve yenilenmesine karar verilmiştir. Erdoğan, Siirt ilinden Milletvekili adayı olmuş ve milletvekili seçilmiştir.⁶⁷⁹ Kısa süre içerisinde de Erdoğan Başbakanlığı'nda 59. hükümet kurulmuştur.⁶⁸⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. hükümeti, tek bir partiden oluşan bir çoğunluk hükümetidir. Türkiye, tek parti hükümeti ile en son 1987 yılındaki seçimler sonucunda yönetilmişti. 59. hükümet bu özelliği ile Özal dönemine benzerlikler göstermektedir. Diğer yandan, Erdoğan hükümetinin ekonomi politikaları, bir önceki iktidar döneminde IMF ile imzalanan protokolle belirlenen ekonomi politikalarına dayanmakta ve onun devamıdır. Bu açıdan da Özal dönemine benzemektedir. Zira Özal dönemi ekonomi politikaları, Demirel'in Başbakan olduğu 24 Ocak 1980 tarihinde IMF tarafından belirlenen ekonomik modele dayanmıştır. Şu anda Türkiye

⁶⁷⁶ Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 2002, s.1.

⁶⁷⁷ Hürriyet Gazetesi, 19 Mart 2002, s.1.

⁶⁷⁸ Hürriyet Gazetesi, 01 Ocak 2003, s.1.

⁶⁷⁹ Hürriyet Gazetesi, 10 Mart 2003, s.1.

⁶⁸⁰ Hürriyet Gazetesi, 15 Mart 2003, s.1.

59. hükümet tarafından yönetilmektedir. Bu yüzden genel bir değerlendirme yapmak için çok erkendir. Ancak Erdoğan döneminin Özal dönemi ile daha birçok ortak noktaları çıkacak gibi gözükmektedir.

2. Erdoğan Dönemi ve Başkanlık Sistemi Tartışmaları

Başkanlık sistemi, Erdoğan döneminde de gündemde kalmaya devam etmiştir. Bu Erdoğan dönemi ile Özal döneminin benzeştiği bir diğer noktadır. Erdoğan, 59. hükümeti kurduktan yaklaşık bir ay sonra, katıldığı bir programda Başkanlık Sistemi ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “Başkanlık sistemi konusunda bir konsensüs sağlanırsa, Türkiye’nin ciddi bir sıçrama yapacağına inanıyorum. Siyasetteki arzum başkanlık sistemi. İdeal olanı Amerikan modeli, tabii bunun için de ülkedeki tüm kurumların halkla bütünleşerek bir konsensüs sağlamalıdır. Bu konsensüs sağlanmadan başkanlık sistemine geçiş sağlıklı olmaz. Ama bunu başardığımız takdirde Türkiye ciddi bir sıçrama yapacaktır.”⁶⁸¹ Erdoğan, Başkanlık mı yarı başkanlık mı şeklindeki bir soruya ise şöyle yanıt vermiştir.” Her ikisinde de aynı şeyi düşünüyorum. Tabii benim için ideal olanı Amerikan modelidir. Amerikan modelinde yasama ile yürütme organları birbirlerine müdahale edememektedirler. Yani bir milletvekili bakan olduysa, milletvekilliğini bırakıyor. Sadece bakan olarak kalıyor. Kaldı ki siz oraya dışarıdan rahatlıkla bakan atayabiliyorsunuz. Türkiye’deki sıkıntı budur. Her milletvekili seçildiği bölgedeki insanlara iş bulmaya çalışıyor. Böyle yaptıkça oy alacağını zannediyor. Aslında böyle bir şey yok. Ama böyle olmadığı zaman yürütmede olanların böyle bir sorumluluğu olmayacak. Yasamadan gelen haklı talepler kabul edilirken, diğerleri rahatlıkla reddedilebilecektir.”⁶⁸² Erdoğan’ın açıklamalarına Oktay Ekşi şöyle bir yorum getirmiştir: “Bu ruh hali bize yabancı değildir. Erdoğan’ın ruh halini Menderes ve Özal’dan biliyoruz. İktidar böyle bir anda insanın başını döndürür.”⁶⁸³

Erdoğan, parlamenter sistemi eleştirirken ve başkanlık sistemini önerirken temel dayanak noktası olarak, yasama ve yürütme organlarının iç içe geçmiş olmasını almaktadır. Bu iç içe geçmenin bir sonucu olarak da yasama organı ve yürütme organının birbirleri üzerinde olumsuz etkiler yaptığını öne sürmektedir. Parlamenter sistemde, hükümetin, aynı zamanda meclisin çoğunluğuna sahip olan parti olduğunu ve bu nedenle yasama ve yürütme organları arasında bir ayrılık olmadığını, parlamenter sistemi incelerken ortaya koymuştuk. Parti hükümeti denilen bu sistem parlamentarizmin en temel yapı taşlarından biridir. Bu çerçevede Türkiye’deki parlamenter sisteme has bir özellik de değildir. Aynı yapı İngiltere ve Almanya’daki parlamenter modellerde mevcuttur. Bu ülkelerde, yasamanın yürütme

⁶⁸¹ Hürriyet Gazetesi, 21 Nisan 2003, s.1.

⁶⁸² Hürriyet Gazetesi, 21 Nisan 2003, s.1.

⁶⁸³ Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 2003, s.1.

organını olumsuz bir etkide bırakması söz konusu olmamaktadır. Türkiye’de böyle bir olumsuzluğun nedeni, Parlamenter sistem değil, siyasal temsilin hizmet yanıtlayabilir özelliğinin çok güçlü olmasıdır.⁶⁸⁴

D. Türkiye’de Başkanlık Sisteminin Önerildiği Dönemlerin Karşılaştırılması

Türkiye’de Başkanlık sistemi önerileri ve tartışmalarının incelendiği üç dönemde kendine özgü özellikleri kadar ortak özellikleri de bulunmaktadır. Bu üç dönemden birincisi olan Özal dönemi, Türkiye’nin siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan çok büyük bir değişim içine girdiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde siyasal , sosyal ve ekonomik yapı adeta yeni baştan şekillenmiştir. Bu şekillenme ile kendinden sonraki dönemlerin temelleri atılmıştır. Özellikle Çillerin Başbakanlığı döneminde patlak veren siyaset ve bürokraside yozlaşmanın temelleri Özal döneminde atılmıştır. Yine Demirel döneminde ortaya çıkan ekonomik krizlerin sebebi, Özal dönemi ekonomi politikalarında yatmaktadır. Bu bağlamda gerek Özal, gerek Demirel gerekse Erdoğan dönemi birbirinin devamı dönemler olarak görülebilir. Ancak yine de her üç dönemin belirleyici bazı özellikleri vardır.

Özal döneminin Demirel döneminden ayrıldığı en önemli nokta, Siyasal alandaki istikrardır. Demirel döneminin de en önemli özelliği siyasal alandaki istikrarsızlıktır. Siyasal istikrar Erdoğan döneminde de mevcuttur. Özal döneminin bir diğer belirleyici özelliği iktidarın kişiselleşmesi ve başbakanın oldukça ön plana çıkmasıdır. Bu özellik Demirel döneminde çok dikkat çekici değilse de Erdoğan döneminde Özal döneminde olduğu gibi iktidarın başbakanda kişiselleştiğini söylemek olanaklıdır. Demirel dönemi, her alanda, Özal döneminden miras kalan sorunlarla uğraşılan bir dönem olmuştur. Oysa Özal, kendisinden önceki dönemin (Askeri yönetimin) işine gelen unsurlarını uygulamaya devam ederken, işine gelmeyen konularda adeta devrim sayılabilecek düzenlemelere gitmiştir. Bu bağlamda Özal, kendisinden önceki dönemin nimetlerinden faydalanmayı bilmiştir. Aynı özellik Erdoğan döneminde de mevcuttur. Erdoğan, özellikle ekonomi alanında bir önceki yasama döneminin nimetlerinden iyi faydalanmaktadır.

Uluslararası alanda, Özal dönemi oldukça kabul ve destek görmüştür. Gerek Avrupa gerekse Amerika Birleşik Devletleri, desteklerini Özal’dan hiçbir zaman esirgememişlerdir. Demirel dönemi bu açıdan Özal döneminin olduğu kadar şanslı

⁶⁸⁴ Kalaycıoğlu, a.g.m., s.346.

değildir. Güneydoğu sorunu nedeniyle özellikle Avrupa ülkeleriyle sık sık karşı karşıya gelinmiştir. Erdoğan dönemi ise, uluslararası destek bakımından, Demirel dönemine göre daha şanslıdır.

Başkanlık sistemi tartışmaları bakımından ise, dönemlere ilişkin şöyle bir görüntü söz konusudur: Özal, başkanlık sistemini önerirken, yürütme faaliyetlerinin genişlemesini ve parlamenter modelin bunu kaldıramayacağı gerekçesini öne sürmüştür. Demirel ise, siyasal istikrarsızlığın ve sistemdeki tıkanıklığın sebebini parlamenter sistemde görmüştür. Çözümü ise başkanlık sisteminde bulmuştur. Erdoğan ise, yasama ve yürütme organının iç içe geçmesini ve yasama organının yürütme organına baskı yaptığını ileri sürmüştür.

II. Başkanlık Sistemine İlişkin Senaryolar

A. Senaryo: 1

Amerikan Modeli ve Türkiye

Türkiye’de, Parlamenter sistemin alternatifi olarak Başkanlık sistemi görülmektedir. Nedeni ise, Başkanlık sistemine geçişle birlikte, yürütmenin artan fonksiyon ve görevlerini daha iyi yerine getireceği, yürütme üzerinde yasama organının etkilerinin kalkacağı ve siyasal istikrarın sağlanacağı yönündeki inanışlardır. Benimsenen Başkanlık Sistemi ise, Başkanlık Sisteminin Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan örneğidir. Bu yüzden, öneriler dile getirilirken, “Başkanlık sistemi” ifadesi yerine “Amerikan modeli” ifadesi kullanılmıştır. Çalışmanın bu kısmında biz de “Başkanlık Sistemi” ifadesi yerine “Amerikan Modeli” ifadesini kullanacağız.

Amerikan modelinin özelliklerini ve Amerika Birleşik Devletlerinin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını önceki bölümlerde ele almıştık. Bu modelin Türkiye’de uygulanması halinde ortaya çıkabilecek tabloyu içeren bir senaryonun oluşturulabilmesi için, hem Amerikan modelinin özelliklerini, hem ABD’nin sosyal,ekonomik ve siyasal yapısını hem de Türkiye’nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını –ki daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır- kısaca ele almak yerinde olacaktır.

Amerikan modeli, yürütmenin “Başkan” adı verilen tek bir kişide toplandığı bir sistemdir. Başkan doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Başkanın çok önemli

yetkileri vardır. Ancak yasama ve yargıya ilişkin yetkileri yoktur. Örneğin bir yasa teklifinde bulunamaz ve kongreyi fesih edemez. Ancak Kongrede kabul edilen yasaları veto edebilir. Başkanın meclisi fesih edememesine karşılık olarak, meclis de, başkanı görevinden alamamaktadır. Bu düşüncenin temelinde, Amerikan modelinin karşılıklı denge ve denetim mekanizmasına dayanması düşüncesi yatmaktadır. Amerikan modelinin diğer bir önemli özelliği de “Hukuk devleti” anlayışının çok ileri düzeyde olmasıdır.

Amerika Birleşik Devletleri her bakımdan gelişmiş bir ülkedir. Çok güçlü bir ekonomisi bulunmaktadır. Özel sektör alabildiğine etkin iken, kamu sektörü dar bir alanda faaliyet göstermektedir. Kişi başına düşen Milli Gelir otuz beş bin doların üzerindedir. Sosyal yapı bakımından köken itibarıyla heterojen bir görüntüye sahiptir. Birçok ırktan, dilden ve dinden insanlardan oluşmuş bir toplumsal yapısı vardır. Ancak diğer bakımlardan oldukça türdeş bir toplumdur. Her birey kendini Amerikalı olarak görmektedir. Toplumsal sınıflar söz konusudur. Ancak sınıf bilinci gelişmemiştir. Bireyler kendilerini orta sınıftan görmektedirler. ABD, özgürlüklerin alabildiğine gelişmiş olduğu bir ülkedir. Hakim İdeoloji Liberalizmdir. Demokrasinin en ileri düzeyde olduğu ülke yine ABD'dir. Tüm demokratik birimler kurumsallaşmış ve iyi işlemektedir. Sosyal alandaki türdeşlik siyasal alanda da mevcuttur. Birçok önemli konuda, Amerikan vatandaşları tam bir fikir birliği içerisindeyler. Siyasal kurumsallaşmanın, demokrasinin alabildiğine gelişmiş olmasının ve toplumun siyasal fikirler açısından türdeş olmasının bir sonucu olarak, sistem sorunsuz bir şekilde işlemektedir. Amerikan modelinin bir özelliği olarak Kongrenin ayrı, Kabinenin ayrı partilerden olabildiği ve parti disiplininin hemen hemen hiç olmadığı düşünülecek olursa, sistemin işleyişindeki başarı görülecektir.

Türkiye ise Birleşik devletlerden çok daha farklı ekonomik, sosyal ve siyasal özelliklere sahiptir. Türkiye ekonomisi yapısal unsurlar açısından gelişmiş ülke ekonomilerinden daha çok, gelişmekte olan, yer yer geri kalmış ekonomilerin özelliklerine sahiptir. Göreceli olarak düşük sanayi üretimi, adaletsiz gelir dağılımı, işsizlik ve yüksek oranda dışa bağımlılık Türkiye ekonomisinin yapısal unsurlarıdır. Yüksek enflasyon, ekonominin kronikleşmiş bir sorunudur. Kişi başına düşen milli gelir üç bin dolar civarındadır. Dış ticaret açıkları korkunç boyutlardadır. Dış borçlar ve iç borçlar, kabul edilebilir limitleri oldukça aşmıştır. Ekonomik istikrarsızlık nedeniyle, yaşanan ekonomik krizlerden ancak IMF'nin yardımıyla çıkmıştır. 1958-2001 arası dönemde IMF ile on sekiz adet stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bunun

sonucu, ekonomi üzerinde tam bir IMF hakimiyeti oluşmuştur. IMF'nin hazırladığı ekonomik istikrar programları sosyal yaşamda büyük yaralar açmıştır. Sosyal yapı, heterojen özellikler taşır. Bir çok etnik grup vardır. Birleşik Devletlerde de heterojen bir sosyal yapı söz konusudur. Ancak Birleşik Devletler ortak bir kimlik oluşturmuş ve neticesinde türdeş bir toplum yaratmayı başarmıştır. Türkiye'de ise türdeş bir toplumun özelliklerini görmek zordur. Ayrıca, ortak bir ulusal kimlik yaratılmış değildir. Türk ihtilali de ortak bir kimlik yaratmada başarılı olamamıştır. Çıkmaza girdiği noktada ortak kimlik yaratmada "Din" unsuru kullanmıştır. Bu sebeple Osmanlı'da önemli bir yere sahip olan İslam dini, Cumhuriyet Türkiye'sinde ve günümüz Türkiye'sinde başat rolünü toplumsal yapıda sürdürmektedir. Devlet, sosyal yapıda oldukça egemendir. Bunun sonucu olarak bireyler sosyal yaşamda aktif rol oynamazlar. Sorunların çözümü daima devlette aranır. Bu da uzlaşma kurumlarının yetersizliğine, uzlaşma kültürünün oluşmamasına ve hoşgörüsüzlüğe neden olmuştur. Siyasal yapı ise diyalektik unsurlar taşır. Türk siyasal yapısı iki cepheli bir görünüm sunmaktadır: Gelenekçi-Liberal Cephe ve Devletçi-Seçkin Cephe. Devletin, sosyal yaşamda olduğu kadar siyasal yaşamda da ağır rolü vardır. Sivil toplum ve kamuoyu bu yüzden gelişmiş değildir. Halkın yönetime katılım düzeyi ise düşüktür. Bu yüzden, siyasal gelişme halkın talebi doğrultusunda olmak yerine devletin istemleri şeklinde gerçekleşmiştir. Yani tepeden inmeci bir anlayış hakimdir. Siyasal kurumların, demokratik kurumların halk tarafından benimsenmesi, oturması ve işlemesi çok ileri düzeyde değildir. Siyasal ve demokratik kurumlardaki işleyişin yetersizliği dolayısıyla meydana çıkan boşluğu Silahlı Kuvvetler yani ordu doldurmaktadır. Siyasal yapı, bir krizle karşılaştığında bunu aşamamaktadır. Çünkü, bunu aşacak demokratik kurumsallaşma yetersizdir. Bu krizler ordu müdahalesi ile aşılmaktadır. Toplum tek parçalı bir yapı olarak görülür. Siyaset ve din, bu yapı içerisinde yer alır. Oysa gelişmiş demokrasilerde toplum çok parçadan oluşmuş bir bütündür. Din ve siyaset kurumları ayrı ayrı parçalar olarak düşünülür. Türkiye'de böyle bir anlayış olmadığından, siyasal alandaki her olumsuzluk, dine ve topluma yönelmiş tehditler olarak algılanır. Örneğin, muhalefet hoş karşılanmaz. İktidar partileri muhalefete düşmeyi ve iktidarlarını kaybetmeyi her şeyin sonu olarak görürler. Bu arada muhalefet toplum tarafından, topluma ve dine yönelmiş bir tehdit olarak algılanır.

Türkiye, Amerikan modeli bir sisteme geçtiğinde, tüm siyasal kurumlar yeni bir düzen olacaktır. Başkanlık sisteminin temel bir özelliği olarak yürütmenin başı ve aynı zamanda devlet başkanı olacak kişi halk tarafından seçilecektir. Yine kongre

üyeleri de Başkan seçiminden bağımsız olarak seçilecektir. Bu durumda, Birleşik Devletlerde sıkça görülen Başkanın farklı, Parlamentoda çoğunluğu oluşturan partinin farklı olması sonucuyla karşılaşılabilir. Birleşik Devletlerde bu bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak siyasal düşünüş açısından türdeş bir toplum olan ABD’de, partiler arasında da ideolojik açıdan önemli farklar bulunmamaktadır. Ayrıca hukuk üstünlüğünün, uzlaşma ve demokrasi kültürünün çok yüksek olduğu bir siyasal yapıya sahip ABD, olası bir uyuşmazlığı kolayca aşabilecek durumdadır. Türkiye’de ise hukukun üstünlüğü ilkesi tam anlamıyla oluşturulabilmiş değildir. Uzlaşma kültürü hemen hemen yok sayılabilecek düzeydedir. Demokrasi kültürü de oldukça düşük seviyededir. Türkiye’de, Başkan ile Parlamento arasında uyuşmazlık çıkması çok büyük bir ihtimaldir. Ayrıca, ABD’deki gibi siyasal açıdan türdeş bir toplum ve siyasal bir fikir birliği olmaması partiler arasında ideoloji farklılıklarına neden olacağından başkan ve parlamento arasındaki uzlaşmazlığı ve çatışmayı getirebilecek bir görüntü sergilemektedir. Parlamenter sistem içerisinde benzer çatışma Cumhurbaşkanı ile kabine arasında olabilmektedir. Nitekim, parlamentodan gelen yasaları Cumhurbaşkanı veto edebilmektedir. Bu durum, hükümetin çalışmalarını aksatan bir unsur olmaktadır. Türkiye, İngiltere ve Almanya’daki parlamenter sistemlerde Cumhurbaşkanının (ya da kralın) yasaları veto hakkı vardır. Ancak İngiltere ve Almanya’da devlet başkanları bu yetkilerini çok nadiren kullanırlar. İngiltere’de hemen hemen devlet başkanı olan Kral bu yetkiyi hiç kullanmaz. Ancak, İngiltere’de parlamento, Almanya’da kabine çok güçlü konumdadır. Genel olarak her iki ülkede de seçilmiş kurumlara büyük saygı olduğundan Devlet Başkanları, bu kurumlarca yapılan hukuki düzenlemelere müdahale etmemektedir. O kadar ki İngiltere’de anayasal denetim yapan bir yargı kuruluşu dahi yoktur. Türkiye’de ise bambaşka bir durum söz konusudur. Cumhurbaşkanı veto yetkilerine sahiptir ve bu yetkilerini sık sık kullanır. Bu durum, yürütme organı içerisinde sık sık krize neden olmaktadır. Ancak parlamenter sistem, bu tip krizleri aşabilecek kurumlara sahiptir. Oysa Amerikan modeli, bu krizleri aşabilecek kurumlara sahip değildir. Zaten bu tip krizlerde hiçbir zaman öngörülmemiştir.

Amerikan modeli, kuvvetlerin sert ayrılığına dayanmıştır. Bu açıdan benzer bir model, Parlamenter Sistem adı altında Türkiye’de 1961 Anayasası ile öngörülmüştür. 1961 Anayasası ile, yasama-yürütme ve yargı organları arasında tam bir ayırım öngörülmüştür. Ancak organlar arasında başlayan çatışma kısa sürede sistemin tıkanmasına yol açmıştır. Demokrasi ve uzlaşma kültürünün

olmamasından dolayı, parlamenter sistem bu tıkanıklığı aşabilecek kurumlara sahip olmasına rağmen, sistemdeki tıkanıklık askeri müdahale ile aşılabilmektedir.

Parlamenter sistemin yürütmenin iki kanadını oluşturan Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu arasında ya da yasama organı ile yürütme organı arasında çıkabilecek bir krizi aşabilecek kurumlara sahip olduğunu belirtmiştik. Bu kurumların en önemlileri; Cumhurbaşkanı'nın meclisi fesih yetkisi ve meclisin Bakanlar Kurulunu görevden alabilmesidir. Böylece, yasama ve yürütme organlarına birbirlerini fesih edecek yetkiler verilmiştir. Oysa Amerikan modelinde ne Başkanın Kongreyi fesih yetkisi vardır ne de Kongrenin yürütmenin görevine son verme görevi mevcuttur. Sistem alabildiğine katıdır. Kongre ve Yürütme organı (Başkan) arasında olası bir uyuşmazlık, çatışma veya birlikte çalışamama durumunda ne başkan meclisi fesih edip yeni bir meclisle çalışma imkanına sahiptir ne de Kongre, Yürütmeyi (Başkanı) görevden alıp yeni bir başkanla çalışma olanağına sahiptir. Birleşik Devletler gibi siyasal fikir birliğine, gelişmiş ve ileri düzeyde demokratik ve uzlaşma kültürüne var ise zaten böyle bir sorun yaşama olasılığı oldukça düşüktür. Böyle bir sorunla karşı karşıya kalınması halinde çözüm mekanizması işleyecektir. Ancak Türkiye gibi demokrasi ve uzlaşma kültürünün çok düşük olduğu bir ülkede böyle bir sorunun çözümü çok farklı yöntemlerle olabilir. Daha doğrusu çözümsüzlük sonucu, demokrasiden ödün verilebilecek durumlara gelinebilir.

Diğer yandan Birleşik Devletlerde sivil toplum ve kamuoyu çok gelişmiş bir durumdadır. Baskı grupları oldukça etkindir. Parti disiplinin çok zayıf olmasından dolayı lobicilik faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Başkan tek adam ve tek yetkili gibi görünse de, karşısında hiçbir kuvvet yokmuş gibi görünse de gerçekte durum böyle değildir. Başkanın konumu, parti disiplini olmaması nedeniyle Kongredeki partili üyeleri bağlamamaktadır. Başkanın partisi, kongredeki hakim parti olsa bile, parti disiplini çok düşük olduğundan kongre üyeleri üzerinde bariz bir etkisi, baskısı ve üstünlüğü bulunmamaktadır. Ayrıca, çok kuvvetli bir kamuoyu her zaman karşısındadır. Başkan tek adam gibi görünse dahi adımlarını dikkatli atmak zorundadır. Çünkü kamuoyu her hareketini yakından takip etmektedir. Türkiye'de ise ne güçlü bir kamuoyu ne de gelişmiş bir sivil toplum vardır. Parti disiplini ise çok üst düzeydedir. Bu yüzden Türkiye'de Başkan, hem teoride hem uygulamada tek adam olacaktır. Parti disiplini sebebiyle kendisine karşı koyacak kongre üyeleri bulunmayacaktır. Her talebi-tabi Başkanın partisi kongrenin hakim partisi olması durumunda derhal yerine getirilecektir. Bunun yanında, Türkiye'de güçlü bir

kamuoyu olmamasından dolayı, Başkan hareketlerinde daha serbest olabilecektir. Ayrıca Türkiye'de Basın sektöründe varolan tekelleşme nedeni ile, Başkanın kamuoyunu kontrolü oldukça kolay olacaktır.

Görüldüğü gibi ABD'deki sosyal, ekonomik ve siyasal yapı ile Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve siyasal yapı oldukça farklıdır. Amerika Birleşik Devletleri siyasal açıdan fikir birliği içindedir. Çok gelişmiş bir demokrasisi vardır. Hukuk devleti ilkesi ve uzlaşma kültürü de ileri düzeydedir. İstikrarlı ve güçlü bir ekonomisi mevcuttur. Kişi başına düşen milli gelir ve refah seviyesi oldukça yüksektir. Türkiye ise siyasal açıdan fikir birliği olmadığı gibi dağınık bir yapı sergilemektedir. Gelişmiş bir demokrasi ve uzlaşma kültürü mevcut değildir. Bireylerin refah seviyesi oldukça düşüktür. Türkiye Amerikan modelini alıp uygulayacaksa sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan ABD'nin seviyesini yakalamalıdır. Güçlü bir ekonomik yapıya, gelişmiş bir demokrasiye, güçlü bir sivil topluma ve kamuoyuna sahip olmalıdır. Bu model Latin Amerika ülkelerinde uygulanan modele dönüşebilecek ve Türkiye yönetimi Latin Amerika ülkelerine benzer bir görünüm içerisine girebilecektir. Türkiye'nin koşullarının yukarıda belirtilen ABD koşullarına uygun hale gelmeden bu sistemin ülke için tartışılması parlamenter sistemin eksikliklerinden daha büyük sorunlara yol açabilecektir.

B. Senaryo: 2

Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye

Latin Amerika ülkelerinin birçoğu ABD'de uygulanan Başkanlık rejimini benimsemiştir. Ancak ABD'de uygulanan Amerikan modeli ile Latin Amerika ülkelerinde uygulanan Başkanlık sistemi arasında birçok farklar bulunmaktadır. Her şeyden önce Amerikan modelinde, kuvvetler ayrılığı, güçlerin dengeli olmasına dayanmaktadır. Latin Amerika ülkelerindeki Başkanlık Sisteminde ise güçler arasında bir denge mevcut değildir. Yürütmenin ve Başkanın açık üstünlüğü vardır. İkinci olarak Latin Amerika ülkeleri de yer alan siyasal kurumlar, yarı demokratik özellikler sergilemektedir. Yönetimsel birçok fark, Latin Amerika ülkelerinin siyasal, sosyal ve ekonomik yapılarından kaynaklanmaktadır.

Latin Amerika ülkeleri sosyal açıdan heterojen bir görünüm sergiler. Yerli nüfus, melezler ve Avrupalı göçmenler bir arada yaşamaktadır. Nüfus artış hızı ve kırsal nüfus oldukça fazladır. Okuma yazma oranı ve kültür seviyesi düşüktür.

Ekonomik yapı ise oldukça güçsüzdür. Enflasyon, işsizlik oranı, gelir dağılımında adaletsizlik oldukça yüksek seviyededir. Sanayi üretimi düşüktür. Milli gelir bin beş yüz iki bin dolar arasındadır. Ekonomileri dışa özellikle ABD'ye bağımlıdır. Bu ülkeler çok önemli yer altı zenginliklerine sahiptir. ABD bu yer altı zenginliklerini satın almada tekel olmuştur. İsteddiği fiyattan aldığı bu yer altı zenginliklerini çok yüksek fiyattan diğer ülkelere satmaktadır. Bu yüzden bu ülkelerin ekonomileri ve ihracatları ABD'nin elindedir. IMF'nin geniş bir kontrolü Latin Amerika ülkeleri üzerinde mevcuttur. Ekonomik ve sosyal alanlardaki çarpık yapı siyasal yapıda da mevcuttur. Siyasal istikrar mevcut değildir. Siyasal yapı içerisinde ordu ve kilise önemli bir role sahiptir. Demokratik kurumsallaşma çok zayıftır ya da yoktur. Demokrasi gelişmiş değildir ve tüm Latin Amerika ülkeleri uzun bir dönem sömürge olmuşlardır. Bu da eski ile yeni arasında bir çatışmaya yol açmıştır. Hukukun üstünlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Amerikan modeli, yürütme gücü açısından kopya edilmiştir. Ancak yasama ve yargı organları ihmal edilmiştir. Latin Amerika ülkelerinde Başkan yasama organı üzerinde de oldukça etkilidir. Çünkü bu ülkelerde sıkı bir parti disiplini mevcuttur. Mecliste hakim parti genelde başkanın partisidir. Sonuçta sıkı parti disiplini ile birlikte Başkan, mecliste yer alan parti üyelerine istediğini yaptırabilmektedir. Diğer yandan Latin Amerika ülkelerinde tam demokratik bir yapı olduğunu söylemek güçtür. Bunun sonucunda Başkanın ya da iktidar partisinin seçimlerde çoğunluğu sağlayamaması az rastlanan bir olaydır. Çünkü iktidar partisi, her türlü seçim hilesine ve zor unsuruna başvurarak iktidarını sürdürmektedir. Siyasi ve hukuki yollardan iktidarı ele geçiremeyen muhalefet, neticede illegal yollardan iktidarı ele geçirmeye çalışmaktadır. Örneğin, Arjantin'de hiçbir sivil idame 6-7 yıldan fazla görevde kalamamıştır. Latin Amerika ülkeleri Amerikan modelini uygulamak istemiştir. Ancak; siyasal, sosyal ve ekonomik yapıları buna uygun olmadığından, kağıt üzerinde Amerikan modeli olduğu gibi alınmış olsa da, uygulamada Amerikan modelinden oldukça farklı, Latin Amerika'ya özgü bir Başkanlık sistemi modeli ortaya çıkmıştır.

Latin Amerika ülkelerindeki sosyal, siyasal ve ekonomik yapı ile Türkiye'deki sosyal, siyasal ve ekonomik yapı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle Arjantin, birçok yapısal unsuruyla Türkiye'yi anımsatmaktadır. Arjantin, Latin Amerika ülkeleri arasında birçok bakımdan en ileri düzeyde olan bir ülkedir. Bu bağlamda, bulunduğu coğrafya içerisinde en gelişmiş ülkedir. Ortadoğu ve Balkanlar arasında yer alan Türkiye de bölgenin en gelişmiş devletidir. Ancak her iki ülkede, yine birçok açıdan gelişmiş Batı toplumlarından oldukça geridir. Her iki ülke

ekonomisi de dışa bağımlı ve IMF kontrolündedir. Yüksek enflasyon, işsizlik oranı, dış borçlar ekonomilerinin temel unsurlarıdır. Sosyal alanda ise hızlı nüfus artışı ve düşük eğitim seviyesi her iki ülkenin ortak özelliğidir. Arjantin ve Türkiye siyasal alanda da birbirine çok benzemektedir. Siyasal istikrarsızlık, yarı demokratik özellikler ve siyasal yapı içersinde ordunun ve dinin etkin rolü iki ülkede de yer alan ortak siyasal unsurlardır.

Türkiye’de uygulanacak Amerikan modeli; sosyal, siyasal ve ekonomik yapılardaki benzerlik nedeni ile, Latin Amerika ülkelerindeki Başkanlık Sistemi uygulamalarının bir benzeri olacaktır. Türkiye’de, Latin Amerika ülkelerindeki gibi sınırlı bir demokrasi anlayışı mevcuttur. Demokrasi, çoğulculuk olarak algılanmaktadır. Yani çoğunluk istediğini yapmakta serbesttir gibi bir anlayış vardır. Oysa demokrasi çoğulculuğun yanında çoğunlukçuluğa da dayanmaktadır. Yani çoğunluğun yanında azınlığın da korunması, azınlığa da fikir ve yaşam hakkı verilmesidir. Türkiye’de, sınırlı demokrasinin bir sonucu olarak iktidarı ele geçirecek bir Başkan, çoğunluğun kendisini seçtiğini düşünerek, azınlığa ve muhalefete hiçbir yaşam hakkı tanımayacaktır. Siyasi yollardan mücadele imkanı olmayan muhalefet ise illegal mücadele yollarını seçecektir. Bu durumda, siyasal baskısını arttıracak olan Başkan, gittikçe anti-demokratik yöntemlere başvuracaktır. Sonuçta Amerikan modeli, yarı diktatör bir modele dönüşecektir.

Türkiye’de, toplumsal yapının bir bütün olarak görülmesi yüzünden muhalefet düşüncesinin, toplumsal yapıya yönelik bir tehdit olarak görüldüğünü belirtmiştik. Amerikan modeli ise sıfır toplamı bir modeldir. Yani kazananın her şeyi kazandığı, kaybedenin her şeyi kaybettiği bir modeldir. Türkiye’de ise muhalefette yer almaya tahammül hiç yoktur. Kazananın her şeyi kazandığı Amerikan modelinde, Latin Amerika ülkeleri de olduğu gibi, iktidar partisi, bir sonraki seçimleri kazanmak için elinden geleni yapacaktır. Seçime her türlü hile karıştırılacaktır. Neticede aynı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, iktidarın yasal yollarla elde edilemeyeceğini gören muhalefet her türlü yasa dışı yola başvuracaktır. Sıfır toplamı yapının Latin Amerika ülkeleri de başka etkileri de vardır: Siyasal kutuplaşma gibi Türkiye, sosyal yapı açısından Latin Amerika ülkeleri gibi oldukça heterojen bir görüntü vermektedir. Sosyal yapı içersinde etnik olarak farklı bir çok unsur mevcuttur. Ayrıca toplumda bir fikir birliği oluşmuş değildir. Bu sebeple, Başkana oy vermeyenlerin farklı bir etnik grup ya da siyasal düşünüşü temsil edeceği açıktır. Bu durumda, toplumda büyük bir siyasal kutuplaşma kaçınılmaz olacaktır. Sınırlı demokrasi anlayışının etkisiyle de

Başkan'da tüm yurttaşların isteklerinin kendi iktidarında cismanileştiğine dair bir inanç gelişecektir. Kendisine muhalefet edenleri ise milli iradenin gerçekleşmesini engelleyen güçler olarak görecektir. Bu da siyasal kutuplaşmaya yol açacaktır. Sonuçta bazı toplum kesimleri kendilerini marjinal olarak görmeye başlayacaktır. Eğer kendilerini marjinal gören bu toplum kesimleri etnik köken açısından da farklı ise, çok daha kötü sonuçlar doğabilecektir. Türkiye için bu çok uzak bir ihtimal olmayacaktır. Siyasal yapının diyalektik özellikler taşıdığı Türkiye'de zaten halihazırda birçok kutuplaşma mevcuttur: Devletçi-Seçkin ve Gelenekçi-Liberal, Kemalist ve İslamcı, Alevi ve Sünni, Türk ve Kürt gibi. Başkanlığın bu kutuplar arasında gidip gelmesi yüksek bir olasılıktır. Bu olasılık düşük uzlaşmacı ve demokrasi kültürü ile birlikte düşünüldüğünde ortaya, Türkiye için çok da parlak olmayan bir tablo çıkacaktır.

Amerikan modelinin en temel özelliklerinden biri sistemin esnek olmaması, katı olmasıdır. Bu, görev süresi dolmadan ne başkanın, meclisi ne de meclisin, başkanı görevden alamamasını ifade eder. Amerikan modelinin bu özelliği Başkanlık Sistemi ile yönetilen Latin Amerika ülkelerinde çok önemli sorunlara neden olmuştur. Bu ülkelerde, kurumsallaşma, yerini popülist bir kültüre, ordu ve kilise gibi faktörlerin kurumların yerini almasına neden olmuştur. Ülkemizde de aynı özellikler mevcuttur. Bu nedenle Latin Amerika ülkelerinde Başkanlık sisteminin bir özelliği olan katılığın sebep olduğu gelişmeler benzer bir şekilde ülkemizde de yaşanacaktır. Popülist kültürün etkisiyle; liyakatsız, eğitim seviyesi düşük ancak halkın gözünde popülerliği yüksek olan bir kişi Başkan seçilebilecektir. Popüler kültürün ve sınırlı demokrasi anlayışının hakim olduğu Türkiye'de, Başkan seçilen kişi uzlaşmaz tutumlar içine girebilecektir. Latin Amerika ülkelerinde bu sorun, başkana meclisi fesih etme yetkisi vermek gibi uygulamalarla aşılmaya çalışılmıştır. Sonuçta Amerikan modelinden farklı adına "Başkanlık" rejiminden daha çok "Başkancı rejimler" denilen bir model ortaya çıkmıştır. Diğer bir çözüm yolu ise, Başkanın hakim rolünü sürdürmesi için halkın desteğini kaybettiği noktada, başka kurumların desteğini araması olmuştur. Bu kurumların başında ise Ordu gelmiştir. Halkın desteğini kaybeden, Ordudan da destek göremeyen Başkanlar, Sistemin katılığı yani Başkanın görev süresi dolmadan görevden uzaklaştırılmalarının mümkün olmaması nedeniyle askeri müdahale ile görevden alınmıştır. Türkiye'de de aynı siyasal ve sosyal yapı olduğundan, aynı sonuçlara ulaşılması büyük bir olasılıktır. Ayrıca, Türkiye'de, ordunun siyasal yapı içerisindeki rolü, Latin Amerika Ülkelerinde ordunun siyasal yapı içerisindeki rolünden çok daha fazla olduğu unutulmamalıdır.

Türkiye’de, Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi çok sıkı bir parti disiplini vardır. Parti disiplininin çok sıkı olduğu bir Amerikan modelinde, başkanın partisinin aynı zamanda parlamentodaki hakim parti olması halinde, başkanın yasama organı üzerinde hakimiyet kurması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Latin Amerika ülkelerinde, başkanın partisi parlamentodaki hakim parti ise, uygulama bu yönde olmuştur. Türkiye’de bu durumda başkan frenleyecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Sivil toplum ve kamuoyu bir frenleyici mekanizma olarak düşünülse bile her ikisi de Türkiye’de oldukça güçsüzdür. Bu durumda Başkan üzerindeki denetleme ve frenleme görevi yine orduya kalmaktadır. Latin Amerika’daki örnekler bunu göstermektedir. Bununla birlikte, Başkan, orduyu da yanına almışsa artık onu frenleyecek ve denetleyecek hiçbir kuruluş kalmamakta, Diktatörlük kaçınılmaz olmaktadır.

Son olarak, Türkiye’de siyasal yapı içersinde oldukça yer etmiş olan devletin müdahaleciliği ve dayatmacılığı anlayışı tepeden inme bir gelişim çizgisine neden olmuştur. Tepeden inme anlayış halkı sorun çözmede pasifize etmiş ve en ufak bir sorunun çözümü üçüncü kişilerde aranmıştır. Bunun sonucu, Türkiye’de bir “şef kültürü” oluşagelmıştır. Güçlü devlet ve güçlü yürütme istemleri, şef kültürünün uzantıları olmuştur. Bu yapı içersinde siyasal, sosyal ve ekonomik bunalımlardan çıkış için daima bir lidere, şefe ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Türkiye’de kimi siyasi liderler, günümüzde dahi “Baba”, “Bacı” gibi isimlendirilmelerle anılmaktadır. Amerikan modeli Türkiye’de uygulandığında, İktidarın Başkanın kişiliğinde cismanileşeceğine şüphe yoktur. Diğer yandan Türkiye’de siyasal yapıda var olan “Güçlü yürütme” anlayışının bir uzantısı olarak, Başkanın sahip olduğu yetkiler yeterli görülmeyecektir. Nitekim Amerikan modelinde başkanın yasama ve yargıya ilişkin yetkileri yoktur. Türkiye’de ise, yasama ve yargıya ilişkin yetkileri bulunmayan bir başkan halk tarafından güçsüz ve yetersiz bulunacaktır. Başkan, yasama ve yargıya ilişkin yetkilerle donatıldığında ise, artık sistem “Amerikan modeli” olmaktan çıkacaktır. Bu tür sistemler literatürde “Diktatörlük” ya da “Monarşi” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’deki uygulanması istenilen başkanlık sistemi, kendi esaslarını taşımayan “Başkancı Sistemler” olarak ortaya çıkabilecektir.

SONUÇ

Türkiye’de parlamenter sistemin uygulanması, Batı Avrupa ülkelerine kıyasla oldukça yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Buna rağmen Türkiye’de parlamenter demokrasi, birçok siyasi krizle karşı karşıya kalmıştır. Karşılaşılan siyasal krizlerin aşılması için demokrasiden ödün verilmiş olsa da parlamenter sistemden vazgeçilmesi hiç düşünülmemiştir. Ancak Türkiye’de siyasal yapıda son yıllarda karşılaşılan krizlerin sorumlusu olarak parlamenter sistem gösterilmeye başlanmıştır. Parlamenter sisteme alternatif olarak ise başkanlık sistemi gösterilmektedir.

Siyasal sistemin en önemli unsurlarından biri siyasal kurumlardır. Siyasal kurumlar, iktidarın niteliğini, teşkilatlanmasını, el değiştirmesini ve meşruluğunu belirlemektedir. Siyasal sistemler bu unsurlar üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda siyasal kurumlar siyasal sistemin iskeletini oluşturmaktadır. Siyasal sistemlerin ikinci önemli belirleyicisi ideolojidir. Siyasal sistemler, ideolojileri ve kurumlarıyla bir bütündür. Siyasal sistemler, ancak sahip oldukları ideoloji ve kurumların bir bütün olarak benimsenmesi halinde işlemekte ve varlığını sürdürebilmektedirler. Türkiye’de parlamenter sistem bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Parlamenter sistemin en önemli kurumlarından biri, yürütme ve yasama organları arasında bulunan güç dağılımındaki dengedir. Türkiye’de 1982 Anayasası ile güçlü bir yürütme organı öngörülmüştür. Ancak yürütmenin güçlendirilmesi, yürütmenin merkezileşmesi şeklinde kendini göstermiş, devlet içindeki özerk birimler tasfiye edilmiştir. Diğer yandan 1982 Anayasasında yürütmenin güçlendirilmesi, parlamentonun yetkilerinin azaltılması ve bu yetkilerin yürütme organına özellikle de yürütme organının sorumsuz kanadını oluşturan cumhurbaşkanına verilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Siyasal temsil parlamenter sistemin diğer önemli bir kurumudur. Türkiye’de siyasal temsil, halkın istemlerini karşılayabilecek düzeyde değildir. Bunun en önemli nedeni, bir yandan, halkın makro siyasal konulara ilgisizliği, diğer yandan siyasal kadroların ve siyasal fırsat yapısının halkın siyasal katılımına açık olmamasıdır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de siyasal yanıtlanabilirlik düzeyi oldukça düşüktür.

Türkiye’de siyasal yanıtlanabilirlik düzeyinin düşük olmasının birçok olumsuz etkisi söz konusudur. İlk olarak, halkın parlamentoya olan desteği azalmaktadır. İkinci olarak, güçlü bir sivil toplumun oluşması zorlaşmaktadır. Diğer yandan siyasal kadrolara olan güven ve saygı da olumsuz yönde etkilenmektedir. Türkiye’de siyasal yanıtlanabilirlik düzeyinin dolayısıyla siyasal temsil düzeyinin düşük olmasının

olumsuz etkileri sonuçta parlamenter sistemi işlemez ve krizler karşısında çözüm üretmez hale getirmiştir.

Güçlü sivil toplum ve kamuoyu, parlamenter demokrasinin vazgeçilmez bir diğer kurumudur. Oysa Türkiye’de gerek sivil toplum gerekse kamuoyu hem güçlü değildir hem de oldukça güdümlüdür. Diğer yandan, kamu kesimi ile özel kesim arasında -mali ve hukuksal alanlar başta olmak üzere- özel kesim aleyhine büyük dengesizlikler söz konusudur. Bu durum, düşük düzeydeki siyasal temsil ile birlikte ele alındığında, parlamenter sistemin temel kurumlarından biri olan siyasal denetim mekanizması işlemez hale gelmiştir.

İngiltere ve Almanya’daki yürütme organı içinde söz konusu olan uyum Türkiye’de söz konusu değildir. Oysa uyum içinde çalışan yürütme organı parlamenter sistemin en önemli unsurlarından biridir. İngiltere ve Almanya’da yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturan devlet başkanı, yürütmenin sorumlu kanadını oluşturan bakanlar kurulu tarafından çıkartılan ve yasama organının onayını almış kanunları, yetkileri olmasına rağmen veto etmemektedir. Buradaki temel anlayış, seçilmişlere olan saygı ve güvendir. Türkiye’de ise seçilmişlere olan saygı ve güven oldukça tartışmalıdır. Bu nedenle Türkiye’de, cumhurbaşkanının yasama organı tarafından onaylanmış yasaları veto etmesi sık sık söz konusu olmaktadır.

Diğer yandan, parlamenter sistemin temel ideolojisi demokrasidir. Türkiye’de demokratikleşme konusunda son yıllarda önemli gelişmeler olmasına rağmen Batı demokrasilerine kıyasla halen yarı demokratik özellikler taşımaktadır. Bu çerçevede parlamenter sistemin Türkiye’de tam olarak işlemesi, demokrasi alanında sağlanan gelişmelerle yakından ilgili olacaktır.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de parlamenter sistem, kurumsal ve ideolojik bazda ihtiyaç duyduğu desteği görememektedir. Türkiye’de parlamenter sistemin ideolojisine ve kurumlarına sahip çıkılmamakta ya da bunlar benimsenmemektedir. Bu sebeplerden dolayı, Türkiye’de siyasal yapıda ortaya çıkan krizlerin parlamenter sistemden kaynaklandığını öne sürmek yanlış olacaktır.

Başkanlık veya yarı-başkanlık sistemine geçiş ile ilgili önerilerin Türkiye şartları düşünüldüğünde uygunlukları tartışmalıdır. Türkiye’nin sorunu, parlamenter sistemin uygulanmasından değil, tam tersine parlamenter sistemin uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Parlamenter sistemin tam olarak uygulanmamasının nedenini siyasal kadrolarda aramak gerekmektedir.

Halkın güvenini yitirmiş olan siyasal kadroların başkanlık misyonunu nasıl taşıyacakları belli değildir. Mevcut siyasal kadrolar, Türkiye'nin sorunlarını başkanlık sistemine geçişle çözebileceklerini iddia etmektedirler. Bu noktada mevcut siyasal kadroların Türkiye'nin sorunlarına neden parlamenter sistem içerisinde çözüm bulamadıklarını ya da bulmadıklarını sorgulamak gerekmektedir. Diğer yandan mevcut siyasal kadroların parlamenter sistem üzerindeki olumsuz etkileri ortadadır. Bu kadroların, parlamenter sisteme göre oldukça karmaşık olan başkanlık sistemini de işletememeleri ve olumsuz etkilemeleri söz konusu olacaktır. Sonuçta başkanlık sisteminin temel unsurlarından oldukça sapılmış, Latin Amerika ülkelerinde uygulanan "Başkancı Rejimler" in ortaya çıkması kaçınılmazdır. Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleriyle olan yapısal benzerliği de bu değerlendirilmede dikkate alınmalıdır.

Yeni bir siyasal sistemi tüm unsurlarıyla ve ideolojisiyle işletmek ve kurumsallaştırmak oldukça zordur. Oysa işlemeyen bir sistemin işler hale getirilmesi çok daha kolaydır. Bu çerçevede akıllıca olan, yeni bir sistemin kurumsallaştırılması yerine, işlemeyen bir sistemi işler hale getirmektir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AKÇALI, Nazif; **Çağdaş Siyasal Rejimler**, Bilgehan Yayınevi, İzmir, 1989.
- ALESKEROV, Fuat/Yavuz Sabuncu/Hasan Ersel; **Seçimlerden Koalisyonu Siyasal Karar Alma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ALTINDAL, Aytima; **Siyasal Kültür ve Yöntem**, Hemess Yayınevi, İstanbul ,1982.
- ARI, Tayyar; **Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, 1. basım, İstanbul ,1996.
- ATAR, Yavuz; **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Yayınları, Konya ,2000.
- AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
- BAŞOL, Koray; **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, 6. Basım, İzmir ,1995.
- CEM, İsmail; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, 8. Basım, İstanbul, 1982.
- ÇAM, Esat; **Devlet Sistemleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No.272, İstanbul ,1970.
- DEMİR, Fevzi; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Dost Kitapevi, İzmir, 1984.
- DEMİR, Fevzi/Şükrü Karatepe; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Aydın Yayınevi, 3. Basım, İzmir ,1994.
- DURGUN, Şenol; **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parlamenter yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü**, Nobel Yayınları, Ankara ,1999.
- ERDOĞAN, Mustafa; **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2001.
- ERDOĞAN, Mustafa; **Türkiyede Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, 3. Basım, Ankara ,2001.
- ERYILMAZ, Bilal; **Tanzimat ve Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul ,1992.
- GALEANO, Eduardo; Çev: Atilla Tokatlı-Roza Hamken, **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, Alan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1988.

- GÖREN, Zafer; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İzmir ,1999.
- GÖZE, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım, 3. Basım, İstanbul ,1986.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref; **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, 5. Basım, Ankara ,1995.
- GÜNEŞ, Turan; **Parlamente rejimin bugünkü ve işleyişi Manası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No.661, İstanbul ,1956.
- GÜRBÜZ, Yaşar; **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Yayınları, İstanbul ,1987.
- GÜRBÜZ, Yaşar; **Anayasalar**, Filiz Kitapevi, İstanbul ,1981.
- HAZIR, Hayati; **Anayasa Hukuku**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No.83, Konya, 1990.
- KADIOĞLU, Ayşe; **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yayınları, İstanbul ,1999.
- KAFAOĞLU, Adnan Başer; **Enflasyon**, Tekin Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 1981.
- KALAYCIOĞLU, Ersin/Ali Yaşar Sarıbay; **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KELEŞ, Mehriğül; **Başkanlık Rejimi**, Kanyıldız Matbaası, İzmir, 1996.
- KIŞLALI, Ahmet Taner; **Siyasal Sistemler**, İmge Kitapevi, 4. Basım, Ankara ,1998.
- KONGAR, Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, 21. basım, İstanbul ,1999.
- KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitapevi, 7. Basım, İstanbul, 1999.
- LEWIS, Bernard; Çev: Metin Kıratlı, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 5. Basım, Ankara, 1993.
- O’CONNOR, Karen/Larry J.Sabato; **American Government**, Mac Millon Publishing Company, Newyork ,1993.
- ÖZÜERMAN, Tülay; **Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, I. Baskı, İzmir, 1998.

- PARLA, Taha; **Türkiyenin Siyasal Rejimi: 1980-1989**, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul ,2002.
- SABUNCU, Yavuz; **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayıncılık, 7. Basım, Ankara, 2001.
- SANDER, Oral; **Siyasal Tarih**, İmge Kitapevi, cilt:1, 7.Basım, Ankara, 1999.
- SARICA, Murat; **100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 1993.
- SOYSAL, Mümtaz; **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, 10. Basım, İstanbul, 1993.
- SOYSAL, Mümtaz; **Anayasaya Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No.240, Ankara ,1968.
- ŞAYLAN, Gencay; **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Türkiye Orta Doğu Amme idaresi Enstitüsü Yayınları, No.192, Ankara ,1981.
- ŞIVGIN, Halil; **Türkiye için Umut Krizden Çıkış-Yeniden Yapılanma ve Başkanlık Sistemi**, Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı Yayınları, No.1, Ankara, 1997.
- TANILLI, Server; **Devlet ve Demokrasi**, Say Kitap Pazarlama, 2. Basım, İstanbul, 1981.
- TANÖR, Bülent; **İki Anayasa: 1961-1982**, Beta Yayınlar, 3. Basım, İstanbul ,1994.
- TEZİÇ, Erdoğan; **Anayasa Hukuku**, Beta Basım Yayım, 2. Basım, İstanbul, 1991.
- TIKVEŞ, Özkan; **Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.3, İzmir, 1982.
- TOSUN, Gülgün/Tanju Tosun; **Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.454, İstanbul, 1975.
- TURHAN, Mehmet; **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.9, Diyarbakır, 1989.
- ULAGAY, Osman; **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayın,2.Basım, istanbul ,1984.

- ULUŞAHİN, Nur; **Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi**, Yetkin Yayınları, Ankara ,1999.
- ÜSTE, Rabia Bahar; **Türkiye’de Seçim Sistemi Arayışları: Bir Alternatif Model**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.
- VERNON, Monfred C.; Çev: Mümtaz Soysal, **Devlet Sistemleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961.
- WILSON, James Q.; **American Government: Institutions and Policies**, D.C.Health and Company, Third Edition, Toronto, 1986.
- YAVUZ, K.Haluk; **Türkiye’de Siyasal Sistem Arayışı ve Yürütmenin Güçlendirilmesi**, Seçkin Yayınları, Ankara ,2000.
- YAYLA, Yıldızhan; **Anayasa Hukuku Ders Notları**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No.426, İstanbul, 1985.
- YERASİMOS, Stefanos; Çev: Babür Kuzucu, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan Tanzimata**, Belge Yayınları, 5. Basım, İstanbul ,1986.
- YERASİMOS, Stefanos; Çev: Babür Kuzucu, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimattan I. Dünya Savaşına**, Belge Yayınları, 5. Basım, İstanbul ,1987.
- YERASİMOS, Stefanos; Çev: Babür Kuzucu, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971’e**, Belge Yayınları, 6. Basım, İstanbul ,1992.
- YILMAZ, Aytekin; **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- **1994 Arjantin Anayasası**
- **Ekonomik Rapor-2000**,Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- **Temel Ekonomik Göstergeler-2002**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı

MAKALELER

- BORATAV, Korkut;”**İktisat Tarihi(1908-1980)**”,Türkiye Tarihi-4 :Çağdaş Türkiye,Cem Yayınevi,6.Basım,İstanbul ,2000.
- BORATAV, Korkut;”**İktisat Tarihi (1981-1994)**”, Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye,Cem Yayınevi,3.Basım,İstanbul ,2000.

- EROĞUL, Cem; **"Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971"**, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- GÖLE, Nilüfer; **"80 Sonrası Politik Kültür"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KALAYCIOĞLU, Ersin; **"1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Partimonyalizm ve İstikrar"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KALAYCIOĞLU, Ersin; **"Türk Yasama Sistemi ve Siyasal Temsil"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARAINCIOĞLU, Nihal; **"Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KAZANCIGİL, Ali; **"Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KEYDER, Çağlar; **"Türkiye Demokrasisinin Ekonomi politikası"**, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; **"Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- KOÇAK, Cemil; **"Siyasal Tarih (1923-1950)"**, Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000.
- MARDİN, Şerif; Çev: Şeniz Gönen, **"Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- MCGUIRE, Lawrence; Çev: Kenan Erçel, **Arjantin: İlerici İktisatçılardan Kafa Karıştırıcı Öyküler**, Birikim Dergisi, Sayı: 154, Şubat, 2002.
- ÖZDEMİR, Hikmet; **"Siyasal Tarih: 1960-1980"**, Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000.
- TANÖR, Bülent; **"Siyasal Tarih (1980-1995)"**, Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye, Cem Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2000.
- TOPRAK, Binnaz; **"Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- TURAN, İlder; **"Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu"**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

- TRKNE, Mümtaz'er; **"Milli Devlet-Laiklik-Demokrasi"**, Türkiye'de Siyaset: Srekliplik ve Değişim, Der Yayınları, İstanbul,1997.
- YALMAN, L. Galip/Pınar Bedirhanoğlu; **Neo Liberalizmin Açmazları ya da Arjantin Fiyaskosunu Tartışmanın nemi**,Birikim Dergisi,Sayı:154,şubat ,2002.
- YELDEN, A. Erinç ; **Neo Liberalizmin Gözde Ekonomisi Arjantin kerken**,Birikim Dergisi,Sayı:154,şubat, 2002.

GAZETELER

- Hürriyet Gazetesi, 13 Nisan 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 23 Nisan 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 11 Eylül 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 30 Ekim 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 6 Aralık 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 7 Aralık 1987.
- Hürriyet Gazetesi, 8 Ocak 1988.
- Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 1988.
- Hürriyet Gazetesi, 15 Haziran 1988.
- Hürriyet Gazetesi, 14 Kasım 1988.
- Hürriyet Gazetesi, 15 Kasım 1988.
- Hürriyet Gazetesi, 4 Nisan 1989.
- Hürriyet Gazetesi, 5 Nisan 1989.
- Hürriyet Gazetesi, 3 Eylül 1990.
- Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1990.

- Hürriyet Gazetesi, 6 Nisan 1989.
- Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1990.
- Hürriyet Gazetesi, 20 Kasım 1990.
- Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 1990.
- Hürriyet Gazetesi, 21 Kasım 1990.
- Hürriyet Gazetesi, 18-19 Aralık 1990.
- Hürriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1992.
- Hürriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1993.
- Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 1993.
- Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1994.
- Hürriyet Gazetesi, 24 Mart 1994.
- Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 1994.
- Hürriyet Gazetesi, 2 Ocak 1995.
- Hürriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1995.
- Hürriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1995.
- Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1995.
- Hürriyet Gazetesi, 13 Ocak 1996.
- Hürriyet Gazetesi, 14 Nisan 1996.
- Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 1997.
- Hürriyet Gazetesi, 19 Eylül 1997.
- Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1997.
- Hürriyet Gazetesi, 29 Nisan 1998.
- Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1994.
- Hürriyet Gazetesi, 4 Kasım 2002.
- Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 2002.
- Hürriyet Gazetesi, 19 Mart 2002.

- Hürriyet Gazetesi, 01 Ocak 2003.
- Hürriyet Gazetesi, 10 Mart 2003.
- Hürriyet Gazetesi, 15 Mart 2003.
- Hürriyet Gazetesi, 21 Nisan 2003.
- Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 2003.

INTERNET

- <http://www.Dpt.gov.tr>.
- <http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Güney>
- <http://www.yurdum.com/Kıtalar/Amerika/Kuzey>